

ДАРІЯ
ЯРОСЛАВСЬКА

ОСТРІВ
ДІ-ПІ

DARIA YAROSLAVSKA

D. P. ISLAND

A NOVEL

UKRAINIAN PUBLISHING HOUSE "DOBRA KNYZKA" 184

Toronto

1969

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА

ОСТРІВ ДІ-ПІ

РОМАН

ТРИЛОГІЯ: „ПОВІНЬ“

Друга частина

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО “ДОБРА КНИЖКА”

184 випуск

Торонто

Р. Б. 1969

Авторські права застережені.

Постаті й події в цьому романі є моєю видумкою і не мають
ніякого відношення до людей, які жили й діяли
в таборівій добі.

А в т о р к а

З ДРУКАРНІ ОО. ВАСИЛІЯН
Торонто 3, Онт. — вул. Лісгар ч. 286
184 — 1000 — 1969

I.

Борис Карлович Бохнацький говорив так лагідно й спокійно, що його сивіюча борода, втримана в українсько-еспанському стилі, — тобто в заокруглений трикутник, — ледве рухалася в такт його мови. Власне кажучи, нічого особливого не сталося, — говорив він і його блакитні очі далековида мали при тому погідний вираз. — Нічого не сталося, коли брати все з погляду дорослої людини. Але для дітей і молоді треба примінювати інші мірила. Можливо, що колись справа виховання буде виглядати інакше і молодь дістане більше волі. Він сам обстоює потребу такої зміни. Очевидно, що деякі форми мусять бути втримані, особливо ж у їх умовинах. Робити будь-які зміни в їх методі виховання саме тепер не мало б великого глузду. Бо чого тепер треба, так саме дисципліни. Ніхто не може передбачити яке життя чекає їх молодь. Її треба приготувати на всі можливості. Він кладе великий натиск на знання живих мов. Грека і навіть латина можуть зійти на задній план. Чи думали його батьки колись про чеську мову? А прийшлося вивчати! А втім, на його гадку, українська спільнота не готова ще на зміну в шкільному вихованні. І якщо він має бути щирим, то вона на ніяку зміну не готова. Вони консерватисти, нелегко піддаються новим течіям. Усе приймають неприготовано, заскочено. Плачуть сентимент до стріхи і плуга в той час, коли ті, що під нею живуть, раді б її якнайшвидше позбутися. Але це між іншим. Усе те справи дискусійні, що потребують широкого обговорення і не вони були причиною, що він зайшов до Управи.

— Слухаю, — сказав тільки д-р Паньків, що сидів у своїй канцелярії за письмовим столом. У його тоні була ввічливість, до обличчя прилип вираз людини, що звикла

до відвідин і справ, які не торкали його особисто, але які він потрапить вислухати терпеливо від початку до кінця і навіть знайти пораду. — Слухаю, в чому справа, пане директоре? — спитав прижмурюючи ліве око від диму цигарки. Поглянув на стіжок попелу, що його з увагою стріпав у надщерблену гуцульську попельничку (дорогу пам'ятку колишніх мандрів по Карпатах) та перевів погляд на худорляве, ніби безкровне обличчя директора гімназії. — Слухаю, пане директоре.

Той зволікав хвилину.

— Як там Ореста? — спитав якимсь обережно.

— Ореста? — перепитав командант із легким здивуванням у голосі. Його обличчя не виявляло ніякого почуття. — Дякую. Поправляється.

— І все ще в лікарні? — директор поклав лікоть на поверхню письмового стола. Тепер дивився просто в очі Панькова. — Коли думаєте брати її до дому?

— Не можу брати. Лікарі все ще шукають причини чому вона не поправляється в такому темпі в якому вони хотіли б...

— Ото ж то, — задумано промовив Борис Карлович, погладивши кілька разів свою бороду. Свій погляд прикріпив до стіжка попелу, що не розсипався в попельничці. — Бачите, пане команданте, справа трохи дразлива, — почав без поспіху, ніби вагаючись. — Я навіть не знаю, як її почати. Радникові Висоцькому ми сказали своє слово на конференції батьків. Його Люсю ми викликали до канцелярії і зробили їй увагу. Але з Орестом справа виглядає інакше, хоч провина ця ж сама...

— Провина? Яка провина? — командант здивовано підняв брови вгору. — Вигортайте все, що у вас на душі, — заохотив трохи збентеженого директора. В душі насторожився на щось неочікувано-погане. Його Ореста, його маленька Зіронька вплетана в якусь немилу історію? — Я не знав, що за нею рахується якась провина, — промовив ні то безжурно ні то неуважливо.

Борис Карлович всміхнувся своїм лагідним вирозумілим усміхом.

— Даремне тримаєте її в лікарні, пане докторе, — промовив. — Лікарі ніколи не зможуть знайти причини і

поставити діагнозу, бо "хвороба" Орести поза їх компетенцією. Бачите, вони не знають причини...

— Якої причини? — спитав командант, усе ще глибоко ховаючи свою турботливу думку. Ті педагоги зуміють переборщувати в своїх виховних завданнях!

— Пане команданте, я вважав своїм обов'язком зайти до вас і сказати вам свою гадку, свій здогад... — поправився він. — Ми всі любимо Оресту і хочемо бачити її в школі. Вона дуже добра учениця, талановита дитина і оте нещастя, що трапилося непотрібно...

— Непотрібно? — вихопив командант гідне його уваги слово з мови Бориса Карловича. — Кожне нещастя непотрібне, але ви так говорите, наче б знали причину його! Прощу, слухаю! Наразі знаємо тільки, що нічого поважного немає з хребтом, що вона буде ходити. Справа в тому, що вона ніяк не може поправитися після того струсу...

— В тому ж то і справа, — включився в його мову Бохнацький. — Чи не думаєте пане команданте, що вона надто довго поправляється? Та ж самі кажете, що нічого поважного не сталося. Коли ж це трапилося? Ранньою весною. Готували ж тоді Шевченків концерт. А тут, от не оглянешся, як вакації підійдуть, а вона все ще в лікарні. Та котру дитину не тягне до дому, до мами і до тата? Котра залюбки перебуває в лікарні і не тужить за своїми однолітками, за розвагами і за школою, коли вона добра учениця?

— Чи ви хочете тим сказати, що вона здорова?

— А вже ж. Вона повинна бути в школі. Я довголітній педагог, пане докторе. Я знаю молодь. Коли взяти їх дві, Люську Висоцьку і вашу Оресту, то треба відразу знати, що все те, що Люся прийме безтурботно, Ореста буде переживати місяцями, до глибини душі. Що говорю! Та ні одна учениця не буде так поважно переживати всього, як Ореста!

— Я знаю, що вона дуже вразлива. — Паньків знову простягнув руку по цигарку і запалив її трохи нервовим рухом. Різні справи приходилось йому полагоджувати відколи мав право сидіти за тим письмовим столом, багато бурхливих розмов і палких дискусій відбувалося в тій канцелярії, але ще ніколи і ніяка справа не підійшла до нього

так близько, як саме ця. Раптом впало йому на думку, що відколи Ореста почала поправлятися, він не говорив до неї! Що тут криється? Коли він інколи й заглянув до неї, то вона спала. Одночасно, його пам'ять, ніби зненацька заторкнена фільмова стрічка, розгортала перед ним події того дня і вечора, коли це сталося. Сидів тоді от-тут, за тим письмовим столом із своїми радними та обговорював — а може тільки прислухався до думок інших — наслідки перевірки тількищо закінченої американською військовою комісією. Робили теж можливі в їх умовах пляни на майбутнє, готуючись гідно зустріти очікуваний виступ опозиції на чолі з мгр. Сохорою. І тоді саме поліцист Олекса повідомив його про випадок. — Отже ваші здогади? — урвав сам свої спомини.

— Саме того дня, коли це сталося, я вийшов був на гірську доріжку. Знаєте ту за дротяною огорожею, — задумано, але й охоче відповів Борис Карлович. — Я це часто роблю. Відбігаю від нашого довкілля, від особистих проблем, збираю думки на самоті, пляную працю в нашій школі. Словом іду і нічого не бачу. Зайнятий собою. А ще тоді. Саме ж перевірка офіційно добігла свого кінця. Кожен мешканець хвилювався, бо не знав, що його чекає в найближчій годині. Може даремно було робити якісь пляни, бо вже в наступному тижні треба буде кидати свою громаду й іти невідомо куди і на яке. Ото ж кажу, був я тоді на гірській доріжці зайнятий своїми думками. Не встиг відійти далеко від табору, як з-поза виступу скелі на доріжці появились люди. Троє їх. Чоловік посередині, дівчата по боках. Ну і нехай собі йдуть, я не зважав на них. Певно Німці повертаються з гір, подумав. Аж тут нагло на доріжці був тільки сам чоловік, а дівчата зникли. Щось у віддалі тільки мигнуло перед моїми очима. Тоді я звернув увагу. Що ж це таке? На доріжці був сам Симон Петрович Мурашка, а дівчата, Люся Висоцька і ваша Ореста гонили зарінком униз до сосон і до огорожі табору.

— Дозвольте! Моя Ореста не знайома з поетом! Він тут недавно.

— Може того дня познайомилися, чи що. Мені це неприємно говорити і я б ніколи й не починав, як би не

думка, що тут треба б допомогти. Як же так? Хребет ненарушений, запалення легенів щасливо перервали, а її не можна виписати з лікарні, бо хвора.

— Отже зберім усе в одну логічну цілість, — промовив командант. — Ореста і Люся йшли доріжкою з поетом Мурашкою. Побачивши вас, вони втекли. Чи так?

— А так. Вони ж знають, що їм не дозволено ходити на прохід з молодими панами. А ще й на гірську доріжку, як сонце заходить за гори. На другий день Висоцька була в школі. Усміхнена, весела і байдужа до наших уваг. Орести не було. Де була Ореста? У лікарні. Трапився нещасливий випадок. Коли вона поверталася високим берегом Остару, розмокла того дня земля усунулася з-під її ніг. Ну от нещастя! Отець доктор Гавота відправив богослужбу за її здоров'я і ціла кляса зі своїм провідником була на відправі. Ще за кілька днів знали, що хребет ненарушений. Трохи турбувалися гарячкою. Якби там не було, але вода була студена. Щасливо хтось побачив її. Мама? Ото ж то! Відразу взялися рятувати. Але все щасливо перейшло і чекаємо її в школі. А тут немає її і немає. От тут і починається те з чим я прийшов до вас. Я сподіюся, що ви вибачите мені мою щирість. Зрозумієте мене. Я не прийшов осуджувати вашу доню та, Боже мене хорони, чи вам, як батькові робити якісь завваги. Мені теж важлива її доля. Все, що робимо тут, це для добра нашої молоді.

— Я вас розумію.

— Чи вам не приходило в голову таке питання: що вона робила того вечора на тому урвистому березі? Чому йшла його краєм, як він далеченько від Музичної Школи, з якої, як я зачув, вона поверталася? Туди ж ніхто не йде, а ще ввечорі!

Командант не відривав від нього погляду. Пронизливого, настороженого.

— Діти люблять іти краєм пішеходу, верхом паркану, басейну...

— То хлопці. А втім вона вже не дитина.

— Офже?

— Можливо, що я не маю рації. Але вважаю своїм обов'язком сказати вам свою гадку.

— Якщо я вас добре розумію, то ви думаєте, що Оresta так переживала те, що її переловили на забороненому вчинку, що зробила це... навмисне? "Як я мало знаю свою дитину!" — докінчив він у своїх стривожених думках. Чим займаюся? Політикою малесенького українського острівця серед німецького моря! Острівця без "учора" і без "завтра". Тривожуся сучасним громади. Хто це сказав, що 'чоловіки, задивлені в далекі цілі, не бачать того, що гине біля них?' Добре сказано!"

— У тому ж то й справа, пане докторе, — вчув голос директора. — Це ж такий вік, що вони схильні до переборщення, до непередбачених вчинків. Самі не знають що діється з ними. Пам'ятаю, як колись у нас дома ще, на Полтавщині, моя сестра хотіла троїтися тільки тому, що компот, який подали того дня гостям, заносив нафтою. А то знаєте було ще в тих часах, коли світили нафтовими лампами. Служниця повісила лампу саме над тим компотом, а нафта капала собі та й капала...! Але до речі. Ваша доня перша в клясі. Вона стоїть на чолі під кожним оглядом. Я думаю, що для неї була жахлива думка, що їй робитимуть уваги, може дадуть догану, обнижать поведення, що ви знатимете про те... Бачите, на мою гадку, вона втратила у своїх власних очах...!

— Але ж це безглуздя!

— Я знаю. Але, чи всі вчинки й почуття на світі мають своє оправдання? А втім, я можу помилятися. Тільки що чомусь мені здається, що вона не знає, як повернутися до вас. І от удається до якоїсь уявної хвороби. Тому я прийшов до вас, пане докторе. Поможіть їй повернутися до самої себе, до вас, до нас, до життя! Коли ви до неї промовите, вона завтра буде вже в школі!

Паньків не відповів. "Я її ніколи не карав, не робив уваг" — подумав. "Чи вона мене боїться?" — Задумано торкнувся пучками пальців правої руки свого чола. Підняв погляд на стукіт до дверей, випрямився. Допитливо поглянув на секретаря, що появився на порозі.

— Перепрошую, пане команданте, — промовив молодий чоловік зі стяглим худорлявим обличчям. — Але я вже відходжу. Я хотів нагадати вам, пане докторе, що ви обіцяли бути на весіллю Петра Вовчука.

— Обіцяв? — перепитав Паньків. — Коли це весілля?
І де?

— У другому бльоці. Десь уже повинні б іти до церкви.

— А котрий то Вовчук?

— Водій санітарки. Часом ваш "джіп" провадить. Зі східних областей. Наш.

— Що там маєш іще в записнику для мене? — спитав командант, мимохіть відмітивши в думках те "наш". У прихвності сторонньої, непричасної до Управи Табору людини воно звучало смішно й непотрібно.

— У вівторок приїздить американський представник. Німецька суспільна діячка зі Штутгарту виявила бажання оглянути табір. Цікавлять її умовини життя. У наступну суботу мають бути канадійські гості. Адвокат Винар із Вінніпегу з дружиною. Пані добродійка вже знає, отже прийняття забезпечене. Чи маю казати далі?

— Ні! На сьогодні досить! Добраніч, Славку!

— Добраніч панам!

Двері зачинено. "Наш" звучало ще в ухах Панькова. Чув, як двері секретаріату тріснули і там стало тихо. "Навіщо він те підкреслював? Забава у ворогів і приятелів? Для мене тут кожен "наш", навіть коли відчуваю його у своїх печінках і, сказати щиро, не зношу його на перехід. А таких починає бути щораз більше."

Директор підвівся. Він був високий, свою струнку по-стать мав завжди випростану з якоюсь гідністю і тільки часто голова задумано, чи журливо хилилася вниз, як переходив вуличками. Коли не ніс книжок або баньки з обідом, закладав руки назад. Паньків хотів, щоб ця висока постать у прищеному вбранні, що вийшло з якогось чеського варстату, в краватці, яка розпачливо хотіла втриматися на рівні елегантії й смаку, посунула вже туди до сходів і до довгих коридорів Управи. Щось неприємно шкрябало в його душі і він вірив, що воно ослабне, як тільки директор зникне з його очей. Чи було в тому подразнене батьківське почуття, чи його засада, що не дозволяла йому спокійно приймати втручання чужих у його особисті справи, він не був певний. Може було одне і друге. Подав йому руку, ніби дружньо і ніби безжурно. Добре,

що зайшли, дякую, але ж немає ніякого гніву, до-побачення, — слова, які необхідно було сказати. В той же час він не міг не признати сам перед собою, що його це подратувало "до живого". Правда, що він цілком не мав часу для своєї власної дитини і для родинних справ. Безупину думав про тих, яких позбавили права Ді-Пі, права опіки міжнародної організації, про хлопців, які втекли з полону з Ріміні і ховалися в горах, про зустрічі з представниками Нового Світу, про з'їзди Наукового Товариства ім. Шевченка, чи Вільної Академії Наук. Це все були справи важливі, які відсували його власну дитину в якийсь темний, невидний кут.

Від порога директор повернувся ще і, ніби ненароком, спитав:

— Чую, що у вашому парохіальному уряді виготовляють списки тих, що бажають їхати до Аргентини.

— А так. Отець Деркач займається тим.

— Ви записалися?

— Я не вибираюся до Аргентини. — Паньків вийшов з-поза письмового стола і помалу підходив до порога. Це була пора, в якій він виходив із канцелярії.

— Значить у вас ліпші можливості.

— О, напевно! Ніякі! А як ніякі, то всі!

— І в мене ніяких, — відізвався задумано директор не відриваючи погляду від своєї руки, що її тримав на клямці. Паньків відмітив, що може це була також одна з причин директорової гостини, коли той спитав: — Чи там записують тільки католиків?

— Я не думаю, щоб віровизнання мало при тому якусь роль.

— Можливо... Бачите, ми так всякли в ті обставини тут, що забули про майбутнє. А в мене ж син...

— А в мене дочка, — подумав командант. Бліде обличчя перед ним, прикрашене сивючою бородою і такою ж густою чуприною, що намагалось сховати свою якусь недосказану журу, викликало раптом якесь тепле, приятельське почуття.

— Зайдіть до отця Деркача, пане директоре, — порадив. — Він же культурна людина. Чому не поговорити?

~~~~~

Коли директор вийшов, командант повернувся ще до свого крісла і задумано сидів деякий час, намагаючися вкотре свої думки на шлях зрівноваженого думання. Здогад, який підсунув йому Борис Карлович видавався йому цілком неймовірний. Мусів перекласти все на зрозумілу мову. В дуже оглядній, дуже делікатній формі Бохнацький сказав йому те, що Вислоцькому не так уважливо подали на конференції батьків. Твоя донька не підпорядковується законам школи. Як би я не переловив її на забороненому вчинку, не було б ніяких трагічних намагань! Прошу, приведи її до порядку. Можливо також, що директорові думки складалися якось інакше, але в такому вигляді вони дійшли до нього, Панькова.

Все було для нього неочікувано-немиле. Ореста (його маленька Зіронька!) з молодим поетом на гірській доріжці! Гм... І намагання чого? Самогубства? Та це ж нісенітниця! Його самопевна зрівноважена вдача відмовлялася прийняти такий факт. Його батьківське почуття бунтувалося проти цього. Чому? Що переловлено її на забороненому школою вчинку? (Інша справа, як вона дійшла до того, щоб іти з ним гірською доріжкою?) Певно, що не повинна була цього робити, а особливо тут, на тому акустичному й консервативному острові. Але коли вже сталося і її побачив сам директор, то треба це прийняти мужньо та винести науку на майбутнє. Помилки тільки тоді мають глузд, коли їх використається в майбутньому. Почути щось поганого про Оресту було для нього болючим і незвичайним досвідом. Чи вона була ще в садочку, чи в народній школі і, нарешті, в середній — скрізь були тільки самі похвали.

Таня... — подумав про дружину, посидівши деякий час у тиші канцелярії. Піде до дому і обговорить усе з нею. Чи ж вона справді нічого не знала, не догадувалася, чи ховала все перед ним? Уява відразу відтворила цілу її постань. У своїх найкращих роках принадою її обличчя були ледве слідні рисочки, що появлялися в кутках її очей, коли вона всміхалася. Тепер, на вихуділому обличчі, вони перемінились у глибокі борозни. Усміх не додавав краси, а пристарював її обличчя. Як і кожного разу, він з досадою відмітив свою неспроможність дати їй та Оресті краще

життя, але тим разом воно тільки мигнуло в думках. Чи справді не знає нічого? — намагався відгадати правду. Підвівся. Заки дійшов до порога думка змінила свій напрям. До Тані неможливо було з тим іти. Якщо вона досі нічого навіть не натякнула, значить мала Зіронька скривас свою провину і мама нічого не знає. Поглиблювати зморшки-борозни на обличчі дружини не було його наміром. Якщо тут хтось має перевірити і направити все, так тільки він один!

Чисте прозоре повітря, в якому, здавалося, маліли і віддалювалися гори, війнуло на нього пахучою свіжістю. Зупинився на порозі і вдихнув його на повні легені. Воно було таке потрібне після перебування в насиченій димом із цигарок і людською присутністю канцелярії! Хоч не повернув голози праворуч, але бачив, що на лавочці край хідника біля в'їзду сидів голова Таборової Ради радник Роман Лебідь і полковник Михайло Олександрович Жучко, двох нерозлучних ворогів - приятелів, які з якоїсь речі в нічому не могли погодитися, але те не перешкоджало їм шукати один за одним. Навіть на віддаль Паньків відгадував, що там іде словний двобій, що полковник намагається знищити й обезцінити все чим гордиться Лебідь, а особливо тепер висміває найновіше досягнення радника — створення таборового суду. Що варт такий суд без права езекутиви?! — напевно каже він, бо не один раз висловив уже таку гадку. Варта! — відбиває радник його закид. Він заокруглює їх самоуправу і зможе придатися не в одній справі доки вони існують як громада!

Помітивши Панькова, радник підніс угору свою палицю в той час, як полковник удавав, що не помічає його. До них саме підходили адміністратор лікарні Шимай, суддя Висоцький і завідувач новоствореної таборової пошти Видра. Шимай запрошуючим рухом указав Панькову місце на лавці, але він тільки подякував рухом руки і завернув до лікарні. Коли крокував уздовж будинку, нагадав собі, що Ореста завжди дуже цікавилась і допитувалася про поета. Чи вже переїхав сюди? Який він? Що написав? Поет! Людина овіяна чаром таємниць для підлітків, коли ще дійсність, навіть така очевидна, як тут, не вхопить їх усеціло в свої обійми. Жінки (а може просто підлітки) по-

траплять бути сліпі на конкретні речі й одуховлювати бездушні предмети. Для нього це було незрозуміле. Як ще був молодий ніякі поетки не мали доступу ні до його розуму ні до серця. Він утікав від дівчат, що замріявшись втікали від життя. Проте любив поезію.

— Чи є пан доктор Трач? — спитав у чергового. Двох хлопців сиділо в глибині малої кімнатки і грали в карти.

— Ні, нема, пане команданте, — відповів один. — Пан доктор Тимкевич чергує сьогодні, але він пішов до хати. Чи треба попросити...?

Паньків не відповів. Др. Тимкевич належав до "сокорівців". Був, як і всі сокорівці вороже настроєний до нього. Чи на тому мала б терпіти його дитина? — спитав себе, а проте не міг змусити себе опинитися віч-на-віч із своїм неприхильником та говорити про таку важливу справу, як здоров'я його дитини. Втягати його в свої інтимні справи, робиться малим і залежним від нього — ні!

— Дякую, ні. Доктор Тимкевич не лікує досі доньки, — сказав, ніби мимоходом. — Чи пані Наверська є в лікарні? — спитав іще підо впливом нової думки.

— Пішла тепер до канцелярії, пане докторе, — відповів хлопець.

— Дякую.

На долішньому коридорі хвилювали в повітрі невибагливі кухонні запахи. У секретаріаті не було нікого. Двері до канцелярії головного лікаря були відчинені. Паньків підійшов до порога, постукав ув одвірок.

— Чи можу увійти? — спитав.

— Будь ласка, — відповіла Ірина, піднявши голову з-над письмового стола. Всміхнулася помітивши його. — Добрий вечір, пане меценасе, — сказала. Одна шуфляда була висунена і вона чогось у ній шукала. — Хоч це не моя канцелярія, але прошу сідати! Др. Тимкевич саме пішов до дому. Якщо можу в чомусь допомогти...?

— Дякую. Ще не приїхав доктор Ничай? — спитав.

— Ні, правдоподібно сьогодні вночі.

— Дозвольте привітатися, — промовив і похилився над простягнутою рукою. Сів на кріслі перед письмовим столом. — Чи можу забрати вам кілька хвилин часу? — спитав.

— Якщо це в справі пацієнтів, то можете забрати його навіть дуже багато! — відповіла.

Засунула шухляду і дивилася на нього. Обидва вікна були широко відчинені. Кімната пахла свіжістю. Заліснена гора, що починалася відразу за дорогою трохи притемнювала її. За вікном прошумів "джіп" і знов усе затихло.

— Слухаю, — сказала вона тоном медсестри, що привикла вислухувати людські болі й нарікання. У секретаріаті хтось відчинив і зачинив двері. — Ви були в Орести? — спитала догадливо, ніби хотіла допомогти йому. Паньків мовчав, задумано стягнувши брови. — Пані Таня недавно пішла до дому.

— Ні, ще не був, — відповів командант. — Я завжди заглядав до неї ввечорі і тоді вона спала... — додав, ніби сам собі щось вияснював. — Я хотів подякувати вам за опіку над Орестом, — докінчив іншим тоном.

— О, пане меценасе, справді! Це ж мій обов'язок! Я тут медсестра, я не знайома, що прийшла відвідати вашу доню!

— Я знаю. Але знаю і те, що ви тут головна медсестра, а Ореста не є єдиною пацієнткою. Ви присвячуєте їй більше уваги, як повинні. Таня згадувала. Тому я зайшов тепер до вас, бо хочу щось спитати...

— Прошу.

— Ви її бачите щодня. Говорите з нею. Яка ваша думка?

— Тобто?

— Чи не помічаєте в неї якогось, назв'їм, психічного заломання...?

Ірина задивилася на поверхню письмового стола. Її лівий профіль виринав від світла вікна яснішою плямою в той час, коли правий ховався в тіні. Рівна лінія чола, носа, губів, бороди. Навіть у цій хвилині, коли всі його думки були затурбовано повернені на Оресту, він не міг не помітити її краси і не задивитися трохи на неї. Вона була гарна, ця Ірина, не тільки рисами свого обличчя і стрункою постаттю, але якоюсь внутрішньою красою, що промінювала від її рухів, мови чи звернень голови, наче б вона була володаркою, що для своїх примх переодягається в медсестру. Яка шкода, — думав він неодноразово, дивлячись на неї, — яка шкода, що в нашому положенні жіноча

краса проходить якомсь непомічено й невикористано. Така жінка потребує рам, немов образ. Розкішного помешкання, пишних одягів, дорогоцінних прикрас. Вона повинна бути дружиною державного мужа, амбасадора, кести репрезентативний дім. А тут вона позбавлена навіть нормального життя жінки, любови й опіки чоловіка, розваг, радощів. Жертва війни. Жертва суспільного ладу. А передусім жертва поневолення своєї нації. Чоловік пропав без вістки, без повідомлення, без суду, без надії на майбутнє! Це ж куди гірш як удова. Це людина, молода людина без права до життя! Що залишилося для неї? Змінене прізвисько. Дитина. Це велика радість, коли є двоє батьків. Це ж велика турбота в її положенні. Хто заплатить за змарноване життя її й сотень таких, як вона? Хто віддасть їм їх молоді роки? Творчі, справжні роки дорослої людини?

Паньків признавав сам перед собою, що любив бути в її товаристві. Навіть не тому, що на неї було приємно дивитися, що її поява порушувала віджилі, здавалося, почуття і він дозволяв своїм думкам мандрувати на бічні стежки. Ні. Було щось інше, не менш важливе. У її приявності поверталось до нього щось знане, але призабуте, притовчене й відштовхнене війною й її наслідками, повосенним лихоліттям. Це світ елегантних манер і мови, уважливості супроти дам, контролю мови й рухів, охота дбати про свій зверхній вигляд і навіть трохи "донжуанити", а то й стреміти до великих досягнень. Виміна думок між двома статями легка, гнучка, дотепна не насичена подіями буднів, злобою дня, політикою, мова дипломатів в елегантних сальонах — от що підсувала думка в її приявності. Дехто твердив, що світ елегантії й гарних манер уже пережився і відійшов у неповороття. Але як можна в те повірити, коли от таке бажання зроджується в прияві цієї молоді сучасної жінки!

— Я не можу говорити з Танею про ті справи, — додав, коли Ірина не відповіла. — Ви розумієте, правда? Таня і так це дуже пережила. Ця перша ніч і наступні дні, коли ми не були певні, чи хребет непошкоджений, чи справді не розвинеться запалення легенів (та ж у тій воді недавно топився сніг!) доводили її до розпачі. Вона вміє тримати себе, не попадає в істерику, не плаче, не нарікає.

Але всміхається, — докинув у думках, — а ці зморшки-борозни гірші від сліз...

— Я вас розумію, пане меценасе, — відізвалася Ірина. — Я саме перевіряла в думках свої спостереження. Так, ви це добре окреслили: психічне заломання. Я також про те думала, але ще не хотіла нічого казати. Я не лікар, у мене тільки практика медсестри. Моя гадка — Ореста здорова. Тобто фізично вповні приходить до сил. Шістнадцять років багато дечого переборе. Але вона не хоче бути здоровою!

— Чи це тільки ваше спостереження, чи лікарі також так кажуть? Бачите, для нас вони мають свою формулу: "Усе буде добре". Тимчасом...

— Доктор Трач каже, що вона едає хвору. "Не хоче йти до школи" — називає він стан її здоров'я, але я в те не вірю. Я...

— Так? — підхопив швидко командант.

— Я йому кажу, що хіба він про шкільні справи нічого не знає, бо ж Ореста перша учениця в класі і вона не має чого боятися йти до школи. Але вона належить до "перевразливлених", усе в неї йде просто до серця. Мені здається, що вона щось глибоко пережила і не може сама з тим справитися. А сказати другому не вміє. Якесь глибоке розчарування, чи перше кохання, чи що... Але воно є в її душі і вона не може його позбутися.

— Так, так, так, — задумано погоджувався Паньків.

— Вона переходить тепер якийсь, скажімо, психічний брід, — відізвалася вона після коротенької мовчанки і воно звучало однозгідно зі словами Бохнацького. — Допоможіть їй перейти його. Я не знаю, що тяжить на її душі, але щось напевно тяжить. Не напоминайте їй і не сваріть. Вона вас дуже любить. Більше як маму. Ви для неї чимсь посереднім між Мойсеєм і Мазепою. Смішне зіставлення, правда? Але воно мимохить насувається на думку. Не забувайте, пане докторе, що їй шістнадцять років. Уява заступає дійсність. Ви для неї ні то гетьман, що стоїть на чолі рідної держави, ні то біблійний провідник, що має перевести свій нарід через якесь новітнє Червоне море.

Командант сидів нерухомо. — Та ні ж, — промовив тіль-

ки більше до себе і його густі широкі брови здивовано піднялися над очима.

— Справді! І саме ця якась справжня, чи уявна провина не укладається в її голові, в її розумінні під цей образ. Я не певна, чи ви розумієте мою думку...

— О, вповні!

Він поправився на кріслі. Тепер знав зовсім певно, що вибрався до Орести не тільки щоби провідати все, збагнути в чому справа, але й напімнути її. А тепер із немалим здивуванням відкрив, як від Ірининих слів якесь неокреслене почуття відштовхує чимраз далі його грізні наміри.

— Я хочу зайти тепер до неї, — промовив. — Думаю, що не буде ще спати, — докинув простуючи вже до дверей. Тепер твердо вирішив, що її сон, скільки разів не заглядав до неї, був роблений. — Якщо не виходите ще, то цілую ручки...

— До побачення, пане докторе, — сказала. — Таршолі дзвонив і просив поглянути, чи немає де тут його люльки. Не може знайти.

— Ну, це звичайний викрут, — відповів командант від порога. — Не шукайте навіть!

— Чому?

— Тому, що її там немає! Він хотів почути ваш голос! Вона легко рушила бровами.

— Коли схочете виписати тепер Оресту то радо вам те зроблю, — сказала тільки.

—————

Мама пішла. Ореста наслухувала, як завмирили її кроки на плитках коридору, а потім за хвилини три почувися ще на хіднику вздовж будинку лікарні, і тихли-віддалювалися аж замовкли цілком. Тоді сльози, що дусили її в горлі і вона їх тяжким зусиллям поборювала, підплили до очей і лилися вже тепер нестриманим потоком. Вона навіть не намагалася витерти їх. Нехай ллються, може від того стане легше. Може припливе відвага, рішучість! Сиділа, немов який в'язень у цій нестерпній білині кімнати й усього довкілля, а для других світ був повен краси й різноманітності! Коли засинала, була знову вдома і в школі,

вільна від усяких провин та повна надій. Але коли прокидалася, безнадійна білина охоплювала її з усіх сторін, від ліжка почавши й на білій запасці й очіпку пані Леськової скінчивши, та в тій зненавидженій білині вона ховалася немов зайчик під рідкий кущик, щоб спастися від кулі. Геть, геть, геть відсіля! — бажала цілим серцем і не мала відваги виконати свою постанову. Що день, то було гірше, чим тоді, то було важче. Коли ще мала гарячку, коли руки і ноги були обдряпані й боліли крижі, ніякі викиди ні жалі не мучили її. Вони повернулися з цілою силою разом із поворотом здоров'я. Спершу в думках появлявся директор Бохнацький із своїм поважним обличчям і суворими словами, до яких вона не привикла. Потім у пам'яті виринало повне "западин і горбів" обличчя поета Мурашки, якому вона не встигла навіть, як слід пригланутись, але до болю добре запам'ятала, з очима гірськими озерцями. І від самого його виду її обличчя пашіло гарячкою сорому. "Ну, то ще діти, то діти", — напевно казав він комусь і з них сердечно сміялися. — "Та чого від них чекати? То не панночки ще з якими можна розважатися і якими приємно захоплюватися! То ще козенята". А потім появлявся батько. І це було найгірше.

Якщо тільки вийшла б відсіля, зустріч з цією трійцею неминуча. Тепер удає, що спить, коли приходить батько. Вона могла би прикидатися сплячою чи втомленою, коли б заглянули до неї директор гімназії, чи поет. Але вони не приходили. Зате під вечір змагався страх, що до неї прийде батько. Заплющувала очі і в той спосіб відкладала відволікала неминучу розмову і зустріч з ним віч-на-віч. "Я сказала неправду, — треба би йому признатися. — Я якась підла і низька. Я обдурюю людей, татку..."

Дивно, як один образ із раннього дитинства переслідував її тепер. Якесь село, куди батьки повезли її на Різдво, якась стара дерев'яна церква повна світла свічок і кожухів селян. Пахне шкірою, товщем, що ним намащують волосся дівчата і газди. У жінок голови зав'язані барвистими хустками "по-молодицьки". Поміж них суне поважно двох газдів. У того напереді трійця високих і тонких воскових свічок. Посередині вища, по боках нижчі. Вдолі вони півколесом з'єднуються зі собою. Коли він їх трохи схитне, тоді

гарячі воскові сльози капають на кам'яну підлогу. Він захищає рукою холітливе мале полум'я, випростовує їх і тоді сльози горбиками прикріплюються до свічок. За ним із неменшою повагою суне інший газда з накритою вишивкою тацою в руках. Тут і там хтось кине дрібну монету і тоді він схильє голову і якось достойно дякує: "Спаси, Боже".

Коли вона повернулася була тоді додому, то бавилася "в трійцю" і в "Спаси, Боже". Крокувала достойно кімнатою з трьома прутиками в руках, або брала від тети тарілку і кланялася врочисто уявним вірянам, що кидали гроші, та приговорювала: "Спаси, Боже". Коли її спитали, чому їй подобалося бавитися так, не вміла відповісти.

Відколи опинилася в лікарні, відколи тяжіла на душі невисказана провина і лікарі мучили її щодня, намагаючись відкрити причину її хвороби, трійця засвічених свічок бачених у дитинстві віджила чомусь у пам'яті. Тепер не було найменшого бажання наслідувати їх. Але трійця горіла перед її очима і горіла доки полум'я не зникало з-перед її очей, а на їх місці не появились знайомі обличчя. По боках директора Бохнацького і поета Мурашка, а посередині (ця найвища воскова свічка!) її батько. Тепер вона знала, що цих три чоловіки були для неї світилом, вони імпонували їй, кожен на інший лад. Їй були потрібні їх усміх та зичливість. Вона не могла стерпіти думки, що вони докорятимуть їй, чи сміятимуться, чи відштовхнуть її. Думка, що вона переборщує в своїх побоюваннях, не з'являлася в неї. Мучила себе докорами й викидами. Ніколи в житті вона не говорила неправди батькам, ніколи не чула уваг чужих людей. У школі чула тільки похвали, від батьків мала усміх. Дізнавшись, що до табору приходить поет Мурашка, вона розганялася трохи в своїх перших дівочих мріях. Він може закохатися в ній, безнадійно, шалено! Він присвятить їй томи своїх віршів. "Панні Оресті Паньків..." Про неї будуть казати: "Це в ній кохався нещасний поет..."

Дійсність принесла гіркоту, немов розкушена аспірина. Замість "нещасного кохання" і присвячених їй віршів, могла чекати тільки глузу й насмішки збоку поета. Збуджена дівоча гордість палила її непоборним соромом.

"Як Люся могла прийняти все спокійно? Просто сміється з усього і не переймається тим, що може стрінути в таборі поета, де завгодно і коли завгодно!"

Нагло впало їй на думку, що це Люся потягнула її тоді за руку і змусила втікати. Вона напевно цього не зробила б, як і взагалі не йшла була з поетом! Хлипання втихло. Кілька останніх сліз покотилося по обличчю і засохло над горішньою губою. Вона ж завжди так! Пориває кожного своїми видумками, дотепами, сміхом. А потім, коли вийде щось недоладу, навіть ніхто не гнівається на неї! Її всі люблять! Всі! Це гарно, це дуже добре, але вона, Ореста не вміє такою бути.

Присунула крісло до вікна і дивилася згори на кусень дороги за огорожею табору. Інколи на тому відтинку появлялися люди, що без поспіху повертались до табору, або вийшли трохи перейти. Вона дивилася на них із завістю. Проводила їх очима, доки не зникли за кущами, або за виступом воріт. Вона б хотіла бути галицькою князівною, — думала при тому. — Мешкати в замку і мати сторожу справжніх козаків. Або ні. Вона з Бойківщини. Сторожу тримав би бойківський курінь. Ніякі такі переживання, як тепер, не мали б там місця. Вона була б годі, як Жанна Д'арк і билася б із ворогами своєї батьківщини! Але було б чудово бути, як Бернадетта (той фільм, що вони його бачили в Обергаймі!) і бачити Пречисту Діву! Вона тоді попросила би: Пречиста! Поможі, щоб мій рідний край був вільний і щасливий! А в ньому я, татко і мама щасливі також...!

Це останнє захопило її найбільше. Від зворушення навіть серце почало битися живіш. Кроки, що пронеслись уздовж будинку лікарні, знайомі кроки пройшли цілком непомічені. Чому власне не могло б так бути? І що треба робити, щоб дійшло до цього? Напевно мале тільки постити. Молитися, вибутись усіх провин... Провин! Закусила уста. Кожне слово, кожна мрія повертала її знов до її турботи! Краще всього взятися до лекцій, які Люся приносила їй кожного дня!

Тепер, нарешті, стало відрадніше, хоч і почала ссати туга за школою. Але написане змушувало думати, почала

працювати пам'ять. Була в клясі між своїми однолітками. Так давно те було, так хотіла би бути вже з ними!

Нараз здригнулася. За зачиненими дверима виразно прозвучав голос медсестри панни Тамари, що прийшла вже на вечірню зміну:

— Добридень, пане команданте! Чи то вже "добрий вечір"!

Тато!

Одним великим стрибком скочила з-під вікна на ліжко. Зокрутилася колачиком плечима до вікна, обличчям до дверей. Капчики пошиті мамою затрималися на пальцях і не було сили стріпати їх на підлогу. Спружини військового ліжка зойкнули і затихли. Приложила руку до серця, ніби так могла втишити його голосні стрибки. Щільно заплющила очі. Ніколи-ніколи не приходив тато в тій порі!

— — — — —

Паньків помалу відчинив двері і тихо ввійшов. Зачинив їх таксамо тихо і навшпиньках дійшов до Орестиного ліжка. Палатка була вузька, мала три рівнобіжно до себе покладені ліжка. Два з них, застелені білими простиралами, були порожні. На третьому скрутившись у параграф спала Ореста. Паньків зупинився в ногах ліжка і дивився на неї. Так було кожного вечера, коли заходив до неї. Кожен раз приглядався до неї хвилини дві-три і відходив, спитавши в чергової медсестри, як Ореста почувається. Але тепер, із новими думками в голові, він і не думав відходити. Дивився з ніжним почуттям на її постать із легко підтягненими колінами, руками пригорненими до грудей і закинутим на подушку буйним каштановим волоссям. Видно її раптом і неочікувано захопив сон, бо капчики були на ногах, а ковдра закрила тільки коліна! — відмітив у думках, не без зрозуміння. Рамена були стулені до переду, ніс устромлений у подушку і виглядало, немов вона стримувала віддих. Хвиля розбруюючої ніжності більшала в його серці. Стримував себе, щоб не взяти її за великий палець у носі й не потиснути, як це робив, коли була малою. Або щоб не поцілувати її в рожеве вушко, або щоб не тріпнути її легенько ззаду, любовно, як малу дитину,

і не сказати: "Не вдавай, дітваку! Я ж бачу, що ти не спиш!"

Обійшов ліжко і сів на крісло в її головах. Похилився до зшитка, що лежав на підлозі. Писала щось у ньому своїм рівненським похилим письмом. Папір був лихий, чорнило розливалося від кожної букви, ніби вони мали тіні. Це могла бути якась задача, або переписана лекція, які приносила їй Люся. Але це міг бути її денник. Дівчата в такому віці залюбки виписують свої думки. Може там знайшов би справжнє вияснення її настрою? Хвилину піддавався сильному бажанню прочитати ті рядки, але поборов себе і відклав їх набік. Було щось непристойне в просяканні думок іншої людини, навіть тоді, коли йшлося про власну дитину-підлітка, якщо це робилося за її плечима.

Простягнув руку на високе опертя ліжка, немов хотів захистити її. Дивився на її голову. Хто переможе? — думав. Хто? Він бачив, що вона причаїлася, що стримує віддих і йому стало жаль, що він доводить її до страждань, немов не досить було тих, що їх вона сама наклала на себе.

Вона була його радість і надія. Він так багато бажав для неї! Певно, що воно не було те саме, чого можна було чекати від сина, його власного відновленого "я"; але це була також його єдина дитина і вона беззастережно забрала його серце. Давав їй що міг, навіть у тих дивовижних обставинах. Була гімназія, музика, спорт. Не один раз, зайнятий справами цілої громади, він знаходив проте час виглянути крізь вікно канцелярії та пошукати ген туди між горбами за табором за своєю дитиною серед групи лещетарів. "Ти бачив мене, татку, ти бачив?" — допитувалася потім. "Правда, що я вже добре вмію з'їздити?"

А все таки за справами, які він жартома називав "державними", забував про неї і про її маму. Може і не забував, але важливіші справи виштовхували їх із його думок. Він чекав гострого виступу мгр. Сокири, він сподівався неперемінливої влізливості Лапчака, що проповідував під Статуєю Неволі, але він аж ніяк не чекав такого роду турботи від своєї дитини! Адже десяткам людей не призначали права опіки міжнародньої організації, адже в горах ховалися хлопці, що втекли з полону з Ріміні, між ними

був наймолодший брат його шкільного товариша. Він мусів думати про них усіх і допомогти в міру можливості витягнути хлопців з гір, заки ще хтось із місцевих Німців не помітить їх і не донесе до окупаційної влади Американців. Що ж можна було справді зробити для них? Ретельно, законно і, як личить йому, правникові піти до директора УНРРА, або поїхати до Мюнхену до військової влади та представити справу в правдивому світлі?

Ці хлопці не воювали з вами, — треба б сказати їм. — Вони воювали за свою справу, за право жити вільно на своїй землі! За свою віру, мову, звичаї, обичаї! За свою власну державу! Хіба ви та інші цього не роблять? "Або сказати їм цілком просто: слухайте люди добрі! Хіба ви не любите, не ціните, не шануєте своїх хлопців, що воюють і гинуть за цілий ваш край, за ваш нарід? За ваші ідеї? Це ваші герої, ви їм платите, ви кладете їм пам'ятники, це ваша гордість! І ці там у горах наша гордість, бо вони наші хлопці! Провинилися, думаєте? Супроти кого? Вас? Хто воював із вами?! Ми ж вас не знали! Треба було бути в нашому положенні хоч один рік, щоб мати право судити нас! І взагалі чому судити? Право суду обопільне, не тільки привілей одної сторони!

Але така розмова з окупаційною владою була неможлива, таких слів ніхто не зрозумів би. Вони, як нарід стоять чомусь поза межами розуміння, поза межами пристойного існування взагалі! І не туди б йому йти, щоб витягнути їх із криївки та повернути до життя. А повернути необхідно, доки не запізно!

Він мав більше можності діяти, ніж інші люди в таборі. Стояв на чолі кількатисячної громади людей, громади без майбутнього, що могла вже наступного дня розлетітися байдуже з яких причин. Могла прийти ліквідація добродійної міжнародної організації, що опікувалася ними — а говорили про те чимраз голосніше — могли надати більше права переможеним Німцям у їх державі — а до того неминуче йшло — могли якось звабити їх кудись і вивезти "на родину". Свідома таких загроз, насторожена і готова до оборони своїх прав людини, громада спрагла свого власного державного існування творила підмінку його на тимчасовому чужому острові. Що більше — ця громада по-

чала збагачуватись у чимраз сильнішу опозицію, ніби справжня стара і тривка держава! Він не почувався сонцем без плям, знав, що багато було дечого такого, що з погляду інших людей повинно було б виглядати інакше. Та проте не міг зрозуміти, яку мету мало шукання тих плям у його потягненнях у тій тимчасовій громаді! Тепер ішлося про єдність, про витриманість, щоб зберегти себе, не тільки, як одиниці, але частку великого народу, що залишив свої землі, щоб жити вільно деінде. Де? Багато людей сподівалося війни і з нею повороту на рідні землі. На його гадку це було далеко від дійсности бажання. Наївність. Він вірив, що їх призначення якесь інше, але не вмів ще з'ясувати сам перед собою — яке саме. У всякому разі політична зрілість була необхідна. Не на те вони віджили, щоб знов завмерти!

Опритомнів! Навіть тепер, коли сидів біля ліжка своєї доні, щоб вияснити все, навіть і тепер відбіг думками від неї! А те мале, скорчене тільки терпить під тією поволокою вдаваного сну і чекає коли він уже нарешті піде, щоб могла випростати затерплі руки й ноги! А він тимчасом думає про долю чужих собі людей, про далеке майбутнє! Власне, поправив сам себе, не тільки, а тендітна фігурка молоденької дівчини. А здається, що ще вчора бігало воно по вичищених стежках вуйкового саду, вганяло за червоночорним метеликом, само схоже на нього! Бігало по стежках рідної землі. Тепер лежить отут на якомусь дрантивому ліжку колишньої касарняної лікарні, бо він вивіз її з тієї рідної землі в чужину, викинений сам із неї, немов лист серед бурі, у вирі боїв, бомб, боротьби переконань. Вивіз, щоб виховати її згідно зі своїм бажанням, щоби щепити в неї ідеї, в які сам вірив, щоб мала право жити, як вільна людина, а не одна малесенька шрубка великої машини, точнісінько така сама, як тисячі інших, яким хтось призначив одне незмінне місце, одну роботу, один час, без права рушитись деінде. Але ж не я виховую — десь у глибині душі відізвався голос. Таня це робить, школа і церква помагає, а я навіть не знаю, як вони те роблять! Ми, батьки, стоїмо чомусь осторонь виховання наших дітей, вирішивши раз назавжди, що це справа матерей і школи! Ми

на те не маємо часу! Ми провідники мас, ми політики, що хочуть двигнути власний нарід до самостійности!

І не знають, що от таке мале, невинне створіння, його власна кров, терпить тут же під їх боком! Він знає свого опонента мгр. Сокуру, всіх членів Управи і Таборової Ради, навіть такого Лапчака, що проповідує під Статусю Неволі, але він не може вияснити собі, чому його дитина так глибоко переживає таку справді маловажну, в ширшому значенні, провину!

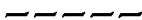
Хвиля ніжного пориву, яка не приходила до нього часто, охопила його серце. Він похилився над нею і почав говорити півголосом, не вдумуючись, чи те, що каже, має справді глузд і куди воно його заведе. Коли Ореста була малою, він читав їй казочки, або оповідав їй щось пережите, то вона пригорталася до нього і слухала з відхиленими устами й широко відкритими очима.

— Колись давно-давно жив малий ведмедик, — почав він. — У нього був батько пан Ведмідь і мама пані Ведмедева. Ведмедик знав, що батьки піклуються ним і жив собі біля них дуже безтурботно. Бігав, грався, вганяв за комашками, перевертався на траві. Йому було дуже добре. На зиму вони всі засипляли. Це був довгий і дуже приємний сон. І от одного такого зимового дня Ведмедик прокинувся, коли батьки ще спали. На дворі було соняшно, погідно. Він виглянув на двір і вийшов із барлога. Хотів побігати після довгого сну, погратися. Світ був такий повний принад! Він почувався вже дуже великим, сильним. Відбіг від барлога, аж тут раптом зірвалася сніжна буря, почала крутити снігом і засипати йому очі. Хотів повернутися до барлога і не міг знайти стежки. Він не знав куди і як знайти дорогу до дому. Він кликав батька і маму, але ніхто не виходив. Йому було соромно за свою сваволлю. І він сів і плакав, доки його не зморив сон. Його знайшли люди і підкинули непритомного в барліг. Коли надійшла весна і батьки його прокинулися, вони не знайшли його там де залишили і догадалися всього. "Сину! — сказав батько, — ти зробив зле. Тобі ще треба слухати того, що ми тобі скажемо. Я хочу, щоб тобі в твоєму житті було добре і ти не робив того, що не повинен. Але як ти вже

зробив те, то не можеш утікати від того, тільки признати-ся до провини, направити зло і більше його не робити. Ба-чиш, — додав іще тато, — на помилках ми вчимося...

На дворі було ще ясно, але в палатці вже сутеніло. Орестине обличчя вкривалося тінню. Крізь щілину зачине-них дверей пробивалося з коридору світло. В сусідній па-латці забриніли раптом голоси, виглядало, що туди хтось навідався. Чекайте аж приїде новий лікар. Сьогодні вночі! Почекайте! — почувся обурений голос медсестри Лесько-вої. — Тоді будете знати, як у такій порі відвідувати хво-рих! Але де ж бо то! Хіба можна виконати те, що наказує свій?

Паньків підвівся і, похилившись, поцілував Оресту в щічку. І тоді в'юнка постать живо обкрутилася, пара рук закинулася йому на шию, а його обличчя стало раптом мокре від сліз.

У кімнаті було чисто, все "на своєму місці", бо це вже був неписаний мамин закон, який не дозволяв речам при-землюватися на випадкових місцях. Килими привезені з дому, чи вишиті килимики, або нашвидкоруч намальовані на принагідно здобутих мішках від цукру, зустрічалися скрізь по кімнатах і Панькови не були під тим оглядом ви-їмком. Було якось дуже чепурно. У порівнянні з білою скромністю лікарні, барви вишивок здавалися Оресті при-надним розкішним багатством. Від столика біля її ліжка пригадав себе забутий на час перебування в лікарні голи-вудський актор Іван Годяк. "А він так і не прислав нам своєї світлини", — подумала. Ціла кляса просила, але він зігнував їх прохання. Все скінчилося даремним вичіку-ванням. Вона сподівалася колючого болю, як бувало перед випадком, скільки разів не глянула на світлину. Але тепер спокійно взяла її зі столика і поклала під книжки. Усміх, з яким повернулася до батька, був дуже життєрадісний. Як нема, то нема! — було в ньому. — Обійдеться!

— Де ж мама?

Перед нею був поворот до школи, до уваг і докорів директора Бохнацького, її чекала колись і якась зустріч із

Мурашком, перед яким вона показала себе в такому смішному світлі, але те все було "завтра". Наразі було добре-добре-добре! Тягар спав із думок, із серця. Батькові слова, немов сонце з-поза хмар роз'яснили чорний настрій. Усе сталося так неочікувано чудесно, що Ореста ще в дорозі з лікарні до дому із вдякою посилала свої думки до Богородиці Діви, якій вона висповідала всю провину і просила помощи.

— Де ж мама?

Паньків водив за нею задумано-допитливим поглядом.

— Ти знаєш, мама має повно різних справ. До того ж мама не чекала тебе! Переглянь свої речі, книжки, зшитки, щоб було все готове до школи. А де пошукати щось "лизнути", то хіба не потребує тобi казати, бо і сам не знаю. При тій нагоді погости свого тата.

— О, певно!

Вона метнулася за параваник. Ненавиділа баняків, залишеної на тарілках страви, запаху недопитої кави і вигляду води, в якій змивали посуд. Тепер могла б усміхнутися до них. Усе те було часткою її дому. Вона була дома! Нарешті! Нарешті! Вдихувала повітря, розглядалася довкруги, навіть доторкалася до речей. Почувалася так, немов повернулася з далекої дороги. Кортіло пригорнути своє обличчя до батькового лиця, гладке виголеного, що пахло тютюном і милом до голення, і так без слова, без поцілунку залишитися на кілька хвилин. У душі було так дивно! Вона не всилі була тримати цього для себе.

— Татку! — спитала тихо, наливаючи чаю в горнятко. Чула, як батько ходив по кімнаті.

— Я!

— Татко знає, я за той час багато передумала...

— Та не може бути!

— Кажуть: "Індик думав і здох".

— То індик, — відповів не зупиняючись. — Людина зробила б те, якщо б не думала. Що ж ти думала?

— Над своєю провинною, — сказала і думала хвилину. Добре було, що мами не було вдома. Були справи, які вона потрапила сказати татові й мамі, але не тоді, коли вони були обоє разом. — Ми не повинні були втікати, як побачили, що нам назустріч іде пан директор. Але тоді це був

відрух, хвилина. Ми зробили це без надуми. І татко знає, так певно діється, коли хтось відбирає собі життя. Відрух. Уже в наступній хвилині не зробив би цього.

— І ще що ти думала? — спитав Паньків, зупинившись біля вікна і не відриваючи від неї погляду. Вийшла саме з-поза параваника, горнятко чаю в одній руці і тарілка з кексами в другій.

— Але мама здивується, побачивши мене вдома! — сказала, кладучи все на стіл. — Правда? Те, що я хочу татові сказати, трохи скомпліковане.

— Може зрозумію... — промовив і рушив до стола. — Чи можу сісти, чи треба вислухати ті скомпліковані справи стоячи?

— Стоячи, прошу, бо тоді мені зручніше. Це відносно того, що сталося...

— Хіба ми вже не зліквідували всього?

— Так, але я мушу татові сказати, чому я це так глибоко пережила. Якщо б татко не був командантом, якщо б татко був собі звичайною пересічною людиною, я б так цього не переживала.

Паньків доторкнувся долонею своєї бороди.

— Треба більших пояснень, — сказав жартома. — Занадто скомпліковане для мене.

— Як я щось зроблю ...о, я не вмію цього вияснити! Але я відчуваю, що ми одна родина, знана тут родина. Ми так, як союзники, один за всіх і всі за одного. І ось один союзник — вона вдарила себе в грудну клітку, — ось цей, зрадив. Татко розуміє мене?

— Здається, — відповів Паньків. — Тепер мушу сісти. Що більше, я мушу закурити. Може і мені треба пошукати за якимсь словом. Ти хотіла тим сказати, що дитина не повинна приносити сорому своїм батькам, чи так? Бачиш, зрозумів! Це гарно, що ти так думаєш, але справа ще в чомусь іншому. Справа в твоїм майбутнім, на яким нам із мамою дуже залежить. Не те каригідне для мене, що ти була на гірській доріжці з поетом, — ти не повинна була бути! — а те, що ти не підпорядковувалася шкільним законам. Закони творять порядок у світі, без них був би хаос повний злочинів. Спершу нас зобов'язують малі закони, але вміру того, як розвиваємося і ростемо, вони стають

чимраз поважніші. Треба те пам'ятати. Але сталося. Мені подобалося, що на нікого не спихаєш провини. Сама провинила і сама вирішила відпокутувати. Тепер справа скінчена.

— О, ще ні! Пан директор ще буде мати "науку!"

— Треба її прийняти. Тепер я хочу тебе щось спитати.

— Чи маю сісти, чи мушу стояти?

— Мусиш стояти! — пожартував, але коли двома пальцями взяв її за бороду його погляд був поважний. Спитав: — Скажи мені щиро, чи там на березі Остару того вечора були в тебе чорні і небезпечні думки...?

Зі схиленою головою, всміхаючись, Ореста відповіла:

— Здається були трохи смішні..., але тоді, як я була в Музичній Школі. Я хотіла кудись подітися... Те, що сталося на березі справді не моя провинна...

Паньків легенько вдаряв пальцем по її носі.

— Треба, щоб той носик запам'ятав собі, що таких думок не дозволено мати, що б там не сталося, — говорив. — Ми маємо бути сильні, відпорні. Ми, Українці. На всі справи треба дивитися тверезо, відважно і... трохи з гумором. Я тобі мушу також у чомусь признатися: там у лікарні я зрозумів, що в нас удома немає вже дитини, тільки молоденька дівчина, нова людина. І тому треба поводитися і вирішувати по-дорослому. Зрозумів? — звернувся до неї формою прийнятою від найменших років, а вживаною тільки в ніжних хвилинах.

— Зрозумів, — відповіла тихо.

Все скінчилося на татових широких грудях, що були таким бажаним захистом. Усе вмістилося в татових словах, що перевели її з дитячого світу в стремління юнацького віку.

Але з Борисом Карловичом Бохнацьким не могло піти так легко.

Звільнений від домашньої турботи, яка все таки лиши-
ла деякий слід у його душі, Паньків вирішив розважитися
розмовою зі своїми одностудцями і навіть ворогами. На ве-
сїлля ще встигне. Він завжди заходив на кожне весїлля, на
яке його не просили б, він тримав до хрещення таку масу
дітей, що стратив їм рахунок, він був гостем, коли десь
улаштовували ім'янини і запрошували його. Зайвий раз
упевнив себе тепер, що для добра Орести пішов би хто
зна на які труднощі, перешкоди й посвяту, але це не пере-
шкоджало йому відразу відбігти думками від неї, як тіль-
ки приступив до гурту на лавочці.

Як і чекав, суперечка між радником Лебедем і полков-
ником Жучком розгорїлась у мовний смолоскип. Обидва
вони сиділи плече-об-плече, але їх погляди, особливо ж
гострий зір полковника колов малого і тонкого колишньо-
го радника суду, немов багнет. Суддя Висоцький, що сидів
біля радника Лебеда, мав на обличчі усмішку, що вигла-
джувала зморщки журби і рисувала rischi насолоди. У то-
му мовному двобої він певно знаходив неабияку насолоду.
Похилившись до переду і сперши лікті на колінах, він по-
глядавав на свої долоні і тільки піднесені вгору брови, лег-
кий рух голови, або скривлення уст виявляли його реакцію
на їх слова. Сам не приймав участі в їх суперечках.

Біля полковника Жучка сидів адміністратор лікарні
Шимай зі своїми глибоко осадженими темними очима, що
зраджували внутрішнє горіння та невміння сприймати чу-
жі слова без хвилювань. Нераз він вибухав якимсь словом,
але ніколи не мав нагоди сказати хоча б одне речення до
кінця. І він і директор Ларчак, що стояв трохи оподалік
від нього, на самому краї хідника, були тільки непрошени-
ми слухачами, принагідними свідками, ніби при партії гри
в карти, або в шахи: приглядайся, але тримай для себе свої

уваги. Помітивши, що командант скручує в їх бік, Шимай підвівся ввічливо, вказуючи йому місце на лавочці, але Паньків замахав на нього рукою. Сидіть! Сидіть! Я на хвилину! — було в тому русі.

Директор Ларчак круглолиций, до того вихуділий, що вбрання висіло на ньому немов на вішаку, а впалі в голову очі здавалося виглядали з труп'ячого черепа, а не живої людини, поглядав на полковника з обуренням і наглядно зрадів появі Панькова.

— Що там вирішив генеральний штаб? — спитав командант з легкою посмішкою. Він знав, що полковник включився в кампанію проти нього, але вирішив не виявляти йому свого невдоволення. З кількох слів він збагнув, що дискусія відбувалася у так би мовити всесвітньому вимірі. Полководці світу переможці й переможені, більші й менші поголовно діждалися великої критики полковника Жучка. Для кожного з них він мав свої поради, що починалися такими словами: повинні були... Поле битви віджило знову, бої пересували лінією кордонів легко, гнучко створюючи вид, цілком інший як був у дійсності.

— Михайле Олександровичу, чи ви знову хочете опинитись у лікарні? — напів повернувши до нього голову, спитав радник Лебідь. Постукав своєю паличкою по плитках хідника. — Що скаже ваша печінка, коли будете так хвилюватися? Чого ви їх судите? У всьому ж треба бачити дві сторони. У кожній справі більше площин, але в основному дві залишаються незмінні.

— Ваше звання судді мало на вас фатальний вплив, — заявив полковник. — Кому потрібно, щоб ви бачили дві сторони? Ви маєте бачити тільки свою власну!

— Що ви їм закидуєте? Та ж вони війну виграли! Вони воювали для себе, а не для нас!

— От ще, Господи! Чи ж не кажу я, що з тими Галичанами тяжко витримати? Все беруть чийсь сторону, тільки не свою власну! Вони не турбувалися нами, як підписували свої трактати, пакти, умови і тим подібні шахрайства. Вони розпорядилися нами, як господар бараболею в полі. Бараболя мусить те прийняти. Люди не те! Люди мають стояти за собою! Кричати за свою кривду, воювати за свої права!

— Те-те-те! — відіззався радник, вирисувавши на хіднику цілий орнамент своєю паличкою. — Не перече самі собі. Інша справа обстоювати свої права — а ви не можете заперечити, що ми їх не обстоюємо навіть тут і добилися деякого успіху — а інша справа закидувати полководцям зле чи недбале ведення війни. Повторяю: вони війну виграли. Ми вийшли покривджені. Чому треба розглядати все спокійно і безпристрасно? Бо ми і вони дивимося на ту саму справу іншими очима. Наші інтереси розбігаються.

— То ж їх треба усвідомити, що їх погляд неправильний, — не хотів піддатися полковник, — що вони несуть загрозу самому собі!

— Усвідомлюйте! — Хто ж вам боронить! Але не беріть до того мене, бо я з вами не погоджуюся. Знаю, що нас і так ніхто не буде слухати. Бо якщо б хотів був слухати, а головне, якщо б хтось справді трохи думав не тільки про свої власні інтереси, але й інших людей, то просто спитав би себе: чому ці люди тут? Але ніхто цього не робить, бо це наша справа, а не їх, а відомо, що люди турбуються тільки своїми справами.

— Як же можна не розуміти, що дуже вкоротці це буде також і їхньою справою?! Якщо будуть так поводитися, якщо не змінять своєї тактики. От ніколи не можна дійти до порозуміння з вами!

— Зі мною? — перепитав радник. — При чому тут я? Я не провадив війни і не відповідаю за її наслідки! І не можу відповідати за те, хочу сказати, не буду відповідати, якщо дійде в світі до великого неладу. Найгірше те, що ми чомусь ані між собою, ані з другими не можемо йти рука в руку.

— А от сиджу з вами лікоть в лікоть, — відхилив Михайло Олександрович одну сторону уст і це мало бути усміхом.

— Не ми з вами, а взагалі. Не можемо чомусь прихилити до нашої справи ані Заходу, ані Сходу. Тому я є прихильником доктора Панькова ("невільником!" — буркнув, ніби жартівливо полковник), тобто я повинен би сказати прихильником теорії доктора, що треба робити свою роботу, не рахуючися з думкою чужих, а як ми її проробимо і дійдемо куди бажаємо, то світ зі здивуванням від-

криє, що ми існуємо. Досі ж чомусь ніяк не хоче нас помітити! Чому нам справді оглядатися на других? Хіба хтось дозволяється у нас, чи думає, що станеться з нами, коли вирішує справи своєї держави?

— Не забуваймо, що ми ще в дитячому віці і нам пора вже вийти з нього, — доповнив Паньків підхліблений признанням Лебеда і поглядами слухачів.

— Що таке? — спитав Михайло Олександрович різким голосом і поглянув кутиками очей на коліна Панькова. — Як ми, така стара нація, сміємо зараховувати себе до стадії дитячого віку?!

— Що з того, що ми стара нація, — обстав за командантом голова Таборової Ради. — Формально ми не існуємо. А не існуємо тому, що кладемо особисті справи понад загально-народні, державні, що не вміємо дійти до згоди і порозуміння між собою, що не потрапимо прихилити до себе чужих. Хто нас любить? Ніхто!

— На біса нам їх любов, — скривився Жучко. — А от під твердженням, що ми ще в дитячому віці ніяк не підписуся!

— Ви можете не підписатися, але це не змінює справи. Ми є в дитячому віці! Нічого дивного. Ми наново починаємо життя, як нація. Ми вийшли вже з пеленок, так, а проте ми все ще діти. Нам дуже залежить на тому, щоб нас похвалили і рахуємося з тим, що про нас скажуть та догоджуємо чужим, де тільки можемо, і то навіть там, де приходиться нелегко! Чим же є іншим наше славнозвісне "що чужинці про нас скажуть", як не виявом нашої дитячости?

— Та ж це нечувана думка! — обурився полковник. — За нами ж стара тисячолітня традиція, панове! А ви починаєте історію від себе!

— Ми не починаємо історії від себе. Це ви вмовляєте в нас!

— Ми не можемо вважати себе дітьми! — гудів далі полковник, не слухаючи Панькова.

— Ми не вважаємо себе дітьми, але ми поводимося як діти і це тим гірше, — спокійно відповів Паньків. По-правді слова полковника починали вже його "підкручувати", як він казав, але він не хотів виявити йому цього. — По-

дивіться, як ми запобігаємо ласки "дорослих", тобто "власть імущих!" Право зрілого віку вести життя згідно зі своїм бажанням, а не шукати вказівок у других! Самому розв'язувати власні проблеми! Не шукати протекції в других! Не питати їх гадки! Якщо ми таке робимо, то тим самим ми даємо їм перевагу над собою!

Полковник поглянув косим поглядом на радника, немов чекав, що і відтіля прийде подібна ересь, та відізався:

— Стільки було і є жертв, а ви так говорите, немов ми нічого й не чували, що таке самостійне державне життя! Тут без чужих не обійдеться, чорт він чи дитько, бо не вірю, щоб існував якийсь янгол!

Паньків заклад ногу на ногу. Відізався все з тим самим спокоєм:

— Можливо, що не обійдеться. Але нам потрібна їх поміч, не порада! Чужі будуть радити нам те, що добре для них, але не для нас!

— Хто хоче їх поради? Якщо б я не припечатав нашого стремління до самостійності своєю власною кров'ю, то ще, прости Господи, подумав би, що ви маєте рацію! — полковник гримів так аж якась жінка, що саме вийшла з арки, зупинилася і здивовано глянула на них. Раптом обличчя полковника злагідніло, лють зникла з очей, воно стало сумне. Здавалося, що станеться щось неймовірне: він погодиться з командантом, із радником і всіма, хто був іншої гадки. — Ніде не сховаєш правди. Важкі це були часи, хоч і які величні...! Хто нас завів на сухеньке? Наш рідний дядько! Ніяк не міг второпати чого ми боремося, чому хочемо щось змінювати і не підтримував нас...!

Поринули в повній надуми, згідливій мовчанці. Потім усі ладні були щось сказати. Паньків випередив усіх:

— Ви все ще сидите в минулому, пане полковнику. А справа в майбутньому і до нього треба стриміти!

Полковник відразу кинувся, мов наступив несподівано на гадюку.

— Стриміти?! Чому вам здається, що тільки ви стримите? — викрикнув і вдостоїв команданта згідливим поглядом. — Але ж ми не можемо існувати без минулого! І треба думати про нього, щоб знати де була помилка! Ми

обов'язково мусимо відвоювати те, що від нас забрали і присвоїли собі! Ми мусимо доказати чужинцям, що таке Русь, чому створилася Запорізька Січ, які героїства мали за собою козаки, про наш гетьманат...

— Все те добре, але не витрачайте за багато енергії на минуле, — перебив йому трохи нетерпеливо Паньків. — Ніхто не цікавий на наше минуле. Нас приймуть або відкинуть залежно від того, як ми покажемо себе в майбутньому! І на боротьбу за майбутнє щадім свою енергію!

Полковник відхилився назад, поглянув на Панькова боком з-під спущених повік і не відразу процідив:

— Що я чую...! Не дарма ж кажуть, що треба вчитися до смерті! — Коли випрямився і глянув нерухомо перед себе, в очах його стояло: І для таких ми проливали свою кров, для них хотіли України...??...! Та ж вони нас навіть Шевченковим "тихим словом" не згадають!

— Чекайте, чекайте, пане полковнику! — почав примирливо Шимай. Він, очевидно, хотів злагіднити обурення Жучка. Але рівночасно з ним відізвався Лебідь і ніхто з них не дізнався, що хотів сказати адміністратор лікарні.

— Пам'ятаємо про минуле і думаємо про майбутнє. Це собі, а це собі. Справа в тому, що...

— ...ви не хочете критики. Боїтеся її, як чорт свяченої води! — докінчив полковник.

— Помиляєтеся. Справа не в критиці і ніхто її не боїться. Навпаки, чекає на неї. Справа в тому, що загнавшись у так звану критику, ви забуваєте в ім'я чого критикуєте і перетворюєтесь у ворогів. Мало того. Якщо щось іде не по-вашому, то навіть потрапите йти до чужих на скаргу на своїх же! Тут і оправдується думка пана команданта, що ми ще в дитячому віці! Дитина біжить до мами, до дорослого, щоб зробити розправу зі своїми однолітками. Дорослий чоловік, тобто нація, полагоджує це у власному колі. От де небезпека, а не критика.

Із глибини табору, в першому прояві погасаючого вже дня, наднісся голос гармонії. Молода пара йшла до церкви. Жучко повернув голову вбік арки і його козацькі вуса настовбурчилися ще більше.

— Чуєте? — звернувся до Лебеда.

— Чую, — відповів той. — Хтось іде до шлюбу. — "Ви обіцяли бути на весіллі Петра Вовчука" — нагадалося Панькову і на мить відбіг думками від їх суперечки.

— А сумління не відзивається? — спитав Жучко.

Лебідь усміхнувся.

— Чому моє сумління має відзиватися, коли чую весільну музику? У своїй молодості я ні звів, ані покинув дівчину! І гармонія мені нічого не нагадує. Не люблю її. Вона не наша.

— Ото ж то і біда з вами, що не вмієте пов'язувати подій! — полковник увесь час говорив тільки до Лебеда, так, немов усі інші вже порозходилися. — А хто там молодий лежить у гробі в Обергаймі і йому ніколи не заграють музики?

Радник різко повернув до нього голову, глянув суворим поглядом на бліде, пом'яте обличчя полковника, відчинив уста і зараз же зачинив їх. Не сказав нічого. Відвернув голову, покрутив нею, нервово вдарив кілька разів паличкою по плитках пішеходу.

Паньків підвівся. Василь Бойко. Все кінчиться тим хлопцем. Розмова входила на рейки жалів, нарікань, викидів і сварки. Чому постійно повертатися до того і робити викиди, коли це не була їх провина? Нічия провина. В темних очах Жучка, з яких одне мало червону цяточку, блиснули вогники докору. Тепер було певне, що наступлять гіркі слова.

Полковник не був людиною, що рахується з почуваннями інших людей, чи взагалі була б спроможна розуміти думки других. Він у кожному випадку був провідником на полі бою, аж ставало досадно, що доля так мало нагоди дала йому проявити себе в цьому напрямі. Він безоглядно стремів уперед, не зважаючи на перешкоди, на наставлення інших. Хоч командант не мав ніякого відношення до смерти молодого хлопця, то з якоїсь речі не міг обігнатися від докорів полковника, ніби він був тим хірургом, що його оперував, а не доктор Таршолі. Наверська, яка асистувала при тій операції, твердила, що тут не було і провини Таршолі, лікар робив усе можливе, щоб урятувати життя хлопця, бо везти його до Обергайму було рішуче запізно.

Але полковник Жучко, раз повіривши у провину др. Таршолі, ніяк не хотів відступити від тієї думки. Він не витратив ані одного слова, щоб утишити хвилюючі настрої. Навпаки, Панькову здавалося, що він радий нагоді підсичування бурхливих настроїв, що роздував вогонь бунту.

Командант попросив вибачення та перейшов на другий бік в'їзду. Нехай говорять собі, що хочуть, але без нього. Силою обставин тут розвивалася хвиля незадоволення, і повинь розмов, але не дій. Для нього не вистачало самих розмов. Він більше розумів тих людей, які в кутку багатородинних кімнат невтомно писали спомини, що може ніколи і не побачать денного світла, але потреба бути чимсь корисним для своїх співгромадян, для України змушувала їх до того. — Ідете на весілля? — посиливши голос спитав радник Лебідь: — Так, думаю, — відповів Паньків. Слова полковника, виголошені голосом, яким він правдоподібно промовляв до своєї чети, встигли дійти до нього, хоч він і відійшов від них:

— Це є саме грізний представник тих, що бачать тільки свої дії, на жаль у неправдивому світлі. Наплювали на традицію, свищуть на слова старших. Але, панове, хіба Паньків молодий?! А те, що бідній матері замість сина залишилася тільки його нікому непотрібна картка Ді-Пі, їх цілком не хвилює...

Якщо б там між ними був тепер о. Гавота, він напевно сказав би щось про Божу ласку над ними, про ласкаву опіку Богородиці, бо ж усі вони мають дах над головою, харч і одержу, мають свої товариства і школи. Вони могли б не мати нічого, просто нічогосінько, і тоді кожний зокрема мусів би якомсь пробиватися своїми власними силами, своїм спритом, чи своїм хистом у краю, населення якого не дивиться на них прихильним поглядом і раде було б їх позбутися. Щось у такому роді напевно сказав би їм чернець — як його всі величали в таборі — тільки, що він ніколи не підходив до них на дискусії, а цього дня був у конзуля в Мюнхені. Паньків не думав витрачати час і енергію на суперечку з полковником, бо заздалегідь знав, що не переконає його. Найбільш популярний у таборі був той, — думав він, — хто нарікав, очорнював других, залюбки видви-

гав хиби чи провини своїх земляків та ставив на приклад чужих. "Чому Поляки так-то і так..." "Чому Німці тето і те..." Паньків не міг того стерпіти. Кожний нарід, — думав він — має свої прикмети й хиби. Чому постійно порівнюємо себе до чужих і завжди вислід некорисний для нас?

Не присвячував ніякої уваги словам Жучка, коли переходив на другий бік в'їзду. Але останнє речення Михайла Олександровича зачепилося в його думках, немов якийсь великий і сильний гачок та не хотіло зникнути.

Селянський хлопець Василь Бойко, який помер на операційному столі в таборовій лікарні, залишив по собі тихий і повний співчуття смуток та велике розуміння й симпатію до його мами. Паньків знав, що там залишилися молодші діти — хлопець і дівчина, — розпорядився, щоб видати їм якісь додаткові речі і на тому свій обов'язок супроти неї скінчив. Ніколи досі не подумав він, що в Управі залишилася його картка Ді-Пі, яка давала право міжнародної організації. Власник її помер і вона перетворилася в кусень паперу, який можна викинути крізь вікно, а вітер підхопить його і понесе на дорогу, на траву, чи жбурне у прудкі води Остару. І буде цілком байдуже, чи ця картка розтопиться там, прибіється до якогось берега, чи попливе кудись із бігом річки.

Потребував тепер самоти. Думка була нова, незвичайна і її треба було обмірковувати. У порожніх коридорах чулися повільні тяжкі кроки поліциста.

Малі таблички з назвами відділів Управи відставали прапорчиками від одвірків дверей. Повітря секретаріату не мало вже задухи малого простору в якому цілими днями перебувають люди. Свіже гірське повітря встигло пролізти в кожен куточок, бо відходячи секретар залишив одне з вікон частково відчинене. Тільки в канцелярії команданта все ще хвилював у повітрі запах нікотини, що його постачали недокурки цигарок у попелюшці на письмовому столі — доказ його добре схованого хвилювання під час розмови з директором Бохнацьким. Один погляд на гу-

цувську попельничку відтворив у його уяві цілу розмову. Мав старий книгоїд рацію, — подумав, — мав її, помилився тільки в тому, що запізно прийшов. Забагато дитина стратила в школі. Ніжне почуття відізналось у серці, як і завжди, коли образ Орести розширювався в думках. Як це так, що ні він, ані Таня не догадалися нічого? Хіба це страх за життя дитини робить батьків сліпими?

Перейшовся по канцелярії з цигаркою в кутку уст. Ембріон нового задуму крутився, вирував у думках. А як би так...? Справді, чому б не зробити...? Думка була така незвичайна для нього, людини, що не тільки своєю освітою і теперішнім становищем, але з уродженого замилювання хотіла стояти на сторожі закону, що він не відразу міг погодитися на неї. Колишні студії права не були ніякою припадковістю в його життю. Право, закон, що нормує життя людей, було його щирим і глибоким зацікавленням. Воно в першій мірі давало можливість і нагоду ліпше й успішніше обстоювати їх державницькі вимоги і стремління.

Стільки в його молодості було обшуків в українських родинях, де була молодь, стільки арештувань, стільки процесів! Заносилось на те, що на лавах підсудних буде все більш і більш молоді. Його стремлінням було витягати їх із тих лав і з в'язниць. Життя обернулося до них іншим кінцем. У його найближчому оточенні ніхто не сидів уже на лаві підсудних. А може, власне вони всі були якимись дивовижними підсудними з провинами, що не обтяжують їх сумління, тільки їм їх накидують. Теперішня оборона своїх людей можлива тільки тоді, коли йде на розріз із законом, бо хтось, а не вони самі вирішують свою долю! В горах, у якійсь криївці, яку відвідував тільки о. Гавота, було кілька хлопців, що боролися за їх справу так, як могли і думали, що буде добре. І їх майбутнє куди гірше, як тих тут у таборі!

Шпиль Наделю, виразно зарисований на небозводі, заяснів на коротко останнім блиском заходячого сонця і зазмер у нерухомій сірині. Зелень у його підніжжя темнішала з кожною хвилиною. Якийсь самотній птах докінчував із боку свою сольову партію. Десь поза бльоками грала гармонія. Де те весілля? — подумав, згадавши Петра Вов-

чука. З-поза крайнього будинку виринула саме весільна процесія. Чи це був Петро, чи хто інший, він не міг бачити. На переді крокували діти, за ними музики, тоді вже молоді й гості. Гармонія затягувала скочну незнану мелодію. Принагідні глядачі, що попалися на роздоріжжі вуличок, оглядалися за весільною процесією і видно було з їх рухів і усміхів, що говорили про молодих.

Ще недавно ті самі люди лакомо виловлювали вістки з фронту, події й дипломатичні ходи великодержав та творили мережево власних бажань. Вони, так само як полковник Жучко, обурювалися на різні рішення і мали свої поради. Але тепер, коли війна скінчилася, а з нею всі надії на зміну, залишивши тільки спустошення та руїну, ці хвилюючі настрої урвалися, створивши безнадійну порожнечу. Їх бажання входять у світ мрій та уяви, — думав Паньків, який під цим оглядом не зараховував себе до них. Шукають підмінки справжньої дії, коли немає нічого в дійсності. З бунту й туги за нормальним життям сунуть двічі в тиждень в Обергайм до кіна. І Годяк, чи Тео Лінген, чи Ерол Флін відводять їх від гіркоти буднів та на дві години переносять в уявне життя, що каже їм забути про дійсність. (Чому б власне не спроваджувати тих фільмів сюди?). Підлітки скуповують світлини зірок і зоріїв, громадають програмки ("що власне збирає моя Ореста?") розповідають зміст фільмів, пишуть до Голівуду і гірко переживають, коли їм не відписує їх божок!

Він не там шукав відпруження. З великим захопленням приймав гостину рідного, нашвидкоруч склеєного театрального ансамблю, що навідувався до них з Авгсбургу чи Мюнхену, з Інсбруку чи Берхтесгадену. З іще більшою радістю чекав на гостину хору. Відкладав усі інші справи на бік і, не турбуючись квитками — бо ж ці для команданта і його родини мусіли бути — зав'язував перед малим дзеркалом краватку, підспівуючи, готуючись на свято.

Переходом між двома рядами лавок, ледве вигибльованими, посипаними сіном і вкритими розпореними мішками від цукру, маршував задовелоно на призначене йому місце. Перед ним ішли Таня й Ореста. (Чи не закохалася дитина в тому поетові? Подумати, що сам прийняв його до та-

бору, ще й казав зашалювати куточок на горищі, щоб міг спокійно творити! На те, щоб самому тепер мати клопіт!"). Сідав на ту лавку, ледве зм'ячену сіном, ніби в справжньому театрі на плюшевому сидінні, та поглядав по лояжах, тобто бічних підвищеннях із кріслами й лавками. Це була також заслуга Управи, що створили таку театральну залю зі сценою в руханковій галі. Тепер мали де приймати акторів і хористів. Насолоджувався грою, чи піснею, доки Олекса чи Савка, чи якийсь інший поліцист не підходив до нього і своїм шепотом не зганяв усмішки з його обличчя. Тоді підводився і відходив. Німецька поліція, а спершу американське "МР" з'являлися в таборі і бажали винувника крадіжки крілика, чи обтрясання яблінки, чи щось таке інше. Але такі випадки були дуже рідкі і він міг хоч кілька годин бути приватною людиною, яка має право, як і інші люди, на свої особисті приємності.

Більш усього він любив спів, пісню виконану чоловічим хором, і тому, коли до табору приїздили бандуристи, він уважав це своїм особистим святом. Ні, таки приємно було сидіти там, не дивлячись на свідомість, що на які три-чотири місця далі, обов'язково в тому самому ряді, що й він, сидить його опонент мгр. Сокура. Сидить випрямлений, із піднесеною головою, з легко піднятою правою бровою і говорить голосно до тих, що за ним, говорить голосом, який загально признають приємним, але якого він, Паньків, не міг стерпіти. Проте це неміле почування, яке він намагався злегковажити й притовкти, і собі всміхаючись до сусідів, миналося з хвилиною, коли темносиня занавіса, зроблена з матерії призначеної УНРРА-ою на потреби мешканців, розсувалась на боки. Сам вид козацьких жупанів і бандур стрясає повітря гучними оплесками і Паньків здається, був тим, що бив у долоні з найбільшою силою. Хоч диригент не вийшов був на сцену, хоч ніхто не був певний, чи голоси виконавців справді припадуть до смаку слухачам — дух захоплення своїм рідним гарячою хвилею заповняв стіни колишньої руханкової залі німецьких вояків. Рідна пісня була з ними! Їх стрій, ціла історія давніх кобзарів, що розповідали людям про минуле, пішла з ними в чужину! Не вмере їх правда! Тоді в душі Панькова відзивалися якісь дивні нотки розніження, але і сили. Дум-

ки сунули в голову, думки нові, сміливі, небували. Творив великі державницькі пляни і бачив їх здійснення. Розумів тепер свого шкільного товариша, який написав був при maturі задачу, розхвалювану всіми: "Значення пісні в житті людини і цілого народу". Воїстину могутнє її значення і велика сила її в житті людини й народу!

Якийсь віджилий і давно забутий настрій повертався до нього з кожною ноткою знаних пісень. Відтворювалися колишні переживання, виринало якесь чорнобриве дівча (впала в підпільній боротьбі, чи подружилася і дійшла до такого положення, як Ірина Наверська: одруженої без чоловіка?), ніби уривки з повісти з людьми, довкіллям і подіями, в яких він сам був одним із героїв. Або хотілося співати разом із хором дружньо, бадьоро, на повні груди, щось таке, як "Ой, закувала сива зазуля рано-вранці на весні", або "Душе моя, коли в спокою заснеш так тихо без турбот". Він приносив ці пісні з собою до дому, ніколи не втомлений ними, і там дозволяв собі відспівувати стрічка за стрічкою, коли вікна були зачинені і ніхто не міг цього почути. Це були його улюблені старі пісні.

Знав, що кожен любить пісню так, як і він, що якісь образи минулого хвилювали людей, коли вони сиділи в театральній залі і слухали виконання хору та що в тій хвилині вони всі були добрі, ніжні, виrozumілі для других, і ніхто не бунтувався тоді проти нього. Це була невиявлена назовні справжня хвилина поєднання, людей глибоко в душі спраглих великої всенародної єдності, якої навіть Церква неспроможна була їм дати, бо, ніби без великого галасу, ніби нехотючи, але і вона ділила їх на два табори, на дві Церкви. Коли б у таку хвилину мгр. Сокора простягнув до нього руку, він міг би без застанови прийняти її та дружньо стиснути. І може все було б забуте і в таборі думали б тільки над своїм майбутнім, а не роздрібнювалися над проблемами своєї маленької республіки, малого дивного острівця, що кожної хвилини міг перестати існувати. Але Сокора того не робив, може чекав, що Паньків перший простягне руку, а може взагалі таких думок у нього не було, і момент всепрощення проминав невикористаний, як тільки засвітилося світло і синя занавіса сховала козацькі жупани, хористів і бандури.

То була пісня, то був настрій, що насував йому різні сміливі думки. Але тепер цього не було, проте відважні проєкти зарисовувались у голові. "Бідній матері замість сина залишилася нікому непотрібна картка Ді-Пі", — так, чи якимось подібно сказав полковник Жучко. Командант доповнив у своїх думках: "Навіть не матері, а нам, Управі..." — крокував від вікна до стіни, а дим із цигарки посувався за ним, немов за паротягом. — "Чого я вчив сьогодні Оресту? Що людина мусить підпорядковуватися законам... Гм... А що думаю сам зробити? Піти проти закону! Якщо я це зроблю для Костянтина, то, консеквентно, мушу зробити для інших, тобто піти проти закону кілька разів! Іноді, моя Зіронько, життя сильніше від закону! Я не можу дозволити, щоб вони загинули! З'ясувати мій проєкт Таборовій Раді? — радився сам із собою. — Безнадійна справа! Де ж то можливе, щоб стільки мужви погодились у чомусь так слизькому? Сокорівці будуть проти проєкту для принципу, щоб заперечити їм. Та й на своїх не можна розраховувати. Порадитися з радником Лебедем? І він може бути проти! Взяти всю відповідальність на себе і затримати таємницю? Хто це сказав: хочеш заховати свій злочин не виявляй його нікому? Чи то моє власне? А може таки сказати радникові про свій намір... Як Зіронька сказала? '...ми одна родина, ми так, як союзники і от один союзник зрадив...' — зір знерухомів на одному предметі, якого не бачив, дим із цигарки торкав його ліву брову. Чи ж не сам він може стати тим союзником, що зрадить? Знає, відчуває, що на тому може потерпіти не тільки він сам, але Таня і, головне, Ореста; а проте необхідно це виконати!

Поміж сірими будинками, розташованими над річкою, війнуло весільним настроєм. З усіх бльоків збігалися діти і піднесено говорили: "Молоду ведуть! Знов молоду ведуть!" Молодих було три пари і треба було добре ввихатися, щоб не прогавити нічого! На молодого ніхто не був цікавий, але на молоду знайшлися охочі поглянути. Якись обличчя появились у вікнах, прохожі на вуличках поверталися за весільним хороводом. Звуки гармонії додавали настрою і скликували цікавих.

Савка та Ілько провадили молоду, а за ними Настка

крокувала біля Петра Вовчука. Скочні бадьорі звуки видіставилися з-під пальців поліциста Олексі, що скинув свій однострій і прибрався в цивільне вбрання з вишиваною сорочкою. Він зумів витворити веселий настрій своїми словами й мовою, включаючи в те скочні звуки, так що навіть сльози в очах молодой не робили понурого враження. Все на ній було блискучо-чисте, вишите, бо не хотіла йти до шлюбу одягнена інакше, тільки так, як колись йшла її мама, баба і прабаба.

Настка дивилася на одяг молодой і обмірковувала, який зробить собі. Як вона піде з Саєм до церкви, так, як тепер ішла Параня з Петром, то на ній буде все біле від чубка голови до пальців на ногах. Біле і біле. Додасть тільки трохи барвінку, як його де знайде. Добре було б, щоб мама бачили її так і щоби благословили. Але не буде того, ой не буде. Гірко стає, як так подумає, що піде до церкви сама та ще до того з хлопцем, що то прийшов із якогось чужого краю і говорить не так, як люди. Ой, гірко, але і добре, бо з ним нема охоти плакати, тільки сміятися.

Вона не шукала назви на своє почуття до Сая. Для неї "Ай лав ю" було звуком без глибини, але вона впивалася ним, немов напнтком, любиалася, немов квіткою, бо вираз Саєвих очей доповідав те, що не всіли були сказати слова. Крокуючи у весільному хороводі, вона бачила себе на місці Парані, а Сая на місці Петра, що під звуки музики сунуть урочисто таборовою вуличкою до широко відчинених церковних дверей.

Отець Деркач увесь у світлих ризах попровадив від порога до тетраподу молодих і нагло Настка опинилася біля Ілька. Вона поглянула на нього і всміхнулася. Йй було добре в цій хвилині, приємно, надійно і вона забула, що між ними була від недавнього часу ворожнеча, ще від тоді, як він ударив її і що тільки раз у рік, у Велику П'ятницю, рішили промовити до себе. Тепер можна було забути про те, чого ж, нарешті, носити в серцю гнів до кінця життя? Вони ж молоді, ще не їм сумувати і піддаватися гнівові. Одружитися з Ільком не було в неї ніякого бажання, а ще після того, як пізнала Сая, але на свого дружбу хотіла його попросити. Хоч Сай нічого не згадував, що хоче одружитися з нею, хоч не заторкав справи їх дальшого життя,

їх спільного майбутнього, вона все таки була певна, що інакше і не може бути. Він тут із частиною американського війська, він вкортці відійде відсіля, він тут перелітним птахом, — казали за її плечима люди та дивилися на неї з-під ока, недовіжливо. (Хтось поніс про те о. Гавоті). Але такі думки не доходили до її свідомости. Побачить Сая у вечорі! Сай чекає на неї! Сай буде дивитися на неї! Сай буде говорити до неї більше очима, як губами! Сай скаже дивні слова, яких значення вона все більш і більш розуміла! Це було все, що вона спроможна була сприймати. Навіть і тепер, стоячи за молодими, які саме вклякнули перед тетраподом, вона молилася за себе і за Сая, за їх спільне життя і щоб якось можна було повідомити маму про її щастя. А потім вона ще докинула одне бажання: щоб якнайшвидше подали вечерю і вона могла впору побігти до О-бергайму, бо там чекатиме на неї Сай. Що тим вона може зробити боляче своєму дружбі Ількові, вона не думала.

Церква мала підлогу з плиток, таку, як мав колись гараж німецького війська, але на стінах був орнамент, зо стелі звисав дерев'яний павук, а іконостас відділював наву від престолу. Така була традиція в краю і без того не можна було собі уявити маленької святині в скитальчому царстві. Позаду розміщені були хори і все справді мало вигляд малого храму, малої церковці, схожої на ті десь серед подільських ланів, серед карпатських лісів, поліських болот.

Але важливіше, як орнамент і павук, було те, що люди мали де молитися, що молитовний настрій таки охоплював їх, як тільки опинилися там і тоді вже ніхто не думав, що ще так недавно там були гаражі для німецьких військових вантажників.

Ілько стояв за молододою, але дивився на образ Божої Матері на іконостасі. "Ой, поможи, поможи, Ти, Мати всіх" — повторяв він у думках. З образу його погляд крадьки пересувався на Настку, що стояла біля нього. Здавалося йому, що це було дуже-дуже давно, коли міг стояти так із нею і говорити до неї. Отся дівчина з його села, отся Настунька, що колись маленьким дівчатком прибігала до них, пастушків, на стерню, коли там пекли ба-

раболію, стояла тепер на крок від нього така змінена, що важко було в те повірити. Думка ліниво посувалася вперед, ні, вона затрималася на одному місці та не хотіла рушитися відтіля. Молода пара, повернена тепер до нього плечима, яку саме вінчав священник, наводила на нього ще більшу тугу за родинним життям, за потребою знайти якесь пристановище на чужині, і до цього нікого іншого він не хотів, тільки Настку. Малу Настуньку з його рідних Опришовець, що як і він бігала берегом річки Бистриці, що дріботіла своїми малими ногами з мамою на празник до Станиславова. Бути з Насткою вкупі, то вже так, ніби повернувся до дому, — думав він.

"Ой, допоможи, допоможи, Ти, Мати всіх".

Знов кутиками очей глянув на неї. У серці мав глибокий жаль. Бігає за тим Американцем, що приїхав на його, Ількове нещастя, а його не хотіла, коли засватав її. — Боже, — думав дивлячись на неї, — яке то стало якесь чепурне, інакше вдягнене і зачесане, чиста тобі паннунця з міста, хто б її тепер пізнав у їх Опришівцях! Навіть рідна мама не пізнала б! А проте серце ніяк не може відірватися від неї, що більш, він хоч неохоче, але мусів признати, що йому подобалося те, що виглядає так ізпанська. От так би їм тепер клячати перед тетраподом, як клячить Петро зі своєю Паранею, — снувалася його думка, — і вже вдвох думали б, що робити їм далі. Відрадніше було б, легше, не так самотньо. Ой таки гірко-гірко людині бути самій, а ще сумніше, коли ти на чужині, — скаржився. — Чи пораду дати, чи страву зварити, чи шмаття випрати, а все ніхто так не зробить, як жінка. Та й самому треба про когось думати і придбати; тоді щось хочеться, і заробити приємніше. Не були б одинаками, а всі знали б, що вони одна сім'я. А там якесь мале прийшло б на світ, що не бігало б уже пастушком по рідних нивках, не було б ласе на печену бараболію, бо він, Ілько, зі шкіри ліз би, щоби післати його в школу й вивчити на пана. Не такого пана з одежі, тільки з розуму й зі серця. Нехай має те, чого ні він, ні Настка не могли мати. Тоді ми, Настунько, знали б, що не змарнували свого життя, хоч і на чужині живемо, — провадив він нечутну розмову з дівчиною. Привезли б до дому свого пана і сказали йому: тут

твої Опришівці. Земля твоїх прадідів. Ти собі жий у місті, але дивися, щоб людям у наших Опришівцях було ліпше і ліпше”.

Думка робила стомилеві кроки і коли вже виходили з церкви, здавалося йому, ніби це він узяв шлюб із Насткою, що це його, а не Петрове весілля. Яюсь, ніби й не помічав, що Настка тільки всміхнулася до нього, але не промовила ні слова та більше дивилася на молодих і весільних гостей, як на нього.

Ще не було вечора, а сонце вже доходило до шпиля. Його останні промені малювали шибки вікон, повернених до заходу червоно-жовтим кольором. Невеличка біла хмаринка зачепила один із шпилів Наделю і не рухалася відтіля. На верхах сніг уже вкривався темними смугами, припорошений здертою вітрами землею. Він не топився й не зникав і в найгарячіші на низах дні, хоч вітер пролітав просмиками, які знали колись Римляни, та приносив зі собою тепло полудня.

— Тепер ми йдемо вдвох, — промовив Ілько не дивлячись на Настку. Напереді Петро спитав щось свою дружину. Ілько не чув слів, але підхопив погляд, яким обмінялись обидвоє. Невідомо чому він додав Ількові відваги.

— А йдемо, — погідно відповіла Настка. — До бльоку недалеко, не треба їхати.

Її відповідь не подобалася Ількові, але вона здивувала його. Десь так відразу подумала, що до шлюбу люди їздять! Бистра вона стала, ой бистра!

Мешканці кімнати, в якій мешкала молода повиносили всі речі на коридор і тепер гості сідали за столи, покладені в підкову й накриті простирами, які Петро позичив у лікарні. Ніхто з гостей не турбувався тим, що ті простирали вже не один раз покривали ліжка хворих, навпаки, їх тішила святкова білість столів, які були зроблені зі згрубша гнбльованих дощок. Олекса наливав горілки, підсував студенець, його слова розсмішували приявних. У кімнаті ставало душно, гамірно, весело.

— Настю, — почав Ілько, коли вже випили за здоров'я молодих. Він намістив свої руки під столом і крутив ними, аж тріщали пальці в чиколотках. Тепер, — думав, — тепер треба все направити, щоб не шукати ліку в горілці,

щоб не гонити до хлопців, а бути, як інші одружені люди.
— Настю, — повторив.

— А що тобі? — спитала байдужим голосом. Повернула до нього голову, але її погляд, що нагадував трохи Грір Гарсон, тільки проковзнувся по ньому і помандрував за розчинене нарозтіж вікно, до годинника на вежі, що починав уже вкриватися сумерком. — А що там?

— Настю, ніколи навіть не заговориш до мене...

— А от говорю... А ти казав, що лиш на Великдень до мене заговориш!

— Та забудьмо те, що казав...

— А хто б там пам'ятав! Його нема!

— То ти не лиха на мене?

— Та чо' лиха?

— Та от тоді... чи я хотів, щоб тебе боліло...? Та мусів ударити, бо то ти...

— З-над Бистриці, та знаю... Та хіба, як я з-над Бистриці, то вже і бити треба? То, Ільку, тепер не такий світ.

— Такий, чи не такий, а таки, як з одного села, то люди ліпше себе розуміють!

— Ой, що ти таке говориш! Чи ти, як дивишся, то нічого не бачиш і не розумієш, чи що? Та от дивися, от тут на тих молодих. Хіба вони з одного села? А поглянь, які вони щасливі! Навіть одне не знає, де село другого!

— Ще не знати, як будуть жити! — не хотів признати її думки Ілько.

— Певно, що не знати. Але то ніколи не знати. Навіть в Опришівцях не всі жили добре.

— То було, Насте, в ріднім селі, а тут чужина. То хто кому має допомогти, як не свій своєму? І таки знай, що ніхто тебе тут так не зрозуміє, як я! Ніхто не знає тебе від дитини, лиш я один! Отаким людям треба побиратися! — докінчив одним душком.

— А хіба молодий мусить знати молоду від дитини? Єгомость про те питають у церкві? Ти кажеш, що мене розумієш? Та де то правда, Ілю! Та ж ти не хотів, щоб я вийшла за браму табору, до кіна, а я тебе так про те просила! То хіба це розуміння?

— Настю, — почав знову і урвав. Багато, дуже багато хотів їй сказати, але коли була вже нагода висказати свої

думки, не міг їх ніяк дібрати. Випита горілка шуміла йому в голові, весільні гості почали співати тужливі пісні своїх сіл, що ніби відчиняли ворота його рідного обійстя, і тепер хотілося затягнути Настку в якійсь куток і, обнявши міцно, знати, що вона, нарешті, його. Не треба було слів, питань, прохань. Він простягнув до неї руки і пішов у танець слідом за Петром з Паранею, за Савкою з Ольгою.

Старші порозсували столи і понаміщувалися під стінами. Командант Паньків саме появився на порозі і батько молодой відразу підійшов до нього зі склянкою горілки. Молоді перервали танець, а слідом за ними і дружки. Люди і собі сягнули по склянки і гостра рідина поллялася з пляшок. Підносили вгору і пили. В цій хвилині забули про шум бунту, що нісся табором, про нарікання на Управу й команданта, а святкували тільки початок нового життя молодой пари. Многая літа! Многая літа всім добрим людям! Випийте за здоров'я молодих, пане команданте! Один раз на ціле життя таке весілля! А ну, танцюйте! Молодий із молодую! Дружки з дружками!

Була радість. Чому ні? Ніхто не пам'ятав у тій хвилині, що їх боліло, чим журилися, якими справами хвилювалися. На те буде час, коли минеться вся ця весільна сума-тоха. Підбадьорений, збуджений Ілько поглядав по людях. Уперше відколи опинився на чужині почувався якось інакше, добре. Свої люди, весільний настрій, а головню Настка. Слова, які хотів сказати так від серця, так як тільки їй одній можна було сказати ніяк не клеїлися, вони втікали від нього і залишали його збентеженим, безрадним, але і щасливим. Коли знов могли танцювати, не треба було слів. Ковтнувши трохи напитуку зі склянки, він обняв Настку і пустився з нею в танець. У голові трохи шуміло, коли відізвався до неї:

— Настуню! Чому ти не хочеш мене? Та ж той Американець ніколи не оженився з тобою!

Настка поглянула на нього, і засміялася. Сказала: — Чому не подивився за другою дівчиною, хіба я одна на світі?

Кімната була заповнена танцюючими і вони майже не

посувалися. Але то нікого не турбувало. Шибки легенько дзенькали, а слідом за ними порожні склянки на столі. "За ваше здоров'я, пане команданте!" — ухитрився підсунути-ся під стіну батько молодії і говорив те чого не відчував. — Абисте були здорові і не опускали нас! Без вас ми сироти!" Під стінами жінки нахиливалися до себе і про щось шепотіли. Мати молодії щораз щось приносила з пивниці, то студенець, то ковбасу, то рибу. Рибу без дозволу зловили завзяті риболови в Остарі, а вепрове м'ясо умудрилися привезти з чорного ринку аж з Авгсбургу.

— Дивися, Ілю, — жартівливо, але і доброзичливо радила Настка, вказавши очима всміхнену дівчину на кінці стола. — То Магда. Чим не дівчина? Що там трохи говорити не так, як ми? Бо вона з Лемків.

— Мені не треба з Лемків, — відповів Ілько відразу лютій. Чи ж та Настуня сказала, коли що до ладу? — Мені треба з-над Бистриці!

— Бігме, Боже, аж мені жаль тебе! Що десь нікого не можеш бачити лише мене?!

— А ти не смійся з мене!

Музики перестали грати, молоді знову сіли за стіл, а біля них дружи. Хтось запропонував обмінятися дружбами і біля Настки опинився Савка. Ілько нерадо поплівся за Ольгою і хоч чорноока дівчина говорила і сміялася до нього, відійшов від неї, як тільки була до того нагода. Розглянувся за Насткою. Спершу побачив її біля відчинених дверей, але заки передістався туди крізь гущу людей, її вже ніде не було. Дехто вийшов на коридор і курив. Мешканці сусідніх кімнат бунтувалися на крик, музику і гамір та грозили, що підуть на поліцію. "Та ж сам командант тут!" — чулося повне тріумфу. — Зараз повернеться, — казав собі Ілько і відсунувся до стола під вікном. Хтось простягнув йому цигарку і він закурив. Навчився курити, відколи платили йому в гаражах цигарками. Затягнувся димом і дурив себе, що вони смакують йому, а не дусять у горлі і змушують до кашлю. Не хотів признатися до того, але думав, що може хоч те подобається в ньому Настці. Курить же, як який пан!

Люди в кімнаті говорили голосно, щоб перекиричати звуки музики. Згадували давні роки й інші часи. Ілько тер-

пеливо чекав на Настку. Кожна хвилина здавалася все довшою і довшою. Його штовхали танцюючі пари. Він відступив під саме вікно, щоб зійти другим із дороги. Сягнув рукою до підвіконня, щоб погасити цигарку. Його погляд ненароком просунувся за вікно і несподівано побачив Настку. У чимраз густішому сумерку її постать забовваніла на майдані перед бльоком, пробігла мостом над Остаром і пірнула в темноту арки. Дальше зір Ілька не сягав, але він знав куди вона пішла.

Ілько вихилився крізь вікно. Він не хотів вірити. Це не вона! Як так лишити весільних гостей, молодих, свого дружбу і кудись гонити?! Пігнала до того заграничного заволоки, що зогидив йому життя! На дворі вже затягувало сумерком, а вона пігнала туди на зустріч з ним! Люди, що забавлялися за його плечима, перестали для нього існувати. Зник молодий із молодію. Розтопився в одній хвилині його обов'язок дружби. Ожив з усією силою його давний біль, гострий, пронизливий, що не поступався навіть перед горілкою, що її він ковтнув майже цілу склянку. Потім вхопив другу з якимсь іншим родом самогону і лакомо ковтав її, відкривши широко очі. У голові відразу все завирувало, закрутилося, люди, що спокійно сиділи вздовж стін, хиталися на боки, немов сиділи в гойдалках. Ілько поступив крок уперед, зачепив ногою ніжку крісла і хоч воно падаючи штовхнуло когось, він навіть не оглянувся. У скочних звуках музики це пройшло непомічено. Волосся спало йому на чоло, очі стали мутні, але тягар у душі був усе той сам, усе нестерпний, хоч усе довкола нього здавалося таке безтурботне і щасливе!

Настя, — думав, — пішла до того заволоки, хоч вона тут дружка і це весілля своїх людей. Загубила встид! Що то з дівчини зробила чужина і той чужинець! Нідочого вона, слова доброго не варта, а сидить твердо в його думках, що не позбутись її! Залишила їх усіх, бо там на неї Американець чекає! Женитись думає? Ага! Почекай! Лишить оттак серед дороги та ще може і не саму. Але він тоді не подивиться в той бік, о, ні! Не він! Щоб іще чуже підбирати?! Замість весілля справляти в своїй церкві з дружбами, як Бог приказав, гонить як навіжена за чужим пройди-

світом. Яке таке його право брати чужу дівчину, його Настку?

Раптом мав душу повну глухого бунту, напів свідомого, замряченого, що туманив думки. Знов ковтнув горілки і тоді до бунту доскочила відвага. В Опришівцях били чужого заволоку, коли ходив до дівчини з їх села! Він не в Опришівцях тепер, але він вірний звичаям свого села!

Він ухопив молоду, палко обняв її, обкрутив кілька разів і залишив її по середині кімнати здивовану й розсміяну. Потягнув інші дівчата і гонив із ними по кімнаті, розштовхуючи людей набоки, гонив якомсь завзято і люто, доки батько молодої не відтягнув його на бік і не випровадив на коридор.

— Горілка пішла тобі в голову, — сказав. — Іди налей собі води на голову. Протверезися, — порадив без злоби. — Хто так поводитьсь на весіллі?

Ілько повернувся до стола. Нерухожим поглядом дивився перед себе. Нагло помітив на столі короткий гостро закінчений ніж. Декілька хвилин приглядався йому, ніби не розуміючи його призначення і навіть здивований, що така річ чомусь стоїть тут на весільному столі. Але раптом сягнув по нього рукою, цупко стиснув у своїй долоні і розхитаним кроком подався до дверей. Ніхто не дивився на нього. — Вб'ю! — пробурмотів уголос, але в гаморі кімнати його слово не дійшло до нікого. — Як мені моє життя миле, вб'ю його....., — плів невиразною вимовою. Раптом уся його злість, увесь біль людини викиненої з рідної землі, зі свого середовища, без праці, без майбутнього, і без дівчини з його села, повернулася на Сая. Він радий був роздавити його, знищити, щоб зник із лиця землі! Хто він такий? Переможець? А коли неправда! Він руїник чужого життя!

На дворі махнув кілька разів ножем, немов Сай справді був перед ним і він розраховується з ним за чужу кривду. Пішов хитаючися здовж бльоку, тоді через міст. Шпортався і копав усе, що було йому під ногами. Розхитаним, а все ж таки рішучим кроком покрокував аркою і вийшов на в'їзд. У будці чергового сидів поліцист. Почувши кроки, він виглянув, повернувши голову до арки.

— Гей, Ільку! — засміявся. — А ти чому не на весіллі?

Ілько змріяв до воріт, не глянувши навіть у його бік. Валив серединою дороги, немов авто, що не може в'їхати у фіртку. Ворота були зачинені, але він не намагався їх відчинити. Мацаючи палі, немов сліпець, він дійшов до фіртки. Оглянувся, але не дивився на поліциста, тільки в землю. При світлі, що падало з будки, показалися його мутні очі і клаптик волосся, що впав на зморщене чоло.

— Тато казали, — промовив непевним язиком, — Тато казали: пильнуй свого...

Поліцист покрутив головою і сховався до будки. На його обличчі появилася нерозуміння: у приятеля весілля, Ілько дружба, а плететься хто зна куди! І всунув же собі чоловік за обшивку! А потім догадливо докинув у думках: еге ж, чи не побігла кудись і Настка...

Ілько встиг дійти тільки до кінця огорожі перед лікарнею, де саме чергувала Ірина Наверська, коли почулося гудіння мотору. Від сторони Обергайму над'їздив "джіп". За хвилину вигулькнув з-поза закруту і нісся в бік Ілька осліпивши його своїми світляними кругляками. Оборонним рухом Ілько підніс руку до очей, не випускаючи з неї ножа. Відскочив набік. Це був критий "джіп", який належав до Управи. Вранці аптикар Верниволя поїхав був ним по ліки до Мюнхену і тепер повертався до табору. Сай ніколи не підвозив Настку таким "джіпом". Ількові вдалося відскочити набік, але його ноги, що були як тісто, зачепили за камінь край дороги і він цілим тягарем повалився на землю, на її зарослий травною клаптик, що був між огорожею лікарні і дорогою.

Надщерблений місяць виліз з-поза групи Габелю і ретельно освітив шмат безлюдної дороги від закруту до воріт табору. Від бльоків тремтіли в повітрі звуки весільних пісень. Годинник відстукав якусь годину. Там де огорожа табору поступалася назад, відступивши місце зарінкові перед Остаром, виринали булькотіння ріки, завжди однакове, завжди грайливо-безтурботне. Від дверей лікарні чулися голоси, якийсь чужий голос дякував за їзду "джіпом" аптикарів, бажав доброї ночі й успіху в праці. Звучні молоді

голоси виринули в тиші вечора й утихли. Чути було, як уздовж будинку лікарні прокотився "джіп" і, скрутивши в арку, пігнав у глибину табору.

На дорозі за огорожею лежав Ілько Матвійчук. Вузький темний струмочок відіставався з-під його рамени і всякав у придорожну траву.

Коли д-р Никифор Ничай входив у двері лікарні, де на долішньому поверсі за аптекою й амбулаторією влаштували йому кімнату, Ірина Наверська була ще в лікарні на жіночому відділі. Пані Леськів, абсолювентка таборового курсу медсестер ніяк не хотіла погодитися заступити хвору сестру в нічному чергуванні в амбулаторії.

— Пані, Ірино, — казала вона схвильовано, — це тільки ви можете зробити. Я знаю, знаю — ви головна медсестра. Але подумайте в таборі щось три весілля. Як усі ці гості поп'ють собі самогону — ні, дякую, то не на мої нерви!

— Пані, Ірино, побійтеся ж Бога, — пристала до неї молоденька медсестра Тамара Левченко. — Хіба ж я дам раду, як прийде їх кількоро, а до того трапиться ще й серцевий припадок!

— Ви мусите набирати досвіду, коли серйозно вибрали це звання, — відповіла Ірина.

— Та ми серйозно, але помаленьки. І Київ не відразу збудували!

— Цим разом погоджуюся, але як треба буде, то серед ночі збуджу. Тамаро! Ви на черзі!

Вона не чекала ніяких таких випадків, щоб аж треба було будити сестер. Але по-перше вона не хотіла, щоб її будили, по-друге ж нічне чергування дасть їй вільний день відразу після ранкового обходу лікарні. Заплянувала, як вони з Ігорем використають його. Колишній головний лікар д-р Таршолі дозволяв їй приводити Ігоря до лікарні. Малий сидів тихенько в сестерській, водив поглядом за рухами і ходом сестер, слухав їх мови, а коли вона знайшла хвилину присісти біля нього, питав задоволенням шепотом: Що це, а що те? Навіщо те, і чому так? Але все те "було". Тепер із приходом нового головного лікаря напевно піchnуться якісь інші порядки. Тому треба було збирати тих вільних хвилин як мога більше, ще перед його приїздом, коби тільки якнайдовше бути з Ігорем.

Двері сестерської були відчинені. Хвора з палатки чи-

сло 10 висока й жовта, немов воскова свічка, включила електричну кухонку і варила воду на чай.

— Сподіюся, що новий головний ще не приїхав, — сказала до Ірини, — а то хто зна, чи дав би мені своє благословення на мій чай, — говорила німецькою мовою. Ніхто не знав, який край був її батьківщиною. У своєму житті вона побувала не в одній державі і з однаковим теплом згадувала їх усіх. — А навіть якщо й приїхав би, то хіба не схоче відразу йти саме сюди! Чого б йому в тій порі тут шукати? А коли вже насправді приїде?

— Правдоподібно сьогодні нічним поїздом, — відповіла молоденька медсестра Оріся, що саме прийшла на нічну зміну. Відчинила перше вікно і приглядалася до себе, ніби в дзеркалі накладаючи чепець. — Шимай каже, що він неодружений, — продовжувала, коли ніхто не відповів. Воскова Свічка дивилася на неї скляними очима. — І з цієї нагоди секретарка Зонка помалювала своє волосся на рудий кольор! Жах!

— Секретарка? — спитала Воскова Свічка. Ірина зайнята переглядом наркотиків у шафці, не відзивалася. — Ця присадкувата дама?

— Так.

— Вона ж непогана.

— Гм... Вона певно чула, що він неодружений, — продовжувала Оріся. — Все то буде в сусідній канцелярії і матиме нагоду говорити з ним! Підсувати папері до підпису! Таршолі не дивився на неї. До того ж він майже не сидів у канцелярії, все був на відділах. А втім він був одружений. А Зонка обов'язково хоче одружитись. Жах! Усі дзвінки вже відзвонила, навіть алярмового не залишилося, а вона все ще не зреклася свого наміру. Сороківочка минула!

— Не смійтеся, Орісенько з літніх людей, — відзивалася Воскова Свічка. — Щоб дожити до старости треба довго жити, а цього ж кожен бажає! І скільки ж цікавих переживань нагромадить людина за довге життя!

— Та старість це одне, а бажання одружитись це друге. Я не проти старости, як такої, але я не можу зрозуміти, як хтось, перейшовши молодість, усе ще бажає тих самих переживань, що належаться молодим рокам!

— А цього ми вже не знаємо, чи в своїх бажаннях вони сходяться. Це може бути бажання товариства, страх перед самотою, найбільшим ворогом людини! А його справді відчувається тільки тоді, коли людина стара.

— Але доктор Ничай молода людина! Хіба вона вірить у те, що зможе здурити лікаря своїм пофарбованим волоссям?!

— Ах, дозвольте їй обманювати саму себе! І така омана потрібна в житті. Я от наразі хочу тільки чаю і його не маю! — засміялася наливаючи переварену воду до склянки. — Мушу запарювати сушені шкiрки з яблук. А на світі стільки людей має чай і каву, та не вміють цього оцінити. Навіть в океан скидають! Як цей світ погано zorganizовано!... Чому нікого з тутешніх лікарів не зробили головним, тільки аж спроваджують із Гайдельбергу? — спитала безпосередно, немов це весь час було в її думках і тільки тепер трапилася нагода це висловити. — Думаю, що тут не привітають його цвітами, — продовжувала, бо ніхто не відповів. — Заздрість існує в кожній професії. Так людина сотворена і на те ніхто ще не знайшов ліку. Один проти одного в кожному званні... Може ця боротьба і являється чимсь найсуттєвішим на світі? Тільки що іноді люди переборщують і роблять життя нестерпним.

— Ви маєте на увазі життя в таборі? — спитала Ірина. Зачинила на ключ шафку і вложила ключ до кишені фартуха. — Я думаю, що тут люди за близько підійшли одні до одних. Це може витворювати тісніше співжиття, розуміння, але і ненависть, бо кожен знає, що в баняку другого вариться. Тимбільше, що все це тимчасове, непевне, — сказала, свідомо скручуючи з розмови на тему нового головного лікаря. Не хотіла втаємничувати чужинку в їх внутрішні справи.

Воскова Свічка зі склянкою "чаю" подалася до дверей.

— Це правда, — промовила зупинившись ще на порозі. — Думаєте кудись виїхати?

— О, безумовно, табір не має ж майбутнього! Але куди?!

— А я хочу тільки чаю і того не маю, — вона засміялася, але той сміх був сумний. — І з моїх клопотань нічого не виходить. І подумати тільки, що мій чоловік ще з-пе-

ред війни у Швейцарії, а я не можу туди виїхати! Ідіотизм, що мені роблять труднощі. О, як я мрію про світ вільний, для всіх однаковий, без гноблення...

— ...і без паспортів, — докінчила Ірина. — Я теж про те мрію.

— Орисенько, ви напевно думаєте, що це вже цілком здитинілі думки!

— Ні, я цілком з вами згідна! — погодилася молоденька медсестра, переглядаючи книгу зі списком пацієнтів.

Ірина вийшла. Залишила нагорі жалі старости і надії молодости. В амбулаторії, де пані Леськів докінчувала своє чергування, натрапила відразу на нарікання зрілого віку.

— Прийшов, розумієте, пані Ірино, нічого йому не було, а як відчинив свою "валізку", то ви гадали б, що він в агонії. Так, ніби він один на світі терпить і йому належить вся увага! Не знаю чого мені захотілося того медсестерства! Думала, от син одружився, тож треба якось собі самій радити! А тепер шкодую. Досі мала в таборі самих приятелів. А тепер усі мої вороги, бо здається їм, що не смію мати ні хвилини для себе, тільки всі посвячувати їм! Доки я не була медсестрою, то не знала, що люди такі саможуби!

— Хворі люди, — додала Ірина. — Ви надто берете до серця все, що тільки скаже пацієнт, — переглядала в шафці інструменти, газу, вату. — В нашій професії треба вміти все терпеливо вислухувати та робити своє.

— Ах, дайте мені спокій! Ви все хочете оправдати...

Ірина не слухала. Знала, що мати секретаря Таборової Ради розговорившись, не знає де покласти точку і скінчити. Говорить і говорить, і цілком не турбується тим, чи це кому приємно слухати, чи ні.

— А що мене найбільше дратує, то те, що то такий селеп...

"Селеп" було для Ірини слово нове й осоружне. Ніколи досі вона його не чула, а почувши не хотіла прийняти. Була в ньому погорда й почуття вищости супроти людини про яку говорилося. Її звання медсестри наказувало їй бачити всіх людей однаковими. Вона не потрапила піклуватися людиною інтелігентною, більш аніж кимсь із простолюддя, або віддавати першенство титулованій людині

перед такою, що ледве вміла підписатися, чи багачеві перед бідним. Для неї першим був той, хто більше терпів, хто потребував негайної допомоги. І навіть поза межами своєї професійної праці вона все таки носила в серці якусь рівність у відношенні до людей.

Була вдоволена, коли пані Леськів, нарешті, вийшла і вона залишилася сама. Цілий той день писала в думках листа до знайомого з дитячих і юних років. "Високоповажаний Пане, — так починала і дивувалася сама собі, що не може виписати те їх давнє і фаміліярне "ти". Поміж ними простелилися роки, може він був одружений, може забув, що існує на світі. Був сином священика, та ледве чи пам'ятав свого батька. Навіть, якщо й пам'ятав, то батько не мав найменшого впливу на його виховання. Хлопець не вчився, не міг ніде знайти заробкової праці. Колишні парафіяни його батька допомогли йому виїхати до Америки. Корчував ліси, змивав підлоги в лікарні, посуд у ресторани. Скок із пахучих карпатських лісів, до задимлених хмародерів Чикага був для нього напевно дуже болючий. Його мати глибоко переживала розлуку з сином. Але Іринині батьки вміло приховували радість із тієї причини. Якби там не було, але Іванко вступився з дороги їх одиначки! Як би так довше були разом, Ірися, чого доброго, могла закохатися в нього. Що хлопчисько кохався в ній було більш аніж ясне! Що з цього, що він добре вихований і навіть уродливий! Він недоук! А одружитися з недоуком рівне самогубству. Яке забезпечення за таким чоловіком? Як зможе показатися з ним поміж людей?!

Ірина не розуміла своїх батьків. Чому вони відразу думають про одруження? Її сімнадцятьрічна пустота раділа, що вдивлявся у неї, що казав їй приємні слова. Коли відїхав не думала про його труднощі в новому житті, в чужому світі, тільки обурювалася, що прислав їй одне привітання з Нью-Йорку, а друге з Чикага і на тому скінчив переписку. Як так? А такий здавався закоханий...!

У вісімнадцять років споважніла. Думала: бідний Іванко. Мусів кидати рідний край. То напевно дуже важко. Йому певно тужно там. Написати б йому кілька слів розради! Це буде мов запах шпилькових дерев з Осмолоди, запах рідного краю! Але батьки спротивилися її невинним

намірам. Від'їхав — скінчилося. Дай йому, Боже, якнайліпше там, але без неї. Доки ще жила його мати, Ірина чула про це і те з його життя. З її смертю і те увірвалося. Потім прийшли нові знайомства, війна, Наверський, її подружжя — тож Іванко цілком зник із її думок.

Тепер у її сірій безнадійщині, коли з усіх усюдів набігали небезпеки, коли майбутнє не обіцявало нічого, бліде обличчя з чорними очима й темним волоссям, обличчя що мало назву "Іванко", появилось несподівано знов у думках. Він! Хто ж інший зможе зрозуміти і допомогти їй виїхати з дитиною за океан? Хто напевно не збуде мовчанкою її прохання? Але сумнів брав верх і вона не відразу рішилася звернутись до нього. Вона ж одружилася з Наверським. Іванко теж напевно одружений. Якій жінці приємно, коли друга жінка пише до її чоловіка? Котра розгорне рамена, щоб прийняти когось, хто може мав колись почуття її чоловіка? Котра відчинить двері своєї хати, щоб прийняти до себе чужу жінку, яка хто зна, який заколот може внести в її життя? І ще і ще, доки знеохочена і навіть збентежена вона не опинювалася перед своїм малим дзеркалом (жінці абсолютно замало такого клаптика люстерка!). Вона була вродлива, так, цього не можна було заперечити і для багатьох і багатьох жінок це значило, що вона відбере їм чоловіка, що змарнує їх життя, що розіб'є подружжя! І власне, який же це глум, що з такою красою вона не має ніякого особистого життя, що почування, яке мала до Тіна, чомусь умерло одного дня і тепер нічого немає, тільки одна велика порожнеча там, де кінчиться почування до Ігоря.

Сумніви й роздумування мучили її не один день і не одну ніч. Перемогли блакитні невинні очі і ясна головка — її син. Але постанова звернутися до приятеля дитячих років, а написати до нього листа — були дві різні справи, які, мусіла признати, не приходилися їй легко. Як писати? Що писати? Жартівливо? Сентиментально? Розпачливо? Заки вирішила звернутися до нього, рахувала штахети перед лікарнею, стовпи по дорозі, коли йшла до Обергайм, ліхтарі на вуличках містечка. Писати до нього, чи ні? Тричі вийшло писати, два рази ні. Залишилось тільки вирішити, який має бути тон листа. Нічне чергування в ам-

буляторії мало допомогти їй у тому. Десь близько півночі сподівалася якихсь весільних гостей, але до того часу гадала, буде спокій.

Американці не мають часу. Там постійно поспіх і погоня за чимсь. Довгих листів напевно не читають. Але годі писати тільки: пришли мені афідавіт, бо пропаду з дитиною на чужині. Колись, як була ще студенткою писала до дому довгі листи. Широко описувала своє життя, товаришів, роботу студентських гуртків, а на самому кінці, коли вже не було місця, додавала дуже скромно: "такі потрібні були б гроші..."

Мама розповідала, що читаючи ті листи-описи, тато намагався наперед відгадати: "Скільки ж Ірисі треба грошей...?"

Тепер, коли спокій амбуляторії допомагав зібрати думки, коли ніхто не переходив коридором до аптеки, до зубного лікаря чи до каплички, поверталася думками в рідні сторони, щоби придбати настрій, потрібний до писання, щоб нагадати собі його. Це був милий, але і болючий спомин. Так любила журливе булькотіння холодної й бистроводної Лімниці! Залізничка вузькоколійка пихтить димом із Рожнітова до Осмолоди. Їздити нею заборонено, але всі їздять, бо немає іншого перевозового засобу до Перегінська, до Підлютого, до Осмолоди. Вони з Іванком сидять на льорі і розважаються "розмовою цвітів". У їх руках малі книжечки, немов молитовники. "Фіялка" — каже до неї Іванко. Вона шукає в своїй книжечці з великим зацікавленням. А ну, а ну, що він їй сказав? Під "фіялкою" видруковано таке речення: "Цей день найкращий у моєму житті!" Рум'янці захоплення впливають на її обличчя. Так приємно в те вірити! Переглядає сторінку за сторінкою в своїй книжечці і не може знайти того, що відповідало б її думкам. Стільки назв цвітів і так багато прерізних висловів, а їй трудно підібрати те, що хотіла б сказати! Але що саме хоче вона сказати — і сама не знає! Щось гарне! "Гвоздик!" — вибирає вкінці. Це тільки так, щоб щось сказати, бо воно не висловлює правди. "Так люблю мріяти про... А ви?" "О, так, — відповідає троянда, — про вас..." Галуззя старих дерев просувається над їх головами. Якись молоді туристи захоплюються краєвидом.

Хтось співає, хтось читає. Бойки зіскакують із льори, хоч залізничка йде повною парою. Спершу викидають свої граблі, коси, вузлики, а тоді скачуть самі. У Перегінську мала дитина причепилася була до вагоника, розлютивши немало кондуктора. "Ти гадюго мала, чого виснеш?" — кричить він на перелякану дитину, що цупко вчепилася поруччя східців і не дозволяє себе скинути. "Бузок" — каже Іванко. Шпиль недалекого Сокола вітає їх густою зеленню. Доріжка веде до табору пластунок. Біля будки стоїть саме стійкова, узброєна в кийок. Склеяста, немов урвана в половині гора нависає над рейками і здається от-от впаде на вузький потяг...

Гостро урвала свої минулі переживання. Вони розніжують, послаблюють. Їй треба бути сильною, тверезою, реальною. Хіба ж вона справді присвячує увагу Іванкові, людині, до якої звертається за допомогою? Куди ж там! Вона знаходить болючо-милі почування у згадці про рідний край!

"Я пережила війну, тобто налеті й бомби, голод і втечу та взагалі багато неймовірних ситуацій про які другі напишуть краще, — розмахнулася писати за малим столиком біля дверей, де записували прізвища і хвороби тих, що приходили до амбулаторії за порадою, або на примусове щеплення від якоїсь недуги. — Найважливішу роль грав страх. Страх перед вивозом на Сибір, бо мого чоловіка забрали. Страх перед вивозом на роботи до Німеччини, бо молодих людей забирали навіть з вулиць. Страх, що дитина помре з голоду, бо не було харчів ані молока. Страх! Тіна — тобто мого чоловіка — арештували і хоч жінок таких вивозили на Сибір, то мені вдалося врятуватися, бо тоді ще жили мої батьки і я виїхала була до них в Осмолоду. Перед закінченням війни я з дитиною опинилася в Німеччині. Пишу "опинилася", бо ж не мала я наміру їхати сюди. Але під час війни діють цілі полчища непередбачених ситуацій, що змушують людину робити те, чого вона не бажає. Батьківщина заслонена від мене невидною, але густою завісою. Не знаю: живе Тін, чи ні. Ніхто не всилі мені цього сказати. Спершу я палко вірила в його швидкий поворот. Знайомі дивилися на мене, як на божевільну. Вони не вірили в те. Після трьох років і я

стратила віру, зате знайомі вмовляють у мене, що Тіна що лиш не видно. Не можу собі його навіть уявити. Чому — не знаю. Не чекаю його ні тепер, ні за десять років. Живу своєю дитиною, малим князем мого серця, з якого думаю зробити людину буденну, але чесну і щасливу. Живу в таборі для переселенців біля містечка Обергайм. Працюю медсестрою в таборовій лікарні. Але це все тимчасове і мушу думати про майбутнє своєї дитини. Хочу виїхати за океан. Думаю, що ви вже догадуєтеся в чому справа: я прошу допомогти мені виїхати з дитиною..."

Зупинилася. Зідхнула. Точнісінько так, як писала колись листи до батьків. Найважлише на самому кінці. Видно в людині існує щось незмінне. А все таки лист ідіотичний. Навіть виглядає на те, ніби вона нагадує йому, що вільна...

Та не хотіла нічого змінювати. Заліпила, наклеїла поштову марку, заадресувала до Червоного Хреста. Його адреси вона не пам'ятала. Здавалося, ніби якийсь великий тягар упав з її серця, коли підійшла до вікна, погасивши велике світло. Мала лямпочка біля стола наразі вистачала. Відсунула білу занавісу. Високий і довгий будинок, що був напроти неї за річкою, такий відштовхуючий своєю бурою, чи просто брудною барвою, мав для неї в тій хвилині тільки одне значення: Ігор. Там був її малий син. Сам один, без опіки старших, без товариства братів чи сестер. Її розрада, потіха, надія, гордість. І не тільки те. Якась не то жура, не то видуте до крайности почуття відповідальності за його життя, здоров'я, добробут, за його душу, невідступно існувало разом із нею. Він був дослівно скрізь і все з нею. Був немов серце: само існування без нього було неможливе. І для того свого малого Серденька написала того листа невідомого в наслідки, важкого до виконання, навіть понизливого. Бідне Серденько не знало батька, не мало братчика ні сестрички. Не мало ні бабуні, ні дідуся, а тітками і вуйками називав чужих людей у таборі...

На дворі було вже темно. Приглушені звуки весільної музики простягалися над будинками, немов прозора пара-соля. Ще трохи і звідтіля прийде той, чи та зі скаргою, що щось болить. Або прийдуть, побившись до крови, і тоді треба буде кликати Савку чи Олексу, чи кого там, щоб

зробив із ними лад. Ще трохи і нічним потягом приїде той незнайомий головний лікар, якому Шимай на radoщах мало що не поставив тріумфальну браму! Свій головний лікар буде! Вже не Німець і не Мадяр, а таки чистокровний Українець! Тільки невідомо які обставини праці створює той рідний головний лікар...

Кроки в коридорі змусили її наслухуюче повернути до дверей голову. Вони не були голосні, але не були й надто тихі. Так іде людина, що розглядається в незнайомому місці. Під дверима затихли. Ірина, насторожена, наслухуюча, хотіла було підійти включити підстельне світло, або відчинити навстіж двері, але щось стримало її від цього. Не зводила погляду з дверей, що помалу відчинилися і на порозі появився чужий чоловік.

Амбулаторія була однією великою кімнатою, переділеною на дві частини шафками з приладдям необхідним у наглих випадках. Обидві частини мали по одному екзамінаційному столі, накритому білим простиралом, своє окреме світло і одно вікно. Чоловік, що ввійшов до амбулаторії, не міг бачити Ірини, бо вона стояла біля вікна в другій частині, а лямпочка біля дверей залишала по кутах тіні. Ірина приглядалася до нього мовчки, не рухаючись. Він міг мати років тридцять три-чотири. Був високий, по молодечому стрункий, його обличчя було темне від сонця, а чорне волосся, з розділом по правому боці, свobodно укладалося над високим чолом. На ньому було сіре вбрання, краватка мала чорно-сіро-червоні пружки, а в нагрудній кишенці виднів ріжок білої хусточки. І вже сам його зовнішній вигляд стримав її від руху, навіть від мови. Його поява була поза межами таборового стилю, де все починало чимраз більше буденіти, де навіть свято перестало бути святом, а стало трохи відмінним буднем. Це була людина зі "світу", він не належав до таборян, може був одним із весільних гостей...

Він увійшов свobodним кроком і цілком не виглядав на людину, якій потрібна нагла допомога. Вона холоднокровно, а все ж таки з дрібкою напруги спостерігала, що буде далі. Прошу? — хотіла вже спитати, але спостерігання не-

знайомого було чомусь приємне. Хвилину він стояв приглядаючись до першої частини амбулаторії. Його темні рівні брови легко рушилися і їй стало цікаво, що саме викликало в нього той рух. Нагло він різко повернув голову, немов шукаючи когось чи чогось, і тоді гострий, як ле-зо спичастого ножа спомин прошив її думки. Це ж він! Це той чоловік, який допоміг їй з Ігорем пересістися з Штарнбергеру на головний двірець у Мюнхені! Вона не пізнала його обличчя, яке бачила може дві-три хвилини (і не була на нього цікава!), але вона пізнала його молоду тонку шию! Біля тієї шиї видніло тоді щасливо всміхнене личко Ігоря, що відвернулося було від неї і довірливо пригорнулося до тої шиї! Разом із тим нагадалося, що в неї і досі є його течка, яку тоді в поспіху всідання до потягу не встигла була йому віддати! "Та невже ж це є наш новий головний...?" — мигнуло повне здивування й сумніву питання.

— Прошу? — обірвала свій здогад і, висунувшись з-поза шаф, включила підстельне світло.

Чоловік різко повернувся до неї і тепер вони стояли одне напроти одного, віддалені від себе малим квадратиком паркетової підлоги. Здивування на його обличчі переходило в такий сяючий усміх, що Ірина мимохіть усміхнулася. Він пізнав її! Головний він, чи просто гість у таборі..?

— Ви... — почав він, не відразу, вдивлений в неї. — Це ви їхали тоді поїздом з малим хлопчиком, правда? — перервав недокінчене речення.

— Тоді до Мюнхену? Так, я. І те, що ви допомогли нам пересістися обтяжило моє сумління!

— Так? Чим?

— Бо в мене залишилася ваша течка, яку я не знала куди і кому відіслати! — Решту вона залишила для себе. Її оголошення, яке вона дала була тоді до газети, ніхто не помітив, бо вона не могла за нього заплатити!

Він легковажно рушив рукою.

— Пусте! — промовив. — Я знав, що колись її знайду! Тільки ніяк не сподівався саме тут і взагалі побачити вас в одязі медсестри!

— Це я бачу!

— До речі: я вам не відрекомендував себе в Мюнхені.

Не було часу! Я називаюся Никифор Ничай.

Вона простягнула йому руку. Він сказав своє ім'я, але промовчав титул... — відмітила. Хіба він не головний...?

— Пан доктор Ничай? — спитала, щоб розвіяти свій сумнів. — Наш головний лікар?

— Так! — він затримав її руку довше, чим цього було треба і тільки по хвилині підніс її до уст.

— Але ж я не розумію! Ви мали приїхати після півночі! Потягом...

— Ваш аптекар забрав мене з Мюнхену. Ми старі знайомі.

Ірина облетіла думками всі відділи, побачила в уяві Воскову Свічку в сестерській на горі. Силою відганяла від себе небувале в неї хвилювання.

— Я хотів побачити вперше лікарню без асисті, не урядово, — промовив він, немов відгадував її думки.

— Так? Всі відділи нагорі, тільки дитячий надоліні. Пацієнтів сорок три. Можна прийняти п'ятдесят. Один дуже поважний випадок. Нирки. Операційна кімната є, але її устаткування не найліпше. Зубний лікар приймає тут, біля амбулаторії. Чи можу дати ще якісь пояснення? — спитала. — Я тут головна медсестра. Називаюся Ірина Наверська.

— Дуже приємно. Що "Ірина", то я запам'ятав із поїзду. Прізвища, очевидно, не знав. Чи у вас головна медсестра чергує уночі в амбулаторії? — він перейшов у другу частину амбулаторії, зупинився перед шафкою зі скупим запасом необхідного, в наглих випадках, знаряддя і знов його брови легко порушилися.

— Так (бо хочу цілий день бути зі своєю дитиною — доповнилася думка). — Сьогодні призначена на чергування сестра захворіла і я взяла цей обов'язок на себе. В таборі щось три весілля.

Він повернув до неї голову.

— Так? А яке ж відношення має весілля до амбулаторії в нічних годинах? — спитав.

— Те, що немає доброї горілки, а принаймні не всі можуть дозволити собі купити ту добру. Купують самогон, або і самі гонять, хоч це й заборонено.

— Управа не бореться з тим?

— Бореться, але без повного успіху. На весіллях чомусь мусять пити, так немов без чарочки молоді не могли би бути щасливі! — "Боже мій! — думала, — що мені сталося, що так багато говорю?! — Може це і правда, — дала майже переконливо. Хіба на її весіллі була яка чарочка?

Він усміхнувся, і ніби запрезентував перед нею своє нове обличчя. В усміху воно ставало майже хлоп'яче, погідне. Хоч і не дивилася безупину на нього, але знала вже які його риси, якої барви очі і що зуби його були білі, рівні, вміру великі. Був уродливий, чого вона ніяк не чекала від головного лікаря! Не дарма ж Зонка помалювала своє волосся на рудий колір! Та й Тамара і Оріся божеволітимуть за ним! Була б одна-з-другою радо погодилася чергувати тут, якщо б тільки були знали, що перше прийде сюди! Хто зна, може і стару Леськову було б спокусило посидіти тут, щоб тільки першій стрінути нового головного лікаря!

— Так думаєте? — спитав і, похилившись, відчитував задруковану картку паперу, що висіла над столиком біля дверей.

— Це інструкції для сестер, — сказала вона.

— Як ваше постачання?

— Не найгірше. Навіть на ліки не можна забагато нарікати. Магістер Верниволя принаймні раз у місяць їде до Мюнхену за ними.

— Я приїхав із Гайдельбергу, — сказав. — З інших обставин. Із таборовим життям я не знайомий. Щось почув від Верниволі, — він постояв хвилину перед шафкою в одній половині кімнати і раптом повернувся до неї, ніби тільки тепер дізнався про щось важливе для себе.

— Ви сказали, що ваше прізвище Наверська? Звучить страшенно знайомо. Якщо я не помиляюся, то був у Львові адміністратор лікарні Наверський. Антін, здається...

— Ви не помилилися, пане докторе.

— Це ваш брат?

— Ні, чоловік.

— Чоловік...? Значить цей малий хлопчик, з яким ви їхали тоді, це ваш син?

— Так, пане докторе.

Вона помітила, що його обличчя раптом змінилося, немов хтось наклав на нього маску сувору в своєму виразі. Поглянувши ще тут і там, пробурмотівши "Не погано, не погано", він подався до дверей. Відхилив уже їх, але ще повернувся до неї, що дивилася за ним, нічого не розуміючи:

— Дякую за вияснення. Ви сказали, що всі відділи на горі? Добраніч. Сподіюся побачити вас перед ранковим обходом! Завтра буде багато роботи!

— Завтра я повинна мати вільне! — хотіла сказати, але не було до кого. Двері були вже зачинені. Що йому сталося? — не могла зрозуміти. Інша людина відрекомендувала себе, а інша сказала "Добраніч!" Хіба ж можливо, що з ним буде гірше, як із Таршолім...?

До воріт Настка підбігала трохи задихавшись. Ще б там! Засиділася таки на тому весіллі, а там же Сай чекає на неї! Краще було б досидіти до кінця гостини, певно, але Параня і Петро зрозуміли її, коли сказала їм. А Ілько..., що б там не робив, він усе знайде щось не так, як треба! Такий він уже вродився і даремне ломити собі голову, як йому догодити! Зоська там залишилася!

Оглянулася кілька разів. Ніхто не їхав до міста, щоб її підвезти. Іти пішки тих кілька кілометрів таки займе трохи часу. Але нема ради. Як Сай там чекає, а вона сказала, що буде, то таки мусить бути!

Молоді, весільні гості, музики, парубки й дівчата, залишилися у кімнаті одного з бльоків, але весільний настрій супроводив її і далі в душі. Ногам прибуло легкості. немов вони і справді танцювали, а в голову сунули й сунули образи. Молоді йдуть до церкви, молоді перед престолом, молоді за столом, молоді дивляться на себе... Спершу це був Петро з Паранею, а потім уже був тільки Сай і вона, вся у білому, так, як бачила в кіні. Він буде у військовому однострою, або ні, в ясній блюзі і темних штанах, так, як той пан із фільму! Далі образ не посувався, стирчав на одному відтинку весільного обряду. Куди підуть потім і що робитимуть — не відгадувала навіть. Кудись удвоє! Образ так зайняв її думки, що не зчулася, як минула тартак над

Остаром, сіножаті й роздоріжжя, від якого залізничий шлях вкочувався на міст над вуличками Обергайму. Там вона скидає товари, щоб їй поліція не відібрала! Біля бензинової станції "Шелл" повіяло смутком у її душі: мами ж на її весіллі не буде...

Чи довго поспішала так до містечка? Здавалося недовго. А от Сая на умовленому місці не було. Перейшлася в один бік і в другий. Поглянула на бічні вулички. Почекала на одному місці. Весільний настрій потрохи зникав. Не було ні білої сукні, ні молодого Сая, ні весільних гостей. Була порожня, чимраз більше згущена темінь вузької вулички Обергайму. В повітрі була не тільки свіжість гір, але недавно підлятої, нагрітої за дня землі в городчиках. Пішла крок за кроком, дивуючись чимраз більше, чому його нема? Хіба так спізнилася, що він і не чекав? Ніколи такого не бувало! Погнівався, чи що?

Спершу ще була бадьора і повна надій. Спізнилася вона, спізнився і він. Почекає! Але, як сумерки все більше згущувалися, десь у віддалі заясніла ліхтарня і вікна малих дімків дістали помаранчеві плями, а Сай усе ще не надходив, надія стала хитатися і бадьорість зникала. Що ж таке сталося?

Целюльоза потята на вузькі стяжки і причеплена до куша бзини в сусідньому городчику, що мала відстрашувати птахів від ягідок, із яких в Обергаймі робили варення, шелестіла і шелестіла, створюючи якесь моторошне почуття. Шелест припливав та відпливав і від нього здавалося, немов хтось підкрадається до неї, наче чує чиєсь важке зідхання. В той же час щось невиразне і неприємне панушилось у її думках. Ну, як же так: дома стоять із відчиненими або зачиненими віконницями, люди попідливали свої городчики і поховалися по своїх хатах, Габель і Надель бовваніють на овиді і вповиваються хмарами, немов пеленами, — все точнісінько таке, як було вчора і тиждень тому і навіть рік тому, а тільки з нею діється якось інакше?! Не пустили, чи що?

Тягар, що несподівано впав на її душу, глибоким зідханням підносив грудну клітку. Не було кого спитати, що сталося. не знала, що робити. Чекай, — почала дуже роз-

судливо. — А якже я буду знати, що робити, як не побачу його??

Ще кілька годин тому була повна радості і надій. Ще недавно, дивлячись на Петра і Параню бачила себе і Сая перед престолом. Але тепер, хоч ця сама зоря тремтіла над Обергаймом, журба зайняла місце радості, відразу велика, відразу болюча, ніби хтось зненацька накрив її чорною плахтою і не дозволяв віддихати.

"От-от надійде", — намагалася підбадьорити себе і ще не відходила.

Було тихо-тихенько. Мале містечко сховало своїх мешканців по домах. Зорі моргали на небі. Здригнулася від холоду. Хвилини заокруглилися в годину, але Сая таки не було. Ще чекати, чи повертатися вже до дому? — питала себе.

Жаль було відходити. Коли чекала на вулиці, яку так добре знали обидвоє, була ще надія, що зараз надійде. Коли відійде відсіля, то ніби обірве нитку їх знайомства. Як умовляться на нову зустріч? Так постійно мала його перед очима, так устиг за тих кілька місяців виповнити її життя, такою рідною здавалася їй його постать у військовому однострою з тонким, майже хлоп'ячим обличчям, із кепкою на коротко стриженому волоссі, що і в думці не мала, що він в Обергаймі з частиною війська, що його батьківщиною далека Америка, про яку вона нічого ісеню не знала, хіба тільки те, що десь там, (а може в Канаді?) була її тітка Маруня. Але от вистачило, щоб не з'явився на умовлену зустріч один раз, як усе валилося, і може більше не повторитися, хоч із тими вуличками і будинками пов'язане їх знайомство, їх почування. Кому весілля, а курці смерть, — примінила приповідку зачуту ще в Опришівцях. Усе тут винне Петрове весілля.

— Що ж тут робити? — спитала себе вдруге, якось дуже розсудливо. — Повертатися хіба вже, чи що?

Повернутися було однозначне для неї з танцями і співами на Петровому весіллі. Знов Ілько, Савка, Ольга і Зоська. Може хтось і кине: "А де ж ти так пропадала?"

Може Параня заокруглить догадливо свої очі: "А то що? Не чекав?"

Стало їй сумно, але на плач не збиралося. Повертається самій не було приємно. Сай відвозив її "джіпом", тож темнота і самота не були страшні. Навпаки, за ними шукалося. Але тепер, коли була сама, дорога до табору видавалася довга-довга і повна небезпек. По-правді ж то вона ніколи не йшла нею сама! Завжди були люди, що йшли, як не з нею, то перед, або за нею!

Тверезо вирішувала, чи не побігти б їй туди, де квартирує його частина. На початку вони були в одному з готелів Обергайму, але тепер перенеслися до бараків за місто. Далеко, думала тепер. Але навіть, як би було близько, вона не пішла б туди. Як і кого питати там про одного хлопця, як їх там так багато? І як тою мовою спитати, як ледве кілька речень навчилася сказати?! Ще почекає!

Стільки вже років була в Обергаймі, що перестала думати, що це чужина. Особливо з Саєм затирилося те враження. Тут же по-правді дівочити почала! Коли вперше побачила була шпилі Габелю й Наделю, здавалося їй, що вічний сніг на їх верхах обложив її серце і заморозив сльози. Чужо-чужо було і страшно. Де ж ви, мамо і дрібноті? — зідхала глибоко. Залишилися в Опришівцях, далеко-далеко від неї, на рідному, на любому, а її вхопили, немов шуліка курчатко і вкинули тут у холодну ненависну чужину! Забрали на примусові роботи і ніхто не питав, чи хоче вона того, чи ні. Правда, і вона була не без гріха, але якось той гріх ніколи не турбував її сумління. Як же міг? Хіба ж то жилося по-грішному?

В Опришівцях що якийсь час появлялося військо. Йшло в один бік, то в другий. Як говорили, то Настка не розуміла ні слова. Спершу було "харашо", а потім якесь "тешек", а ще далі "яволь". Чи мусіла їх розуміти? Хіба в неї не було своїх слів, щоб сказати те, що хотіла? А скільки народу говорило так, як вони в селі! Військо їхало дорогами, гуркотіло тими своїми залізними ланцями, аж їх бідна земля здригалася, і забирали все, що бачили

по дорозі. Люди ховали перед ними, що мали і могли, але не все могли сховати. Самі не знали, як прожити. Без слів, без нічийого в'яснення, Настка поділила світ на дві частини. "Ми" — то було село, то свої люди в Опришівцях і ще ті з міста, що говорили так, як вони. То були "люди". І "вони", яким не можна було вірити, бо не давали їм нічого, але раді були забрати від них. Точніше вона окреслювала їх "пани", "жиди", "москалі", "німаки". Спершу в Настчинім серці не було ненависти, чи погорди до них усіх. Але не було і довір'я. Коли б її хтонебудь був спитав, кого вона бачила на якомусь святі чи на вулиці в Станиславові, вона без надуми відповіла би:

"Було багато людей, трохи панів і жидів. Або москалів". Або ще: "Там були самі німаки і нікого з людей".

Але війни і чужого війська на такі Опришівці було ще мало. Ще Бистриця (ота ріка про яку заєдно згадує Ілько) виляла і простелилася по всіх полях, підійшла до хат і вона, ота рідна ріка забидала від них, що не встигло забрати військо і несла на своєму хребті, що знайшла подорозі. Мама плакали. Їсти не було що. Годі було діджати-ся, щоб у придорожніх ровах виросла лобода, щоб бараболя відцвіла і в землі розвивалися смачні мучні кульки. Були б їли і листя лопуха, але воно гірке. Люди помагали самі собі. Як вода впала, голодних, із напухлими черевцями дітей забирали до себе добрі свої люди з Поділля і ще митрополит зі Львова, Андрей, подумав про них. Го-го! То не були жарти!

"З Божою поміччю витримаємо, — казали бувало мама. — Аби до літа".

І витримали. Єдина корова пішла вздовж ровів скубати траву і голоду таки не було. Та от одного дня знову війсьсько сунуло сільською дорогою, німецький вояк зайшов у їх хату і домагався видати йому корову. Їх годувальницю! Мама безсило витирали сльози кінчиком запаски, дрібнота тиснулася до їх ніг, а Настка, чотирнадцятьрічна, найстарша в хаті стояла біля припічка і не розуміла чому їх безупину чіпляється якась біда.

На припічку стояв гладущик з окропом. Без надуми Настка вхопила гладущик і жбурнула окріп на голову во-яка. То був її гріх. Казали їй гірко покутувати за нього.

Люто вихопили її з хати, навіть попрощатися не дозволили. Засадили в якийсь будинок у Станиславові, школа то була, чи що там. Казали спати в ліжку при землі, а над нею були ще два інші. Не вилазила відтіля. Їла всіх очима. Могла гавкати, як пес. На силу витягнули її відтіля і всадили спершу на вантажник, а потім до потягу. Їхала і їхала, аж висадили її в Обергаймі. Думала днями і ночами: мамо, чи не зробили і вам якої кривди? Чи ялівку таки забрали? Як радите собі? Але не приходило їй у голову поцікавитися-пожалувати: "чи той вояк не осліп?"... Настка не вміла роздумувати, вглиблюватися, чи хоч би бачити одну справу з кількох сторін. Її родину кривдили, отже треба було боронитися. Їх усіх виставляли на головову смерть, отже треба було відплатити. Це вона розуміла.

Обергайм став цілком інший, як привезли туди Ілька. Боже! Якої ж радості було! Як мама? Здорові? Ну, славити Бога, славити Бога. Вже не було так гірко. Було з ким розважити душу, було кому поскаржитися, можна було слухати його слів, людської мови. Ілько терпеливо слухав і мав слова потіхи:

— Потерпи ще трохи, — казав. — Не вічно ж ця німецька неволя. Повернемося скоро на своє.

— Ой гірко терпіти, Ілю, — скаржилася. — Тут уже навіть окропу не виллєш!

— Гаряча ти, — казав на те той такий добрий тоді і дорогий Ілько. — То не так треба. Тобі здається, що ти мстишся за свою кривду, а ти лиш сама собі гірше робиш.

То тільки потім, як переїхали до табору, змінився Ілько. Ніби задеревів, ніби постарів відразу на сорок років. Ні веселости не стало, ні жартів не було.

За згадкою минулих днів, ніби й забула про свою журу, але кроки на кінці вулички відразу гостро нагадали її. Там надходив якийсь чоловік.. Постать Сая була тонка, в'юнка, його кепі гострим кінцем підносилося вгору, немов маленька антена. Навіть при світлі високозавішеного ліхтаря, затіненого листвою і гілляками, Настка вмить пізнала, що це не він. Насторожилася, не знаючи куди повернутися, бо чоловік у коротких шкіряних штанцятах, із пером на капелюсі зміряв просто в її бік.

Аптекарь Остап Верниволя, який їздив "джіпом" по ліки до Мюнхену і привіз д-ра Ничая, мав забрати теж і о. Гавоту. Чернець полагав, що того дня всі передвізні формальності в американському консульстві і хоч був певен, що не забариться там, однак попередив:

— Якщо не зголошуся до вас до четвертої години, то не чекайте мене. Приїду поїздом.

До четвертої години він дійсно не зголосився і аптекар від'їхав. Тимчасом чернець, затримавшись у консульстві довше, як передбачав, забув про аптекаря і про добру нагоду без турбот повернутися до Обергайму. Намагався зробити порядок сам із собою. В урядових чинників усе відбулося гладко і складно, тож не було ніяких причин до турбот. Але радості не було і, що найважливіше, не було чомусь спокою серця. Почувався так, немов задумав щось каригідне, або щось таке, що нікому не принесе користі, а вже найменше йому самому. Але не міг розтоплюватися в сумнівах, у руйнуючих думках. Шукав тепер джерела спокою — церкви. Хоч він знав, що там за "Зедлінґерторпльцом" існувала церковця відступлена на їх Богослужби, то однак не хотів так довго чекати — бо, заки доїде туди трамваєм, промине напевно яка година, — щоб упорядкувати свої думки. Відразу на "Одеонспляц" попала "Театінеркірхе" і він без довшої застанови завернув туди. Хотілося до спокою Божого місця, до тишини, до нагоди скупити свої думки. Внутрішня дисципліна самого себе була йому необхідна. Він не тільки дивувався, але навіть обурювався на свій неспокій і невдоволення, що запанувало в його душі, відколи одержав папери на виїзд, і поворот його до монастиря був запевнений.

Святиня привітала його темнотою своєї нави і ясними плямами статуй святих. На вході щось відремонтовували,

і треба було хильцем входити по під риштування. На передній лавці виднілися крилаті чіпки двох черниць. Ліворуч входу клячала якась жінка, втуливши обличчя в долоні. На пульпітах лавок було розложено світлини молодого вояка. "Ганс Дреслер, поляг у боротьбі своєї батьківщини в 1941 році. Похований у степах України" — прочитав о. Гавота немало здивований. На долині на другій сторінці було ще додано: "Не вмирає той, про кого не забувають. Бог не рахує нашого життя на роки, тільки на завдання, яке поклав на нас".

Склавши руки та відсунувши особисте почування, чернець молився за того незнайомого йому досі Ганса. Може цей Ганс кривдив його нарід. Може арештував людей, може знущався, відбираючи хліб від його селян, може розстрілював закладників. Так, це було цілком можливе, що він кривдив його земляків у будьякий спосіб. Але от тепер лежав там серед тих же його земляків, його прийняла українська земля, він сам став часткою її. Його залишили там, як багато-багато інших і чого вони тепер справді потребували, то тільки молитви. Завдання, — написав хтось на його світліні. Завдання такого Ганса було виконати наказ своєї батьківщини. Невже його завдання було також кривдити чужий нарід?

Відсунув його зі своїх думок.

Сидів тепер без руху і без молитви. Чекав на те, чого повчав других людей. "Увійдіть до храму Божого і зупиніться. Не думайте і не моліться. І скоро, дуже скоро ви відчуєте, як спокій розходитьсь у вашій душі. І шепніть тоді: Боже, дякую Тобі, що Ти проявив свою прихильність. Тепер я спокійний, бо знаю, що моє майбутнє в Твоїх руках".

Чекав терпеливо, з піднесенням. Але перш усього відчув утому. Коли заплющив очі, бачив перед собою широкі сходи американського консульату, якими п'ялася вгору довга груба черга на перший поверх. Мигнули і зникли поодинокі обличчя, самі молоді обличчя, немовлятко у возику, що його підносили вгору на чимраз вищий ступінь. Возик загороджував дорогу і спинював тих, що сходили вниз, або тих, що з якоїсь речі проходили поза чергою. В усіх мовах чулися непарламентарні слова. На диво чернець не міг нагадати собі ні одного питання, яке ставили йому в

консуляті, але нагадував собі те, що чув на сходах. Бідні бездомні люди, що шукають якоїсь пристані у своєму житті!

Як же інакше виглядав він самий! Поворот до монастиря видавався втечею в безпечне місце, сховищем забезпеченим у вигоди, хоч воно аж ніяк не звільнювало його від обов'язків священника й місіонера. Що він зробив такого справді вартісного в житті, щоб заслужити на те? За ним рахуються книги проповідей, допоміжний матеріал для молодих священників, або людей-вір'ян, які бажають вглибитись у тайни душі. Мета їх — вічне щастя. Але чи не накладає Бог обов'язків також супроти землі, супроти батьківщини і її людей? Де і які тут його заслуги? Хоч у своїх проповідях він постійно намагався з'єднати разом Боже і людське, то однак, чи не було воно замалим, затишим виявом любови Бога і його людям?

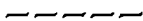
Дві черниці підвелися і, схиливши одно коліно звичаєм римо-католиків перед відкритим престолом, повернулися до виходу. Їх обличчя здавалися жовтими в присмерку нави. Йшли з похиленими головами. Минаючи о. Гавоту одна з них помітила його "кольоратку" і привіталася до нього. Друга зробила те саме. Він похилив голову з наглим почуттям скорботи. Їм і в голову не прийшло, що він представник іншого обряду і що в тій хвилині вчислює їх провини на його рідній землі! Жінка ліворуч оглянулася. Вона мала заплакані очі зі слідами сліз на обличчі. Може це вона розложила світлини, може до неї належав той Ганс? Може він був її чоловіком або братом? Минаючи о. Гавоту, вона похилилася до нього і шепнула німецькою мовою: "Прошу, отче, помоліться за мого Ганса". Які ж вони всі ввічливі і лагідні в своїй окупованій тепер батьківщині! І який інший образ створили про себе в його країні!

Проріз світла вдерся в наву і зник, як тільки двері зачинилися за черницями й за жінкою. Деся з-позаду чувся шепіт німецьких слів. Святий Антоній завмер у молінні недалеко нього. Чернець заплющив очі, зідхнувши. Уява дістала несподівано крила і понесла його в інший край. Нава була притемнена також, але статуй святих не було. Малюнок, ікони, іконостас із вічним світлом. Усе до чого звик зір і тужило серце.

І раптом, не знати чому, гостро постало питання: чи там у тому новому його домі-монастирі на чужій землі царить той сам дух любови Бога, ближнього й України, що й на рідній землі? Чи там не беруть перевагу інтереси держави, на землі якої знаходиться монастир, над справами Божими і передусім над справами народу, який той монастир оснував? Його народу? І як він сам знайде там себе, коли так справді діється?

Довкола нього була руїна. Руїна на рідній землі, руїна на чужій. Але природа не знала смерти. Безупину відновлювалася. "Навіть на цвинтарі є життя". Хто це сказав? Шкрумеляк, чи хто інший? Світ видається тепер випорожнений із любови Бога. А може навпаки? Може налагоджений нею? Із пораненої землі підноситься скрізь відновлене життя, а з ним любов. Так, але любов до Бога йде крізь призму духовости народу. Кожен так відчуває, кожен рід і кожна раса, то чому ж від них вимагають якогось безнародного почуття до Божих правд? Чудотворна рецепта, яку приписали іншим, але не примінюють до себе? Чи хтось справді вимагає того, чи вивихнений із нормальної колії вмовляє він те в себе? Чи це дійсність, чи уява його, що майбутній дім-монастир, до якого їде, це якась нова оаза в чужій незнаній країні, неприхильно наставлена до справ його народу? Він не повинен, він не сміє ставити таких питань, справи землі не повинні грати завеликої ролі в його житті!

І раптом, сталося справді те, на що він чекав. Відчув спокій, немов Святий Дух, у Якого він беззастережно вірив, вселився в його душу. І нагло був певний, що місце його не тут, де він перебуває, але і не там, куди зміряє.

Довкруги були ще купи розвалені цегли, що може колись були перлинами архітектури, але кусень великої камені оцілів і там відчинили вже книгарню-антикварню. До єдиного виставового вікна причеплено гумовими притисками розгорнену книжку і люди зупинялися перед нею і читали дві сторінки. Наступного дня їх перегорнуть і зацікавлені змістом зможуть далі познайомитися з діями героїв. І так буде кожного дня аж до кінця повісти.

Молоді і старі люди, в більшості чоловічої статі стояли перед полицями і переглядали книжки. Дехто відходив уже з малим пакетиком в руках. Чулося "Грюс Гот". "Авфвідерзеен". "Данке шен". Власничка книгарні-антикварні фрав Дітріх усміхалася до кожного ввічливо, але не стежила куди йдуть і що беруть в руки. Вона не була стара, але не була і молода. Чисто вдягнена, доладу зачесана, з привітливою усмішкою на устах. Люди, які приходили до неї, шукали за душевною насолодою, були жадні знання, тужили за культурним життям. Вона намагалася вдоволити їх. Ах, казала вона, досить вони вже жили страхом начиненим бомбами! Віджіймо трохи! — підбадьорювала їх. Вона не тільки знала з вигляду тих, що до неї приходили, але знала і те, якою ділянкою хто цікавився і скільки грошей місячно міг витратити на книжки. Радість, із якою люди відходили з книгарні, знайшовши те, що бажали, давала їй велике задоволення. Всіх цих книжкових молів вона пізнавала навіть на вулиці, у церкві, на залізничій станції. Вони мали інший вираз очей, вони поводитися не так, як пересічні люди. Просуваючись між прилавком і полицями з книжками, вона любила відгадувати яке життя має хто з її відвідувачів. Про студентів вона не думала. Це була молодь, якась майже вся однакова, що мало ще пережила і купувала такі книжки, які наказувала їм нижча, чи вища школа. Але дорослі люди були для неї дуже цікаві. Вони приходили одинцем, а не гуртами, як студенти, затоплювали погляд у книжки, не зважаючи на розмови, на те, що окуляри зісуюються чимраз більше з носа, що хтось може і штовхне їх. Що більше, вони навіть не чули, як той хтось просив вибачення. Вони клали на прилавок вибрану книжку, виймали гроші з плосенького грошевіка і спішно відходили з блиском насолоди на обличчі. Що було в тих хатах, до яких вони відходили? — думала вона. — Був там хтось, що також чекає на ту книжку? Чи навпаки, там її не хотіли і власник її потайки вносив її до хати, ховав десь і вдавав, що не витратив гроші на ті задруковані сторінки, які тихо й терпеливо чекали по полицях на простягнену людську руку? Для неї книжка була, немов промінь, що роз'яснював її життя. Вона була вдячна авторам, що ділилися з нею — а разом із тим з

усіма — своїми роздумуваннями, розумом, гумором, досвідом. Чи були по домах її покупців суперечки, чи дискусії? Радість, чи непорозуміння?

О. Гавота не був винятком. Приглядаючись не один раз до нього, вона не могла стримати цікавості: як і чому це сталося, що цей вродливий мужчина відрікся життя? Чи то було щире і справжнє покликання, що довело його до воріт монастиря? Чи він колись кохався, чи знав щось із життя більше крім того, що чув від інших і читав? А може не читав навіть нічого більше крім того, що підсувала йому теологія? Цей завжди однаковий і спокійний вираз обличчя, коли б він не появився в книгарні! Невже ж ці темні (і гарні!) очі не блистіли ніколи блиском захоплення чи гніву? Не відбивали вони захоплення жіночою красою, не стежили за ходою і рухами якоїсь дівчини? Чи можна було говорити до нього, як до звичайної людини, або як до своїх німецьких священників, чи треба було контролювати свої слова і навіть вираз обличчя? Чи його відданість службі Богові щира, чи це тільки поволока?

— Я думаю, що маю для вас щось цікаве, отче, — сказала вона того дня. Чернець поглянув на неї допитливо, без слова. — Прошу за мною... Це з вашого Львова...

— Зі Львова? — вчула за собою недовірливе. Вона рада була б оглянутися, побачити, чи не змінився вираз його обличчя, але стримала себе. Найважливіше було тримати себе в накресленому самій собі стилі.

— Так, зі Львова, — відповіла. Хоч сама вона не вміє читати церковно-слов'янської мови, то однак дату розуміє: вісімнадцяте сторіччя. Цікаво? — поставила питання і напів повернула голову.

— Може бути цікаве, — відповів.

Вона взяла з полиці книгу завбільшки двадцять на тридцять сантиметрів. Обкладинки не було. На хребті було розтріпане закінчення шнурів, що нагадувало повісмо. Перша сторінка мала сліди сотні і сотні рук. Долішній ріг зчорнів. Друкарська фарба чорна і помідорова була виразна, несполовіла. Може папір був колись білий, але тепер він був бурий із масою чорних цяток.

Чернець не простягнув руки по книгу, як вона спо-

дівалася, але вона бачила як його погляд пересунувся по титульній сторінці від початку до кінця.

— Відкіля це у вас? — спитав і коротко глянув на неї. Вона не вміла відгадати: було це здивування в його голосі, раптом рапавому, чи обурення.

— Один чоловік приніс, — відповіла, сама не розуміючи чому дає йому якінебудь пояснення. Її те не обов'язувало. — Незнайомий. Казав, що під час війни був у Львові і знайшов це між купою розсипаних книжок. Не знаю де. Казав, що таку річ не міг залишити на смітнику. Я бачу, що це нотна книга, що друкована в 7302 за грецькими хроніками і в 1794 році християнської ери. Решту прошу висвітлити мені!

Тільки тепер чернець простягнув руку і взяв із прилавка книгу. І хоч усі пояснення, які він їй давав, були правдиві і навіть вичерпні — вона не сумнівалася в тому — то вона не могла не бачити, що його думки були зайняті чимсь цілком іншим. Так, це нотна книга східного обряду, Богослужбова, що називається "Ірмологіон". Перше видання вийшло на самому початку вісімнадцятого сторіччя. Це є третє видання видане оо. Василями в Почаївській Лаврі за часів Кир Стефана Левинського...

Вона слухала з великою увагою справді зацікавлена його поясненнями і в той час думала, що ніколи вона не потрапить зрозуміти чужинців, будь вони священиками, лікарями, чи ким завгодно. Не такої реакції вона чекала від нього на вид його рідного скарбу! Очевидно вона не могла навіть догадуватися, що побут о. Гавоти в консуля, його роздумування в Театінеркірхе і ця книга могли мати який-небудь зв'язок!

У поїзді Симон Петрович Мурашка сидів напроти о. Гавоти, тобто тоді, коли вже пересів у Мюнхені. Він знав ченця з виду, але не особисто. Глипнувши коротко на чорну постать із якоюсь старою книгою в руках, на яку навіть не дивився, Симон Петрович відбіг думками від вірша, який перекладав у думках всю дорогу з Авгсбурга до Мюнхену. В Авгсбурзі, з якого він не дуже давно перенісся до Обергайму, повернувся до нього творчий настрій.

якого чомусь годі було діждатися в Обергаймі. Коли попав у круг знайомих в "Зомме-касерне", колишній поміщик із Полтавщини Дмитро Олексієвич, людина глибокого знання, елегантних манер, та в неймовірно занедбаній одежі, продеклямував йому вірш, що відразу захопив Симона Петровича. Вправді він був італійською мовою, якої Мурашка не розумів, але з допомогою Дмитра Олексієвича пізнав його зміст.

— У молодости вивчив його, а от тільки тепер відкрив, що він висловлює моє ж власне почуття! Ану зробіть із нього вільний переклад! — запропонував йому. — Побачите, що подобається!

Симон Петрович так і не дізнався, чи автор написав більше, чи тільки цей короткий вірш, бо Дмитро Олексієвич не міг собі нагадати, так, як не пам'ятав прізвища автора. Заохочений, Мурашка пірнув у переклад і навіть переповнений потяг з Авгсбурга до Мюнхену не міг виштовхнути його з творчого настрою. Повторяв і змінював вірш на всі лади, і вкінці, не можна було знати, чи це справді була ідея італійського автора, чи фантазія Симона Петровича.

"Milano e grande
Ma il paesello
Dove sono nato
Mi e per piu bello.

E sempre, sempre
Vado con cuore
In riva il nostro
Lago Maggiore."

Що йому Міляно? — питав себе Мурашка і змінював далі. — Або навіщо йому Велике озеро? Не за ними він тужив! І заки доїхав до Мюнхену, вірш прибрав ознаки його власного почуття.

Це місто величне,
Та моє сільце,
Де я народився,
Для мене миліше над все!

І як же частенько
У своїх думках,
Спішу я над беріг
Рідного ставка!

Повторивши кілька разів і впевнившись, що вже його не забуде (написати не було на чому), він відчув насолоду творця, що потрапить вдало висловити своє почуття. Чудово бути поетом! Прекрасно бути людиною, яка може щось творити! Який же справді величний мусить бути Великий Творець! Він коротко глипнув на о. Гавоту, представника правд Божих на землі, і якось мимоходом подумав, що він не міг би вибрати його своїм заступником, якщо вже священник мусить чомусь бути посередником між Богом і людиною. Він не знав, чи це був його якийсь дуже католицький вигляд, проти якого ще промовляли до нього давно прогомонілі події в Україні, хоч вони і не обтяжували української совісти, чи досада, що вони всі були під впливом чужого Заходу, а не рідного Сходу, чи суворість його обличчя, чи врешті те, що для нього, Симона Петровича, все що торкалося справ Великого Творця, було одним великими невідомим. Стало йому жаль, що напроти нього не сидить хтось інший, щоб можна було скоротити собі час розмовою. Ото ж то! — догадався він. — Може тому він не вмів знайти творчого настрою в Обергаймі! Може тому було йому там тісно і чужо, хоч зробили для нього окрему кімнатку на горищі головного бльоку, а в "Зомме-касерне" приходилось спати в кімнаті, де було десять душ! Але там були його кияни, полтавці, харківці! Обергайм був галицько-католицький. Тамті були йому близькі, добре знані через спільні важкі переживання, майже що рідні. В Обергаймі не було знайомих, мова людей була тверда, перемішана польським наголосом. Він приглядався до них, як до чужих. То не Українці, — вирішив одного дня, — то просто Галичани. Не знав, коли у відношенні до нього була в них справжня щирість, а коли підроблена, чому вони такі повні церемонії, що все "просили, перепрошували і панькали", чому не могли запам'ятати імені і по батькові, щоб звернутися до людини, тільки вдавалися до його освіти чи становища. Вони були більше

сміливі в своїх учинках і мові, як ці зі Сходу, але і самолюбні та зарозумілі. Були теж більш здисципліновані. Не мали в собі відвертої доброзичливості його земляків, а може це тільки було у відношенні до нього? В неділю всі спішили до церкви і Мурашка стримував себе, щоб не піти і собі туди, щоб пізнати, яка сила крилася під тією маленькою куполою, що переходила в думки людей і робила їх іншими. Про що там була мова? Що відчували люди? Як може Хтось небачений і незнаний, а тільки хіба відчутий так просякнути людські думки, що стає провідником їх дій? Чому Бог мусить бути такий таємничий, що не дає пізнати себе відверто? Чому вимагає жертв? Чому каже терпіти? Чому називають первородним гріхом появу людини на світі, і в той самий час не продовження роду людського вважають теж гріхом?

Він хотів на все те відповіді. Він бажав, щоб хтось промовив до його не дитячої вже душі. Він хотів палко і глибоко повірити!

Відколи підріс, а може навіть до того часу, трималися його реальні справи життя. Було само голе існування, без прикрас, без омани, жорстока боротьба за вдержання себе при житті. Батько його не був петлюрівцем — казала другим його мати, — о, ні, ні! Він згинув під колесами вантажного потягу! Так говорилося, щоб не опинитись на засланні. Не було ні крихітки радості, тільки гіркота, голод, страх, облуда. Був відразу старий-малий. З якою ж насолодою і полегшенням почав викидати з душі все, що гнобило, боліло, про що не дозволено було говорити! Поезія це чи проза, повість чи поема — не грало великої ролі. Писати! Висказати все, що наболіло і чим була повна душа! Але то було в "Зомме-касерне". То було серед тісноти кімнат і в страсі, що от-от упаде на них залізна рука і скаже заплатити за те! То було, вкінці, у навалі імпрез, відчитів, дискусій! У мові люди поверталися до минулого, розповідали собі анекдоти з пережитого, раді були б обтрястися з нього, але несли і везли його скрізь зі собою. В Авгсбурзькому таборі він знайшов потрібний йому творчий настрій.

Потім виявилось, що той творчий настрій загубився десь по дорозі між Авгсбургом та Обергаймом. Був лихий

сам на себе, що послухав доручень лікаря і переїхав туди. Що йому зі свіжого гірського повітря і навіть з ліпшого харчу, коли він не може викресати ні одної вартісної думки в свій голові! Читав написане і не міг знайти в ньому тієї дійсности, яку хотів відтворити, ні того почування, яке володіло ним при писанню. Все було бездушне, безвартісне. Взявся переробляти, змінювати, роздумувати — і тоді несподівано охопив його бунт. Не може! Не може і не хоче про те писати! Не може навіть у думках повертатися до тих часів! Не має сили бачити свою маму такою, якою вона тоді була. Наслухуюча зупинки авта перед домом, що під'їздило тихо, немов чорний ворон і забиравало людей кудись у невідоме. Не міг наново переживати голоду, бо тоді бачив сам себе, як кусень хлібної шкурки відібрав собаці! Ні! Може колись, потім! Як забудуться і затруться гострі зариси, але не тепер! Тепер хоче фантазії, казки, якої не дало йому життя!

Така невинна пригода, як із дівчатами, Орестом та Люсею, на гірській доріжці — не трималася його голови. Навіть не дивувався. Зрозумів чому так і забув про те. Від панночки з Управи Табору дізнався, що міг би одержати безкоштовний квиток до Авгсбурга, якщо залишив там які свої речі. Не чекав, щоб йому те два рази сказали. Поїхав позбирати розгублений настрій. Поглянути на одну дівчину. Валя називалася.

— Цікаві? — почув він серед грюкоту коліс. Рука з довгими пальцями, що виставала з чорного рукава простягала йому Ірмологіон. Мурашка не здивувався б більше, якщо б почув голос сирен, такий знаний під час війни. Тільки тепер він усвідомив собі, що вже кілька хвилин його зір був прикріплений до книги в руках ченця. Він підняв погляд і стрінувся з дуже спокійним, дуже поважним поглядом темних очей. — Перегляньте, як охота, — почув. Темні очі всміхнулися.

— Вдячний! — відповів і віддав усміх.

—————

Поява кондуктора перервала розпочату розмову.

— "Аллес авсштайген!" — викрикував він, намагаю-

чись утримати рівновагу своєї ходи в швидкому бігу потягу. — "Аллес авсштайген!"

Мурашка оглянувся за ним.

— Що він сказав? Висідати? Але ж мені сказали в Мюнхені, що перші вагони йдуть до австрійської границі!

— Видно, щось сталося.

Голосний клекіт коліс увірвався до вагону, коли кондуктор відчинив двері і змалів, як він зник за ними. За хвилину втих цілком. Люди заметушилися. Стягали валізи, сунули одні за одними до виходу. Жіночий голос допитувався: "Чи їде хто до Кріну?", але відповіді не чулося. Хтось турбувався, що прийдеться довго чекати на наступний потяг. Відкілясь дісталася вістка, що трапилася мала аварія з одним вагоном товарового потягу і їх комплект висилають на бічний шлях перебрати пасажирів із другого потягу. Як довго прийдеться чекати? А, хто там знає, може поспішний, що йде після півночі до Австрії, зупиниться цим разом в Обергаймі...

— Візьміть зі собою ірмологіон і перекладіть на живу мову вірш про руку Івана Дамаскина, — запропонував о. Гавота.

— Радо! — Симон Петрович усміхнувся. От диво! І він, той католицький священик має для нього таку ж саму пропозицію, як Полтавець Дмитро Олексієвич! — А коли ж вам віддати, пан-отче...

— Принагідно. Не турбуйтеся тим.

Юрба подорожніх поспішала тунелем до малого будиночку станції. Молодші, або необтяжені валізами, клунками чи наплечниками, спішно виминали других, щоб захопити ще сидяче місце у чекальні, чи ресторані. О. Гавота замикав цілий похід. Він нікуди не спішився. Люди жили в постійному страху, що можуть щось стратити, чогось не дістати, щось їх може оминати через їх повільність, або недбалість. Він дивився вслід за Мурашкою, що приєднався до якихсь знайомих, ірмологіон під пахою, валіза в руці, що підбігав так, як усі, і зідхнув. Що ти зробила, історіє? — думав. Яке дивне враження від тих людей зі Сходу України! Щось дуже близьке, рідне, щире і в той же час неспіймано чуже. Немов вони не вірили йому, ні-

би думали, що він не вірить їм! Чи то моя рясa, чи я сам, західняк? — думав іще.

Якийсь молодий чоловік підвівся з лавки і зробив йому місце, коли ввійшов до заповненої чекальні. За столиком бачив, як Мурашка показував своїм знайомим ірмодогіон, може знайшов уже вірш про Івана Дамаскина, може говорив щось і про нього, бо один із співрозмовників оглянувся по чекальні, ніби шукав чогось чи когось. О. Гавота витягнув молитовник і хотів відбігти думками від довкілля. Поїзд справді міг приїхати до Обергайму після півночі, а в наступний день було свято. Адже той ірмодогіон для мене, немов післанці з України для Івана Вишенського! "Повернись!" — казали вони. Я так і відчув, як побачив ту книгу! — здивувався сам своєю думкою. Розгорнув грубу чорну книжечку з золоченими берегами, зробив широкий знак хреста.

Коли Настка добігла до станції там уже знали, що на бічному шляху трапилася аварія і потяг приїде спізнений. Не стара ще власничка кіоску з газетами, листівками з краєвидами Обергайму, дерев'яними виробами з розмальованими на них гірськими цвітами, перекрутила замок у дверях і промовила до касира, що заслоняв вікно каси завісою:

— Добраніч, Сеп! Вже не повернуся. Кому справді охота купувати пам'ятки з гір після півночі, коли приїде втомлений і голодний?! А що він приїде після півночі, то я можу тебе запевнити! — і поцокотіла своїми зап'ятками до дверей розмашисто вимахуючи спідницею "дірндль".

— "Я-я", — відізвався касир — "Гевіс!" — гугнявим голосом побажав їй "доброї ночі" і сховався за завісою.

Кілька пасажирів, що бажали їхати до австрійського кордону, кудись пропали, один із них ляг на лавку і майже в наступній хвилині вже хропів. Світло на пероні кліпнуло, затихали десь у глибині чиїсь повільні кроки. Непомітний зв'язок зі світом, що його годі було знайти на малих мапах, одна із зупинок на далеких шляхах, потонула в темноті й тиші на неозначений час. Світло високого ліх-

таря, що був між станційним будинком і поштою, проникало крізь матове від пороху широке вікно чекальні та намагалось вичарувати трохи блиску з поверхні стола.

Настка прибігла задихавшись. Бігти, власне кажучи, не було ніякої потреби, бо за нею ніхто не гонив. Чоловік, який у сумерку вулички, наближався до неї, виявився одним зі свояків "баворки" — в якій вона працювала під час війни, — власник малої крамниці на розі, у якого Сай залишив листа до неї. — Прибіг і навіть трохи чекав, а як же, — сказав він Настці. — Але мусів іти, то просив тобі передати. Не відразу збагнула в чому справа. Не відразу знала, що в тому куснику паперу криються якісь Сасві думки, що це лист від нього і його треба якнайшвидше прочитати. Збагнувши, кинулася десь за світлом. Але ліхтарня на головній вулиці не допомогла їй багато. Біля кіна світла погасили, бо сеанс уже почався і всі двері були зачинені. Станція! Залізнична станція має досить світла, щоб вона могла прочитати листа! А потім почекає аж приїде потяг і піде за людьми до табору!

Коли так тримала листа в руках і бігла на станцію, здавалося їй, що Сай знову з нею. Завтра! — думала вона доброї думки і надії. Або післязавтра, але дістала слово від нього! Добре, що не пішла за своєю думкою повернутися до табору і до весільних гостей!

Станція зустріла її темнотою. Не похопилася, доки не відчинила дверей. Хропіння вдарило її слух, ніби чийсь несподіваний різкий дотик. Здригнулася. Не переступила порогу. Як бідний жениться, то му ніч коротка! — нагадала собі опришовецьку пословицю. — Зачинила двері і пішла до ліхтаря на майдані. З вікон пошти видіставалося трохи світла. При телеграфі хтось чергував. Було так тихо й безлюдно, що аж ставало моторошно. З-поза пухових хмаринок вплив на небо місяць і раптом тінь зі старого станційного будинку стемніла і видовжилася. Простір за хаткою ліворуч тут і там із купками кущів, на якому розкидали свої шатра підприємці літніх розваг — зі стрільницею, колесом щастя, карузелою і ворожкою — набрав у його світлі таємного вигляду. Крізь відчинене вікно пошти чулося цокання телеграфічного апарату чи чого там, вона не знала. Але той відголос уносив трохи життя в мертву ти-

шу майдану. І місяць і світло з вікна поштового будинку намагалися влгшити Настці, але ніщо з того не виходило. Букви в листі були для неї, немов сіямські котенята, які вона хотіла колись зловити в свої руки в одній пані в Станиславові, куди їй мама носили молоко "наготове". Вони втікали від неї і втікали, мигнувши тільки своїми синіми очима і темними головами. Вона не знала, що пише Сай. Бачила багато великого "І", слова, які їй нічого знайомого не нагадували і на тому був кінець.

"Ігі! — оформила вона своє почуття опришовецьким висловом і без поспіху пішла на станцію. — Нащо мені світла? То я темна!"

Здалека почувся свист і мала станція заясніла ліхтариком серед темноти гір. Від сторони австрійського кордону сунуло кілька вагонів. Чекай, роздумувала. Чекай... Посиджу на станції... Когось таки знайду, що мені прочитає... І хтось таки приїде з людей...

Здогад котрогось із пасажирів не сповнився і поспішний потяг не зупинився в Обергаймі. Прошумів, провлекотів повз малий будиночок, витягнувши на перон тільки чергового руху, вирвав Настку з півсну і затих у нічній дрімоті. Ще ніколи не чекала вона так нетерпеливо ранку; ще ні разу не приходило їй у голову поцікавитися тим, хто в таборі розуміє і пише по-англійськи; і ніколи досі не одержала ще листа від хлопця. Чому не почекав? Коли буде наступна зустріч? Що пише? Як просити когось прочитати, коли там може якісь слова тільки для неї? А як рознесе все по таборі і ще висміє її?

Цілий тиждень була примірною дружкою. Помагала Парані, як могла і де могла. Ще зранку того дня накрутилася чимало. Весільний настрій не втомив її, тільки підбадьорив. Втома прийшла від ходу, довгого чекання, несповнених сподівань. Замість сміху, замість знайомої постаті біля себе, була темнота станції, насичена чиймсь хропінням, якого не могла вже слухати. Кортіло зігнати на комусь жаль за споневіряний вечір і, на диво, не шукала за тим далеко. Не вдавалася до великих політиків, які спри-

чинили цілий заколот у світі, не обвинувачувала тих, через яких терпіла вдома й опинилася на чужині. Винувник був тут дуже близько і називався Ілько. Це ж він! Він винен, що вона тут трохи не плаче! Якщо був би не вперся, щоб вона була дружною, була б швидше побігла до міста і таки побачила Сая! А так пішов сокіл і тепер навіть не знати, що хотів їй сказати!

Але її думки не привикли були до довгого роздумування. здогадів і навіть жалю, то й дуже швидко її втомлена голова схилилася на грудну клітку.

І черговий руху і касир дивувалися, що так швидко вдалося на вузловій станції скомплетувати кілька вагонів, щоб доставити спізнених пасажирів до місця їх призначення. Касир навіть пожартував, що власничка кіоску могла трохи заробити, якщо б не поспішила побігти до дому. Але Настці здавалося, що то проминув якийсь довгий-довжезний час. Було зовсім темно, хмари закрили місяць, табір видавався в якійсь далекій, майже незнаній далині. Ставало лячно від думки, що треба ту віддаль перейти. Ніякої нечистої сили Настка не боялася. Треба було тільки перехреститися, як біс зникав. Але ті, що ходили на двох ногах, що кашляли, їли і чіплялися дівчини, були набагато страшніші. Один погляд за вікно впевнив її, що ні Гуцулка ні Кубанка не виїхали до того потягу. Смуток обляг душу, немов та хмара, що закрила місяць. От чекає на людей, щоб не йти самій, а тут може ніхто і не приїде. А може приїде який парубок, тоді хоч спи тут до раня на тій дошці, якщо не виженуть. Правда, всі знайомі хлопці були на весіллі (а вона сидить от тут у темноті, немає покутує за яку провину!) але міг би приїхати який чужий і то не один.

І раптом новий жаль розплився у серці за своїм гуртом, за піснями, за жартами і танцями. І тут не знайшла і там стратила.

Дивилася насторожено, з недовір'ям на тих, що входили до ждальні. За людьми пересунулися три вагони і перон відразу стемнів. Але Настчине обличчя роз'яснилося і не треба було їй знати, хто ще приїхав з табору. До ждальні ввійшов о. Гавота.

Почулася раптом свіжою й безпечною, немов під парасолею під час дощу. Візьме мене під свій омофор, — думала, крокуючи за ченцем у пристойній віддалі. — Слава Тобі, Боже, що то вони. Чекала нової радості, чекала, що Сай підвезе її під браму і ще трохи погомонять, а замість того йшла за священником, ніби в якійсь дивній процесії. Але добре і те. Могло бути гірше. Вгадувала, що таке може він нести, що аж руку тягне вділ. Як би Лапчак таке побачив, що сказав би той дармоїд? Казав Ількові стежити за отцем, бо то ніби виносить щось із табору. А от тепер внесе щось туди, але що?

Але не встигла перейти і пів дороги, як її настрої змінився. Ледве волікла втомленими ногами. Несподівано для неї кожен закрут дороги, виступ гори, придорожні дерева, тартак і сіножаті говорили до неї Саяними словами. Свою наглу тугу і жаль вона висловила одним реченням. "О, мамо рідна!" Стало якось так гірко і самотно. І не від того, що один сподіваний вечір перейшов без Сая. Якесь неясне невиразне прочуття гнобило і гнобило душу чимраз більше. Коли б то хоч знати, коли б то хоч уже дізнатися, чому не чекав і що пише? То таке з чужим, — сказала собі.

Був в Опришівцях такий старий Іван. Без костура не міг зробити кроку. І той костур закинули кудись одного дня збиточні хлопчиська. Сидів Іван такий безрадний і чекав, що хтось допоможе йому. Той Іван нагадався їй тепер, бо вона стала, немов він. Вправді йде, але ніби не своїми ногами, чогось не стало, чогось то бракує. Досі не зважала, як хто подивиться на неї і що скаже, коли повернеться пізно до табору. А тепер думала, як їй увійти в браму, щоб уникнути в'дливой уваги котрогось з поліцистів. Гірською доріжкою було страшно йти самій, а о. Гавота спрямувався до головного входу табору. А яке їх право? — непогодилася раптом сама зі своїми думками. Що хоче те і робить! Хтось їй тут наказувати має, чи що? Такі думки мали підбадьорити її, але завдання свого не сповнили.

Почулися звуки весільної музики. О. Гавота раптом зупинився. Від несподіванки Настка і собі стала, хоч і не

знала чому. Недалекі будинки виглядали, немов розвішені темні коци, тут і там залатані помаранчевими латками. Вже в наступній секунді хотіла йти далі, бо тепер не було вже чого боятися. Але те, що побачила стримало її від руху. Чернець похилився спершу над чимось, а потім приклякнув, поклав пакунок на землю і похилився ще більше, ніби бив поклони. За хвилину підвівся і не без зусилля намагався піднести і закинути собі на рам'я безсилу чи п'яну людину. Настка не знала, чи бігти їй допомогти, чи почекаати аж чернець вгинаючись дійде до воріт табору. Пакунок залишився на землі. Серце билося їй надмірно голосно, але не від того, що бігцем подалася за ченцем. Місяць саме висувався з-поза темної великої хмари, клаптик неба яснів чимраз більше, а з ним відтинок дороги між виступом гори і табором.

— То хто то, отче? — вчула голос поліциста, якого всі називали просто Грицько.

— Людина, — відповів о. Гавота, прямуючи до лікарні.

— То Матвійчук! — викрикнув раптом Грицько певно впізнавши його. — Помогти, отцеві? То тяжко!

— Ні, дякую. Христос ніс свій власний незаслужений хрест і не нарікав, — дійшло вже від хідника, що тягнувся вздовж лікарні.

Грицько розвів руками, задивлений у ченця. Помітивши Настку, що ввійшла у ворота, кинув:

— Ти! Зачекай тут! Хвильку! Ілька Матвійчука понесли! Чисто порізаного! Ніж у боці! Ади кров!

— — — — —

Грицько пігнав спершу слідами крові, потім ускочив ув арку і зупинився повен надуми. Тримав палець на устах, ніби то могло допомогти йому вирішити важливе питання. Коли відчинив двері поліцейного відділу, що до нього входилося з арки, на його обличчі відбивалася вже рішучість.

Старий поліцист Демко Карий заспокоював саме "в'язня", що випивши забагато горілки на одному з весіль, почав бешкетувати.

— Вода! Вода! Скрізь вода! — кричав він, коли Грицько відчинив двері. — Вода! — бігав по келії призначеній для німецьких вояків, що з якоїсь причини вимагали кари, так, як утікають перед напливом води. Скочив на полове ліжко, що ціле захиталося під його тягарем і захищався від уявного припливу. — Рятуйте! Хто в Бога вірить, рятуйте!

— Демку! — крикнув Грицько. — Ідьте на ворота! Мушу побігти! Зараз повернуся!

Демко рушив раменами, не оглянувшись навіть.

— З ним? — спитав. — Витримаєш!

— Зачиніть його на ключ! Нічого його не трафить! Щось сталося! Мушу бігти!

Вискочив з канцелярії не чекаючи, що відповідь Демко, і пігнав щодуху до одного з бльоків. Весільна забава була в повному розгарі на превеликий жаль найближчих сусідів, яких не запросили туди і вони не мали спочинку. Чулися нарікання, скарги, жалі.

— А довго ще того? На толоку йдіть! Он там у ліс! Чого хочете, щоб через вашу радість хтось плакав?

Олекса, вже не по першій чарочці, тобто склянці, бо чарок не мали, видавалося став душею цілого весільного товариства. Жартами, піснею, сміхом розвеселявав не тільки молодих, але і всіх весільних гостей. Схвильованого і навіть переляканого Грицька він не прийняв поважно. — Ну, ну, ходи лише сюди. Скінчилася твоя стійка без весільної горілочки? Шкода, шкода! Але дивися ми не такі погані, щоб забути про тебе! Зараз надоженеш! Буде і для тебе! То ж не хтонебудь одружується, а сам Петро Вовчук! Та ходи ж ближче! Хіба ти дикий і людей боїшся?

— Олексо! Та немає часу! Сійки не відбув іще! Матвійчука порізали ножем!

Музики грали і ледве, чи хто чув його слова. Олекса, раптом споважнілий, з тверезістю, що пробивалася крізь його підхмелений настрій, витягнув Грицька на коридор і казав собі повторити тихо-тихенько. На дальньому кінці стояли якісь люди, нараджуючись між собою. Запах горілки, диму із цигарок і страв крутився довгим простором.

Вислухавши уважно Грицькового звіту, Олекса повер-

нувся назад, пішов поміж гостей, витягнув із гурта Савку і ще цього і того та вийшов із ними на двір.

— Вали на стійку, — звернувся до Грицька.

— Але кого перше будити? — спитав поліцист із зажурено стягненими бровами. — Начальника поліції, чи команданта табору?

— Командант недавно пішов до дому. Дай йому трохи виспатися перед новою халепою. Клятий ворог не спить! Тоді дай знати! Ну, хлопці, — звернувся до своїх вибраних, коли Грицько пігнав на стійку. — Де то друге весілля з нашими "приятелями?" Хіба не скінчилися ще там весільні гульки?

Невідомо, чи то була опіка Вищої Сили, що не допомогла їм дійти до будинку в якому сокорівці справляли весілля, чи їх особисте щастя, а чиєсь нещастя, тільки що з-поза рогу крайнього будинку вигулькнула несподівано постать Лапчака.

— Браття! — радісно, піднесено прошепотів Олекса і, розвівши руки стримав хлопців. — Чи бачите ціль? А ну стріляймо! То один із них!

Але під впливом іншої думки, ще не цілком протверезілої, він відіслав їх назад на весілля.

— Сам дам раду! — заявив.

— Олексо!

— Сказав? Так має бути!

Було від деякого часу щось в його мові і в тоні голосу, що нагадувало Панькова. Але ніхто тому не присвячував найменшої уваги, тим більше в тій хвилині, коли в їх головах шуміло ще від весільного настрою, від пісень, жартів, від горілки.

Не треба було багато сили, щоб ухопити безборонного, неприготованого на напад Лапчака, що саме повертався з іншого весілля. У нього теж блукали в голові підхмелені думки. Вдень, коли він у більшості стояв біля статуї вояка, яку таборяни насмішливо називали Статуєю Неволі, в нього був цілком інший настрій. Він говорив до принагідних слухачів, викликаючи їх подив, сміх, жарт і це давало йому якусь гірку, але в той самий час задовільну насолоду. У своїм розумінні він перетворювався у важливу людину, зі словом якої рахувалися, набирав значення серед грома-

ди, але куди воно мало завести їх і його самого, він не знав. Патріотичний струм, що буйно плив табором, ніби й не торкав його. Тут і там він пішов на якесь віче, тут чи там слухав слів якогось гостя, або гості, що приїхали з Канади чи Північної Америки, але коли виходив відтіля мав завжди однакову увагу:

— Плювати хочеться!

На весіллі, на яке він не чекав запрошення, він упевнився в тому, що з ним уже поважно рахуються, що він комусь потрібний. Ніхто ніколи не впоїв у нього, що треба, що взагалі можна бути гордим зі своєї нації, з людей які говорять мовою його прапрадідів. Гордість і признання завжди належалися комусь, що стояв далеко і високо, хто не був близько нього і обов'язково говорив інакше, як він сам. Він ловив це і те слово з тої чужої мови і влітав її в свою іноді навіть без глузду, гордий із того, що так і він стає часткою якоїсь далекої і незнаной величі. Там десь угорі то були авторитети, які могли вирішувати його долю, але не такий Паньків, що сидить тут під боком, якого він міг побачити, коли б тільки до того була охота.

А все ж таки на весіллі, підо впливом приятельських розмов, він додумався до того, що і тут можна б знайти, коли вже не справжній авторитет, то хоч людину від якої можна чекати опіки над біднотою, над тими, що то їм ні докторують, ні магіструють, ні інженірують. Для люду.

Захопившись тією думкою, він вирішив говорити тепер до своїх слухачів, переконувати їх, що перевибори необхідні і нікого їм нема що вибирати, тільки Сокоору. Плонував ступаючи порожніми вуличками табору, приготавляв свою промову, добирав слова, щоб їх переконати, солідно, сумлінно, з вірою в свою правду, зовсім так, як о. Гавота підготавляв свої проповіді, а дир. Бохнацький свої лекції, — коли дужі руки Олексі вхопили його в свої обійми.

Спершу це було чимсь ніби іграшкою, от немов малий хлопчина, який дрочиться з своїм товаришем, із псом чи котом. Але чим більше розмахувалася рука, тим більше вона набирала сили, а думки, майже вже цілком протверезілі, люті — і він валив без милосердя. Бив по голові, по грудній клітці, бив де попало. Спершу це було ще якоюсь уявною відплатою за Ілька. Подумати! Невинного, поряд-

ного хлопця порізати ножем! Потім була це вже відплата за те, що він підбурює громаду проти Панькова, що руйнує те, що вони творять, а на руїні не будує нічого. Лють зміцнювалася і була вона тепер якась нова, а може тільки відроджена за всі болі, за кривди, так немов ніхто інший тільки Лапчак був винен за його безпритульне дитинство і юність, за те, що він не бачив і не знав свого батька і своєї мами.

— На тобі за мою кривду, за те, що закатавав моїх батьків, на! — шипів крізь затиснені уста і ніхто не міг би тепер пізнати в ньому всміхненого погідного і жартівливого Олексу.

Коли Лапчак лежав уже без руху повернений обличчям до землі, він копнув ще його і пішов важкою ходою без мети. Що таке не залишиться без наслідків, його не турбувало.

О. Гавота обережно зачинив двері амбулаторії і, тихо ступаючи, пішов коридором. Він увесь тремтів, але це не було від тягару хлопця, що лежав тепер на столі амбулаторії. До хвилювань дня, до роздумувань і втоми прибуло тепер ще щось нове. Тремтіння приходило з самого осередку його відчужень і він вслухувався в нього зі страхом і з насолодою.

Ніколи досі О. Гавота не мав так близько себе другої людини. Людина завжди стояла на кілька кроків від нього, або була віддалена решіткою сповідальниці. Передавала йому тягар своїх провин і чекала на розгрішення. Це було все. Вона була для нього немов без крові і без костей, не мала питомого тягару. Тепер уперше мав людину в своїх обіймах, тримав її близько себе, ніс її у своїх раменах, рятував чиесь життя, яке, був певен, висіло тепер на волоску. Він не приглядався до обличчя хлопця, не відгадував, чи знав і бачив його колинебудь. Місяць, що саме тоді висмикнувся був з-поза хмар, дозволив йому побачити кров на землі, але ножа він не помітив. Падачка — була його перша думка. Це людина хвора на падачку, що розбила голову до гострого каменя. Спершу він не знав,

що йому робити. Поклав книжки на землю, приклякнув біля нього. І тоді гострий запах горілки вдарив у його ніздрі. Поборював відразу і погорду. Так забутися! Але вид крові — темної, липкої — змусив його до швидкої дії. Лікарня була на кілька кроків від нього, але щоб дістатися до неї, треба було йти до воріт, а тоді назад до будинку, треба було зробити довгу і вузьку петлю. Хотів гукнути поліциста, але чомусь не зробив цього. Занесе сам, — подумав тільки. Перше враження була відразу від тієї фізичної близькості і переляк на вид крові. Але, коли ніс Ілька до дверей амбулаторії, ставалося чудо. Здавалося, немов тепло іншої людини вливалось в його жили і несло якесь нове почуття до його серця.

Світло ламп амбулаторії дозволило йому побачити молоді, бліді, майже хлоп'яче обличчя. То Матвійчук, повторилися в думках слова Грицька на воротах. Він був п'яний, може хтось напав на нього, може він на когось, хто зна чому кров так безупину стікала з нього.

Прямуючи до виходу з будинку о. Гавота зупинивсь повен надуми. Він знав цього хлопця. Так, він знав його, бачив його обличчя, чув його мову, але тепер ніяк не міг нагадати собі, коли і при якій нагоді. Чому знає про нього щось більше, ніж про інших таборян?

"Прошу вас, зробіть щось, бо без Настки нема мені життя!" — виплинуло несподівано в пам'яті. І нагло він знав. Уряд Парохіяльний перед приїздом ексцеленції, молоді селянська дівчина Настка, що прибігла зі скаргою до пароха а потім він, цей хлопець. "Та вдарив, — признався тоді, — вдарив, щоб знала, що моя..." Це той хлопець, що плакав за дівчиною, яка покинула його, бо вона його рідне поле, і хата, і рідний край!

Він завернув назад у коридор. Значить біль того хлопця такий великий, що доводить ось до чого?! — думав, тихо крокуючи до каплички. Хіба існує мірило на біль? Кожен його по своєму відчуває. Для одного це дрібничка, для другого тягар понад міру.

Місяць був тепер у повній силі на клаптику безхмарного неба. Поклався своїм світлом крізь два вікна каплички на паркеті підлоги, не торкнувши навіть віттаря. Чернець приклякнув перед ним і тепер виразно відчув, як тепла

хвиля любови розходитьсЯ в його серці. Вона охоплювала його цілого і не залишала місця на ніщо інше.

— Боже, — прошепотів, — може він блудний син. Якщо так, то на них Ти чекаєш найбільше. Не доведи до того, щоб це молоде життя скінчилося так безглуздо. Дай йому вартість і зміст!

Потім затулив очі долонями і так застиг без думок і без слів.

Книжки стояли край дороги біля великої плями Ількової крові.

— — — — —

Коли Грицько згідно з вказівкою Олекси побіг повідомити команданта про випадок з Матвійчуком, прийшлося додавати ще дещо більше: майже непритомного з побиття Лапчака принесли до лікарні, у в'язниці зачинено двох приятелів, які підпивши не пізнають себе і запрягли один одного вбити; сидить ще один, якому здається, що довкола нього вода...

— Начальника поліції повідомлено? — спитав Паньків із зверхнім спокоєм і наглою бурею всередині.

— Ні. Олекса казав спершу вас, пане команданте...

— негайно попроси пана начальника до моєї канцелярії!

— Так, прошу!

Навіть не поглянувши вбік Таниного ліжка, Паньків знав, що вона підвелася на лікті і наслухує шепоту Грицька. Іноді дратувала його її готовість і бажання знати про все тільки на те, щоб вірно стояти при ньому, щось немов вояк на стійці з рушницею в руках. А було багато дечого такого, що він волів би, щоб вона не знала, щоби про те не треба було говорити ще й дома, від чого поглиблювалися зморшки на її чолі. Вона ніколи не заступалася за нього в приязності чужих людей, але коли опинювалися самі, вмiла сказати те, що думала.

— Левку, — відізналася тепер півшепотом. Ореста спала за малим параваником уперше вдома від багатьох тижнів і було дуже важливе, щоб не збудити її і не налякати зі сну. — Левку! Чи ж би то справді наші люди вже кидалися на себе з ножами?

— Нічого не знаю, — відповів командант одягаючись.
— Доки сам не провідаю, нічого не можу сказати.

— Чи думаєш, що це одна справа Матвійчук-Лапчак?
І взагалі хто цей Матвійчук?

— І цього не знаю.

— Ще треба нам, щоб зачинили табір і ми опинилися там, де були на початку: безвольні, керовані чужими, з масою чужих національностей. Так, цього нам треба.

— Не хвилюйся, Таню. Це ще нічого поважного, — додав, але сам так не думав. То постукала серед ночі в його двері якась ближче неозначена турбота, невідома ще в своїх наслідках. Міг уявити собі, що вже вранці Сокора буде репетувати: "О, темпора, о морес!"

Таня кинула за ним остережливо, з проханням у голосі, коли вже відчиняв двері:

— Левку! А не хвилюйся там і не кричи!

— Гм, — було все, що він відповів. Не хвилювався, він був лютий. Чи то не може чоловіка... — погубив він на сходах решту прокльону. Вийшов у ніч раптом затихлу від музик, від людських кроків і голосів, насичену запахом дерев і зілля. Його кроки чітко й надмірно голосно пронеслися вздовж лівого крила головного бльоку і затихли під дверима амбулаторії. — Присягнути можу, що це зробили мої приятелі, а не вороги, — сказав сам собі.

— Я не знаю, порізали його чи ні, — сказав д-р Тимкевич на питання Панькова. Ілько лежав ще на столі, очі зачинені, обличчя схоже барвою на льняне полотно. За-кривавлена вата і газа заповнила відро на підлозі. Ірина тільки кинула оком, хто увійшов до амбулаторії і далі подавала лікареві те, що бажав. — Ніж перейшов повз його ребро, — прогугнявив Тимкевич за маскою. — Сквознувся по ньому. Випав, як отець Гавота приніс його сюди. Лежить там на підлозі. Ніхто не торкав його. Можете робити з ним, що вважаєте за необхідне. Мій здогад: він упав на ніж.

— Поважне? — спитав Паньків, постоявши хвилину над ножем. Чи не бачив я таких ножів на тому весіллі? А втім, що це доказує? — рушив раменами і повернувся до стола.

— Багато крові втратив, — д-р Тимкевич скинув білу

кепку, зісунув маску. Повернувся до команданта. Панькову здавалося, що в очах його є викид. Я став якимсь козлом відпущення, — подумав. — Що хто зробив, моя провина!

— Хто зна, як довго він там лежав, — додав лікар. Скинув рукавички, пішов до вікна, закурив. Ірина, що вийшла була з амбулаторії, повернулася зі санітетом. За хвилину винесли Ілька на ношах.

— Треба списати протокол і підписати, — сказав Паньків. — Що з Лапчаком?

— Побитий, — відповів Тимкевич, не поглянувши на нього. — Нагорі.

— Билевич займеться ножем, — сказав командант від дверей. У коридорі темна постать підсунулася до нього.

— То що? — спитала налякано. — Він помер?

— А ви хто така? — спитав Паньків, зупинившись. Приглядався до неї в півсмерку коридору.

— Настка. Гаврищак пишуся...

— То ваш чоловік?

— Ні...!

— Хлопець?

— Ні! Ми рахувати, з одного села, прошу пана...

— Ви бачили, як це сталося?

— Не бачила. Грицько на воротах сказав, що порізали його ножем... то хочу знати... його понесли...

— А ви що? Стійку з Грицьком відбували на воротах?

— Та де, пане...

— То як знаєте?

— Поверталася... Зі станції... то й бачила, як його отець піднесли — тоті, що то їм кажуть "чернець".

— Де то було?

Настка витягнула руку, махнула нею, повернувшись вправо.

— Там-о, — сказала.

— Вранці зайдете на поліцію і скажете все, що знаєте, — сказав комендант і пішов на гору до Лапчака. Заздрість? — думав. — Відплата? Один здогад стільки само вартий, що й другий. Може і справді впав на ніж? Але чому вийшов за ворота з ножем? І при чому тут Лапчак?

— Мусите негайно взяти в свої руки цілу справу, —

звернувся до начальника таборової поліції, коли провідав уже, як стоять справи з Лапчаком. І тим разом побачив обличчя з заплющеними очима. Тільки це було синьо-червоне, підпухле. Паньків відчинив двері секретаріату і пішов до своєї канцелярії. Володимир Билевич ростом вищий за нього, зі стяглим обличчям, глумливим виразом прилиплим до губ, ступав за ним рішучим кроком. Клацнув вилучник і вузький одновіконний простір насичений людськими справами відразу ожив. — Я хочу знати всі деталі, — різким голосом сказав Паньків. Присунув до себе гуцульську попелничку, закурив. Відсунувся з кріслом від письмового стола. Глянув на Билевича, що стояв перед ним. — Я хочу знати, як справді було з Матвійчуком і хто побив Лапчака. Все має свої межі. Я не стерплю цього! Ви знаєте на що це заноситься?

— Я знайду! — впевнив його Билевич. — Нам не треба "Скатленд Ярду!"

— Треба знайти винуватців і покарати, хто б вони не були!

—————

У кімнаті, призначеній для головного лікаря, було вже темно. Ничай спав молодим міцним сном, у дальній частині коридору не дивлячись на рух і на голоси. Було йому байдуже чи це подія, яка торкається кількох осіб, чи випадок, що відіб'ється на житті інших людей, мешканців острівця, до якого тількищо прибув і може зачепить у деякій мірі і його. Прощання зі знайомими в Гайдельбергу — в тому числі з розжалобленою фрав Бурке, — їзда, розмова з аптекарем Верниволею, побіжні оглядини маленької лікарні, не повторялися у сні. Останнє, що було в думках, коли вже клався спати — Шимаєва жертвувала для нього малу подушчину, щоб тільки заслужити на щасливу втечу свого сина з полону — була якась сумішка радості, задоволення і розчарування. Подумати де її стрінув! І то головною медсестрою! Не видумав би ніколи такого! (І гарна ж біда в тому однострою медсестри!). І який напутав її одружитися ще заки він з'явився! Тепер певний, що то вона м а м а - Ірина. І чим такий Наверський заслужив на таку жінку? От собі чоловічок. Великий спор-

товець і все. Хто там відгадає смак жінок. А все ж таки все разом варте усміху. Думки й бажання народжуються у великій таємниці в малій клітині, власності людини. Виявляється, що його намір уже хтось "украє" і на самому початку його нової праці поплутав трохи. Його задумом було оминати прозорі бажання фрав Бурке — сподіється, що дістала комірника з яким зможе одружитися! — відбігти від непотрібних емоцій перед його виїздом до Америки. Тепер нехай йому хто доведе, що та медсестра з її виглядом не перешкоджатиме йому в праці! Дивна якась жінка. Усміх рідкий гість на її обличчі. Жінки ж усміхаються залюбки, часто. Іноді усміхом надолужують збен-теження чи незнання, чи там що ще. Ця ні. Самопевна і спокійна. Цікаво яка в праці? Добре, що, зорієнтувавши, відразу вступив на офіційний тон. Також чудово, що знайшлися його записки. Які вони покажуться йому тепер? Ледве, чи тут зможе продовжувати їх. Завтра буде його "премієра"! Треми не має, а все ж таки якесь дивне почуття. Хотів би тут щось зробити, багато зробити... Хіба Наверський і тут адміністратором лікарні...?

У сні пропали розчарування і надії.

У півсутінку холодного гірського ранку пронісся відгомін кляцання кінських копит і торохкотіння возу, що урвалося перед в'їздом на міст. Середніх років чоловік зіскочив із воза та підбігаючи подався до дверей крайнього бльоку. Я зараз! — кинув він на нетерпеливу увагу тих, що сиділи на возі: — Та ж нема часу! Поїзд спізнімо!

На долішньому коридорі чоловік стихив свої кроки, що відразу голосним відгомоном відігналися в порожніх стінах, і тихо застукав до одних із дверей.

— Хто там? — не відразу спитав чоловічий голос.

— Я, Прончук, — відповів тихо чоловік, втуливши обличчя в одвірок і трохи не влетів у кімнату, коли двері несподівано відчинилися.

— В чому справа? — спитав мгр. Сокура заспанним і подратованим голосом. — Обшуки? Забирають когось?

— Новину приніс, — тихо відповів Прончук, зиркаючи в глибину кімнати, притемненої білими полотняними завісами. — Оце їду вже на станцію до Обергайму, до Авгсбургу, бачите треба мені, та надумав таки до вас зайти і сказати вам.

— То того ви мене збудили, щоб сказати мені, що до Авгсбургу їдете? — спитав Сокура, піднявши вгору праву брову. Зачинив двері і вийшов на коридор.

— Та куди ж там! Лапчака побили вночі на смерть!

Сокура, що почав був крокувати до виходу коридору, зупинився на місці. Рештки сну відразу зчезли з його обличчя.

— Де? В його кімнаті? — спитав.

— Ні. На дворі. Знайшли його люди, які поверталися з весілля.

— Хто побив?

— Чи я знаю. Свої. Тут уже ніхто чужий не прийде. Поліція стереже.

— Опереткова поліція, — згірдливо завважив мгр. Со-
кора.

— Ну, то я побіг, бо там Кубанець чекає з кіньми. Ду-
мав, що вам треба було те знати.

— Так. Дякую. Він живий, що?

— Та кажуть три чверти до смерти. Пішов!

Сокора підніс праву руку на прощання і повернувся до своєї кімнати. Задумано сів біля малого стола. Кімната була мала, вузька, довга і вони троє не могли рухатися одночасно. Одне мусіло сідати за стіл, або кластися на ліжко, коли друге хотіло перейти. Його дружина вставала саме з ліжка, бо треба було вирядити Аскольдика до церкви. Це була церемонія, яка забирала трохи часу, бо Аскольдик ніяк не хотів будитися, а збудившись відразу засипляв кам'яним сном.

— Хто це приходив? — спитала вона чоловіка. — Ста-
лося щось?

Вона засвітила світло і пішла за шафу обмитись і впо-
рядкувати голову. Там зроблено якийсь рід умивальні. Син
спав, втуливши голову в подушку. Його не будили ні го-
лоси ні світло.

— Ну до чого ми вже доходимо? — промовив мгр. Со-
кора, немов не чув її питання. — Побили на смерть!

— Кого? — почулося за шафами і жінка вийшла до
нього з гребенем у руці.

— Ларчака, — відповів її чоловік.

Чоловік, який приніс вістку, говорив у поспіху, майже
пошепки і Сокора, якому бомбардування під час війни
притупило слух, не почув справжнього прізвища. Цих
двох чоловіків — Ларчак і Лапчак — своїм виглядом,
вдачею, характером, поглядами стояли на двох протилеж-
них кінцях якоїсь дуже довгої лінії, але прізвища зміню-
вала тільки одна буква. Чоловік говорив про Лапчака, то-
го всім знаного в таборі "промовця" з-під Статуї Неволі,
який цілими годинами потрапив нарікати на Управу, на
інтелігенцію, на священників, який чомусь ніде і ніколи не
бачив нічого доброго чи корисного для себе і для людей.
Але слухаючи його, Сокора зрозумів, що тут мова про

Ларчака, колишнього директора кооператив, видавця таборової газетки і референта суспільної опіки.

Заслуханий у свої власні думки, він не чув слів своєї дружини. Бачив, як вона підійшла до ліжка їх одинака, похилилася над ним і ніжно поцілувала в чоло.

— Вставай, Аскольдику, вставай! Тобі пора!

— Ще трохи!

Ця церемонія, що повторялася кожного дня в супроводі тих самих слів, рухів і поцілунку, часто дратувала його. Хлопчисько виріс, що от-от провадь під вінець, а для мами це все малий Аскольдик, із яким треба обходитися, немов із дитиною. З досвіду знав, що збудившись, Аскольд розхитаним кроком побіжить за шафу, де мама приготує йому теплу воду в мидниці, штовхаючи все, що буде під його руками і ногами, а за ним поспішить захоплений погляд його дружини. Це не був його ідеал виховання, але він залишив його покищо своїй дружині.

"Побили на смерть!"

Подія була жахлива самим своїм звуком, але ще гіршою робило її те, що Ларчак належав до партії Панькова. З тою своєю газетою, друкованою циклостилєвим способом на двох сторінках машинного паперу, що мала претенсію бути небувалим виданням, він чомусь оббивав пороги партії Панькова, хоч цілком добре міг би перейти до табору його, Сокори. Якщо побили того малого чоловічка з напушеним видом, то ніхто інший не міг те зробити тільки його прихильники! Але хто? І чому саме вибрали Ларчака, коли він, хоч прихильник Панькова, але ніколи не виступав проти нього, Сокори? Справді, коли вже когось було треба вибити, так тільки Панькова!

Думка переплила, не залишивши сліду. Він ніколи не давав нагоди вкорінюватися такому бажанню і навіть сам перед собою не любувався уявним образом здійснення такого наміру. Сокора був великим прихильником прищеплення і вкорінення культури в усіх ділянках і в повному того слова значенні. Культура поведінки. Культура зверхнього вигляду. Культура слова. Він шанував народню творчість, навіть любувався нею, але не розумів тих людей, які надають їй забагато місця. Для неї, на його гадку, повинно було бути відведене окреме почесне місце, але не

розтягати її до розмірів державницьких стремлінь і будувати на ній свої бажання. Мовляв, народ, який створив таку цінність заслуговує на те, щоб керувати собою. Це був смішний атут і ніяка запорука на майбутнє. Сила державницьких стремлінь мусіла бути в осягах світової міри.

При кінці першої світової війни він вступив був у боєві ряди, бо був палким патріотом, бо любив свою землю, бо хотів за неї воювати, бо так робили старші за нього. Але якогось політичного напрямку в тому не було. На еміграції — коли всі мрії розвіялися і вояки, які програли, були змушені залишити рідні землі — спершу в Празі, а потім у Братиславі, його думки були вже більше зрілі і остаточно скристалізувалися, коли він мав нагоду особисто познайомитися з гетьманом Павлом Скоропадським. Тоді його думки заповнила якась велика і золота мрія, здійсненню якої він ладен був посвятити всі свої сили. Сива давнина не була йому знана добре до тої пори. Пірнув у минуле, шукав за потрібними підручниками, вичитував, роздумував, доки не дійшов до висновку, що Україні з її приспаною минулою славою, з багатою традицією найкраще відповідав би гетьманат. Конституційний гетьманат. Що більше, він хотів своє знання, свій талант включити у творення їх конституції. У вільні від праці дні, він потрапив сидіти за своїм письмовим столом на злість і невдоволення своєї дружини, яка бачила тільки бездумно вп'ялені в одну точку очі, а не те, як упорядковувалися в його голові одні за одним параграфи їх майбутнього державного закону. Сильну, владну, впорядковану, зі своїм пануючим родом Україну хотів він бачити. Дарма, що європейські держави одна за одною втрачали свій монархічний устрій, а існуючі, визбувалися чимраз більше своїх привілеїв, ніби підкорені добі, немов уважаючи за недоцільне в сучасному світі вивищення якогось одного упривілейованого роду, немов минулі часи забрали зі собою їх феодальну силу і було просто соромно жити з праці своїх підвладних. Для Сокори це не грало ніякої ролі. Це були якісь там "вони". А то будуть Українці, що створять новий ніде не бачений устрій.

Несвідомо почав перебирати міміку, рухи і тон голосу гетьмана Скоропадського. Став частим гостем у Берліні.

Трагедія, яка стрінула гетьмана на малій станції в Баварії, коли він був смертельно поранений під час налету бомбовиків, була для Сокори над вираз болючою, але не безнадійною. Залишився ж гетьманич! Залишилася гетьманівна Єлисавета, палка помічниця свого батька, що хоч сама була тоді ж поранена, однак вилікувалась із ран!

Давно це було, як був у рідних сторонах. Дуже давно. На окраїнах містечка Красилова стояла така господарська садиба з будинками, з домиком і з ганком. За ним був густий сад, у якому було багато сливок і мама вкидала ще зелені в борщ. Перед домом відгородженим від спокійної тихої вулиці невисоким парканом, був квітничок, мамина гордість. Трава росла по борознах тієї вулички. Чужі, чорні, вгодовані свині мандрували свобідно вуличками і часто вилігувались у траві під їх парканом. А там із-під зеленої копули відзивався часто дзвін, а влітку в воді хлюпались діти, приїзжі з міст студенти, але ніколи місцеве населення.

Роки пролетіли на чужині, він устиг одружитись і придбати сина, але той ганочок перед хатою, зелена копула церкви і річка обросла край берега шуваром — усе були такі ж самі в думках, ніби світлина, трохи споловіла, але не змінена. Той ганочок могли покрити бляхою, або розібрати, а стіни господарських будинків побілити, біг річки могли внормувати, стіни церкви могли впасти в землю, але таких можливостей він не брав до уваги. Він бачив усе таким, як залишив. Для того домику з ганком, для тих садів, для тієї церкви і річки він воював. Для них він хотів гетьманату. Його кличем не було: "Убі бене, ібі патрія", хоч чужина не була найгірша для нього. Ні, його батьківщина була там, де був його рід, де мав осідок український нарід, де були славою й руїною оповиті його рідні міста!

І раптом що ж? Серед чого він живе? Серед яких людей опинився? Ніякі величаві традиції тим людям навіть не сняться! Все якесь змарніле, карлувате, здібне тільки до бійки і до п'янства! І те "ніщо" вхопило владу в свої руки, а таким, як він не дають навіть слова? Та хто дав їм право забороняти говорити тим, що думають інакше? Він, Сокора мав тіло посічене кулями в боях за рідний край! А що таке Паньків? І де його заслуги для України? Це все тільки справді його мрії, а дійсність цілком інак-

ша! І якже так? Він мав би тільки приглядатися до того, як усе котиться в якусь глибоку й темну прогалину?

За думками він не чув жіничиних питань та тільки один раз коротко глянув на Аскольда, який із заспаним видом ковтав усе, що мама поклала перед ним. Потім мама і син вийшли. Його думки поплили ще живіш. Що буде, як Ларчак справді помре? Безсумніву всі вказуватимуть на нього, як на провідника опозиції, дарма, що він таким способом не воює і воювати не хоче! Перш усього він мусить провідати хто це зробив. Куди б і як не розглядати всю справу, вона виходить безглузна і без мети. Паньків напевно не забуде розтрубіти цілу подію по таборі, зробити із цього велике політичне діло та використає газетку того ж Ларчака для опису трагічних метод опозиції. Він мусить обдумати все докладно, щоб зіпхнути з опозиції і тінь провини! Ніяка політика, просто п'янство, яке толєрує Управа, на підпитку ж людина не відповідає за свої вчинки. Тут провини Управи, що не зліквідує самогону!

Не помітив, коли жінка повернулась у кімнату. Стояла перед ним із виразом обличчя, яке знав уже двадцять років, але тепер додала до нього дивний усміх.

— Тебе зле поінформовано, — сказала йому з тріумфом. — Не Ларчака побили, тільки Лапчака!

— Напевно? — не хотів відразу вхопитися такої відрадної зміни.

— Напевно!

Сокора задумано всміхнувся. Одна маленька буква в прізвищі, а як же міняє положення! Не обвинувачування його та його однодумців, а підсилення атутів у їх руках!

— На тому не кінець, — вела далі дружина, не відступаючи від нього. — Вночі знайшли на дорозі Ілька Матвійчука пробитого ножом! Що тепер скажеш?

Брова її чоловіка піднялася вгору.

— Хто це Ілько Матвійчук? — спитав зацікавлено.

— А я не знаю. Якийсь селепко!

Сокора вдаряв у свої долоні.

— Гм, гм, гм, тої самої ночі... — пробурмотів. — Це вже забагато! Дай мені снідання, Іно! — розпорядився і пішов за шафу голитися. — Аж тепер я мушу діяти, —

сказав сам собі, натягаючи шкіру на бороді та викручуючи обличчя перед малим дзеркалом. — Довше годі таке терпіти!

— — — — —

Аскольд вийшов із дому з підпухлими очима та йшов дуже спокійно доти, доки біля нього була мама. Біля будинку першої кухні, мама завершила по ранковий прихід, а він в одній хвилині перемінився в веселого дотепного хлопця, якому не чужі і пустощі і збитки. З усіх бльоків надходили учні, щоб спершу вислухати в школі "екзорту", а потім парами піти на Богослужбу. Від якогось часу Аскольд став провідником своєї класи, коли йшлося про якусь веселу видумку, його помічником у тих справах був Васька Гриценко.

— Ваську, — крикнув, помітивши хлопця, що надбігав до нього зі свого бльоку. — Василище! Маєш?

— Так, — відповів хлопець, зрівнявшись із ним. — Прочитати тобі, чи сам будеш читати?

— Читай, авторе!

Васька почав читати. До дверей гімназії підходила і підходила молодь. На вежі стрілка минула пів восьмої. Довкруги двох хлопців створився круг однокурсників, що нащурювали зацікавлено вуха. Дівчата оминали їх, покосивши тільки очима в їх бік.

— "Ой, то не атомової бомби на Чушімі впала, то учительська громада свій суд над учнями розпочинала, — читав Васька трохи загикуючись, але незмірно щасливий з уваги слухачів. Один із них стежив, чи не надходить хтось із професорів, або о. Гавота. — Чи ж подобенство, мої браття любі, щоб учні мови рідної не знали, замість "життя" "житє" писали і "пес", як "кіт" відміняли, кому опускали і про крапку забували... — Васька поглянув по них і раптом признався: — То я так почав, але мені не подобалося. Буде час ще друге прочитати? — спитав поглядаючи по всіх.

Аскольд авторитетно вирішив:

— Та читай! Ходіть до класи, нехай і дівчата почують!

Нагорі біля дверей і вікна поставили сторожу. Васька

стояв за "катедрою", тобто зробленим у таборовій робіт-
ні столом, і читав. Усі чекали чогось веселого і тому на
устах майже в кожного була очікуюча усмішка.

— Ой, то не чорна хмара над островом Ді-Пі стала,
То професори нашої гімназії, як та галич налітали,
Кругом стола сідали,
Говорити правду про учнів починали.

Обізвався сам директор, батько школи, професор су-
ворий:

"Гей друзі професори, товариші мої остров'яни,
добре дбайте,
правду про учнів повідайте,
Вкраїну рятуйте!
Поганих учнів у пень рубайте,
двійки давайте,
щоб молодь нашу рятувати,
на дорогу правди навертати!"

Скоро професори тее зачували,
Словами промовляли,
Про учнів всю правду вигортали,
Чуби їм натягали,
Пощади не знали!
Скоро стали професори по істині-правді гріхи учнів
витягати.

Тепер усі добре знали,
Которому учневі не хочеться
Книжки в руки брати,
Которому не хочеться задачі писати,
Чисті зшитки віддавати,

І в відбиванку грати і дурно гуляти".

— Діти! — зарепетувала під вікном Люська.

— Хто йде? — спитав Аскольд і всі голови повернули-
ся до неї.

— Ореста! — з тріумфом зголосила Люська.

Дівчата кинулися до вікна, а потім до дверей, Васька,
збентежений і розчарований перерваною увагою, глянув
допитливо, чекаючи оцінок на Аскольда. Але хлопець на-
віть не глянув на нього. З його обличчя зник усміх, воно
виявляло тепер якусь сумішку збентеженої радості.

— Ореста! Вітаємо з поворотом! — чулося за дверима.

— Не чекали сьогодні! Ти ж вчора була в лікарні! Як почувашся?

— Так, що можу бути вже з вами! — почувалася відповідь.

Хлопці загуділи різними голосами, як тільки вона ввійшла до кляси. Аскольд Сокура стояв осторонь, мовчки і тільки дивився на неї. Було якось дуже радісно і в той же сам час велике незнане збентеження відбирало йому мову і не дозволяло навіть побажати їй доброго ранку. Він не знав, чому це так з ним і що це діється, але знав, що Ореста була тут і вся його непевність і туга нарешті кінчиться.

Настчині руки були малі, але сильні, звиклі до двигання тягарів, і коли в них опинився малий Саїв лист, вона не знала, як собі з ним порадити. Стискала міцно, ніби його тягар потребував великого висилання, брала його в свої долоні, перекидала з руки в руку та гладила його ніжно, любовно, немов це була жива істота, сам Сай! То знов нюхала його, зі зосередженим видом відгадуючи: добре щось каже їй, чи зле?

Вночі лист був під подушкою і, як тільки прокинулася, мусіла впевнитися, що він і далі там. Разом із тим відлетів сон. Відтворилися переживання останньої ночі.

Доводила себе до порядку, як могла найшвидше. Треба йти на поліцію. Треба знати, що сталася з Ільком, хлопцем з її села! Треба знати, що написав Сай. Хто може їй прочитати листа — вона не знала, куди йти перше, вирішила на мості. В лікарню.

Не дивлячись на ранкову годину на вуличках був рух. Не той знаний недільний чи святковий рух, коли люди без поспіху, врочисто, вдягнені в усе, що мали найліпшого, крокували до своїх церков. Тепер стояли гуртами, їх обличчя зосереджені, збентежені. Руки рук, що супроводили слова, виявляли їх обурення. Минаючи їх, почула прізвиська. Майтвійчук, Лапчак. Господи Боже! Хіба помер?! Чи то той антихрист, що казав Ількові доносити на ченця, порізав його?

Аж здивувалася, як її заболіла така можливість. То ж Ілько, рідний парубок...

На долині сходової клітки лікарні гурт чоловіків загордив вхід нагору. Черговий, знайомий хлопець, поглянув на неї дуже офіційно та відізався:

— Тепер до хворих не пускають!

— А тебе питають? — відкинула питанням. Минулого вечора хотів танцювати з нею на весіллі. Був веселий, милий. А тепер гне важного, бо пильнує чужого порога!

— Ніби я не знаю чого ти прийшла? — спитав він похитуючись на ногах. Мгр. Сокура, адміністратор лікарні Шимай, д-р Тимкевич і ще кількох, яких вона не знала, стояли кілька кроків від неї і вона знов почула ті самі прізвища. Матвійчук. Лапчак. Лапчак. Матвійчука. — І чого ти так нагло захотіла бачити Ілька, га? А де ж то ти була вчора, що твій дружба був сам? Стидайся!

— Яке твоє право читати мені проповідь? — відгризлася. — "Га?" Ти пильнуй, щоб у ті двері миш не пробігла! А як я схочу, то таки там буду!

Гороїжилася назверх, торкнена до живого його словами і тоном, але в душі почувалася малою, покривдженою, не-сміливою. Не знала, як завернути на примирливий тон, але і не хотіла повернутися та вийти надвір.

— Приїхав із паном аптекарем, — чувся голос Шимая. — Та де! Я навіть не знав! Пані Наверська казала, що вчора в амбулаторії був. Вийшов, заки отець Гавота приніс Матвійчука. Гарно ми представилися головному лікареві, нема що й казати! Один порізаний ножом, а другий побитий мало що не на смерть!

— Новий головний мене дуже мало турбує в цьому випадку, — сказав Сокура. — Тут ідеться про нашу безпеку. Панове! То ж стає страшно виходити з кімнати, як тільки стемніє! Чудове свідоцтво випикуємо самі собі! Та ж ми в чужій державі!

Чоловіки хитали головами погоджуючись, зажурено. Черговий знову відізався до Настки, що стояла на два кроки від нього, ніби надумуючись, із бундючним видом.

— Та чого чекаєш? Все одно не пуцу!

— Куди? — спитала визивним тоном. О. Гавота, що вийшов саме в двері лікарні, надхнув її новою думкою. —

Я йду на Службу Божу! А ти певно і забув, що нині свято, га?

— А не забудь піти до сповіді! — кинув за нею.

Почала "Отче наш" заки ще дійшла до дверей каплички. От так-о самотній дівчині кожний має право читати науки. Змилуйся, Боже! Коби то хоч Бог ласкавий хоронив її від людських язиків, а зі всім іншим сама дасть собі раду. (Що пише Сай?? — прошило думки питання). Біла поклони відразу за порогом.

Після освячення непомітно висунулася з каплички. Була певна, що найважливішу частину вже відбула. Тепер треба використати пору, коли черговий не чекає її, і таки побігти нагору. До рухомих крил дверей, що виходили на сходову клітку йшла дуже тихенько, прокрадаючись. Було свято і ані в амбулаторії, ані біля дверей зубного лікаря не було нікого. Крізь шибку обережно виглянула на сходи. Черговий стояв на порозі відчинених вхідних дверей, хитаючись на ногах. Настка натиснула одно крило дверей і пігнала нагору, беручи по два ступені нараз. Перевела віддих, приложивши руку до грудей. Чула, як черговий відійшов від дверей, певно дивувався чого то зарухалось одне крило. Усміхнулася вдоволено зі своєї хитрости. Увійшла на горішній коридор самопевним кроком і зупинилась.

Вона ніколи не була в лікарні, то й нічого не знала про ранковий обхід. Побачивши білу процесію, що надходила з глибини коридору, розгубилася. Чи не виженуть ще й відсіля? На переді крокував д-р Ничай, біля нього д-р Тимкевич, Ірина Наверська, Тамара, Леськова. Лікарі в білому, сестри в білих фартухах, в суконках у блакитні та білі пружки, поважні, суворі обличчя.

Пройшовши кілька кроків, вони зникли в одних із дверей палаток.

Настка набрала відваги. Десь тут був Ілько. Може ті білі люди пішли до нього, може вийшли з його палатки? Що вони йому роблять? Що йому треба? Не було в кого спитати, де тут Ілько. Щось мучило і мучило її думки чимраз сильніше. Хотіла відкинути те від себе, і не могла. Прийшло до неї від тих білих стін і зелених дверей за якими терпіли люди. Як вона з Ільком згрібала сіно на "ба-

ворчиних" сіножатах, як радились удвох, що їм робити, коли скінчилася війна, як Ілько сватав її і навіть, як ударив, Настка ніколи не думала про його тата. Була між ними приязнь чи гнів, говорили зі собою чи перестали, та старий опришовецький газда не турбував їх думок. Але тепер з'явився. Був із нею на коридорі лікарні обергаймського табору високий, похилий, із довгим господарським вусом, зі своєю повільною мовою і такою ж ходою, із поглядом, що коротко зупинявся на іншій людині і втікав у свої думки. Що було найдивніше, він заговорив до Настки грізно насупивши свої густі кущуваті брови:

"Якщо ти, дівко, не хочеш мого парубка, то як собі схочеш. Видно ти не гідна його. Иди собі з Богом куди твоя дорога. Баба з воза, коням легше. Та, як лежить тут поранений, як той жовнір на війні, то таки твоя справа подбати, щоб вилизався з біди. Як ти, дівко, того не зробиш, то будеш на другім світі дуби возити, як на землі воли..."

Біла процесія вийшла з дверей одної палатки і зникла в других. Леськова встигла ще помітити Настку і сказала щось Ірині. Наверська поглянуло на неї і заперечливо рушила рукою. Настка зрозуміла її. Не можна. Повернулася до виходу (ця пані, то не черговий і її таки треба було послухати!). Приложила палець до бороди. Надумувалась. У глибині коридору тут і там показалася якась постать у піжамах лікарні, відчинялися двері, хтось ішов до вікна, хтось проходжувався німічним кроком, сідав на підвіконні. Настка ще не виходила. Старий Матвійчук у її думках не поступався так легко. Можуть не дозволити відвідати Ілька, але хіба скажуть, як там із ним!

— Пані, — звернулася до Наверської, як тільки білий похід розбився біля дверей сестерської і кожне пішло куди інде. Леськова з Тамарою воркотіли незадоволено: "Та він тут задумав робити порядки, як би то була справжня лікарня!" — Пані, — сказала несміливо Настка, — то хто Ількові так догодив? Лапчак?

— Я не знаю хто йому догодив, Насте, — відповіла Наверська. — Лапчак? Куди ж там! Його самого побили. Я тільки знаю, що Ілько стратив багато крові.

— То зле?

- Певно. Було б добре дати йому кров.
— Пані! Ви смієтеся?
— Насте! Хто з таких справ сміється?!
— А де ж тую кров узяти? — Настка все ще дивилася на Ірину недовіжливо. Ірина терпеливо вислухувала і відповідала, хоч видно було, що має щось інше на увазі.
— Та ж фабрики на кров людську нема!
— Друга людина може дати, якщо має ту саму групу крові.
Настка всунула руку до кишені светера. Її пальці торкнулися Саєвого листа.
— А то не вся кров однакова? Вся ж червона!
— Якщо б так було, то Ількові вже зробили би перелив крові. Отець Гавота жертвував своєю.
Настка дивилася на неї зі стягненими бровами.
— Пані, — сказала трохи отягаючись, — а як би так для прикладу... моя...
- — — — —

Громада людей, що вислухала Службу Божу в капличці лікарні, розсипалася тепер на малі гуртки і стояла де хто: в коридорі, на сходах перед вхідними дверима, на дворі. У кожному гурті повторялося те саме: події минулого вечора. До напруги нервів, такої притаманної в їх буднях, до турботи й непевности майбутніх днів, прибуло щось немило-нове. У декого був це сором за своїх людей, у декого страх за себе самого, за свою родину, у декого обурення розтрясало події до всенародного значення і клало край їх самостійницьким стремлінням. Поява в долішньому коридорі медсестри пані Леськів, за якою за кілька хвилин спішив о. Гавота, викликала нову хвилю здогадів і коментарів. Але тепер без огляду на їх міркування проявлявся спільний вираз розгубленості і збентеження. Війнуло смертю.

Тимчасом о. Гавота, забувши за свій сніданок, що завжди чекав на нього нагорі в їдальні, спішив до ліжка Матвійчука. Він розплющив очі, коли чернець ввійшов до палатки, але зараз же знову заплющив їх. О. Гавота тихо підійшов до ліжка і похилився над ним. Збирав думки, шукав поміж ними за чимсь потрібним йому в тій хвилині.

— Ілька, — промовив нарешті. — Я прийшов.

Хлопець не розплющував очей. Але його губи легко тремтіли, наче б він хотів розплакатися.

Сонце клало своє проміння на білих покривалах двох сусідніх ліжок. Двері в коридор були зачинені. З дороги дійшло гудіння джіпа, потім санітарки. Чернець сів на краю ліжка і наклав своєю долонею Ількову руку. І знову видалося йому, що від її тепла переходить до його серця якесь незнане почуття. Він погладив цю руку раз і другий, відчував під своїми пушками шорстку шкіру і від цього теж якось дивно ставало на душі.

— Ілька, — промовив знову. — Як хочеш, то я прийду пізніше...

Матвійчук заперечив головою, але очей не розплющив. Тепер у кутиках його очей показалися дві краплі сліз, що поволі поплили обличчям.

— Отче, — прошепотів не відразу. — Не вмію жити на чужій землі.

Чернець легко стиснув його руку і промовив лагідно:

— Бог є скрізь, Ілька...

— Чужа земля не має ні тепла ні запаху, — сказав хлопець, немов не чув його. — Що не візьми до рук, чого не торкнись, і все не те. І вже навіть думаєш, що тут і Бог не той.

Чернець не дивився на нього, щось боляче занило біля серця. Але він не хотів піддатися суворості власних почувань.

— Бог скрізь один, Ілька, — промовив, і тепер дивився нерухомим поглядом на побілену стіну над головою парубка. — Не дозволяй своїм думкам сходити на манівці. Твій Бог іде скрізь з тобою, бо Він має місце в твоєму серці. Ти мусиш те пам'ятати. Все на землі можеш втратити, тільки Його одного можеш і повинен взяти з собою куди б не йшов!

Стало тихо. Було чути чийсь кроки в коридорі. Не відразу Ілько відізвався:

— Отче, — промовив слабим голосом. — Мій тато йшли до церкви до Станиславова на Різдво і на Йордан, на Великдень і на Празник Успення Богородиці. Ішли, бо тоді в катедрі єпископ правили. І мене брали з собою. Не

всі так робили в Опришівцях, але мої тато були побожні і мене того вчили. Йшли ми пішки і втоми не чули. Йшли до свого храму, йшли по рідній землі...

— Ільку, — відізався чернець, коли хлопець замовк. — І Різдво і Великдень святкуємо тут так само, як святкували на рідній землі. І празник свій має наша церковця тут. І хіба на Йордан не приїздив до нас Владика, щоби побути з нами, щоб підкріпити нас на душі?

— Та того і плачу, — прошепотів Ілько. — Та того і плачу, отче, що церква та сама, а я не той сам. Землі не маю під ногами. Не той став і нічого на те не пораджу. Нема вже серця в мене, а розпечене залізо. Ходив би за плугом і орав свою землю і сів і жав. Як мої тато. І земля у нас пахне, і сіно пахне, і суниця пахнуть, і навіть гичка з бараболі — і та пахне. Ой, як пахне! Як ореш поле, то і птах коло тебе, і кінь заірже, і корова фосами пасеться. Обійстя огорожене і знаєш, що в стайні твоя худоба, і сніп твій, і курка твоя, і навіть пес на упоні — і той твій. А тут... Чужина, прошу отця, чужина...

— Ільку, — почав о. Гавота і раптом замовк. Молодий чоловік із хлоп'ячим обличчям до якого говорив, якого руку все ще тримав був десь далеко-далеко від нього і він не міг поспіти за ним. У житті цього хлопця були якісь незнані йому дії, якісь справи йому чужі, якийсь біль йому незнаний, але раптом почало йому здаватися, що він ловить нитку, яка з'єднувала їх.

— Ільку, — сказав. — Твоя любов до рідної землі гідна пошани і наслідування. Твоє серце заповнила велика туга за твоєю Батьківщиною. Але чи подумав ти про те, що таке рідна земля? Це твоя батьківщина. А батьківщина це не тільки земля, але і люди, що замешкують її. Поглянь довкола себе. Чи не маєш ти тої живої частки своєї батьківщини з собою?

— Є, отче... — прошепотів. Тепер напів розплющив очі і в них відбилосся здивування.

— Ти стратив землю, так, це правда. Ми всі, що живемо тут, стратили її, — продовжував о. Гавота. — Але чому? Бо ти і другі пішли за Богом. Чи ти стратив усе? Ні! Ти маєш Бога!

— Отче, — прошепотів Ілько ледве чути і знову замовк.

— Так, ти не все стратив Ілька. Ти маєш Бога і маєш живу частку своєї батьківщини: людей нашої віри, нашої раси, нашої мови. Ти багач, Ільку!

— Та ще, отче, — відшепнув Ілько, який не міг збагнути думки ченця. — Як би я був багач, то певно була би пішла за мене...

— Хто?

— Настка... вона... то Опришівці, то моє село... його поля і хати і мова людей і все... А от пішла.., пішла за тим Американцем... Чи він тебе знає? — питаю її. — Та ж він не бачив ні нашої Бистриці, ні церкви, ні наших піль. Як буде знати, що тебе тішить?... А вона... прошу отця духовного... а вона мені починає, що він їй кіно дає і що вона від того мудріша і все таке, що й не розберу... Каже, що я не хотів того... Певно, що не хотів. Вдома кров ллється, а я тут про пусте думати буду! І що в тому кіні? Миготить то перед очима... людей напхано, як бувало в читальні... але то таки не читальня, коли хлопці і дівчата грали, бо то, прошу отця...

Чернець не перебивав. Він знав, що хлопець мусів скинути з душі тягар, який гнітив його і болів. У його словах образ Настки сплітався з полем, церквою й худобою, і раптом його вривана мова стала для вуха ченця ніби музика, при супроводі якої було добре снувати власні думки. Задивився за вікно. Нагріте чимраз більше повітря холітало листям недалекого дерева. Проховзнувшись повз шпилі Габелю ліворуч, його зір спинився на далеких засніжених верхах. То не була сповідь, якої він чекав, до якої спішив. То була зголодніла щирости душа. Вигортав усе, що було в ній, ніби малий хлопчина наповнені різного рода камінчиками кишені. Духова структура молодого хлопця, що зарисовувалася в душі ченця від його слів, майже не була схожа на ту, яка накреслювалася, коли побачив його вперше у Парохіяльному Уряді, коли бачив, як він кидав в Остар недокінчені чоботи, які шив для Настки, коли помітив його на березі річки під час йорданських святкувань. Він навіть відрізнявся від тих типів селян молодих, літніх і старих, яких о. Гавота знав особисто, які приходили до

нього до сповіді, чи він мав нагоду розмовляти з ними. Ще такий молодий, але мав уже твердо в душі закоріненний свій ідеал: віра, рідна земля, жінка. Все змішане разом, необхідне для нього. О. Гавота глянув на тонке тіло, що зарисовувалося під коцом, на бліде обличчя, що спочивало на касарняній подушці. Який жаль, що така чеснота розпливається в горілці на згіршення ближніх і на шкоду собі!

Від подушки нісся тепер шепіт:

— Благословіть, отче, в останню путь... чого мені видувати...? Однаково ж нема нічого для мене... У день нюхаю бензину в гаражах... такий я нещасливий там... на ще поле так бувало пахло... У вечорі п'ю горілку з хлопцями... вона каже забути, що гірко на світі... — він звочив губи і шепотів далі: — Просив вас зайти... тепер знаєте все... знаю, що зле роблю, а завернути не маю сили... Коли б хоч не пішла була від мене... Каюся, отче, каюся...

Чернець зложив руки, заплющив очі — Прощаються і розгрішаються... — шепотіли уста, але він знав, що цього в тій хвилині було мало, що треба було щось робити, щоб завернути Ілька на шлях пожиточного християнського життя. Хотів у тій хвилині мати чудотворну силу, щоб підняти цього хлопця з недуги душі й тіла.

Коли декілька хвилин пізніше виходив із палатки, майже за самим порогом наткнувся на Ірину Наверську. Вона швидким кроком переходила коридором і він не мав наміру затримувати її. Але слова прийшли самі собою.

— Треба щось робити, — сказав і здавалося йому, що сам собі жбурнув камінчики під ноги. Йому приємно було дивитися на неї, бачити її усміх і вже це саме було каригідне. Чому мусів заговорювати до неї, скільки разів не побачив її на коридорі лікарні? І як так, що завжди знаходилися якісь, ніби принагідні слова?

Вона відповіла тихо, не зупинившись, тільки повернувши голову до нього:

— Робимо! Дали впорскування проти тужня, вичистили і зашили ранку, навіть знайшли ту саму групу крові! А от, чи зроблять перелив — не знаю!

—————

Дивним збігом обставин група Настчиної крові, що виявилася такою ж самою, що Ілька, мала вирішити, чи молодий головний лікар здобуде авторитет і втримає свій престиж серед старших за себе та "засиділих" там колег і цілого персоналу лікарні, чи ні.

Др. Тимкевич літній чоловік із сивими висками і ще темним чубком голови, із мовою й рухами, які зраджували дбайливе виховання і добробут молодечих років, виголошував дуже авторитетним голосом увагу, що робити перелив крові в таборовій лікарні це більш як ризикований задум. — Не треба кінчити медицини, — говорив він повчальним голосом, — щоб знати, як швидко згущується кров і як важко перелити, хоча б тільки 100 кубічних сантиметрів, коли в лікарні найбільша впорскавка має тільки 20 ксм. і тих є обмаль. Найкраще відвезти пацієнта до лікарні в Обергаймі, де як він чув, можуть зробити посередній перелив крові...

— Я не розумію, чому ми маємо показувати себе нездрами і відступати першенство чужим, коли добре знаємо, як це зробити, — відповів др. Ничай гострішим тоном, як спершу мав намір.

— Ви хіба не закидуєте мені, що я не знаю, як робити посередній перелив крові?! — стратив свій спокій др. Тимкевич.

— Я нічого не закидую, — відповів Ничай. — Я диуюся.

— Коли пацієнт помре, буде ваша відповідальність! У часі моєї довгорічної практики...

— Лікар завжди відповідальний за пацієнта, — др. Ничай підвівся і подався до секретаріату. Було чути, як видав розпорядок покликати медсестру Наверську. Заки Ірина появилася на порозі, обидва лікарі встигли замінити ще більше гострих слів, висказаних тоном, який ніколи не звучав там, коли головним лікарем був др. Таршолі.

— Чи ви, вибачте мені, — спитав др. Ничай, коли Ірина з'явилася перед письмовим столом, — чи ви здобули своє знання тепер, у табових умовах, чи ви справді професійна медсестра? — він підняв голову і холодно ділово поглянув на неї.

— Професійна, пане докторе, — відповіла спокійно, кинувши короткий погляд на д-ра Тимкевича.

— Я хочу знати, що ви маєте тут для безпосереднього переливу крові і наскільки ви самі потрапите справитися з вашою ділянкою праці...

— — — — —

Несвідомо гострої виміни слів у канцелярії, Настка сиділа в коридорі на лавці під дверима амбулаторії і терпеливо чекала коли її покличуть. За час перебування в обергаймському таборі вона звикла до того, що час до часу їм щось впорскували, пересвітлювали, брали кров, тощо. Але тепер мало наступити щось таке небувале, що ще яку годину-дві тому, вона навіть не знала, і не вірила, що воно можливе: дати свою кров другій людині. Це її схилювало і навіть лякало. Буде боліти, чи ні? А що як забере їй усі сили? Може не всі, бо не робили б того, але так трохи? Прийшли з одного села, помагали собі і радилися, як було щось важливе і добре було їм удвох, доки не з'явився Сай і доки Ілько не засватав її. Щось той Ілько тримається її життя. Лежить тепер там бідний і хто там знає, чи всі сили не стратив, то якже не підпомогти його?! Можна забути, що вдарив її тоді з пересердя. Коли вже до того дійшло, що людську кров переливають, немов молоко в гладущику, то нехай і її кров до чогось і комусь придасться. А тільки треба знати чим тоді Ілько стане для неї, коли в його жилах плистиме її кров? Брат, чи що? Ще збабіє від неї!

Якої пів години тому Ірина прочитала їй листа від Сая. Він повідомляв, що відходить з Обергайму зі своєю частиною війська. Коли зможуть побачитися, не знає. Де буде, також не знає. Її ніколи не забуде. Дякує за все. Нехай вона вважає на себе, бо погода в Обергаймі зрадлива і можна легко застудитися. Нехай не виходить вечорами до Обергайму, бо ще якийсь хлопець причепиться до неї, а другий не буде такий порядний, як він, Сай! "Я люблю тебе" — було на закінчення.

Настка сиділа під дверима амбулаторії і роздумування над змістом Сасвого листа скорочували їй хвилини чекан-

ня. Ото і все? Та як же так? Цілував її, а навіть не подумав сказати, що хоче одружитися з нею? То вже все скінчилося?

Перебирала в думках свої спомини. А може казав, а вона не зрозуміла його? Добре було з ним, ой добре, а от від'їхав і навіть не поглянули на себе на прощання! Що ж їй залишилося? Не покинув її, а от і вийшло, немов покинута. А Ілько, як би дізнався про те, то і крові не треба б давати йому. Побіг би на радощах, що випроорокував правдиво!

— — — — —

Можна було відгадати, що радник Лебідь сидів довгі роки за судейським столом, бо всі справи розглядав із кількох сторін. До проєкту Панькова поставився цілком таки неприхильно. — Мушу сказати, що думка дуже приманлива, — завважив він і додав остережливо: — І смілива. Це ж карається законом! Чи ви подумали про наслідки, якщо б воно вийшло на верх?

— Та хіба, що подумав, — трохи нетерпеливо відповів Паньків. — Ви так говорите, якби я сам не був юристом. Але іншого способу я особисто не бачу, а справа нагальна. Я не роблю цього з геройства, чи з бездумства. Чи знаєте інший спосіб, як стягнути їх із гір і повернути до життя?

Лебідь вистукував своєю паличкою по підлозі.

— Ціле своє життя я стояв на сторожі закону, то як же мені тепер обдурювати його?...

— Параграф розтягається вишир і впоперек, ви знаєте це. — втрутив Паньків своє слово в його нескінчену мову.

— Може б так розглянути справу на засіданні Таборової Ради? — піддав думку радник.

— Я проти цього, — заперечив рішучо командант. — Я обдумав усе, повірте! Що менше людей буде знати, то ліпше. Будуть відкладати з одного засідання на друге, будуть дуже широко дискутувати, непогоджуватися, доказувати, що такого не було ще в минулому, а тимчасом хтось із туристів, або і поліція може накрити хлопців і тоді все пропаде! А втім, треба б тоді відкрити перед ними цілу таємницю...

— Але з другого боку трудно так відразу піддаватися думці, яка може в своїм зародку шляхетна, та може накоїти чимало лиха, — не уступав Лебідь.

— Може, але не мусить. Признаюся, що я цілком не мав наміру радитися вас. Я тільки повідомляю вас про свій намір.

— Значить берете всю відповідальність на себе?

— Хтось мусить узяти. Нехай у цьому випадку буду я. Ви покликуєтеся на закони. В нашому випадку закони давно вже захитані. Чому ми сліпо маємо йти за ними, коли багато з них діє на нашу шкоду? Я вибираю те, що корисне для нас. У тій справі — хоч для одної людини.

Він витягнув із шухляди Ді-Пі карту Василя Бойка і поклав її на стіл.

— Як ми нею врятуємо хоч одного хлопця, то це вже буде наша заслуга!

— Офіційно ні!

— Мені не йдеться про офіційність! Мені йдеться про дійсне життя! Супроти Костя в мене навіть деякі зобов'язання. Я з його найстаршим братом ходив до гімназії.

— Отже Костянтин дістане перший нелегальну карту. Добре. А що скажуть ті другі, яким ви не дасте нічого? Це ж викличе зависть і злобу! Не хочу казати підлоту!

— Для других ми теж постараємо, але не сьогодні, не відразу.

— Все таки я думаю, що таку поважну і ризикову справу не повинна вирішувати одна людина, — не хотів уступити Лебідь. Я навіть дивуюся вам, меценасе! Що інше людина необізнана з законами, а що інше...

— А от і отець доктор! — перервав Паньків, коли після стукоту в двері на порозі появилася о. Гавота. — Сідайте, отче докторе! Може і ви збунтуєтеся, як почуєте в чому справа. Все ж таки вірю в свою перемогу. Ви один не тільки знаєте, але і бачите, як животіють (не можу сказати "живуть") наші вояки в горах. Хочете їх рятувати, правда? Але іншого способу наразі немає, як тільки дати їм фальшиві документи в руки. Ось...

Чернець присунув своє крісло ближче письмового стола і сягнув рукою по карту Василя Бойка. Дивився на неї зі стягненими бровами. Вони не розгладилися навіть тоді.

коли він відклав карту на поверхню стола. Сидів задумано, звисівши голову.

— Якщо ви цього не зробите, отче докторе, — перервав Паньків задовгу мовчанку, — то не буде кому занести цю карту туди. Ви один знаєте, де вони і мусите признати, що це більш складна справа, як із харчами! Знаю, знаю! Не потребуєте говорити мені! Совість відзивається! Напевно думаєте, що це наложено на вас якийсь свого роду хрест і дивується, чому саме мусите ви, а не хто інший нести його! Не думаєте так? — спитав, коли чернець підняв на нього погляд.. — Може не так, але якось подібно. Я можу вас, зі свого боку запевнити, що в тім випадку я не дозволяю своїй совісті відзиватися!

— Апостол Петро писав до Римлян, — відізався о. Гавота, як перейшло кілька хвилин. — "Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо не має влади, яка не від Бога". Тому я понесу цю карту в гори. Але сподіюся, що влада знає, що робить...

Чоловік, який улаштував Костянтина і хлопців у гірській колибі, колишній "Вермахт", порадив їм одного дня ще більшу, як досі, обережність.

— Прийдеться перенестися до печери, — сказав він, коли бувші вояки без слова вислухали його. — Що ж, люди забувають потрохи про воєнні страхіття і знову починають здобувати шпилі. Божевільні! "Феррюкт!" У зимку будуть з'їздити на лещатах, а влітку заповнять узбіччя і шпилі.

— Де ця печера? — спитак Костянтин.

— Недалеко. Туди ніхто не дійде. І ви мусите бути обережні, щоб на каменюках не сковзнулася нога. Цвіти там не ростуть, щоб якийсь божевільний наважився їх зривати.

— "Було зле, буде ще гірше", — подумав Костянтин. Голосно цього не виявив. Нерви починали чимраз частіше його зраджувати. Інколи здавалося йому, що ладен сам зголоситися до окупаційної влади і нехай буде, що хоче. Був повен бунту і люті. Його дратувала тупа підданість долі, що малювалася на обличчях колишніх рядовиків.

"Га, що ж, — казали вони словами і поглядами. — Суженого конем не об'їдеш".

Назверх прийняли байдуже перехід до печери. Як же чернець потрапить до нас? — турбувався Костянтин. Кусав нігті, продумуючи над виходом із положення. Це була погана звичка, яка причепилася до нього відколи вийшов зпоза дротів та втікаючи не знав спокою ні на одну хвилину. Вони чекали ченця десь при кінці тижня. Як повідомити його, що вони винеслися з колиби і, немов перші люди, сидять у печері? Наближаючись до них, о. Гавота співав уже таку знану їм і повну надій пісню "Стояв раз монастир". Але чи почують його в тій клятій закутині? І якщо піchnуть прибувати туристи, як зможе він дійти до них?

Повиносили тих трохи речей, що їх устигли придбати та перенеслися у вологу, темну печеру. Вона була неочікувано велика, простора. Ховала їх від дощу, сонця й вітру, але не від нічного холоду. — Колись знайдуть тут наші кістки, — відізвався один із хлопців, немало здивувавши Костянтина. Так, виглядало на те, що тут вони всі погинуть, як не від голоду, то від холоду, і даремна була їх утеча з полону.

Від входу до печери розгортався чудовий вид на скелясті верхи. Особливо схід сонця зумів причарувати навіть Костянтина. Блискуче сонце, підносилося з-поза шпилів, або виринали з-поміж хмар і золотило їх і шпилі, що показувалися тут і там, немов островці серед безміру води. Це був могутній своєю принадою вид, для якого не виявили найменшого зрозуміння бувші вояки.

— Та сходить прокляте, — відізвався один із них, коли Костянтин покликав його із входу до печери. Затрачувалися форми і військова дисципліна в їх важких умовах. — Сходить прокляте, а нам ніякого сходу не видно.

Костянтин не дивувався їх почуттю. Але сам він не міг не відчутти чогось забутого на вид краси краєвиду. Ще дрімала в ньому потреба і зрозуміння краси. Інколи він навіть потрапив мріяти. Мрія була, як охоронний диск, як оборона перед дійсністю. Повороту в минуле не було. Ніколи немає такого повороту в справжньому значенні цього слова. Можливе тільки продовження подібних ситуацій се-

ред знаних обставин, околиць, повторення їх, і вони створюють оману повороту часу. Але в його положенні і цього не могло бути.

Колись мав дівчину. Мій Боже! Майже забув, як звучить жіночий голос, які дівочі рухи, сміх, поцілунок... Коли це було, що сьогодні здається йому, немов проминули десятки-десятки років? А йому самому тільки двадцять шість років! Що з нею? Куди поділася? Виїхала? Згинула від бомб? Залишилася і вийшла заміж за якогось "хто-зна-хто-такий?" А може вона тут у таборі на долині, а він нічого і не знає про те! Треба б спитати отця Гавоту, як прийде сюди! Може зможе якось урятувати його, їх, поправився він у думках. Тільки, щоб о. Гавота міг якось дістатися до них...

Хлопці виходили з їх нори і сідали на скелястих виступах. Виходити далі вони не відважувалися. Розповідали собі щось зі свого життя, плянували, що зробили б, як би так прийшла воля. Як не прийде скоро, зйдуть самі вниз. Але ще почекають, ще трохи. Може прийде якесь Боже змилювання.

Костянтин висовувався далі, не дивлячись на пересторогу "Вермахту". Виглядав, вичікував ченця. Обережно, наслухуючи і висилаючи наперед свій зір, ступав між скелями, ховався, як хтось надходив, або лягав на камінь, чи на траву, як захопили його зненацька, і вдавав туриста. Робив вид людини, що безтурботно вигрівається до сонця. З-під напів спущених повік проводив людей, доки не зникли з-перед його очей. Були це молоді люди, які пожадливо хапали принади життя, безмежно раді, що вихопилися від бомб, від концентраційних таборів, від голоду. Ковтали життя, як могли і де могли. Вони збуджували в Костянтина заздрість і зависть і ненависть. Він знав, що це була німецька молодь, яка не могла поносити відповідальності за вчинки своїх батьків, за наслідки війни, але це не багато помагало. Він насилу поборював свої почування, щоб не вибух із цього який невідповідальний учинок. Це були вони! Вони накоїли лиха! Через них, через їх провідників сотні і сотні тисяч згинули, сотні і сотні покалічили, сотні і сотні стали бездомні і сотні порозлучувалися зі своїми рідними! Це були вони! А от ледве затихли гармати і вже

їх молодь, ота саме, що маршувала на його країну, щоб її полонити, що вбивала й нищила, вже вона впивається радощами життя, живе далі в своїм краю і спокійно займається тим, що її цікавить у той час, коли він і йому подібні не тільки викинені з рідного краю і без майбутнього, але і без права жити без страху, жити на волі! Це боліло гірко, гостро, нестерпно. Як він тільки міг повірити в союз із ними?! У таких хвилинах, коли опановувало його таке почування, він боявся, що підійде до такого туриста і скаже щось, або вдарить, або штовхне, щоб злетів стрімголов у рідне провалля! Чи це була б справжня і справедлива відплата, він не вдумувався. Сама думка про такий вчинок давала йому насолоду.

Нащастя туристів у їх кутку не було. Навіть колиба рідко коли була зайнята. Вночі вбільшості стояла темна, порожня. Проте вони не поверталися до неї. Його охоплював відчай, що нічого не приходило, ніщо не ставалося, що внесло б хоч промінчик надії і навіть о. Гавоти не було видно, а запас їх харчів доходив до кінця. Він був близький того, щоб самому піти на низи, як зробив був одної осінньої ночі, але тим разом у білий день, із самопевним видом, щоб нікому і в гадці не було, що у нього немає ніяких паперів і по світі ходити безкарно він не може. Ніхто його не зупинить, якщо буде йти відважно, не криючись! — казав собі.

Його задум сповнився, але інакше, як він планував. Гіркі роздумування, чому вони опинилися по німецькій стороні, і бажання якоїсь особистої і непередуманої відплати урвалися з появою в печері о. Гавоти. Чернець не виявив назверх ніякого здивування на їх нове сховище, мав тільки кілька слів із Євангелія, які прийняли мовчки невідомо з якими почуваннями. Дивилися на його руки як витягав баньочки консерв, окружили його з усіх сторін, очі їх повеселішали.

— Я приніс вам вістку, — почав о. Гавота трохи отягаючись. — Вибачте мені, що тільки на когось одного паде цей щасливий жереб. Але вкортці буде для всіх, мусять бути! І це не було легко і не так, як Бог приказав.

Але Бог простить, сподіюся. Ми пішли тільки проти людського закону.

— В чому справа? — спитав Костянтин. Другі без слова мовчки дивилися на о. Гавоту.

Чернець витягнув Ді-Пі картку і простягнув її Костянтинові. Поглядаючи то на ченця, то на карту, він узяв її в руку. І раптом радісне тремтіння прошило його цілого. Карта Ді-Пі! Право існування й опіки людей, що живуть у таборі! Для нього? Чому тільки для нього? Але точніший погляд на карту охолодив його радість. Василь Бойко — вичитав він. Це не було його ім'я ані нікого з хлопців. Підняв допитливий погляд на ченця.

— Документ, який дозволяє вам повернутися до життя, — сказав о. Гавота.

— Нам..??

— Наразі тільки вам... Ви старшина, від вас починаємо. На жаль тільки вам тепер, але вкортці буде всім. Може вже завтра, — докинув спішно.

— Але ж я не називаюся Василь Бойко!

— Ні. Це правда. Воно проти закону. І те правда. Наразі немає іншого способу повернути вас до життя, — повторив те, що чув від Панькова. — Коли залишитеся тут довше, погинете всі. А це теж був би злочин. Це єдиний рятунок. Коли все затихомириться, ви зможете признатися до всього, я певний цього. Але наразі ви Василь Бойко і дай вам, Боже, щасливо, Василю! — пожартував. — Підете зі мною на низ.

— Я маю право зійти на низ і жити під тим прізвиськом?

— Тому я приніс її вам.

— Це видумане прізвисьце?

— Ні!

— А деж справжній власник карти?

— Помер.

— Давно?

— Не дуже давно.

— Там у долині?

— Так.

— Тоді його ще там не забули. Якже приймуть мене, коли я з'явлюся?

— Вам ніхто не виписує прізвища на чолі. До того ж сьогодні прибув новий транспорт людей. Розв'язали малий табір десь там на долах. От ви і прибули з тим новим транспортом. Головною брамою не входіть, тільки гірською доріжкою, доки поліція до вас не звикне. Як звикне, тоді не буде контролювати вашої карти, і не бачитиме вашого прізвища.

Костянтин прикуцнув на камені й задумано придивлявся карті в своїй руці. Намагався впорядкувати свої думки. Не усвідомлював собі ризику Панькова, і навіть о. Гавоти. Очі хлопців спрямовані на нього були, немов дотик рук. Першим відрухом він ладен був вискочити з печери і бігти-бігти перед себе, униз до оселі його людей, до волі! Але коли ця хвилина проминула, розум входив у силу і каламутив радісне почуття. Він не міг цього зробити! Як? Це не був він, а якась інша людина, що з-поза гробу робила добрий учинок і приходила йому з допомогою. Йому? Якщо ця карта не мала його прізвища, то це не мусів бути він, тільки котрийнебудь із хлопців! Так чому саме він, коли кожен бажає повернутися до життя і кожного право тут однакове!

Він поглянув на них коротко, з-під лоба. Сиділи довкруги, підібгавши під себе ноги, ніби люди з печерної доби і, забувши про харчі, дивилися на нього. Хвиля сорому охопила його цілою силою за свої почування, за свої думки. Який марний образ про себе створив він сам у їх уяві! Ось досі ділив із ними все: боротьбу, марші, фронт, віру в свою правду, розчарування, полон і втечу з нього, сховище, що було більше для звірини, як для людини. Він старшина, вони рядовики, але всі вірні одній ідеї, всі сини однієї батьківщини — України. Але от раптом, коли виринула якась неочікувана і дивна можливість відістатися з цієї безнадійщини, він один вирізнений, ладен відвернутися і кинути їх на призволяще! Поминувши всю неофіційність цього документу — що для нього в тій хвилині цілком не важне — як він може зійти на низ сам один, а їх залишити тут? Як? Ця картка паперу не давала б йому радості ні спокою, тільки сором за своє вирізнення, своє самолюбство!

— Я не можу цього прийняти, — промовив рішуче, і простягнув картку о. Гавоті.

Священик приложив руку до його рамени і відізвався тихо:

— Я розумію. Совість не дозволяє. Мені також. Але ж інакше не можна, а рятування людини стоїть на першому місці. Я вірю, що мені вдасться принести ще і для всіх такі картки, заки від'їду за океан. І те, що спершу тільки для вас, не треба брати до серця. Ви старшина. Але як хочете, тягніть жереб і, хто витягне, той піде зі мною. Ви всі молоді і менш або більш підходите під рік народження, виписаний на картці...

Вони всі поспішувалися з місць, немов чекали на те, ніби така думка додала їм сили, охоти і віри. У поспіху розхоплювали кусні папірців, які подав їм о. Гавота, розгортали їх і тепер знайшлися якісь слова, уваги, навіть жарти.

А проте новий Василь Бойко, який сховався з ченцем на низ був, ніхто інший тільки Костянтин. Ніякі сумніви вже не мучили його. Оглянувшись кілька разів на отвір печери і запевнивши хлопців, що вкортці побачить їх на долині, він поспішив у низ. Наразі його ні трохи не турбувало, що переселюється в якусь нову людину, що може втратити щось зі своєї особовості і своїх прав, тільки жартома сам себе принаглював запам'ятати якнайскорше своє нове ім'я. Там у низу були свої церкви, школи, товариства, імпрези. Була своя Управа і своя поліція. І вже ця свідомість робила його вступ легким, поза межами турбот, була ніби поворот у рідний край.

Примусове переселення людини з рідного ґрунту в чужину дає інколи дуже цікаві наслідки. Крім заломання, знеохочення, туги, апатії — у деякого проявляється також зацікавлення справами до того часу байдужими, розвивається талант у якомусь цілком неочікуваному напрямі. Доказом такого твердження був колишній банковий урядовець Володимир Билевич, який перетворився в Обергаймі в начальника таборової поліції. Сам без найменшого поліцейного вишколу, він потрапив не тільки зорганізувати таборову поліцію, робити з ними вправи і щоранковий офіційний перегляд — що мгр. Сокура спостерігав із поблажливою усмішкою — але також написав коротку працю під наголовком: "Яку поліцію повинна мати Україна". Що ранку два ряди поліцистів стояли перед канцелярією поліції витягнені "на струнко", а він говорив до них і переходив повз ряди та уважно міряв хлопців від ніг до голови. Прихильники Сокуси, наслідуючи свого провідника, насмішливо називали це "забавою в олов'яних жовніриків", але однодумці Панькова приглядалися до них із пошаною і знайшовся фотограф, який зробив світлини з різних боків та продавав у таборовій крамниці за немалі гроші.

— Коли дивлюся на вашого начальника поліції, то стає мені дуже весело. Ніби гумористичний журнал читаю, — солів полковник Жучко, який уважав ті перегляди спотворенням вояцької дисципліни. — Люди без найменшого вишколу беруться за щось, чого навіть не розуміють!

— Не діліть на "моє" і "твоє", бо він так само мій начальник поліції, як і ваш! — відтинався радник Лебідь. — Як ви робите перегляд своїх комбатантів, то з вас ніхто не насміхається!

— Але ж ми фахівці!

— А проте без свого війська та держави і ви вигляда-

єте гротескно! — зімстився радник, який не завжди вмів спокійно приймати колючки полковника.

Якби там не було, і хто що не думав би, але поліційний звіт Билевича про події тої ночі був цілком на висоті. Перш усього в ньому було доказано понад усякий сумнів, що у випадку Матвійчука, не було ніякого злочину. Знайшовся свідок, який бачив, що Ілько виходив із кімнати з ножем у руках. Хлопець випив і сам поранив себе. Очевидно він не розводився над подробицями Ількового почування до Настки, особистого болю, що довів його до склянки зі зрадливою рідиною, але доказував, що поранення Матвійчука не було нічиєю пімстою, нічиім розрахунком, тільки непогамованим нахилом до горілки. Тому, що не було в тому ніякого кримінального вчинку, він уважав цю справу на цьому закінченою. "Випив забагато водички", — казав він у приватних розмовах, але в поліційному звіті тримався приписових форм.

Очевидно, прихильники Сокори тим не вдовольнилися, але для Панькова звіт був задовільний. Перевіривши відступ за відступом і доказ за доказом — тут і там його око юриста відмітило правничого "бичка" — він упевнився, що це була правда. Цю справу можна було вважати закінченою. Зовсім інакше виглядала справа Лапчак. Вона могла стягнути увагу американського "МР", або німецької поліції, а це ніяк не було потрібне для добра громади. Сам звіт не здавався йому такий ясний, як той про Матвійчука. Там не можна було скидати провину на горілку, випиту на весіллі. Це було наглядне, тяжке побиття. На весіллі, з якого повертався Лапчак, усі дуже культурно забавлялися і ніхто з гостей не міг собі нагадати, щоб між кимсь була різка виміна слів. Билевич був меткий, рухливий, швидко думаючий і з його заплутаного звіту Паньків відразу догадався, що там діяли його прихильники. Але чому саме його? І чому минулої ночі? Ні скорше, ні пізніше, а саме тепер? Лапчак міг напрошуватися своїм поведінням на те, щоб розправитися з ним, але не бити так, як це зробили з ним! Чи це справді не має нічого спільного з Матвійчуком? А як має, то що?

— Де тут початок злочину і хто його виконав? — спитав Паньків начальника поліції, покликавши його до своєї

канцелярії. Перед тим він уважно прочитав зізнання Настки Гавришак. — Ваш звіт такий дипломатичний, що з нього виходить, немов Лапчака тільки погладили.

— Його побили наші прихильники, — виминаюче відповів Билевич.

— Хто саме?

— Я знаю, як хто б'є.

— Якщо знаєте, то чому в звіті немає прізвищ?

— Пане команданте, — відповів з гідністю начальник поліції. — Я вам скажу прізвище. Але не вимагайте від мене, щоб я писав його у звіті. Все написане стає документом. Ніхто їх на тому не переловив, не маємо ні одного свідка.

— Не маємо, чи не хочемо мати? Гірше буде, як цього свідка знайде опозиція! Я вимагаю докладного звіту. Я не дбаю, чи тут ідеться про наших прихильників, чи ворогів. Ця людина може померти, може мати ушкодження здоров'я. Власне з огляду на нашу опозицію навіть краще, якщо ми виявимо злочин, а не дамо їм нагоди це зробити!

— Так, пане команданте, — ніби згідливо відповів Билевич. — Ми не можемо толерувати злочину, але я не думаю, щоб саме тепер було вказане признаватися до того, що злочин, як ви це називаєте, вийшов від нас.

— Він не вийшов від нас. Він вийшов від невідповідального чоловіка. І краще прилюдно нап'ятувати навіть наше зло, чим скривати його! Опозиція викриє його, будьте спокійні!

Билевич уперто стояв на своїм.

— Якщо б це було щось більше грізне, то варто було б використати наш суд і нап'ятувати винуватця. Але в цім випадку йдеться більше про наш престиж, як людей, що очолюють Управу, ніж про таку дрібничку, як побиття того шкідника. Вилижеться! Напевно не вперше його побили! Він нам шкодить на кожному кроці! Мене самого давно рука свербіла, щоб ударити цю піку!

Паньків звів на нього косий погляд.

— А може це ви...? — спитав, ніби жартуюче.

— Ви знаєте, пане команданте, що я цього ні зробив.

ні казав зробити. Але як хтось зробив, то я цілком задоволений.

— Це ваше особисте. Урядово ви не повинні признаватися до цього. — Моє бажання може дуже недалеко від його, доповнив він про себе чужі думки. Голосно докинув: — У таких справах ми не можемо руководитися особистим почуттям.

— Справедливо. Моє становище оправдане добром загалу.

Паньків підвівся і пішов до дверей.

— Чи маю чекати? — спитав начальник поліції, поглянувши здивовано за ним.

— Як хочете. — відповів недбало командант. Від дверей спитав: — Чия рука била?

— Олексі... — почувлося не відразу за ним.

—————

За письмовив столом Паньків удавав, що не помічає Олексі, який увійшов до канцелярії. Той молодий поліцист своїм учинком коштував його більше нервів і злости, чим він хотів признати. Якесь дитина Полтавщини, якої він не знав у дитячих роках, безпритульний хлопчина, якого не було кому виховати і навчити, заволодів його серцем. Талановитий юнак, що марнується на праці поліциста і "бавиться" в політику в таборі! Як можна спокійно викричатись на нього і покарати його?!

— Голошу слухняно, що я прийшов!

Ну, певно! Хіба можна було сподіватися, що зголоситься якось інакше? Паньків дивився в папері і навмисне не підводив голови. Він боявся, що ще хвилина і він усміхнеться, а тоді пропаде вся дисципліна. Олексі стояв на струнко біля дверей, не наближався до письмового стола. Він знову був тим усім знаним усміхненим весельчаком, готовим кожної хвилини до жартів і сміху. Ніхто не міг би тепер підозрівати, що всі синці на тілі й на обличчі Лапчакі і зашита горішня губа мають якесь відношення до нього. Мало того, дивлячись на Олексі, на його невинний вигляд, можна було присягати, що він нічого, але таки нічогошенько не має з тим спільного!

Паньків підвівся і перейшовся по канцелярії, не зважа-

ючи на Олексу біля дверей. Він ходив і ходив, а думка ніяк не хотіла вкотитися на шлях суворого безстороннього осуду. Цього хлопця ніяк не можна було оправдати, але щось у його душі бунтувалося проти покарання його. Цей високий юнак із блакитними очима, в яких, здавалося, відбивалося небо його рідної Полтавщини, полонив його серце від самого початку і до нього ніяк не можна було говорити так, як до других хлопців.

Розсудливість, логіка, розум взагалі були для Панькова всесильним володарем. Справедливість, підпорядкування законам, логічне думання, холоднокрівне мірило, яке прикладав до всіх справ, навіть тоді коли йшлося про Оресту. Сліпа любов до дитини може зруйнувати її майбутнє. Досі був певний, що не керувався такою сліпою любов'ю. Спостереження і досвід колишніх судових розправ навчили й переконали його в тому, що його погляд правильний. Навіть його одруження з Танею, дівчиною із священничої родини, було подиктоване розумом, а не серцем. Розумом будував своє майбутнє. Правда, воно не вийшло таке, як бажав, але в тому не було його провини. Таня завжди імпонувала йому своїм розумом. І коли їх особисті пляни знівечила війна, він усе ж таки міг би примінити до себе знану пословицю: "Ліпше з мудрим згубити, як з дурним знайти", бо її такт і зарадність були таки справді "цяттям у нещасті".

І от цей Полтавець перервав ланцюг розсудливого думання, так, як Костянтин і хлопці повне підпорядкування законам. Йому можна було чомусь з легким серцем простити те, чого в інших не можна було стерпіти. Старим розгоном розум протиставився тому і він навіть зупинився, ніби думка була образом, до якого можна було приглянутися.

Раптом різко повернувся до Олекси.

— Як ти міг щось таке зробити?! — майже викрикнув.

Олексине обличчя розцвіло розкаянням. Голосом, у якому була розброююча щирість, він вискандував:

— Голошу слухняно, що дуже свербіла рука!

Командант знову заходив по своїй канцелярії. За насупленим обличчям ховав щирий усміх. Певно! Чи ж можна було чекати від нього іншої відповіді? Олекса був щи-

рим у вияві своїх почувань, тоді як він, Паньків, навіть сам перед собою скривав таке ж саме бажання! Як часто саме так хотів би він розправитися зі своїм ворогом! Діяти фізичною силою, хоч сам він постійно обстоював потребу вміти бути дипломатом. Але чи ж таке бажання фізичної дії не є зародком війни? Проте цьому коникові він ніколи не попускав віжок, бо міг завести його на небажані манівці. А втім, він ніколи не прочував навіть, що буде колись захищувати до своїх "ворогів" таких людей, як мгр. Со-
кора, як Лапчак, своїх людей!

Але прихильна думка мусіла зникнути і, насупивши брови, він знову спинився перед Олексою.

— Як тебе свербить рука то намочи її в теплій воді і перестане! Майте її тут досить. Але не роби мені тут ніякого самосуду! Ми давно вийшли з дикунських часів і не думаємо до них повертатися! Зрозуміло?

— Голошу слухняно, пане команданте, пане докторе, що Лапчак руйнує тут усе, що ми, тобто ви, будете.

— Якщо я, як кажеш, буду, то я зумію і захистити. І не я буду, тільки "ми" будемо. Навіть ті, що ти думаєш, що вони проти нас. Вони може проти мене, але не проти нашого великого стремління: віднови української сили. І тому це таке важливе не робити непотрібної халепи. Не забувай, що один за всіх, а всі за одного!

— Голошу слухняно, що я також так думаю.

— Не тільки думай, але переводь це в дію. Так. А тепер сідай і пиши заяву.

Обличчя Олекси видовжилося підозрінням. Не рухався.

— Чув? Сядь і пиши заяву. Хіба, що хочеш написати стоячи.

— Яку заяву? — спитав уже неофіційно, присівшись на крайчику крісла біля письмового стола, поглянувши боком на команданта.

— "До Управи Табору в Обергайм" — твердо про-
диктував Паньків, не дивлячись на нього. Руки мав у ки-
шенях блюзи, брови стягнені в одну лінію. — "Прошу звіль-
нити мене з обов'язку поліціста..." Не дивися на мене, як
кіт на сало! — кинув грізно. — Подякуй Богові, що не здаю
тебе на німецьку поліцію!

—————

А тимчасом на долині в арці починало діятися щось небувале. Перед дверима поліції, з рум'янцями обурення й хвилювання на обличчях збиралася чимала кількість жінок під проводом пані Сокори. (Магістер Сокора писав у той час статтю під наголовком "Воля чи сваволя в обергаймському таборі". У ній Матвійчук виріс на людину з означеним політичним світоглядом, діяльним ворогом Панькова, за що йому казали заплатити. Побиття Лапчака було описане зворушливо і справді по мистецьки). Спершу ніхто не знав у чому справа. Хто минав арку зупинявся і дивився здивовано по жінках, що підступали під двері.

Хтось спитав:

— А то кого арештували?

Ніхто не відповів. Раптом склепіння арки відбило обурливе:

— Фууууу! Фуууу!

Надбігли цікаві. Ні відси ні відти з'явилася гурма дітей.

— Фууууу! Фууууу!

Високий і майже стрімкий горб за дорогою й собі підхопив вигук та жбурнув його далі: Фуууу!

Досі все йшло спокійно та пристойно. Навіть цього протяжного та згірдливого вигуку не можна було зарахувати до порушення спокою й ладу. Жінки стояли звернені обличчям до дверей та єдиного вікна канцелярії поліції, за яким можна було бачити Билевича й одного з рядовиків.

— Фуууу! — і чекали. Пані Сокора напереді, жінки за нею. Вона розраховувала на те, що Билевич вийде на поріг і вона виголосить промову, написану Методієм, яку вона солідно вивчила напам'ять. В культурному тоні, без лайки та образливих слів, вона аж просилася продістатись до людських голов і нагадати, що тут є хтось, хто думає про них Але, щоб виголосити таку промову, треба було мати перед собою Билевича. Та двері не відчинялися, хоч за припорощеною шибкою кожен міг бачити всередині начальника поліції і навіть упевнитися, що він бачить і чує кожне слово.

Раптом котрась зі збунтованих не витримала:

— А ну, виходь один із другим! — крикнула, хоч це не було в програмі.

Другій очевидно це подобалося.

— Виходь! Послухай, що маємо тобі сказати!

— Других зневажати, то ви потрапите, а самі, дивись, немов ті тхорі, в яму позалазили і навіть носа не покажуть!

— Став чоло один із другим! Теж мені поліція: невинних людей б'є!

— За що гроші берете? Щоб нас охороняти, чи щоб нас бити?

Люди, які надбігли з глибини табору перешіптувалися, виявляючи своє признание. Підкидали слова заохоти. Настрій наладовувався електрикою. Погляди метали блискавки. Слова ставали чимраз гостріші.

— Сором за таку поліцію! Втікайте відсіля... Нам не треба такої поліції! Бач і не вийде навіть!

— Що ви до поліції взялися, жіночки? — підсунувся якийсь прихильник Лапчика. — До Управи йдіть! Від голови риба псується!

— Правда!

Сокорова простягнула на боки руки, щоб утишити жінок. Маленька революція з означеною метою починала плисти руслом не призначеним для неї. Непродуманими словами жінки виговорили власне все те, що було написано в її промові, і якщо б так Билевич справді появився на порозі, вона не мала б уже нічого більше додати.

— Тихо, тихо, заспокойтеся! — почала вона. — То не так має бути! —

Але було вже запізно. Одна із розлючених жінок схилилася і швидше, чим хтонебудь устиг помітити, видерла кусень наддуваного асфальту та кинула його у вікно. Із голосним дзенькотом шибка розлетілася на кусники. Видно було, як Билевич зірвався з крісла, вхопившись за обличчя. Голови витягнулися, юрба затихла, хтось швидко потьопав назад до табору, хтось ухопив жінку за руку, але вона висмикнулася і не переставала кричати:

— Не вдавай! Не вдавай, що тебе немає! Зараз мені тут виходь і здавай звіт перед громадою!

— Буде вже того! Чого робите гірше, як є? — відізвав-

ся хтось, але то був чоловічий голос, якого в тій хвилині ніхто не слухав.

На порозі появився Билевич. Обличчя його було тепер відкрите і по ньому спливала тонесенька ниточка крови.

— Хто тут робить бабську революцію? — спитав він, насупивши брови. — Йдете протестувати проти побиття? А самі що робите? Всі бачать моє обличчя, що?

Сокорова випрямилася, закинувши голову. Ловила слова, які насувалися їй на голову, але то не було те, що написав їй Методій.

— Ми протестуємо! Ми домагаємося! Ця жінка не належить до нашого гурту, вона відповідає сама за себе! Я, як жінка адвоката...

Але Билевич не вважав за вказане вислухувати те до кінця.

— Пані, схойайте собі всі свої титули. Хто ви є, мене не обходить. Я знаю тільки, що ви зробили бучу. Як домагаєтеся арештування винувника, то треба би також посадити вас.

— Як ви смієте?!

Гурт за нею рід, малів. То були жінки згуртовані при жіночій організації, які не погоджувалися зі своєю головою Паньковою, і ті, які не належали до неї. Деякі вірно стояли ще біля Сокори, яка могла тепер виговорити їм своє обурення і знайти зрозуміння. Такий селеп! Такий селеп! "Селеп", тобто Билевич зійшов із порога і спішно пішов до лікарні перев'язувати ранку. Трохи подалік люди збилися в гурти і нараджувалися. Крутили головами, хитали ними, висказували свою журбу. До чого ж то йде? До чого?

Мгр. Сокора не скривав перед дружиною свого незадоволення, що не вміла повести потрібної компанії.

— Десь, Іню, треба згадати про свій титул, а колись треба і змовчати. Знаєш, що хто його сам не має, той відчуває велику злість і зазисть до того, хто його має. Але "Ерраре гуманум ест". Ми боротьбу і так виграємо! Добре, що ти сказала, що жінка ця не належала до вашого гурта. Тепер уже ми не можемо відступати!

Наступного ранку секретар Управи поклав на письмовий стіл Панькова листа із підписом Сокори.

"У зв'язку з заворушеннями в таборі, вважаю за доцільне скликання старших громадян на нараду, по скільки, як бачиться, Управа не вміє собі порадити з неполадками.

Мгр. Методій Сокора".

—————

У лікарні нагорі обидва спричинники вибуху небувалих подій спочивали на ліжках. Біля Ілька, на наказ д-ра Ничая прикріплені на сорок-вісім годин медсестри Леськів, Тамара, Орися. Лапчак забандажований, розстогнаний, занімилый на неозначений час через зашиту горішню губу — без спеціального догляду. За декілька днів опинився в одній палатці з опришовецьким парубком.

— Не можна тримати в одній палатці поважно хворого з таким, що його за кілька днів випишемо, — заявив Ничай і казав перевести його до Матвійчука.

Своє становище в лікарні новий головний лікар зміцнив рішучою постановою в випадку Матвійчука і дотриманням того, що постановив. Якщо цей і той лікар виявляв незрозумілу холодну стриманість, Ничай це ігнорував. Інші були товарисько-ввічливі, милі у відношенні до нього. Здобував признання у пацієнтів.

— Що чувати? — питав, увійшовши в палатку. Всміхався і дивився на пацієнта безтурботно. Його погляд ледве просувався по картотеці хворого. У цьому затрачувалася небезпека, турбота про здоров'я, про дійсний стан. Лікар настроював відпорно пацієнта. Сідав на ліжку, брав хворого за руку, інколи гладив її, або тільки тримав, говорив і питав так невимушено, але з увагою, немов він був тут єдиним пацієнтом і лікареві на його здоров'ю особисто залежить. Залишав за собою усмішку, зате його власна зникала відразу за дверима. Свої накази давав дуже стисло, коротко, до речі, самопевно.

Життя в таборі, якого він досі не зазнав, було для нього, немов якийсь новітній ковчег Ноя зі своїм своєрідним обличчям, обмеженими діями та бажанням урятуватися від небезпек, що чигали на людей з усіх сторін. У Гайдельберзі на "приватці" він počував себе вільно, незв'язано з ніким і з нічим і, якщо б не прозорі наміри фрав

Бурке, був би ніколи не приїхав до Обергайму. Почувався там ще студентом, який тільки формує своє майбутнє. У таборі став відразу "паном директором", людиною на яку дивляться та від якої чогось чекають і сподіються, яка має свої права, але й обов'язки. Він дуже сумнівався, щоб тут знайшлося щось придатне для його записок, для задуманої більшої медичної праці. Наразі бачив тільки підтвердження добре знаного явища: у жінок більше відпорності не тільки на фізичний біль, але і на невзгоди життя. Вони скоріш переключають себе на нове і більш відважно прямують у майбутнє. Нічого дивного: вони виховують нове покоління.

Чоловіки пірнули в політику. Вхопилися її, немов весла в човні. Гребуть ним проти хвилі і з хвилею, зударяються зі собою і гребуть, гребуть, ідуть на дно і знов гребуть, бо не гребти неможливо. Човна їх такі, які знали з дитячих років, які будували, коли ще були юнаками, ані трохи не змінені, хоч пливуть тепер по більш бурхливих водах. Прапори мають на їх човниках і, хоч видно на них ці ж самі барви, то не можуть погодитись із собою, бо дехто з них переставив кольори і це разить інших. І що справді тут поробилося? Стоять напроти себе лавами паньківці й сокорівці, немов якісь відвічні вороги, та поборюють себе, забувши про справжнього ворога, про причину виходу з рідних земель! Що тут діється? У Гайдельберзі чув про такі історії. Але чути і самому переживати, то таки велика ріжниця! Напевно будуть його тягнути до своєї партії, одні і другі. В якій партії опинився Антін Наверський? Лікар так, як священник: повинен бути для всіх і понад усім. Але Антін? Який прапор має на його щоглі? Він був загорілим націоналістом. Та бо ж і паньківці й сокорівці націоналісти!

Не потребував довгих роздумувань, щоб упевнити себе, що цілком байдуже йому в якому таборі опинився Наверський. Йому треба відвідати його, їх, поправився в думках Ничай.

— — — — —

Поборсавшись із собою та посміявшись сам із себе — що він завжди робив, коли не був із чогось задоволений —

др. Ничай вирішив, що він не має рації. Чому Наверська має перешкоджати йому в праці? Хіба він закоханий студент? Її поведенню не можна нічого закинути, а в праці вона дуже помічна. Досі він бачив її ("красуня", називав він Ірину в думках) саму і тому якась непотрібна думка могла б навіть загнізджуватися в його голові. Йому б треба побачити її з чоловіком, з її родиною, — може там більше дітей, не тільки той малий хлопчик, — і все буде в якнайкращому порядку. Справді, буде навіть мило мати тут знайому родину, до якої можна час до часу навідатись, поговорити.

— — — — —

Дружина адміністратора лікарні виглянула крізь поріг, почувши стукіт до Ірининих дверей.

— Мушу все поглянути, чи не закрадається хтось, — промовила. — Та й чекаю сама когось. То до кого, прошу?

— Панство Наверські тут мешкають, правда? — спитав.

— Панство...?

— Хіба я зле попав? — він розглянувся по коридорику.

— О, ні, ви добре попали, пане добродію, тільки що...

Двері Ірининої кімнати відчинились і виглянув Ігор. З витягнутою шийкою, із зацікавленням і здивованим виразом блакитних очей, ясною неслухняною чупринкою. Др. Ничай поглянув на нього і простягнув руки.

— А хіба ж це не гордість роду Наверських?! — промовив.

Ігоря очі роширювалися, роз'яснювалися і з криком: "Ти!" "Ти!", він простягнув ручки до його шиї. Вже на горі його рамени він притулив свої уста до уха лікаря і шепнув:

— Я знав, що ти прийдеш! Я знав!

Вираз обличчя Шимаєвої застиг у німому незрозумінні. Коли тихо зачиняла двері, встигла ще піймати здивовано-радісний погляд Ірини.

— Яка ж несподіванка! — промовила Наверська, відступаючи назад, коли Ничай увійшов до кімнатки. Відсу-

нула крісло від стола, вказала його рукою. — Прощу сідати, пане докторе. Не чекала вас!

— Ні? А чому ні?

— Ну, бо...

— Я ж казав, що ми знайомі з Тіном!

Брови Наверської ледь слідно рушилися.

— Так, ви згадували, але...

— Не можна казати, щоб вам тут дали забагато місця! — замітив, сідаючи за столом. Ігор присунувся близько і не зводив із нього очей.

— Ні, але я щаслива, що маю окрему кімнату. Це мій привілей головної медсестри. З дитиною не так то легко бути на спільній кімнаті. Ігор! Відступися від пана доктора.

— Він мені не перешкоджає, — відізався лікар і пригорнув його рукою. — Я думаю, що нелегко на спільній кімнаті. А все ж таки я не знаю, як ви тут рухаєтеся!

— Трохи оббиваємо лікті!

— Де ж Тін?

— Тін?...

— Хіба ви не так кличете свого чоловіка?

— Кликала, пане докторе, кликала. Але вже не кличу майже десять років!

Тихо.

— Можна закурити? — спитав якийсь у поспіху др. Ничай і приложив руку до кишені блузи. — В чому справа, якщо можна знати? — поцікавився, ніби якийсь обережно, діставши потрібний дозвіл.

— Я думала, що ви знаєте... — Ірина глянула на нього і перевела погляд на вишивану скатертину, накинену на столі. — Тіна взяла і слід по ньому пропав. Я виїхала з дитиною. Нічого про нього не знаю, не мала ніякої вістки. Не було ніякого суду. Пропав, усе.

Ничай затягнувся димом. Із закиненою головою опустив очі вниз і не відзивався. Раптом рвучко розглянувся за попельничкою.

— Нема! — догадливо сказала Ірина. — Ніхто тут не курить! Ігор! Подай бляшанку від риби, пану докторові! Він зробив собі з неї човник! — пояснила.

Ничай задивився на малого, коли той подавав йому бляшанку.

— Значить, ви самі з дитиною, — промовив задумано.
— Був би таке ніколи не видумав!

— Я також була б для себе таке не видумала, повірте!

— Ігор не нагадує Тіна. Він напевно не пам'ятає свого батька.

— Я пам'ятаю! — заявив Ігор. Ірина всміхнулася.

— Світлину! — сказала. — Тін, якщо він живе, навіть не знає, що має сина!

— О, світе мій! Як довго ви були одружені?

— Недовго. Сьогодні здається мені, що взагалі не була. Що це був тільки сон, що це було бажання, але не дійсність. Дійсність не тривала довше, як пару місяців.

— Принагідне воєнне подружжя...

— Щось у такому роді. Світ завтра може завалитися, тож користайте ще з нього сьогодні! Так принаймні я сьогодні чи може треба б сказати, що тоді я так думала.

Ничай з увагою гасив у бляшанці цигарку.

— Ви знаєте, що, як я їхав тоді з вами в потязі... Чи ви взагалі помітили, що я сидів напроти вас?

— Чи... Ні! Я знала, що хтось сидить, але не знала хто. Я така була тоді щаслива, що везу до дому свого хлопчика, що взяла його здорового з лікарні!

— Ви везли його з лікарні?

— Я був хворий, — скористав із нагоди Ігор та всунув своє слово.

— Так, він дуже тендітного здоров'я.

Лікар поглянув згори на нього і потрусив за бороду.

— Хлопці не хворіють, — сказав до нього. — Хлопці мають бути сильні, відважні і здорові!

— Я сильний, — сказав Ігор — і відважний, — додав не дуже впевнено.

— Ви називали Ігоря "князем". Дуже незвичайна назва.

— О, так! І багато людей бере мені це за зле і сміється з мене. Нехай! Вони пропонують мені такі назви гідні хлопців, як "злодій", "гультипака", "батяр", "урвиголова", тощо. А вони мені чужі й осоружні. А Ігор — єдиний

князь мого серця, то чому я не мала б йому так казати? Тепер уже цього не роблю, тільки іноді, правда, князю?

— Правда, мамо-Ірино!

— Бачите? Стара форма! Ми вже її занехуємо. Він росте і йому ніжності вже не треба. Але може дозволите хоч чаю, пане докторе? Знаєте, "чим хата багата..."

— Чаю радо нап'юся. Мушу трохи прочуняти від усіх вісток! Але я не скінчив... Тоді в поїзді я скорочував собі дорогу, відгадуючи хто ви...

— Та ні!

— Справді! Різне снувалося мені в голові, але треба признатися, що дійсність перейшла всю мою уяву! Дружина мого знайомого, чоловіка стратила швидше, чим справді пізнала його, дитина ніколи не знала батька і надодаток — я невдовзі візьму працю в лікарні, де ця... пані є головною медсестрою! До речі: чи ваша професія це теж воєнна необхідність, чи ви з замилювання медсестра?

— Ні, я справді хотіла бути медсестрою. Батьки не заохочували. Звичайно! Мати мала в запасі для мене подружжя, родину, життя великої дами. Батько радше хотів бачити мене лікаркою, якщо вже в мене медичні зацікавлення. Медсестра була для нього щось дуже половинне і неприманливе. Здається це був настрій доби. "Доглядачка хворих", — казав дехто і не відважувався привітати таку людину.

— Дуже вузький підхід.

— Очевидно. Лікар і медсестра — але "медсестра", а не "сестра-жалібниця", бо хворому не треба "жалібниці", тільки медичної допомоги, щоб прийшов до здоров'я — отже, на мою гадку, лікар і медсестра це дві професії необхідні для пацієнта. Пам'ятаю, мені було тоді не більше, як чотирнадцять років, коли мій молодший брат розбив собі коліно. Впав на наших осмолодських каменюках, уявляєте? Мама плакала, тато побіг подзвонити по дрезину, відвезти його до лікаря в Рожнітів — теж подумати: яка коротка віддаль у наглому випадку! — старший брат ліз із якимись непотрібними порадами й питаннями, пси гавкали, навіть кіт чомусь м'явкав! Словом зчинилася страшна суматоха; кожен бігав і нічого не робив, а тимчасом коліно було ціле в крові і брат верещав з болю. Я була єдина

притомна людина в цілій хаті. Пам'ятаю, що думка рятувати брата пронеслася в моїй голові, як вітер і вмить у моїх руках була мидниця з перевареною водою, йодина, газа, рушник. (Газу і йодина завжди були в нашій хаті). Вони всі так здивувалися моїм учинком, тим, що я так сміливо приступила до брата і знала, що робити, що в першій хвилині всі немов завмерли. І тільки, як я зробила те, що вважала необхідним, а мій брат почав вити від йодину, бо я не жалувала йому її, аж тоді тільки всі заметушилися. Кинулися відтягати мене від нього. Але я таки встигла перев'язати ногу. Мені здається, що саме тоді я усвідомила собі, що хочу бути медсестрою. Потім, скільки разів була у Львові, то заходила до Народної Лічниці. Аж остаточно вирішила скінчити школу медсестер. Я відкрила, що вид крові й ран на мене не діють. Навпаки, я хотіла прикласти до них свої руки і влгшити, вилікувати. Так, саме це і є: влгшити людині біль.

Ничай дивився на неї.

— Дивно, — промовив, коли заговкла.

— Що дивно?

— Що ви так оформили своє переконання й замилювання. Я саме таке відчував, коли йшов на медицину.

— Ні!?

Вони пили чай і закушували кексами. А розмова пліла якось гладко, а тема підсувалася за темою і не було ні хвилини непевної, незручної тиші. Ігор час до часу сказав якесь слово, йому дозволили на те, але переважно сидів тихий, дуже чемний і тільки раз, чи два рази чомусь дуже важко зідхнув. Увесь час його погляд був прикріплений до обличчя лікаря.

Коли Ничай вийшов, запевнивши Ірину, що якщо б знав про Тіна, був би ніколи не турбував її, Ігор заявив уперто і навіть злісно:

— Я хочу, щоб він приходив усе, щодня!

Наступного дня в передвечірніх годинах, коли в Управі обговорювали доцільність скликання наради "батьків табору", і сам Паньків, на превелике невдоволення деяких своїх однодумців, найбільше схилився до того — Настка Гаврищак дріботіла повз будинок лікарні з вузликом в руках. Ішла відвідати Ілька. Минулого дня вона побувала на селі, виміняла це і те, і тепер несла Ількові те, що він любив: яйця зварені "на твердо", солонину, цибулю, хліб. Паперу ні торби не було, отже вдалася до старого бабиного звичаю. Зав'язала все в хустку і, виглядало, немов несла святити паску. Черговий, той самий, що був одного святкового ранку, не відізався, помітивши її, але коли йшла вже сходами нагору, не міг видно відмовити собі уципливої уваги:

— А де твій Американець, га?

Настка не думала зволікати з відповіддю:

— Там де ти не можеш бути, га?!

На горішньому коридорі виявила свою досаду голо-
сним "Агі" і поцокала своїми зап'ятками до сестерської.

— Де тут Ілько? — спитала від порога.

— Треба казати прізвище, — повчальним тоном про-
мовила пані Леськів. — Ми тут не користуємося іменами.

— А хіба тут їх так багато, що ніхто не знає, хто це Ілько? — здивувалася Настка.

— Двадцять шість, — сказала на те пані Леськів.

Ілько, підсилений Настчиною кров'ю, приходив до здоров'я. Ранка загоювалася, ніяких поганих наслідків переливу крові не помічалось. Він підводився, сідав на ліжку, проходжувався по палатці і навіть по коридорі. Випи-
сання його з лікарні було питанням днів. Часом він навіть мав охоту поговорити щиро з Лапчаком, якому призначили су-
сіднє ліжко, але невтомний промовець з-під Статуї Неволі

лежав нерухомо на ліжку і не виявляв ніякого бажання розмови. Лежав із заплученими очима, стогнав, хапався за зашиту горішню губу, що вже вигоювалася, немов хотів не швидкого загосення, але роз'ятрення її, скаржився лютим голосом і затягав параван, тобто дерев'яне "полотно", яке на вимогу д-ра Ничая дали між ліжками по палатках.

— Треба шанувати чийсь особисті почуття і бажання, — заявив головний лікар. — Чому другі мають зглядатися, коли сестра, чи лікар заходяться біля хворого? "Полотно" з дерева тут, бачу, є доволі.

Побачивши Настку, Ілько приляг. Прибрав навіть страждальний вид, хоч іскорки в очах зраджували його радисть, а не скорботу, чи біль. Але Настчина увага до нього була видно така приємна і така цінна, що заради неї можна було пірнути ще трохи в світ безнадійності. Із досвіду знав, що до нього здорового стільки уваги не буде.

Настка розв'язала вузлик і заохотила:

— Їдж, Ілю! Скорше вийдеш відсіля!

Ілько кинув косим оком на їду і зідхнув.

— Коли б хоч можна... — сказав.

— А ти лише спробуй! Побачиш, що зможеш!

— Ади! — виголосив із признанням, поглядаючи то на Настку, то на їжу. — То таки ти добра дівчина!

— Та як була коли злою, то тому, що ти мене такою робив!

— Я? Та де!

— Бо то, Ілю, чи треба було тобі так тепер терпіти?!

— То і я спитав би, — відповів, ніби суворо, але не витримав і всміхнувся. Що то було плакати над тим, що було, як от Настка знов була з ним і знову добра, така як давніше, своя. Не знати тільки на як довго!

— І не туди, — сказала вона. — Ми собі двоє з Опришовець. Певно, що наше село в нашому серці. Але то тобі чомусь здавалося, що мені і думати не можна інакше, тільки так, як ти думаєш, робити те, що ти хочеш, а свого власного то і на мізинчик не можу мати. А то не так. То, Ілю, ті часи вже минулися. Та й що тобі прийшло з того? Неправду я тобі казала, от і все! Щоб був спокій!

— Та я знаю, що ти брехуняла, — все ще усміхався

Ілько. Настка і собі всміхалася. То була погідна розмова, схожа на двосторонню сповідь.

— Е-е, — сказала вона хитро всміхаючись, — але не знаєш, коли почала!

— Агі! Та таки не знаю, — Ілько підвівся на лікті і дивився на неї вичікуюче. Одночасно рука його сягнула по те, що принесла Настка.

— Бийся в груди. Ніхто не винен лише ти, — говорила Настка, намістившись вигідно в ногах Ількового ліжка. — Чи ти пам'ятаєш, як я хотіла йти до того кіна, а ти не хотів?

— Бігме, пам'ятаю! — метнув головою Ілько, смачно заїдаючи хліб із солониною.

— А чи пам'ятаєш, як ти пішов до шевця, а мені казав чекати?

— І то пам'ятаю!

— А ти пам'ятаєш, як довго ти там сидів?

— Та хвилинку!

— Ага! А годинку! А дві! А я змерзла і темно було, страшно ставало. А ти був чисто забув, що я чекаю, замешкав тай годі!

— Настуню, — сказав Ілько і витер уста верхом долоні. — Та то я кілки вибирав...

— А швець їх тоді щойно тесав, чи що?

— Та не тесав. Я хотів добрих, бо то для тебе...

— Та чо' для мене? На голові хотів мені тесати?

— Бо чоботи тобі тоді шив... — признався збентежено і совісно визбирував крушинки з хліба, що розсипалися на коці.

Настка дивилася на нього з недовір'ям. Не відразу спитала, з сумнівом у голосі:

— А де ж ті чоботи...?

— Руки собі потім кусав, але пропало. Підпив, бо ти пішла від мене, ну і кинув в Остар...

Настка хитала головою. Намагалася обернути його жаль у жарт:

— Ото! — сказала. — Дуже далеко я пішла. Ади, як треба було, то тобі кров свою дала...

Долішня губа Ілька помалу зісувалася наділ.

— А ти при собі? — спитав, приглядаючись до неї.

— А чому мені не при собі бути? Теперички, Ілю, кров'ю лікують, а якже. А моя кров здорова, хлопська, ади, як скоро вилизуєшся!

Ілько дивився на неї. Він перестав їсти, не говорив, тільки дивився.

— Агі! — вибухнув нарешті. — Аж гаряче стало від тої твоєї крові в моїх жилах! Та хіба не пічну тепер, як ти... того... Ще й якусь вину мені закидус...

— Не сварімся, Ілю, — запропонувала примирливо. — Я от думала, що як був би ти не сидів так у того шевця, то не було б... — вона хотіла сказати "Сая", але прикусила долішню губу і не докінчила.

Вони не говорили голосно, але і не шепотіли. Що діялося за параваном, спав Лапчак, чи його там і не було, їх не цікавило. Тепер була така добра хвилина, що могли знов говорити, як бувало колись, як тоді, коли обидвоє опинилися в тої самої "баворки": одне одного розуміло і одне одного радо слухало. Навіть якщо б котресь було подумало, що їхню мову хтось чує, були б не скоротили хвилини щирости і примирення. У наглій потребі звирення, певна, що не буде тепер ніякої бучі і гніву, Настка розповідала Ількові, як то було, коли вона вперше побачила фільм — "образи" казала вона — які показав їй чужий хлопець, а він, Ілько, не хотів; як поверталася сама до дому; як увійшла до табору від сторони гірської доріжки і побачила його, Ілька. Він чекав на неї, виглядав, журився і їй стало соромно, досадно, лячно. Чогось так, сама не знає чому. Тільки що на очі йому не хотіла показатися і признатися, де була. І з ким була. От не хотіла і все. То була її справа і її таємниця. Стояла під магазином і чекала, що він, Ілько, поїде кудись своїм колесом, щоб могла ввійти до будинку. В харчовому магазині тоді світилося, а трішки згодом, погасло світло. З будинку вийшов командант і ще якийсь. Ніс повний мішок у руках. Обидва пішли туди до стасн, де мешкає той отець, що йому кажуть, чернець...

І ще і ще вона говорила і розповідала йому, як щось уже далеке й цікаве тільки їм обидвоім, несвідома того, що людина за параваном, прикидаючись сплячою, чує кожне їх слово.

—————

Лапчак з'явився перед поважним обличчям пані Леськової і заявив рішучо:

— Виходжу відсіля.

— Як виходите? — здивувалася. — Та ж уранці ви скаржилися, що маєте переломані крижі і др. Тимкевич рішив іще вас затримати!

— То було вранці, а то тепер. Бувайте! Тільки ті мої необхідні мені дайте, або і якусь нову пару. Не стою, але давайте.

— Чи ви не розумієте, що вас треба спершу виписати? Це ж лікарня!

— Нічого не розумію тільки те, що маю важливі справи полагодити.

— Вам ніхто не боронить іти. Вас ніхто тут не тримає, але все треба полагодити формально. Вранці чоловік скаржився, що має переломані крижі, а тепер здоровий, хоч танцюю! Хто вас тут зрозуміє!

— Та от дали вас на відділ і відразу полегшало. Іно глянув на вас і стало легше!

— Хам! — дала волю своїм думкам пані Леськів.

Життя навчило її, що тільки два чинники справді мають значення. Перше був рід, прізвище. Всі шляхотні роди, з якими суспільність рахувалася, мали прізвища закінчені на "ський", або в крайньому разі на "вич". Всі інші, з прозаїчним закінченням на "ук", "ак", "ко", чи "ів", не мали ніякого значення; то пані Леськів зі щирого серця їх зненавиділа.

Її дівоче прізвище було Гіль. Її батько був грошевим листоношом. Чесний порядний чоловік, що сховавши свої ноги, двигавши повну торбу грошей, не прив'язував ніякої уваги до прізвища. Він мав свої претенсії до життя. У службових годинах нічого не пив, борони його Господи, ніхто не міг йому цього закинути. Але в суботу ввечері завжди знаходив якусь коршму, в якій не могла знайти його жінка, і там у товаристві "заливав хробака". Хоч це виглядало на велику й добре затриману таємницю, то таки з ходом років власний ніс зрадив його. Почервонів, посинів, опух. Казали тоді, що його прізвище має оправдання, бо він справді нагадує тепер птаха, який називається

"гіль". І хоч ті прогулянки до коршми стали дірою в їх домашньому бюджеті, крізь яку протікали гроші, то це так ні вчому не поменшило любови дочки до батька. Тоді рід ще не грав у неї ніякої ролі. Батько не занедбав свого обов'язку супроти неї. Він післав її до вчительської семінарії, бо вчительська професія йому імпонувала. Любив дивитися, як у неділю, чи свято вчительки вели парами шкільну дітвору до церкви. Він хотів бачити такою і свою доньку.

Його бажання дали цілком інший вислід. Дітей вона ніколи не водила до церкви, бо ніхто не дав їй посади. Але ще заки покінчила вчительську семінарію, заволоділи нею нові думки. Там вона пізнала і навчилася того, що потім покутувало в ній ціле життя. Ніякої гордості, чи хоч би тільки задоволення зі свого звання вона не винесла. І хоч учили її там бути пожиточною громадянкою і палкою патріоткою свого краю, однак ніхто поза межами школи не відчував пошани до звання вчительки і не рахувався з ними. Дуже швидко вона помітила, що серед суспільности вчительська семінарія стояла на другому місці, що погорджували назвою "семінаристка" і, хоч без їх початкової допомоги професор університету не міг проявити свого таланту, однак ніхто цього не доцінював. "Гімназистка" — це була назва, якою можна було пишатися перед людьми!

Ще заки мала в своїх руках "свідectво зрілості" зрозуміла, що всі ті дівчата, яких прізвища закінчувалися на "ська", або "вич" мали більше вирізнення. Ночами думала, якби то змінити прізвище Гіль на Гілевич, або Гілевський. Потрібні були до переведення того гроші і батькова згода. (Напевно не обійдеться без насмішок товаришок!). То ж дійшла до висновку, що краще всього буде одружитися. Та виявилось, що і там не було для неї рятунку. Не було праці і не було молодця з прізвищем про яке мріяла, який хотів би одружитися з нею. Закохалася в хлопцеві, який називався "Леськів" і хоч із цього можна було дуже легко зробити "Лисевич", однак його впертість і гордість на родове прізвище перешкодила тому. Як на злість на світ прийшов син, а не дочка і те прізвище пристало вже до неї, немов бородавка до обличчя.

Зі становищем батька трохи собі порадила. Посувала його чимраз вище на суспільній драбині і, коли опинилася в таборі, знали про нього, що був начальником пошти десь на Лемківщині. До своєї семінарійної матури додала два роки експортівки з мусу, щоб із нею більш рахувалися; зі злости, що світ ставить такі вимоги; з болю, що мусить до того вдаватися. Здавалося, що кожен так і думав: якщо ти кінчила вчительську семінарію, то ти дуже мало знаєш і з освітою в тебе таки погано. Хто там буде з тобою рахуватись?!

Курси медсестер мали допомогти їй знайти пошану до себе самої. Не видумане щось там, але справжнє закінчення нового звання. Але і тут не знайшла того, що бажала: "Що такі таборіві медсестерські курси?!" — здвигали люди раменами. Підлоги їм казали мити і ліжка стелити. Ото мені "медсестра!" І до того прийшлося ще почути багато колючих слів не від одного пацієнта. Так, немов вони їй платили великі-великі гроші і вимагали-вимагали, мали право до того!

Лалчак був для неї "ніхто" і "ніщо". Він був "селепко", з яким не варт було рахуватись. І хоч вона сама страждала від того, що стояла нижче других на суспільній драбині, бо не було в неї ні родового прізвища, ні становища, ні наукового титулу, нічого такого чим можна було б imponувати людям, то у відношенні до других, до тих, що стояли ще нижче від неї, не була ні іншою, ні ліпшою. Примінювала ту саму мірочку, яку, здалося їй, люди примінювали до неї. Цілий суспільний лад здавався їй поза межами справедливості. Чому ж одному дано все, а другому нічого? Вона так багато читала, так багато знає з різних ділянок, була "відзначаюча" в школі, але що це все помагає, коли в неї на папері виразно стоїть "кваліфікована вчителька народної школи" і вже вона стоїть десь дуже-дуже вдалині! Кусень паперу — от що людям давайте!

Ковтнувши слово "хам", вона накинулася на нього:

— Як хочете йти такий півнагий до дому, то вже знижайте!

— Я ж казав, давайте мені мої штани!

— То ще замало! Не вмієте пошанувати власного ліка-

ря! Хочете сюди входити і виходити, як до коршми! Доктор Тимкевич мусить вас виписати, зрозуміли?

— В чому справа? — спитала Ірина, що ввійшла до сестерської і прислухувалася хвилину.

Лапчак повернувся до неї. Вона дивилася на нього без усміху, але дуже лагідно і спокійно.

— До дому мені пора, справи у мене, — промовив.

Ірина пошукала за його картотекою.

— Чи думаєте, що це так важко зробити? — спитала його. — Зараз це зробимо.

— Що я зробила злого цим разом? — спитала пані Леськів Ірини, коли Лапчак пішов одягатися. В тоні її голосу було щось визивне, але на душі був смуток.

— Злого? — Ірина повернулася до неї і знову зайнялася наркотиками. — Ні! Тільки ви все ще говорите пацієнтам те, що думаєте. А в нашій професії так не можна. Рація завжди по стороні пацієнта, а не нас, коли йдеться про його химери. Відносно ж Лапчака, то він даремне забирає ліжко. Його ще кілька днів тому доктор Ничай казав виписати.

— Ах, доктор Ничай, — вона багатомовно глянула на Ірину і зідхнула. Скинула чепець, сказала "Добраніч" і вийшла, стишуючи свої кроки в довгому коридорі з зачиненими дверима палаток обабіч.

—————

Хоч у її очах не було сліз, проте настрій її близький був до гіркого вибуху, повного співчуття до самої себе. Де ж тут у тому людському муравлищі, якому ім'я табір, можна знайти спокійний самотній куточок, де б можна було виплакати? Скрізь люди. Розполітизовані, збуджені до якогось нового незнаного ще чину люди, щось немов у державі напередодні революції. Скрізь розбігані, крикливі діти, яким є куди бігати, які мають своє мале товариство, куди б не обернулись. Хіба піти б у ліс, десь туди на якесь урвище, де не стала ще діпівська нога — якщо таке знайдеться. — Але і те не можливе, бо трава мокра від дощу і насувається ніч.

Тож пішла до кутка в кімнаті, де був її син із невісткою і чвірка дрібних дітей, повна притовченого жалю до

свого батька, старого листаря Гіля, до Ірини, до винуватців вибуху війни, до Лапчака. У нього справи! Подумайте люди добрі: у нього справи! Дивіться якого дипломата ховаєте в себе! Розступися земле, бо в нього важливі справи! До кухні і під Статую Неволі!

Але вона помилялася. Підстрибуючи, поспішаючи наскільки дозволяли йому його роки, Лапчак просто з лікарні почимчикував до мгр. Сокори. Було йому так, немов десятки плоскеньких колірових мішочків були в його серці, і неочікувано вони видулися і піднялися вгору, захопивши його з собою.

Коли Настка прийшла до Ілька, він обернувся до них плечима і хотів переспати всю їх пусту балаканину. Звісно про що можуть говорити двоє молодих! Другим немає до того ніякого діла. Вони дратували його. Якесь таке усе їх особисте та пусте. Та замовчіть уже! — говорив він до них у душі. — Та замовчіть. Не бачите, що другому осоружне ваше воркування? Насторожився, коли їх воркування несподівано поширило їх власні почування на громадські справи. Е-е тут уже щось ніби і цікаво...

Проковтнув цю вістку, ніби ковток горілки. От має доказ! Чекав довго, але не дарма! Одурманюючий тріумф цілком затуманив його. Треба було якось відсвяткувати власну мудрість і передбачливість! Сказати другим! Бігти під Статую Неволі і з радости кричати до чоловіків: Бачите! Бачите! Я казав! Чусте! Ти, Гриньку, і ти, Степане, і ти, Іване... Втіха розсаджувала грудну клітку.

Не встав, а вискочив із ліжка, коли вислухав усе до кінця. Благословив навіть того, хто побив його. Офіційність Леськової відразу подратувала його. Швидше б. швидше з лікарні і до тих, що знають уже куди ту вістку донести і що з нею зробити, щоб справедливість узяла верх! Він же знав, він відгадував, а от таке блискуче підтвердження його здогаду в його руках! Його аж ніяк не обдуриш! Чи ж не слідкував за тим "святцем", що дивиться так богобійно, коли виходив із табору, немов спухлий, а повертався дошкоподібний? Не вдалося тоді переловити його, зате тепер має справжній доказ!

Вийшов він від Сокори задоволений, підкріплений. І увагу йому так виявлено, і віри "нято" і навіть здоров'ям

його поцікавилися. Тільки трохи згодом щось замуляло його. Чому ж, нарешті, той Сокора порадив тримати все в таємниці? Чи не криється тут, бува', який підступ? Може він такий, як і ті, що сидять тепер в Управі? Як усі ті пани? Може він щось перекрутить, а може затаїть? Може того "служу Божого" десь у куток відсуне, щоб ніхто і не догадувався?

Зле, — вирішив. — Чужого радся, а свій розум май. Ніхто інший не буде йому тут вирішувати, тільки він сам!

— Жінко, — промовив до своєї дружини, яка не дивлячись на теплу погоду була у ватянці, а голову мала оповиту теплою хусткою. — Жінко, сідай і пиши.

— А що таке писати? — поцікавилася вона. — Кудись уже виїдемо?

— Письмо у тебе дрібненьке і виразисте, — відповів він, поминувши її питання. — То ж пиши.

— Та що писати?

— А вже я тобі скажу. До тих монастирів і до консисторій.

— Побійся ти Бога, чоловіче! З роду-віку туди не писала! Виїхати допоможуть, чи що?

— Поможуть. Цілій громаді. Пиши!

Начальник таборової пошти Видра довго приглядався одного дня до двох листів, адресованих у незвичайне місце. Першим відрухом хотів укинути їх до коша та забути про них. Догадувався чогось підлого, каригідного. Та почуття службового обов'язку перемогло і він кинув їх до торби, в якій возили пошту до і з Обергайму.

А кілька днів після цього на дверях обидвох кухонь висіли видерті зі зшитків сторінки. "Геть зрадників народу!" — було там виписано. "Усяких фашистів, комуністів і шкідників!" За цим був поданий список прізвищ. І першу колонку очолював Паньків, другу о. Гавота. У список крім Лебеда, Леськова і Висоцького та багато інших попав також Сокора. Письмо розмашисте, розведене фіолетним чорнилом, нічому не нагадувало того "дрібного й виразистого".

Після того пам'ятного дня, коли чорний дим заслоняв небо і ніхто навіть не повірив би, що це був соняшний день, а гуркіт скорострілів і вибухів розсаджував голову, десь близько села — назви якого він не знав — Костянтин повірив, що нема вже на світі такої події і такої справи, що могла би схвилювати його. Але виявилось, що не все ще завмерло в його душі. Коли викручував тепер своє обличчя перед маленьким дзеркальцем, що його вмудрився причепити на віконній рамі, намагаючись не поранити свого обличчя поломаною бритвою, — неприємне почуття, що його можна було назвати переборщеним хвилюванням, тримало його серце, немов рак руку. Дурниці! — підбадьорював себе. — Нерви! Це ж тільки місячна реєстрація мешканців табору! Нічого вже не може бути гіршого, як було! — потішав себе.

Але за ним був уже досвід боїв, полону й утечі з нього, що кудись забрали його молодечу самопевність. Треба було тільки, щоб хтось його пізнав і викрикнув на цілий голос:

— "Ох, яка ж несподіванка! Пан поручник Ярський!" — коли створиться ситуація подібна до фронту: невідома у своїх наслідках.

Опинившись у таборі, він спершу спав. Спав нервово, твердо, гірко. В такому сні, ніби і не було справжнього відпочинку. Стогнав, кидався на вузькому польовому ліжку, часто прокидався і знову засинав. Але поступово сон переходив у справжній відпочинок і, коли вкінці підвівся, разом із його фізичною відновною прокинулася і цікавість. Де ж він тут опинився? Як це все виглядає в білий день? Він же може піти поміж людей! Він вільний!

Кімнатка була маленькою клітиною над механічною майстернею з одним віконцем. Польове ліжко і крісло зай-

мало весь простір. Вітер тут не віяв, холод не проникав, дощ не падав на голову, ніхто не шукав його!

Добрий вояк мусить перш усього знати терен, серед якого опинився. Треба побачити, що довкола нього. На зовні була якась мала темна клітина з квадратним отвором у підлозі. Над отвором виставали кінці драбини. Праворуч були двері. У підніжжя драбини виднів інший темний простір. Відтіля вели вниз дуже вузькі й темні сходи. Ще нижче в майстерні щось безупину стукало.

Біля його дверей були ще одні. Постукав у них. Мусів знати хто мешкає в його сусідстві. Ніхто не відізався. Легенько відчинив двері. Така ж мала клітина, як його. Крім польового ліжка була там скриня, висіли якісь речі. На скрині було виписано дуже виразно і дуже дбайливо: Богдан Стойко.

Тільки тепер зрозумів Костянтин, що він справді прокинувся. Читав і читав, немов там було написано щось більше, як чиєсь ім'я та прізвище. Богдан Стойко. Ясно, кожна ж людина має ім'я та прізвище. З ним народжується, росте і... не присвячує цьому забагато уваги! Хіба можливо бути без цього? — міркує. Разом із людиною росте гордість із прізвища, із роду, а згодом із власних досягнень. Вони всі прикріплені до прізвища. Відібрати людині прізвище — значить стратити право на майно, на спадок, на рід, на вчинки своїх предків і свої власні. Тратиться всі права, але і не тяжить провина прив'язана до прізвища! Хто коли думав про те? Хто вірив у таку можливість? А от до того прийшло. Він сам із Ярського перемінився в Бойка. З Костянтина став Василем. Що десь Паньків не міг нічого ліпшого видумати! А він, ідіот пішов на те! Ідіот? Та ж за те треба бути вдячним! Це ж відвага таке зробити! Він опинився на волі! Розплився фронт, старшинська школа і його зглядна провина — втеча з полону. Звільнений від усього малим клаптиком паперу! Може свobodно рухатися і ніхто не буде питати Василя Бойка, як там було під Бродами, в Ріміні, і куди він утікав. Чудове почуття! Та разом із тим ідіотичне почуття. Краще не думати.

Коли тепер голівся перед маленьким дзеркальцем, мимохіть питав себе: як виглядав Василь Бойко? Що любив? Що робив? Чи мав дівчину? Це ж не видумане прізвище!

Ця людина справді існувала. Може десь тут недалеко нього живе його родина, дружина, діти?

Ну, що за нісенітниця лізуть у голову?!? Хлопці напевно не будуть клопотати свою голову такими справами. Зійшли на низи, значить починають жити на наво! Чому з тим клаптиком паперу, що давав йому право свобідно рухатись і мати опіку міжнародної організації, має приходити до нього щось чуже, незнане йому? Дурниця те все! Дивно тільки, що той незнайомий хлопець, якого він ніколи не бачив, став його добродієм і навіть тихим і мимовільним героєм. Сам відійшов, щоб дати змогу другому жити на волі! Але його родини краще не бачити, ні-і..!

Поклав недокурену цигарку на підвіконні і заки приложив бритву до обличчя, поглянув на майдан. Брудносирі будинки, статуя вояка посередині, хмарами оповиті шпилі гір. Яких п'ять хвилин проминуло, а він усе ще стояв нерухомо, задивлений у той нічим нецікавий зовнішній світ. Милиння обсихало на бороді, рука з бритвою сповзла вниз. Він нагло усвідомив собі, що на світі існує і далі романтика, любовні пригоди, розваги у товаристві дівчат, точнісенько так, як тоді, коли він іще брав у них участь (ах, сотня років хіба проминула від тієї пори!), і що потягнуло його до нього з непереможною силою! Із книжками в руках переходили майданом молоді дівчата і хлопці. Про хлопців він подумав тільки: не придатні до війська. Але на дівчат задивився.

"Котрась із них напевно буде Ореста Паньків, — подумав. — Дівчатисько тримає біля свого ліжка світлину Івана Годяка, замість покласти у рямці якогось рідного героя! Бачиш, що їм у голові?! — докинув, немов ще хтось був у кімнаті разом із ним. — Щоб такий Паньків не потрапив виховати на патріотку свою доньку? Але тихо, він усе ж таки мій, наш, — поправився, — добродій".

"Ну, — сказав собі, коли вже виходив з кімнати. — Тепер підемо провідати терен".

З вояцькою відвагою дивився на людей, що їх зустрічав подорозі. Стримував себе, щоб не оглядатися за кожною дівчиною, чи молодого жінкою. Боже! Скільки ж тут того призибалось! Постать мимохіть виструнчилася по військовому. Чудово йти! Просто йти, навіть без цілі, ру-

хатися, мати небо над собою, простір перед собою. Бойко, — повторив у думках хто зна котрий раз. — Бойко. Треба ж пам'ятати, щоб до реєстрації не зголосився Ярський. Ні! Василь Бойко!

Найліпше, — думав він ще, — закинути за десятий пліт усі роздумування, аналізи, викиди. Було б таки цілком добре стрінути когось знайомого, та залежить кого.

Заки дійшов до арки під вежею помітив три вантажники вистроєні вздовж хідника перед брамою. Нагла думка, зроджена з цікавості й туги, спрямувала його до них. Водії саме сідали за керівниці, ніхто з людей не вантажився. Реєстрація мешканців? До шостої години встигне ще! Під покришкою самопевности ще ховалося недовір'я та чуйність. Краще під'їхати тих кілька кілометрів до Обергайму, як їти пішки!

Постукав у дверцята вантажника. Водій зісунув шибу.

— Підвезете? — спитав Костянтин, поглянувши безжурно на літню людину.

— Та можна... — відповів він не дуже прихильно, але і не вороже. Похилився до дверцят і відчинив їх. Костянтин всунувся на сидіння, подякував. Рішив не турбувати його розмовою.

Задній затрубів. Вантажники спрямувались до воріт. Рушили. Захиталися на шматочку землі між шляхом і в'їздом до табору. На асфальті дороги випрямилися і вже гладенько покотили поміж залісною горою і Остаром.

Спершу Костянтин дивився куди їдуть, що минають, міст над Остаром нагадав йому ту ніч, як потайки прокрадався до табору, просити в Панькова поради. Потім пірнув у свої думки. Побував в уяві з хлопцями в печері, роздумував, що і як робити йому далі.

— Якщо дощу не буде, то буде добре, — сказав водій. — У дощ гірко їхати.

— Я думаю, — відізвався Костянтин. Кілометри гладкої дороги непомітно втікали назад. Доми, костельна вежа, міст над дорогою ставали чимраз виразніші, більші. Букви на жовтій таблиці, прибитій на дереві, стали чіткіші. Костянтин прочитав не без зацікавлення: Обергайм. Вантажники зменшили біг і раптом один за одним скрутили праворуч. — Куди ви їдете? — спитав, здивувавшись.

І доми і костельна вежа зникли. Перед ними була дорога поміж горами.

— До Мюнхену, — відповів водій. — По товарі. А ви думали куди?

— До Обергайму!

— Хочете висісти? — і водій натиснув на гальму. Костянтин сягнув рукою до клямки дверцят.

Раптом борозна між його бровами вияснила. Мюнхен? Ніби чому ні? Що не везе навіть рушника зі собою? "Омнія меа мекум порто!" Ніби що залишив? Ніби кого залишив? Чому не має скористати з нагоди? Треба ж шукати своїх побратимів по зброї!

— Ідемо! — поправився вигідно на сидінні й усміхнувся сам до себе. Одним словом перекреслив можливість зустрічі з родиною Бойків, місячну реєстрацію мешканців. Пірнув із молодечим захопленням у незнане. Напишу до Панькова і до ченця, — подумав іще, коли дорога звільнилася вже з обіймів гір, викотившись на рівнину. Але ця постанова не зайняла багато часу. І Паньків і о. Гавота здавалися тепер десь далеко-далеко, ніби не існували. Зійшов їм із дороги і це добре так. Костянтин Ярський - Василь Бойко безслідно зник з обергаймського табору і нікому не треба вже ним турбуватись. Не мигнуло навіть і в думках, що може прийти час, коли командант потребуватиме його! — "Я повинен був зайти до них і подякувати — відіззався тільки слабкий закид самому собі. — Ну, і таки треба було поглянути на того смотрика зі світлиною Годяка! А втім хто каже, що я не повернуся ще тим самим вантажником?! — і з тією надійною думкою, повернув свою увагу вперед, до того, що було перед ним на найближчі години.

— — — — —

Смотрик — тобто Ореста Паньків — тепер менш усього присвячувала уваги Годякові. Широ кажучи, вона й забула, що вони — дівоча половина кляси — писали до нього листа, попросивши прислати їм світлину, і як страждали від його мовчанки. Щось було тепер інакше, щось змінилося, відколи вернулася до школи після випадку. Не могла збагнути що саме. Видумки учнів були для неї нецікавим

дитинством. Дивилася на них здивовано і не всміхалася. Досі чекала на чиєсь рішення у відношенні до неї. Тепер хотіла сама вирішувати свої справи. Іноді мала на все, що робили, поблажливий, виrozumілий усміх. Деколи охоплювала її без причини злість. Потім приходив жаль і сльози. І злість і жаль були, немов брат і сестра, що їх необхідно було бачити кожного дня. Була певна, що за тим її дивним настроєм криється Борис Карлович Бохнацький і Симон Петрович Мурашка. Директор не кликав її, не напминав. Доки ж того чекання на щось немиле? Зустрічі з Мурашком боялася. Що тоді робити? Що зробить, коли він заговорить? Якось раптом появилось стільки прерізних справ, що треба було годинами обговорювати їх з Люською, або йти з тим до мами.

Дівчина, з очима, як чорні коралі, не переставала дивуватися:

— Цікаво, чому пан директор не кличе тебе?

— Не знаю. Думаєш, що ця справа вже проминула?

— Ну, знаєш! Де ж би вони нам простили так легко!

А втім, — і вона лукаво глянула на Оресту. — Мені ж вони не подарували...! Чи думаєш, що, як ти трохи скупалася в річці, то вже змила свою провину?

Ореста дивилася перед себе нерухомим поглядом. Її уста були затиснені. Не відразу, але рішучо заявила:

— Я не можу довше цього стерпіти!

Люська сміялася.

— І що зробиш? Напишеш заяву, щоб висварили тебе? Не будь смішна!

Ореста надумувалася. Раптом заявила:

— Добра думка! Я піду до канцелярії сама!

Постійне вичікування на догану, майже безупинне внутрішнє тремтіння, коли тільки вступала на сходи школи, погляд на двері кляси, коли вони відчинялися, можливість кожної хвилини побачити директора — були понад її сили. Її приятелька від здивування не знайшла навіть слова у відповідь. Доторкнулася тільки вказівним пальцем чола і покрутила ним багатомовно.

—————

Ореста пішла до канцелярії, коли всі вже вийшли з будинку, залишився тільки Борис Карлович. Вона знала, що день-у-день, коли всі вже були за дверима і будинок був дивно тихий і порожній, у канцелярії все ще сидів директор. Сидів без руху, заглиблений у своїх думках; але це не була втома, чи передумування тількищо минулих шкільних годин. І не було це планування на майбутнє. На це були вечірні години, на те були конференції і наради з учительським складом. Ті години-дві посвячував своїм зацікавленням, своїм власним бажанням.

У вузенькій кімнаті, де господарила його дружина з якою він чомусь не міг знайти спільної мови тоді, коли вони були вдома, і прекрасно погоджувалися в школі, він не міг заглиблюватися у свої думки. Він мусів признати і навіть подивляти педагогічний хист своєї дружини. Але на тому все кінчилося. Вона потрапила постійно турбуватися чимсь у голос і тепер, самозрозуміло, було тим їх майбутнє. І хоч вона знала, що він наразі нічого не може зробити, то чомусь не переставала його про те випитувати та домагалася дії. Треба ж щось робити! Неможливо сидіти на тому ласкавому хлібі і не знати що і куди далі! Доки буде терпіти сусідство людей, які не знають, яку насолоду дає книжка і не сядуть її прочитати, тільки треплять язиками цілими днями, а треба знати, що в їх головах січка. Чому б не піти до Управи і попросити, щоб перенесли їх деінде, от хоч би до будинку другої кухні, там саме, де поміщається гімназія, а він же її директор. Так і трохи інакше могла вона говорити йому цілий день, несвідомо того, що і вона замучує його своєю мовою і, що по правді, це також була січка.

Син, схожий на батька студент університету був гостем удома. Приїздив із Мюнхену по харчі, на свята і на вакації. Коли появлявся тільки на порозі, мама засипувала його питаннями, порадами, домаганнями і не замовкала, доки не від'їхав. Дивися, щоб десь улаштуватись. Дивися, щоб звідсіля видістатися. Дивися, щоб якнайскоріше жити вільно, як людина. Якщо тільки почуєш, що є нагода кудись виїхати, збирайся і їдь. Не оглядайся на батьків. Твоє життя тільки що починається. Не дивися, що може праця не підходитиме тобі. Якщо вона дасть тобі нагоду

вийхати, то вона варта того. Головне — видістатися. А там уже якось буде. Вихрутишся!

Борис Карлович не міг висказати своєї гадки, йому не давали до того нагоди. Свідомість чогось несповненого, занедбаного, намулом осідала на душі. Син не був "їх". Син був "її". Тільки вона мала право повчати його, давати вказівки, тільки вона знала, що добре для нього і корисне.

У такі хвилини, коли дружина розігнавшись у порадах не знала де зупинитися, він прикладав долоню до чола, намагаючись охолодити його, а тоді брав капелюха на голову і йшов до гімназійної канцелярії. До тиші, до спокою, до молодих існувань, які потребували його! Які слухали його слів! Коли там нікого не було і він не чекав нікого, сідав за письмовий стіл і потопав у гірких думках. Цей його син, та ж то була така його радість і надія, а от відходить від нього чимраз далі, а він не всилі спинити його. Постійно звертається з усім тільки до мами. Син напевно навчився думати, що батько ні турбується ним, ані любить його досить глибоко, щоб зайнятися ним, а не тільки своєю професійною працею. Він ніколи не підійде до батька за порадою. Коли і як висунулася йому нагода мати на нього вплив, навчити його звертатися до нього, як чоловіка до чоловіка? Чому дійшло до того, що цей хлопець якось "зжіночився", забувши, що має батька і до нього звертатися б йому за порадою? Чи тому, що мама потурає йому в усьому, а він наказує перше подумати, а потім діяти? Чи тому, що весь час він був гостем вдома? Був час, коли ніч виганяла і ніч приганяла його в погоні за грошем, щоб утримати родину. Втома, а згодом знетерпеливлення жінчиною блискучою балачкою, що не знала точок, що їй не було кінця, довели його до резигнації: та нехай робить що хоче. Я ж не всилі переговорити її ні зупинити...

У такі години, коли знов сидів у канцелярії, замість бути в своїй кімнаті, — "вдома" казалосься — радіти приїздові сина і слухати його розповіді, його вражень, новин, обвіяв його спомин дитяче-юних років. Дивився на коминок, що був в одному розі канцелярії, в якому були ще рештки попелу колись і кимсь спалених дров, і бачив інший коминок у їх просторому домі. І поплили з нього образи давніх

років. Борис Карлович приглядався їм з усмішкою, що відмолодила його постаріле обличчя. Усмішка молодих років. Бачив знайоме влаштування кімнат, своїх батьків і сестер, ряди дерев старого саду, високі тополі, якими був обсаджений в'їзд до садиби. Лоша мале, таке безпомічне, а таке принаadne, коли вперше стає на ноги! Його лоша! А там у садах, тут і там із проглядаючою латкою білих стін хат, ховалося село. Під вечір сивий дим розпливався по небі, а запах піль такий цілющий, такий здоровий — тишиною омотував довкілля.

"Гей! Зосиме! Гони сюди!" — виринали відкілясь надмірно голосне.

Які чудові були ранки й вечорі, коли "лягала" роса, або блистіла до ранкового сонця, які стихійні громовиці зі зливним дощем, який чар був у плавбі широко розлитим Дніпром, яка романтика була в розповіді старого діда на баштані серед лану кавунів і скільки дитячого страху пролазило в душу, коли прокрадався до іншого діда в пасіку. Кусають же клятущі й невсипущі!

Проминуло. Ніколи не було нагоди вернутися туди. Може немає вже топіль їх в'їзду, може порубали на опал овочеві дерева під час революції, немає вже і будинку. А може там школа, чи лікарня, чи що там. Може лісом пішла дорога, може...

Стукіт до дверей відразу переніс його до канцелярії обергаймської таборової гімназії.

— Прошу! — крикнув здивовано і ні трохи не запрошуюче. В тій порі ніхто не входив до канцелярії. Учительський збір знав і розумів його потребу самоти, врешті ж, вони входили без стукоту. Учні нестримно пігнали всі до своїх кімнат, як тільки закінчилася наука. — Ореста? — здивувався, повернувшись до дверей. — Кого шукаєте? — спитав.

— Пана директора...

— Так? То зайдіть. У чому ж справа? — поглянув на неї понад окулярами.

Дивилася на підлогу, потім на нього і тихим, але рішучим голосом заявила:

— Я знаю, що я не повинна була того робити, але... —

вона хотіла додати, що треба б вислухати і її сторону справи, але директор впав у її мову:

— Отже ви прийшли по нагану?

Бурякового кольору рум'янець якось відразу вплив на її обличчя.

— Так, — сказала тільки. — Прошу сказати мені на що я заслужила... — у думках доповнила: нехай я того позбудуся! Не можу довше!

— На що ви заслужили...? — перепитав, усміхнувшись. Звів погляд на письмовий стіл, задумано погладив свою бороду. Пізнати, що дочка адвоката і що його гостина в канцелярії команданта була потрібна! У всякому разі інша учениця не зробила б того! Чи то тато наказав, чи це її самостійне рішення? Він не думав був залишити її провину без уваги — на його гадку це було б непедагогічно. Справа тільки проволіклася трохи через інші важливіші питання. Тепер міг упевнитися, що це також було непедагогічно. Надумувався, які б це підібрати слова, щоб сказати те, що треба, і щоб не звучало воно за суворо. Сама ж прийшла по те! — Закон школи треба шанувати, — почав він. Ореста відмітила: те саме казав тато. Нічого нового. Слухала, несвідома того, що розігнавшись у думках і словах, директор забув, що говорить до неї, своєї учениці.

Таку науку він хотів передати своєму синові. Навчання в гімназії, де дають тобі перше загальне знання, студії в університеті, де вишколюють тебе на фахівця, на знавця вибраної тобою ділянки, яка забезпечує та влегшує тобі життя — по суті ще не є всім! Це тільки завдаток, тільки приготування і спрямування на правильний шлях, змодельовання самого себе на справжню вартісну людину! А передумовою до цього є карність...

Зосереджений поважний вираз не сходив з обличчя Ореста. Борис Карлович, вкінці, помітив його і до своїх слів докинув батьківську усмішку. Напоминати учнів не належало до його приємностей.

— Заки ви ввійшли, — промовив, я думками був у нашій Україні. Пригадував її красу. Чудові ранки і вечорі! Не довго я втішався тим, та все ж таки щасливий: маю спомин!

Ореста, якій висохло горло, слухаючи його слів, відважилася сказати свою думку:

— Я також маю спомин, але дуже малий. Я хотіла би, щоб хтось видав таку книжку, де були б зібрані описи природи України різних письменників. Короткі й довші. Нам було б цікаво... (Добре, що вже скінчилося! — думала. — Добре, що вже скінчилося вичікування...).

— — — — —

Вийшла і, ніби залишила зеренце в думках Бориса Карловича. Яка ж нова думка! Гладив і гладив свою бороду, усмішка поглиблювалася. День за днем був із молоддю і кожночасно не тільки він їм, але і вони йому щось давали! Подих нової генерації? Нових стремлінь? Зарис майбутнього? Хто б і як не хотів це окреслити, воно було необхідне для нього!

Тимчасом Ореста, яка вийшла з канцелярії задоволена і горда зі себе, настовхнула несподівано у східній клітці на Аскольда Сокуру.

— Ти що тут робиш? — спитала його.

Хлопець, який сидів на закруті сходів, підняв на неї сумний погляд.

— Так, сів.

— Знайшов місце! Чому не йдеш до дому?

— А от ти не пішла...

— Бо я мала справу. А ти був цікавий, що? Підслухувати захотів?

— Але ж, Оресто! Ні!

— Не треба було підслухувати. — Чомусь захотілося бути жорстокою супроти нього. Вона розуміла дуже добре, що він не міг нічого чути, сидячи на сходах. — Я тобі сама скажу! Я пішла на скаргу на тебе!

— Не вірю.

— Ні? Чому ні?

— Бо це неподібне до тебе... хоч ти дуже змінилася...

Вона пішла сходами вниз, але ще зупинилась і повернулася до нього.

— Так? А як? На ліпше?

Хлопець стояв під рапавою стіною.

— Я не знаю, — промовив якимсь безрадним голосом і раптом випалив: — Я тебе кохаю!

Сказав — і налякався. Незвичне у тих мурах признання, висказане гробовим голосом з несподівано тонким закінченням, побігло, мов людина сходами нагору і там застигло. Не дригнувши повіками, дивився розширеними очима на Оресту.

Дівчина видивилася на нього. — Гм! — вимовила тільки і збігла тих кілька сходів униз. Пустилася було бігти, але видно під впливом нової думки, змінила постанову. Пішла якоюсь новою ходою, більш легко, більш граціозно і претенсійно. Потім таки побігла.

— Мамусю, — спитала трохи згодом. — Що то треба відповісти, як хлопець скаже, що кохає?

Панькова поглянула на неї з увагою. (Подумати про що вони говорять у школі?! — пробігла її головою думка, якої вона не висловила).

— Такі, як ти, ще нічого не відповідають, — сказала. — Вони навіть не слухають таких слів.

— Так було. А все ж таки...

— Чи тобі хтось признався в кохання? — Панькова намагалася обернути все в жарт, але в думку таки прокралася жура. Так уже звикла до неї за останні роки, що здається, без неї не може й обійтися! Сипляться з усіх сторін якісь немілі несподіванки. ("Що вийде з тої наради батьків табору?" — було найновіше), немов зобов'язувала їх тепер якась нова заповідь: не будеш знати більше радості, тільки турботи! Але у випадку Орести думка вперто домагалася вийнятку. Відповідь доні викликала нову суміш почуттів. — Аскольд — сказала дівчина трохи гордо і трохи здивовано. Панькова могла навіть усміхнутися.

— Як у повісти, — промовила. — Все ж таки про такі справи тобі ще за скоро знати, — додала повчально, майже суворо. Так колись промовили були до неї старші. "Так, прошу мамці", — відповіла була вона. Але Орестина відповідь була інша.

— Чому мама каже, що за скоро? Це значить, що я не повинна тим цікавитися, так? Татко сказав, що я вже не дитина і татко все знає, що говорить! І я думаю, що мені пора знати щось більше про те, з чим стрінувся в життю

віч-на-віч! Аскольд — то пусте! Він ще дівчак! А все ж таки він перший хлопець, що признався мені в коханні! Мама повинна бути горда! Люсьці таке не трапилося!

— Оресто, тепер книжка...

— Мама того не знає. Мама росла інакше. (Мама вийшла за тата, — доповнилися думки Панькової, проте Ореста того не вчула). Куди рушуся скрізь чую тільки про політику. Я її знаю ліпше від татка. Можу ходити від кімнати до кімнати і буде мені здаватися, що сиджу на місці! Скрізь одне і те саме! Я думаю, що до політики мені та кож за скоро, але перед нею ніхто мене не хоронить!

Гори виринали з нічної пітьми насичені власним життям, узбіччя їх повні суніць, земля довкруги високих пнів покрита маслячками, гори байдужі до проблем, до турбот чужих людей, що тимчасово розташувались у їх підніжжя. Вежа головного бльоку з потемнілими від гірських вітрів раменами годинника, висока і тонка вгорі, даремно витрачала зусилля хоч одним кусничком відірватись од землі і появитися на тлі неба. Із котрого боку не дивився б на неї, завжди за нею були заліснені або скелясті верхи гір. Навіть хмари, що часто мов білий дим пересувалися поміж деревами узбіч, рідко коли сягали спичастого закінчення вежі. Підносилися або обнижувались до неї, але в більшості торкали її тільки тоді, коли вже оформились у краплини. Тоді мили її часто з усіх сторін, або змивали один бік, били гострим вітром гірського "фену", аж одну по одній збили великі букви, що були під першим поверхом, залишивши тільки поодинокі черенки, з яких не можна було навіть догадатися, що вони хотіли сказати. Потім появлялося сонце, лагідне й невинне, і ніби пестило, ніби винагороджувало за всі невгоди, бурі і зливи.

Ніхто, хто жив у цих мурах, не помічав цього. Нікого воно не турбувало. Вежа притягала їх увагу тепер тільки тому, що на одному з горішніх поверхів зібралася громада чоловіків із поважними, суворими, зажуреними обличчями. — "батьки табору". Зібралися вирішити важливі справи. На кріслах у півколо розсілися радні паньківці й сокорівці, видимо обізнані з місцем і справами, та й чимала громада тих, що досі були непричетні до нарад Таборової Ради. Світив своєю лисиною, що чимраз більше поширювалася мгр. Сокура, хилилася допереду срібнобіла голова судді Висоцького біля нього, видніло безкровне обличчя директора гімназії Бориса Карловича Бохнацького, а по-

тим ще начальник наукової бібліотеки інж. Лопухів, редактор таборової газетки Ларчак, голова комбатантів полковник Жучко, директор кооперативи інж. Ільків, — і серед них, із рискою нетерпеливості поміж бровами, новий директор лікарні др. Никифор Ничай. Начальники відділів Управи чи організацій, які досі не мали вступу на наради, були тут також, повні поваги, напруги й цікавості та почуття відповідальності, що впало на їх плечі для добра громади. Здогади, віщування, запити й відповіді, то тихшим то голоснішим шумом снувалися залею.

Жінок не було. Жінки були там непотрібні. По-перше панове-громада могли висказуватися не добираючи слів, по-друге ніхто з тих, що домагався скликання наради, не подумав про те, що жінки могли б допомогти їм у справах, які торкалися кожного мешканця табору без огляду на стать.

Сонце погладило один бік годинника на вежі, поповзло на другий, сховалося за хмару, відступило місце несподіваним сніжинкам, що сновигали поміж дощем. Але у вежі тільки посилені хмари диму з цигарок свідчили про те, що батьки сидять там уже не одну годину, а настрій їх далекий від спокійного. У дощ їх настрою вплелися сніжинки холоду, які не танули так швидко, як ті на дворі.

— Ми не посунули нашої справи навіть на один сантиметр, — відіззався Паньків, що сидів за президійним столом укупі з радником Лебедем і секретарем Таборової Ради Леськовом. — Чого ми справді тут зібралися? Ми нічого не вирішуємо, ми сваримося за щось, що не має ніякого відношення до нашої проблеми. Втишити бурхливі настрої в таборі висунути з нашої громади безвідповідальних людей, прошу, ось що було нашою метою. Мгр. Сокура вважав за доцільне скликати таку нараду, бо інакше, він думає, справа не буде ніколи полагоджена. Прошу, хочу чути, як полагодить її громада, тобто її представники. На те власне існує Управа й Таборова Рада, але тут ми поступаємося, щоби показати нашу добру волю. Отже, панове, не марнуймо даремне дорогого часу і висловлюймося до проблеми заворушень у таборі.

Сокура підвівся. Поглянув позад себе на тих, що си-

діли за ним, на боки, перед себе. Усміхнувся. В цьому усміху було добродушне виrozumіння.

— Панове, — промовив дуже лагідно. — Вежа, в якій ми саме зібралися на нараду, стає чимсь, ніби справді вавилонською вежею, де людям важко зрозуміти себе. "Омнієм консензу" справа може бути поладжена. Але не в таких умовах. Я наприклад, панове, цілком не розумію мови пана доктора Панькова. До чого пан доктор це говорить — трудно розібрати. — Голос Сокори з виrozumілого перетворювався у глумливий. — Тут не театр і не місце розваги. Ми мусимо говорити, байдуже, чи це всім подобається, чи ні. Настрої в таборі не є якимсь безпідставним і злосливим "під'юджуванням", чи підбурюванням, але відрухом оборони проти вчинків Управи. Ми живемо в нездорових обставинах. Ми створили, пробачте, я повинен би сказати, що нам створили дві кляси, одна упривілеєна, а друга понижена й погорджена. Для одних є все, для других нічого. Панове! Та це ж каригідне! З цим треба скінчити! Невідповідальні елементи треба усунути з нашої громади!

— Правильно! — сказав хтось із задніх рядів. — Україна не для них!

Лебідь постукав лінійкою в стіл.

— Спокій! — підніс голос. — Уміймо втримати порядок і не переходити в сварливий тон! Даємо голос тільки одній людині! Якщо маєте щось сказати, зголосіться до слова!

— Панове! — тягнув свою мову Сокора. — Ми не в Парижі і не в Лондоні. Ми не в Нью-Йорку і не в Ріо де Жанейро. В тих великих світових столицях широко розвинений підземний півсвіт. На кожному кроці чигає на людину небезпека. Але ж бо ми, панове, в Обергаймі, малому острівці на німецькій землі, в малому тимчасовому прибіжищі, а що діється? Виявляється, що нас зарізують під час операції, що ми не можемо піти на весілля, бо нас поб'ють, або поріжуть ножем, що...

— Ми не можемо навіть сидіти за письмовим столом у канцелярії, бо кинуть чимсь у шибу і поранять нас, — докінчив у своїх думках Паньків.

Пошана для голосу промовця була для нього важли-

вим чинником під час нарад. Тому змовчав. Поглядаючи на Сокору, що стояв такий важний і задоволений, Паньків намагався відгадати, що саме з його вчинків Сокорі відомо. Якись атути він мусів мати в руках, без них він не домагався б тієї наради і без них він не стояв би такий самопевний перед другими. Питання тільки, чи він сам певен того і висуне ті закиди за кілька хвилин, для більшого ефекту на кінці своєї промови, чи буде так довго кружляти довкруги всякими здогадами й уявними закидами, доки не потрапить на болюче місце. Відомо ж, що існують люди, які кожному пришивають працю в Гестапо або в НКВД, коли з-під землі з'являються свідки, що немов освячують цілу справу. В злості уява людини посувається задалеко і дрібний учинок роздмухує до велетенських розмірів.

Раптом відчув, що мало його обходить те, що скаже про нього Сокора, чи полковник Жучко, чи хто б там не був. Навіть, коли хтонебудь з них і знає з усіма подробицями його вчинок для Костянтина і хлопців, він не дасть себе зрушити зі свого спокою. Бажання такого Сокори прозорі, як газу. Він робить закиди йому, Панькову. Та невже ж Сокора думає, — а може треба б сказати — певен того, — що потрапить ліпше повести громаду? Але куди її поведе, коли ніхто з них не має найменшого впливу на їх майбутнє? Куди поділися його, Панькова, добрі вчинки, за які колись його розхвалювали?

Людина не повинна сама і добровільно залазити в пащеку звірюці, що називається самоаналіза. Не повинна спричинювати особистих мук, які приходять із роздумувань над учинками минулого. Колись ті вчинки здавалися добрі, корисні, необхідні. Але роки змінили наставлення до справ світу і ті самі вчинки видаються іншими. Не такі ясні, не такі корисні, не такі необхідні. Людина давно відійшла від якогось учинку, він пропав у безвістях минулого, блідий і непотрібний, але його наслідки тягнуться за нею в невідомі дальні дні. І може якась нагорода чи кара, невидима для ока, чекає людину тоді, коли над нею нависає вже напис "вихід"?

Чому саме тепер, коли заля повна чоловіків, його приятелів і ворогів, які вирішують важливу для них і для

нього справу, і він зі своїм розумом оборонця повинен бути тверезо наставлений до всіх закидів, питань і сумнівів, чому саме тепер він пірнув ув аналізу свого вчинку? Бо для нього важливіше реагування власної совісти, як сотня закидів мгр. Сокори і його прихильників! — відповів сам собі дуже скоро. Перед другими можна оправдатись коли і як завгодно, перед собою ж ніколи!

Його почуття було тепер, немов розгойдане крісло-гойдалка, на якій дідусь то спокійно вколисує свою думу, то кинеться здоганяти якусь віджилу мрію. І коли Сокора все ще говорив свою промову, збудовану напричуд гарно й обгрунтовано, Паньків дивувався з якою легкістю люди — і в їх числі він — розпоряджуються долею інших під плащиком великих ідей, а по суті здійснюючи якусь свою власну мрію, по правді байдужі до тих же людей! Навіть він сам був і є таким, навіть супроти своєї дитини, супроти Костянтина і других хлопців, що по одному сходять із гір. Він добровільно пересаджує Оресту на новий ґрунт, хто зна де, хто зна на які обставини й переживання. Його єдина оборона, це віра в свою правду, це бажання батька виховати свою дитину вільною людиною з вірою в Бога і свій нарід. Але і з Костянтином він робить те саме, і з хлопцями, які сиділи з ним у горах. Вбирає їх у плащик чужих прізвищ, керуючись поправді бажанням рятувати їх від переслідувань і неволі, від кари за втечу і від полону. А все ж таки він сам штовхає їх на інший шлях, як той, яким досі йшли.

Сокора сів і Паньків ловив із повітря його останні слова, переплітані латиною, в яких було повно закидів на його адресу.

— Я не розумію, чому ви постійно домагаєтеся викриття не тільки злочинів, але і хиб нашої громади, — відізався Паньків.—Тримати в карності членів своєї організації це одна справа, але постійно говорити і видвигати тільки промахи і хиби — цілком інша. Можна вбити віру в себе! Це руїна, загибель! Хіба ж ми не знаємо, що в той спосіб виявляємо їх також не тільки цілій громаді, але й цілому світові та тим самим даємо нашим ворогам зброю проти нас самих, якою вони нас опісля будуть бити!

Сокора поглянув на нього з-понад окулярів. Без поспі-

ху підвівся, офіційно попросив голосу, зняв окуляри і, тримаючи їх на деяку віддаль від себе, поглянув по приваних.

— Одне вам треба признати, — відізвався з усміхом, — а саме те, що виконуєте те, що проповідуєте. Наслідки такої теорії саме сповняються, ми мали приємність їх пережити. Як так не виявити злочину? Та ж його треба п'ятнувати на кожному кроці! (Правильно! — вигукнув подковник Жучко і лінійка Лебеда знов застукала по столі). І ще одне скажу вам: ви обралися за провід громади...

— Хвилиночку! Мале спростування! — Паньків підняв руку. — Не ми обралися, але загальні збори вибрали нас. Це змінює положення і напевно змінить вашу думку!

— Якщо ви обрали себе за провід народу, — знехтував Сокора його увагу, — то перш усього ви повинні були промовити до мас, щоб поверталися до дому. Але на те треба вміти думати швидко і поважно. Не творити для себе тепле місце. Ніби пощо тут усяких гуцулів, кубанців, матвійчуків та інших! Та ж то є пересічні з'їдачі хліба! Еміграція це не забавка, а ви тисячі людей змусили до того! Що, думаєте, чекає тих людей? Я старий емігрант, я знаю, яка це насолода!

Сокора не спроможний бачити себе малою клітиною серед величі світу, — подумав злосливо Паньків. — Він не вміє відсунути себе набік і дивитися на все безпристрасними очима. Уявляю собі його на розправах! Він у кожній справі ставить себе в осередку! Якщо б він тільки хотів помітити в других те, що напевно точить його самого, а саме тугу за рідною землею, за ґрунтом під ногами, то може життя в таборі було б цілком приємним досвідом і таких нарад не було б! — Закурив і знов піддався хвилі власних думок. Кілька років тому на західніх землях дружно розгортали рамена до людей зі сходу. Наші брати! Наші сестри! Хто те все говорить тепер, коли всі стали одним? Усе втратило значення і глузд. Вони всі, і ті зі сходу і ті зі заходу, посадили його на тому командантському стільчику, щоб займався їх справами, щоби піклувався ними, стрясли зі себе всю відповідальність і тільки годували його своїми претенсіями. Деякі поводитися так, немов зро-

били йому тим велику ласку, або виплачують йому з власних кишень кольосальну платню!

Підвівся, коли Сокора скінчив.

— Перш усього я хотів би спитати, чому шановний передбесідник пішов на дальшу еміграцію, якщо невідоме так його лякає? — спитав, кинувши оком у бік Сокори. — Треба було залишитися в прибраній батьківщині і не переживати таких хвилювань. Але це між іншим, до закиду, що ми стримали всіх тих людей від повороту на рідні землі. Ви знаєте дуже добре, що тут кожен рішав за себе і ніякого примусу не було. А втім, чому ж ви не промовили до нас? Я вірю, що ви мали б чудові наслідки. Але тому, що ви занедбали таку незвичайну нагоду, я хочу пригадати, що ми відбігаємо від теми. На ваші уваги іншого роду, можна б дуже багато відповісти, але воно не принесе ніякої користі. Не в одному ми помиляємося, але не в одному і ви помиляєтеся. Дещо я можу зрозуміти (шум у рядах паньківців!), але не можу погодитися з тим, що ви хочете вкладати в мою голову ваші думки. Я вийнятово люблю думати сам за себе! Власними думками! І люблю оперувати конкретними фактами!

Це був визов і так зрозумів його Сокора.

— Ми вийнятово також думаємо своїми думками! — крикнув. — І доведемо те фактами! Ми не говоримо пусті, неперевірені слова! Ми знаємо про ваші вчинки, на які ми маємо свідків!

— Свідків? — крикнув голос із заду. — Давайте свідків!

— Якщо це факти зі свідками, давайте їх на стіл! — різко відізався Паньків. — Ми не зійшлися тут на те, щоб дурити один одного, чи ошукувати себе!

— Прошу дуже, — ввічливо погодився Сокора і з повагою наложив окуляри на ніс. Розгорнув малий зшиток. Знову зняв окуляри і поглянув по привних. Блиснула під світло його лисина. — Я не говорю про останні події, вони відомі навіть найменшій дитині ("Иги", — вплив у його слова Билевич і доторкнувся пальцями правої руки свого обличчя). Я маю щось, що не знайшло такого розголошу, а повинно бути відоме всім. Ніхто не зможе закинути

мені, що я говорю неперевірені речі, — легко схилився він у бік Панькова.

Командант дивився на нього. Кого він нагадує мені з обличчя? — думав. — Гетьмана Скоропадського! Власне кажучи, він більше нагадує його, як його рідний син гетьманич Данило. Ця бічна думка допомогла йому перемогти злість. Його дратував чоловік, що стояв, чи сидів перед ним із тим своїм запозиченим в іншої людини видом, заглядаючи у свій малий зшиток, немов у молитовник. Невже він більше від мене дорожить добром табору? Йому дуже приємно дошкулити і понизити мене і понад усе хоче видвинути себе самого! Раптом він відчув, як його чоло вкрилося краплинками зимного поту. Ні, його нерви теж уже розійшлися! Сокола чекав із своїми закидами, видно з насолодою продовжував хвилину напруги. Напевно схоче степенувати його "злочини!" Але це було нічим у порівнянні з тим, що на тому міг потерпіти Костянтин, хлопці, які встигли вже опинитися у таборі, і його дитина! Ореста!

Він притягнув до себе пачку цигарок і вирівнював її на столі, немов маленька пачечка мусіла лежати прямо́всно до нього. Його думки загострилися, все в ньому було не тільки обороною, але і нападом.

— У ночі дня... — вчув на своє велике здивування, — приявний тут командант Пеньків іще з одним чоловіком невідомого прізвища, виносили з магазину товари...

На залі стало страшно тихо. Прихильники Панькова з увагою розглядали свої черевики, викручували на боки ноги, витягали їх. Його вороги дивилися тепер просто в його обличчя. Він сам звузив очі до щілин, і, перехиливши голову дивився в очі Сокори. Останній глянув коротко на нього і продовжував:

— Командант із невідомим помічником винесли повний мішок товарів і понесли до стаєн число 1. Як відомо над тими стайнями мешкає пара кубанців з одруженою донькою, пара гудулів і отець Гавота. Ані кубанці, ані гудули того мішка з товаром не бачили.

— Ігії! — пронеслося залею. Чоловіки обмінялися поглядами зі своїми сусідами. І відразу всі вони, немов стріли спрямувалися на Панькова.

— Свідків! — крикнув Билевич. Суддя Висоцький відізався спокійно:

— Чекайте ж, панове. Не говорім нічого, не перевірили. Закид поважний і людина, який його робила, має право на в'яснення й оборону. Тут на залі маємо нашого шановного пана команданта, то чому не можемо спитати, що він може сказати на те. Я вношу...

Панькова голова з малою лисиною на самому чубку самопевно і гордо закинулася назад.

— Я прошу виключити з цієї справи отця доктора Гавоту, — промовив.

— Виключити з цієї справи? — підхопив дуже ввічливо Сокора. — Значить, ви не заперечуєте, що така "справа" була? Я думаю, що ми почуємо якесь в'яснення...

— Ви нічого не почувте, — відповів Паньків. — Маємо контрольну комісію, яка може перевірити, які товари приходили і як і кому розділено їх.

— І це все? — поцікавився Сокора. Його обличчя і чоло починало забарвлюватися на червоно, хоч голос був іще стриманий і навіть увічливий. — Чи може в магазині ви ховаєте свої особисті речі? Ви зробили собі там комірку і ходите тоді, коли вам подобається? А чому, дозвольте спитати, ви не пішли туди в білий день, тоді коли там є люди? І хто був цей таємничий помічник?

— Вождь пачкарів! — глумливо кинув Паньків.

— Боюсь, що вам прийдеться відповісти на те питання вичерпно, якщо ви хочете рятувати свою честь!

— Пане! Рахуйтеся зі словами! Моя честь має бути чиста не перед вами, але переді мною самим!

На залі загуділо, радник Лебідь, провідник наради, гнівно застукав лінійкою в поверхню стола. Полковник Жучко гукнув басом:

— Та ви свідків давайте! Без свідків ваші слова мертві! І тоді не треба ніяких в'яснень!

— Свідків? Прошу дуже! Якже б інакше!

Билевич витягнув шию і оглянувся позад себе.

— Але такого, що бачив на власні очі! І не по п'яному!

Мгр. Сокора всміхнувся.

— Все згідно з бажанням. Існує тут свідок, що бачив

усе на власні очі. Хоч я повинен би сказати: бачила. І ніхто не може закинути, що бачив її колинебудь п'яною.

— Прізвище? — спитав радник Лебідь, підозріло спокійно.

— Анастасія Гаврищак, — умить задовольнив його бажання Сокора.

Знову шум пішов залею. Знову стукала лінійка Лебеда. Почувся бас полковника Жучка, що в'яснивав щось сусідам.

— Хто ця Анастасія Гаврищак? — спитав тихо радник Лебідь секретаря Таборової Ради Леськова.

— А та цибульниця, — процідив той гнівно крізь зуби.

— Відкіля Сокорі до цибульниці....? — міркував радник.

Раптом слова Сокори зелектризували всіх.

— Я не знаю, чи існує якась інша назва на той учинок, як тільки злодійство!

Лінійка стукала і стукала чимраз голосніше. На залі, здавалося, не чули вже того. Хтось піднесеним голосом доводив, що вони не зійшлися тут вишукувати провини Панькова. Хтось хотів вичислювати його заслуги для громади. На вежі стрілка годинника посунулася поза восьму годину. Із верхів сповзав холод, гори кидали свої довгі тіні на табір. Дощ не падав і хмари втекли на шпиль Габелю. Між будинками вістка ластівкою літала від людини до людини, від кімнати до кімнати: др. Паньків заскаржив мгр. Сокору до таборового суду за образу чести.

Наверська прийняла вістку зі щирим обуренням. До цілоти образочка їх життя не ставало саме цієї частиночки! Яка досада, що чоловіча половина їх спільноти не потрапить створити достойного спокійного життя своїй слабшій частині! Хотілося просто втекти від того млинка таборових подій, набрати в легені іншого повітря!

За десять хвилин над'їздив з гір автобус і вона хотіла поїхати ним з Ігорем до Обергайму. Цілий тиждень плянувала таку прогулянку на свій вільний день. Останнього разу, коли була в Обергаймі, вичитала таке оголошення:

"Ганс Ренер, мистець-маляр має постійну виставку образів у своїй студії на вулиці Широкий число 2. Вступ безкоштовний. На бажання вияснення мистця".

Чогось більш принадного вона й не сподівалася. Виставка образів і до того ще й безкоштовна! Справді немов подумане спеціально для неї! Вона була поза межами таборових подій, турбот про майбутнє, про девалюацію грошей, і про щось особисте, заховане глибоко-далеко навіть перед нею самою. Вона ні трохи не розумілася на мистецтві, але любила образи, які "промовляють до душі". Саме такі вона хотіла повісити в своїй хаті, якщо взагалі коли-небудь буде її мати. Було їй байдуже, що скажуть про той образ фахові критики. Важне було, щоб образ "говорив до неї", щоб їй приємно було на нього дивитися. "Хату", якої вона поправді ніколи не мала з Тіном, вона влаштовувала дуже часто в своїх думках. Коли їй починала дошкулювати самота і гіркість життя без плянів, без можливості дати нормальне життя своїй дитині, вона рятувала свій настрій утечею від дійсности. Влаштовувала в уяві мешкання для своєї дитини, посишала до школи, вдягала його, приймала в себе других дітей. Але навіть перед собою мушала признати, що і в мріях було щось неповне. Тіна в тій

хаті не було, даремне вона прикликала його в думках. Була тільки вона та Ігор. Для дитини хата без одного з батьків була, немов кімната з трьома стінами. Беззахисна, наражена на зовнішній вплив, із постійним незаспокоєним питанням: як це так, що немає цієї четвертої стіни, хоч у других вона є? Що зробили, що сталося з батьком її дитини?

Вже від довшого часу Тін став для неї тільки світливою, а не живою людиною, був зарисом без деталей, тінню, що блідла і блідла чимраз більше. В душі не було почування до нього, не було вже гострого, колючого болю, як на початку його зникнення, не було туги побачити його знову. Була страшна порожнеча, що лякала її. Коли стемніло, коли люди поховались у своїх кімнатах, а Ігор безжурно спав на долішньому ліжку, вона дивилася на стелю, що була так близько над її головою, стелю освітлену ліхтарем із майдану, та хотіла плакати. Виплакатися, вилляти разом зі сльозами всю пустку свого життя, що була страшніша від давнішого болю і туги. У терпінні була надія, було життя. У порожнечі не було нічого. В тузі була постать людини довкруги якої оберталося все. Її думки, бажання, молитва. Тепер не було нічого. Як так, що людина появляється, розбурхує почування, а коли зникає, залишає біль, спершу нестерпний, що однак із часом блідне, зменшується, аж зникає цілком? А може другі так не відчують, тільки вона? Але ж здавалося їй тоді, що її почування до Тіна було правдиве, сильне, "вічне!" Хто розбурхує почування і нівечить їх?

Вона сподівалася знайти полегшу в сльозах. Але їх не було. Не мала навіть того привілею людини, що може говоритись і виплакатися. Не вміла говорити про свій біль. І коли вранці появлялася в лікарні всміхнена там, де цього вимагала її праця, або поважна коли цього треба було, ніхто не міг би відгадати, як мучили її ніччю примарливі думки.

— Так порожньо в душі, що тепер там могло б рости різне кабаззя, — подумала.

Студія Ренера зайняла їй кілька днів. Треба було приготувати Ігоря на те, що він побачить. Звірята? — допитувався. — Мотори? Ні і ні. Робітню мистця з образами. Правда, цікаво?

Його підтвердження казало догадуватися, що не дуже тим захоплений. Але на їзду актобусом чекав нетерпеливо. Ідемо і їдемо. Вже!

— — — — —

Дім Ренера стояв на горбочку за Обергаймом. Притулився одним боком до гори, до лісу. Сховався в зеленому затишку, повернувши до віддаленої безлюдної вулички широку завікнену стіну. Такою скромною, але принадною красою променювало від того домику, що Ірина мимохить зупинилася налюбуватись нею. Таке щось мати для себе! Саме щось таке! Повертатися отак зі своєю дитиною до своєї хатки! А там чекають на них їх притульні кімнати, власне влаштування, а головне: там чекає на них чоловік і батько!

Ігор, який побіг наперед, зупинивсь і оглянувся на неї:

— Не йдеш? — спитав.

— Певно, що йду! — рушила з місця. У домику чулися якісь голоси, там, очевидно, не було без відвідувачів. — Поглянь, як гарно!

— Гарно? — здивувався. Дивився на дорогу, якою саме переїхав мотоцикліст. — Із якою швидкістю їде мотоциклет? — здивував її своїм питанням.

Зрівнялася з ним, поглянувши на нього боком. Він починав уже виковзуватися з її рук своїм зацікавленням, своїм бажанням. Він ставив їй безліч питань, на які багато легше відповісти батькові, як мамі. Він залюбки біг до хлопців, у яких були батьки, і повертався звідтіля захоплений, повний новин, які переповідав їй задихавшись, ніби боявся, що не встигне їх усіх сказати. Серед розгону своєї розповіді, він раптом замовкав і, задивившись в один бік, не чув цілком її питань. Вона знала, що криється за тим нерухомим поглядом. Де мій тато? Чому в мене тільки мама, а в других хлопців тато і мама?

З напругою слідувала за його зацікавленнями. Намагалася мати на все відповідь. Боялася, що біля неї зжіночіє, що перестане цікавитися тим, чим другі хлопці. Вечорами, коли поклала його до ліжка, сідала біля нього і читала йому. Книжок не було, то ж переписувала, як знайшла щось цікаве в бібліотеці, або записувала, як де

що почула. Вдоволено прийняла його слова, що то ніхто, але такі ніхто нікому не читає до сну казочок і оповідань! І ніхто не знав такої гри, якої вона навчила його! Ніхто! Ніхто! Він усамотійнювався чимраз більше, не хотів, щоб водити його за руку і ніби неслідно, ніби й неочікувано, але перемінювався з дитини в хлопця.

Уже в малому передсінні помітила, що в залі було кількоро людей. Більші, малі й маленькі образи висіли на стінах і стояли на підлозі уздовж стін. Дві жінки стояли перед образами ліворуч, пошепки обмінюючися враженнями, дві інші мовчки приглядалися до образів праворуч. У дальньому кінці перед широким вікном стояв, мабуть, сам маестро в блакитному кітелі і вииснював щось чоловікові, поверненому плечима до залі. Іринине серце враз подало сигнал. Вона не потребувала бачити обличчя. Та шия була їй більше знана, як обличчя! Повернулася живо до крайніх образів і ніби і дивилася на них, ніби бачила їх, але її увага не була їм всеціло віддана. Виглядало б на умовлену зустріч! — розмірковувала і вірила, що це її обурює. Буде дивитися тут і бачити ті гриби і овочі і цвіти...

— Мамо! Та чому ти тільки тут стоїш?

— Чекай, Ігоре, та ми ж того прийшли сюди, щоб дивитися! Поглянь на цей...

Малий поглянув куди йому вказала і відвернувся до залі. Там було цікавіше. Спершу зацікавили його образи на підлозі, присів біля одного і хотів доторкнутися пальцем. Потім поглянув на жінок і, вкінці, звернув своє зацікавлення на чоловіка у блакитному кітелі під вікном.

— Чи це він? — спитав не зовсім тихо.

Ірина потягнула його до себе, поклала руки на його раменах і затримала перед собою. Тільки й треба, щоб Ігор пізнав Ничая і побіг до нього!

— Дивімся на ті образи і не перешкоджаймо другим,
— наказала поважно.

Насолода, якої сподівалася, пропала. Не могла скупити уваги ні на одному образі. Там стояв д-р Ничай, розмовляючи з мистцем, і вона мусіла перейти недалеко них, якщо хотіла оглянути всі образи. Хіба, що перейде на другий бік невеличкої залі, подивиться здалека на все і вийде.

Яка ж досада! Не на те вона так чекала і взагалі йшла сюди!

Ігор пручався чимраз сильніше під її руками, підносив голову до неї, шукаючи вияснення своєї неволі, але вона тримала його, немов кліщами і не дивилася на нього.

Вона чула, як розмова біля вікна скінчилася. Вона чула, як кроки, такі вже знайомі, наблизилися і затихли за нею. Чого так б'ється божевільне серце? І чому ж не поверне вона до нього свобідно голови, як до других людей? Чому не піде далі, тільки стоїть, ніби дерево, що пустило корінь в одному місці? Що не зробила б тепер, буде і так нещире і не те, що хотіла б. Чому? Бажала б обкрутитися рвучко і кинути йому втішне: — Ви тут?!

Образ, на який дивилася, мав майже метер довжини і півметра ширини. Був у бідній рямці, за склом, мальований водними фарбами. Що було за склом, вона не бачила, бо на склі відбивалася лікарева голова, його погляд з-під напів спущених повік, спрямований на неї.

Стояла, мов заворожена. Не всилі була рушитися. Він підняв погляд і пошукав за її очима на склі. Вона вперто вдавала, що дивиться на малюнок. І тепер справді побачила його.

Небо займало три четвертини образу. Малий синій клаптик залишився ще в одному розі. Решту зайняли чорно-сірі боввани хмар. Надходив грізний буревій. Долиною підносилася одним-одна струнка ялиця. У її підніжжя згромадилася купка молоденьких ялиць, немав шукали в неї захисту. Хоч стрімка ялиця стояла ще просто, але вже її вершочок ледь-ледь зігнувся від наступу швидкого вітру. Мистець-маляр залишив до розв'язки питання тим, що побачать краєвид: устоїться ця ялиця, чи буря зломить її, а може і вирве з корінням?

— Наше знайомство не має нічого спільного з табором, — почув тихий голос за собою. — Ми вперше стрінулися в потязі, ми працюємо обидвоє в лікарні і нас обидвох притягнула студія мистця. Чи не надзвичайне?

Ірина повернула до нього голову. Ігор, вихопившись з її рук, вигукнув радісно:

— Ти тут? — і додав тихше, видно нагадавши собі на-уку мами: — пане докторе...

— Ви бачили цей образ? — спитала Ірина і гасила-гасила вогонь радості в своїх очах. — Він до мене "говорить!"

— Так, він незвичайний, — лікар дивився з увагою на образ. Раптом спитав, кинувши на неї погляд згори. — Він вам подобається?

— Я не можу відповісти одним словом "подобається". За мало так сказати. Щось більше... Бачу в ньому... себе...

— Себе?

— Так. Але ходімо далі, напевно тут багато цікавого.

— О, безумовно. Він не малює природи задля її краси. Він дає їй якийсь вираз. Люди в нього без облич, але з цілості створюєте собі їх почування. Пальці, які кладуть на стіл окуляри, дають вам уявлення, що людина, яка кладе їх, уже літня і тепер вона втомлена своїми думками і протирає очі, хоч на образі нічогосінько нема, тільки пальці й окуляри!

Увесь час, коли вони зупинялися перед образами і ділили своїми враженнями, або Ничай давав їй пояснення, Ігор був біля нього і втиснув свою ручку в його долоню. Він слухав з увагою слів Ничая, підносив голову до нього, не відходив від лікаря ні на хвилину.

— Я не сподівалася вас тут побачити, — сказала раптом Ірина.

— Я також не сподівався побачити вас, — відповів. — Чи шкодуєте?

— Ні! — відповіла якось дуже скоро і відразу додала. — Чого маю шкодувати? Ви ж мені даєте дуже цінні завваги щодо образів!

Не відповів. Тільки всміхнувся і рушив головою.

— Я мав справи в лікарні в Обергаймі, — сказав трохи згодом. — І не шкодую ні трохи, що побачив оголошення. Незвичайні образи, — докинув трохи хитро і коротко глянув на неї.

— Я хотів би бачити звірят, — вплив Ігор своє слово. — Я ніколи не бачив.

— Чому ти не бачив? — спитала Ірина. — Ти бачив коней і корів і...

— Але їх є більше, — не втихав Ігор.

— Можеш побачити. Поїдемо до Мюнхену до звіринця, — сказав Ничай.

— О, ні! — заперечила Ірина. — Ми туди не можемо їхати!

— Ніби чому?

— Тому що... ми там не мешкаємо! На жаль! Неможливо їхати туди з дитиною його віку і... його здоров'я!

— Хіба я не лікар? А втім, він уже великий хлопець!

— Мамо! Я хочу до звіринця! Мамо!

— Ти-хо!

Мистець Ренер зайнятий досі розмовою з двома жінками, підійшов до них.

— Це певно ваша дружина і син, пане докторе? — спитав увічливо.

— Ні, маєстро, — спокійно відповів Ничай. Ірина робила вид, що її це питання ні трохи не заторкнуло. — Це дружина і синок мого приятеля. Я не такий щасливий. Самітний!

— На світі добре мати приятелів, — признав мистець і поцілував Ірину в руку. — Мені дуже приємно, що люди з табору навідуються до мене. Найвищий час відновити гармонійне співжиття між народами, не думаєте? А це одна з нагод, доки ви ще в нас! Мені буде приємно, якщо мої пояснення будуть вам цікаві...

Вийшли відтіля разом. Ірина жартівливо зітхала: знову поворот у реальний світ! Ніколи досі не мала нагоди бути в творчій лабораторії мистця! Незвичайно цікаво! Все її життя, включно з професією, якесь занадто реальне!

— Не погоджуюся з вами, якщо йдеться про професію, — сказав Ничай. Вони зійшли з горбика і вийшли на вулицю. — Медицина це теж мистецтво! Творчий матеріал — людина. Під тим аспектом я задумав написати працю. На жаль тепер трохи відбіг від неї.

— Наші умовини вбивають творчий настрій, правда?

— Можуть. Але не в усіх. Для мене, наприклад, відсутність цікавих випадків є причиною творчого застою! У Гайдельберзі я мав кольосальну практику!

— Ви шкодуєте, що переїхали сюди? Що взяли цю працю, пане докторе?

— Шкодую? — перепитав і боком глянув на неї. — Навпаки! Я задоволений!

Вона зупинилася. Простягнула йому руку.

— До-побачення, — сказала. — Ігор! Сюди!

— Куди ж ви? — здивувався і притримав її долоню в своїй руці.

— До табору!

— А хіба я не туди?

— Так, але може ви, пане докторе, маєте ще які справи полагодити...

— Все полагодив. Біля управи міста чекає мене санітарка. Ходім!

Ірина помалу витягнула свою долоню з його руки. Хвилиночку зволікала з відповіддю.

— Дякую, — сказала, нарешті. — Але я хотіла йти пішки... сіножатами...

— Мамо! Я хочу санітаркою! — заявив Ігор.

— Тебе ніхто не питає, синочку!

— Сіножатами? Чудово! Але хіба ви будете провідником, бо я не знаю навіть котра дорога провадить туди!

— Бажаєте піти з нами, пане докторе? Прошу дуже, туди! — вона вказала напрям протилежний від того до управи міста.

— Мушу відправити санітарку, — сказав. — Почекаєте тут на мене?

— Підемо помаленьки з Ігорем...

— Не втечете мені?

— Як утечу, то недалеко! До табору!

— Маю взяти Ігоря на закладника?

— Нікуди не пускаю Ігоря від себе!

Говорив, відійшовши вже від них, такий рослий, уродливий, зі збиточною усмішкою на устах. Цілком-цілком не подібний до того з лікарні...!

— Я зараз!

Ірина здивилася за ним, як відвернувшись пішов швидко вулицею. Потім і собі повернулася і пішла в протилежному напрямі. — "Мені, — повторялося в думках. — Не втечете "мені"... Дігнав їх скорше, як думала. Ігор підбіг до нього і, помітивши, що лікар заложив руки назад, зробив і собі те саме. Ірина усміхнулася. Лікар відізався.

— Дивне диво!
— Що сталося?
— Ви всміхнулися!
— Хіба ви думали, що я не вмію всміхатися? Це не мій патент, пане докторе!

— Признатися, — почав думати! Єдина пора, коли можна побачити ваш усміх, це ранковий обхід палаток, біля ліжок хворих. Я в тому щасливому положенні, що можу потайки любитися ним, але тільки так, як лондонським сонцем. Коротко. До речі: мені подобається ваше поведіння з хворими. Не вносите похмурого настрою, поводитися дуже ділово і в той же час по-жіночому ніжно.

— Дякую. Дуже мені приємно, що я догодила нашому головному лікарєві!

За останніми дімками містечка відразу затягнуло чистим пахучим повітрям. Вузька доріжка, по якій міг прокотитися один віз, пішла-покрутилася поміж високою повною цвіту травою. Сіножаті врізалися зеленим клином між дорогою й Остаром. Біля колиби, покладеної у деякій віддалі крутився якийсь чоловік у коротких шкіряних штанцях, навпоперек доріжки стояло теля і дивилося на них невинними очима. Не вступалося. Ігор зупинився в бігу і чекав аж надійдуть.

Ничай несподівано звернувся до Ірини.

— Вибачте мені. Чи ви одружилися з любови?
— Я думаю! — відповіла дуже скоро.
— Ви "думаєте", але не твердите?
— Докторе! Це було пів століття тому!
— Чим більше пізнаю вас, тим більше дивуюся: яка химерна доля звела вас?! Хіба війна!
— Чому?

— Завелика різниця інтелекту. Тін був милий хлопець, не перечу, великий патріот. Це була його найбільша вартість. А все ж таки він і ви — ні! Я цього ніколи не зрозумію!

— Дуже легко зрозуміти. Ви знаєте, що ми любимо когось "тому", що... "Той хтось є добрий, милий, вартісний тощо. Але ми кохаємо когось "не дивлячись на те, що... "той хтось є поганий, недобрий, підлий, може навіть дурний! Кохання химерне почуття!

— Не погоджуюся з вами! Ваше кохання, якщо воно навіть і було, то таке, як засвічений сірник: коротке і не палке. І якщо б ваше спільне життя і не перервали були обставини, то й тоді щастя не було б!

— Відкіля ви це знаєте? Чи ви говорите так, щоб потішити мене?

— По-перше, ви не є типом жінки, яка потрапила б ущасливити пересічного чоловіка. По-друге...

— По-друге? — спитала.

— По-друге: думаю, що це доброзичлива доля дала вам нагоду вдруге... не помилитися...!

— Ви помиляєтеся! — запевнила його дуже швидко. — Я була дуже щаслива!

— Як ви можете говорити про щастя, коли ваше подружжя можна було порохувати на години?! А втім, я не бачу в ваших очах того блиску щасливої жінки...

— Як у моїх умовах можна говорити про...

— Не погоджуюся! Переживання і почування залишають свій слід у людини. Гарне воно було і приємне, чи погане, або й розпачливе, пробивається завжди в очах!

— Видно я є виїмком!

— Я думаю, що ви ним є, але не в тому сенсі, як думаєте. Ви такі, як сервська ваза. А її місце в палаті...

— Дивіться, хто йде напереді! — сказала вона на те.

— Якийсь священик...

— Отець Гавота! Ми його називасмо "чернець". Але він не суворий, як того чекати б. Навпаки! Він виrozumілий!

— Чи мусимо його доганяти?

— Мусимо? Ні! Бачите дахи понад деревами? Це вже табір!

— Вже? Чи тут немає якихсь довгих сіножатей?

~~~~~

У той час, коли настрої у таборі нагадував клубок ниток, який досі спокійно спочивав на полиці, з якого хтось необережно витягнув кінчик і нитка невтомно витягувалася і видовжувалася — о. Гавота полагоджував одну за одною свої передвізні справи. До них належало також прощання з римо-католицьким парохом Обергайму.

Повертався відтіля саме того дня, вибравши доріжку поміж сіножатами, щоб уникнути зустрічі з людьми й руху авт, перед якими треба б сходити з дороги. Хотів у спокої передумувати те, що почув від латинського пароха.

Світ самостійного рішення, без чийхнебудь втручання, без обмежень і чернечих приписів, уже прокрася був у його життя, хоч сам він був певен, що все й далі обмежене давнім, знаним від дитинства поруччям законів. Змусила його до того дійсність. Його будні не були легкі. Але ні голод ні холод не лякали його. Як можна було думати багато про те, коли тут ішлося тільки про одну людину, про нього самого? До того ж це була тільки перехідна доба, яка скінчиться, як тільки він матиме змогу виїхати за океан, до монастиря!

Він ніколи досі не шукав за розвагами, не бажав навіть хвилини насолоди для самого себе і ради самого себе. Зробити щось миле другому було його власною насолодою. Була ще насолода в чомусь іншому і, вихований у самовідреченні, він обмірковував, чи не повинен би він відirectись і того. Це були його роздумування на самоті, його думка, що не зв'язана й не спутана ніким і нічим, літала високо і далеко, або, зачепившись інколи за якийсь брудний земський пенюк, спочивала на ньому.

— Але з того народжуються мої проповіді, — оправдував себе і не хотів зректися тієї єдиної насолоди свого життя: нестримного гону уяви.

Розмова з нестарим іще німецьким священиком перепліталась у нього з власними думками, коли крокував доріжкою поміж сіножатами. В парохіяльному уряді була мова не тільки про його виїзд, умови життя за океаном, але і про сумну дійсність, про наслідки війни, про невідоме майбутнє людей у таборі, про Німеччину і її прогріхи у війні, про зміну, яку війна викарбувала в духовій структурі людини.

— Не можемо підходити до людей так, як ми це робили до війни, — говорив німецький священик. — Люди забагато витерпіли, вони зневірені, психічно заломані. Вони відновляться так, як і все у природі, але після тієї віднови стануть іншими людьми. І наше завдання це допомогти їм у сучасному, щоб не стратити їх у майбутньо-

му! Церква мусить взяти керму в руки у відмінний спосіб, щоб перевести людину до іншого духового етапу. Ми повинні обдумати цілу справу. Це спільна нам проблема, ваша і наша. Хіба ваші люди ті, що були? Уявіть собі, що людина стратила ногу десь в Африці, чи у Франції руку, чи руку і ногу в Україні, і вона з'являється в мене і питає: Чи в майбутньому житті я буду без ніг? "Дас штілт дох ніхт!" Я на те не заслужив! Я потерпів для батьківщини!" Тим людям треба дати щось більше, а може інакше, як ми це досі робили...

О. Гавота слухав. У тих словах був відгомін його власних думок. Погоджуються вони з тим чи ні, бажають або не бажають, але скрізь помічається втеча людини від давнього світосприймання і від старого віросприймання...

— Вчорашня людина зі страхом і соромом признавалася на сповіді до своїх провин, — говорив ще обергаймський парох. — Сьогоднішня людина, та, що перейшла пекло бомб, голоду й відморожень, відважно приходить до нас і каже нам те, що думає. Вона скинула нас із підніжжя неторканости і глибокої пошани. Вона не вірить беззастережно в наші слова. Чого вона ще дотримується, то мовчанки під час наших проповідей. Але може одного дня трапиться, що нам відповість! І що тоді зробимо? Ми мусимо змінити перш усього себе! Ми мусимо зрозуміти її! Можливо, що ваші люди бажають чогось іншого, і не могли натхнути вас на такі думки. Але мої парохіяни змусили мене роздумувати. Уявіть собі: прийде до вас така людина, що втекла з полону і скаже вам таке: "Отче! Я ненавиджу своїх батьків! Бо, привівши мене на світ, вони не тільки змусили мене жити, але і вмирати!" Ніколи, але таки ніколи я не думав, що німецький юнак і до того в такому Обергаймі прийде до мене з такими словами!"

О. Гавота сидів так близько німецького пароха, що його витягнений лікоть міг торкати трохи принищений від старости рукав його ряс. Але думки його втекли від нього на недосяжну віддаль. Був в Україні. Там був їх корінь. Табір був малою перехідною оселею, містечком на мості. Але тут і там був перехідний етап формування нової людини. Української людини. А що, якщо з табору не буде вороття на рідні землі (а з тим треба б чимраз біль-

ше рахуватися!), тільки виїзд кудись у світ, чи може треба б сказати у світі, і наступить розкол не тільки фізичний, але і духовий на дві частини, що там — на більше частин?! Чи можливо буде без глибших і грізних конфліктів стопити їх в одну конструктивну одиницю? Ледве чи когонебудь з його людей хвилює те, про що говорив парох. Принаймні до нього ніхто не прийшов з такими словами. Зате до нього прийшли зі скаргою: "Отче! Доки будемо терпіти неволю? Чому Бог не допоможе нам у наших стремліннях?" І так безсторонно сказавши, що він робить тут і ще навіть вибирається за океан у затишне місце, коли корінь його нації може потребувати його і таких, як він, якнайбільше?

— У вас немає тої турботи, — почув іще від німецького пфаррера. — Ваш нарід багато більш примітивний, як мій. Прошу, не сприймайте цих слів, як образу. У моїм розумінні це похвала. У примітивізмі є ще свіжість і запах землі. Немає зіпсуття. Це не значить, що в ньому треба тривати. Воно навіть неможливо, так, як не може бути вічного дитинства, хоч воно прекрасне! Але треба подбати, щоб із примітивізму не попасти в рознузданість дорослого світу. Ваш нарід ще так близько природи, що чужому аж любо поглянути на них! Не знаю, чи всім народам так приємно, але мені так! У вас є приклад гармонії і миролюбія!

Чернець глянув був тоді на нього: чи немає в його обличчі рисок глуму? Ні, не було. Невже назовні табір справді робить корисне враження? Невже ж тільки ми самі потрапимо познайомити чужих із нашими хибами? І неville ж справді його говірливі, щирі і ладні кожному сказати правду і отворити душу Українці не винесли ще до чужих прикрої правди? Гармонія співжиття! Гармонія співжиття, яка у якійсь мірі була напочатку їх замешкання в таборі, перемінилася у мрію минулого дня! Скільки ж люті, ненависти, непорозуміння зродилося раптом, ніби і з нічого! З якою ж присмністю видвигає не один чужі провини, невідомо правдиві, чи неправдиві, дошукуються злочинів, щоб тільки знищити свого "противника" і доказати свою "правду!" Скільки жовчі було тепер у словах полковника Жучка, коли вони обідали або вечеряли разом, і як даремне

намагався заспокоїти його радник Лебідь! Скільки нових для нього, ченця, чужих гріхів діставалося тепер до нього крізь сітку сповідальниці! Люди перестали вичислювати свої провини! Вони витягають суспільні справи! Добре каже німецький парох. Зміна повоєнної людини дуже наглядна і викликає потребу зміни і збоку духовенства!

Людина, яка приходила до сповіді в о. Гавоти і клячала перед ним у капличці або була за решіткою сповідальниці в церкві, досі не цікавила його особисто. Він не хотів про неї нічого знати. Одне бажання переважало тоді в його душі: звільнити людину від провин і викидів совісті, повчивши її відповідно до її гріха. Зі слів, із будови речень він відгадував її духову структуру, її освіту, стремління — і тоді сам приноровлювався до її рівня в своїх словах. Увесь час мав заплучені очі. Внутрішній світ другої людини ставав тоді для нього більше виразний і знаний у той же час, коли він цілком не бачив її. Він ледве розплющував очі, коли вже повертався до неї і клав у повітрі знак хреста.

Він не міг би заперечити, що ті людські думки й настрої, які приходили до нього через сповідь, допомагали йому в його проповідях. Він потрапив годинами продумувати над вихопленою з їх зізнань цікавою думкою, зовсім не зацікавлений ростом і виглядом людини, який її голос, очі, зачіска чи хід, яка вона, коли сміється чи злоститься — людина, яка надхнула його на ті роздумування. Для нього важливе було те, що з її слів зродилася проповідь, яка могла в чомусь допомогти другим, сотні їх, тисячці!

Але ті часи проминули. Вони залишилися в Гошеві, в Зарваниці, в Бучачі, в Жовкві. Вони були, немов тінь, що видовжувалася, видовжувалась аж зникла. У таборі він не тільки знав хто сповідається, але що думає, чи що робить друга людина, знана йому з прізвища, з виду, або особисто. Інколи така людина розповідала йому цілу подію, іноді своє почуття до Сокори, до Панькова, до священників, навіть до Папи Римського!

І раптом він усвідомив собі, що в таборі кожна людина була для нього немов книжка в його бібліотеці, яку він прочитав і мав про неї свою думку. Що більше, він сам для себе став, ніби нове видання знаного твору. на яким

що сторінка то були доповнення і зміни автора і якої кінця він не міг відгадати.

За ним почулися голоси. Спершу вони були ледве чутні, от далекий звук не розділений на слова. Він посилювався з кожною хвилиною. І раптом сіножаті, переплітані білим і жовтим цвітом, роздзвеніли його рідною мовою. Говорив чоловік. Інколи сказала щось жінка. Відізналася дитина. Голоси видалися йому знайомі. Він сповільнив хід, щоб ті люди, хто б вони не були, минули його чимскоріш і щоб він знову міг віддатися своїм роздумуванням. До їх слів не був цікавий, та вони чимраз виразніше доходили до нього.

— Моє поважання, отче докторе! — ліворуч від нього.

— Добрий день, отче докторе! — праворуч від нього.

Два обличчя повернулися до нього, два усміхи проковзнулися по ньому і двоє молодих, відвернувшись, пішли перед ним. Ішли згідливим кроком, віддалені від себе, у ході їх руки не торкалися себе. Хлопчик забігав наперед, залишався позаду їх, ішов поруч них. Чоловік майже що безупину був повернений до неї. Вона ж не дивилася на нього.

— Це Наверська і др. Ничай, — занотувала його думка, яка навчилася все знати. Не міг чомусь відірвати від них очей. Попередні роздумування не поверталися до нього. Там пішло справжнє життя, — подумав із якимсь дивним почуттям. — Життя, що кудись стремить і чогось бажає. Його ж власне засклеплене в одній половині життєвої мушлі... Не суди її, не суди, то сам не будеш суджений...

Хоч проминуло вже декілька днів відколи Наверська поверталася з Обергайму з д-ром Ничасем, то Шимаєва ніяк не могла заспокоїтися. Повторяла і повторяла:

— Казала мені Леськова, що бачила на власні очі, як та — і рух рукою на стіну, за якою була Іринина кімната, — поверталася з Обергайму з головним лікарем. Тепер скажи мені про що вони говорили цілу дорогу? Та ж то не один кілометр!

— Ну, він лікар, а вона медсестра, то й тема знайшла-ся, — відповів Шимай, переглядаючи таборову газетку.

— То що? Говорили про хворих в лікарні? Ой, чоловіче, чого ти такий наївний?!

— Жінко! Та що мене обходить про що вони говорили?! Дай мені прочитати, що там діється на судовій розправі! Нема часу забігти туди.

— Така здавалася примірна, а то тільки тому, що не було нагоди. Бідолашний чоловік карається в якійсь Колимі, а вона тут вигулює з другим! Будний день, а вони обидвоє мають вихідне і обидвоє в Обер...

— Тихо! Не говори так голосно! Ще почує, — замахав рукою Шимай.

— Та нехай чує! Треба, щоби почула! То згіршення...

— Може стрінулися випадково, — знову поспробував вияснити жінці Шимай. Дивувався: що їй це обходить?!

— Е-е, не говори! Не говори! Такі, нібито інтелігентні жінки повинні би бути прикладом для селянства, а та, дивися, чого може їх навчити! Я перша починаю грішити через неї в думках!

— У думках! — Шимай відложив газетку і підвівся. Витягнувся, зідхнув. — Дивися! В тім куті ти згромадила святі образи, навіть не знаю, де ти їх назбирала. Нічого не кажу, бо знаю чому так молишся перед ними. Але, чи

не приходять тобі на думку, що замість того "вівтаря" — ти радше повинна викинути зі серця злість і не осуджувати другого, то може Бог у нагороду повернув би нам нашого Юрка?

Вона кинулася, немов ударив її.

— Вже я навіть не знаю, як молитися за свого сина! Вже мені і образи випіснув! Ти такий сам! Ти бігав би ще за жінками, нащастя ніхто вже не хоче дивитися на тебе!

— Та ніхто, — погодився зі зовнішнім спокоєм і подався до дверей.

— Я піду до отця доктора Гавоти! То не можна так лишити!

— А чому не до отця Деркача? — спитав уже із насмішкою Шимай, відчинивши двері. — Він парох!

—————

Юрко! — сказав собі за дверима. — Все Юрко! Хлопець утік з полону ще коли і досі немає ні вістки, ні чутки. Мама зганяє свої нерви на будькому. Хоч його не цікавило з ким ходить Наверська, то під впливом жіничиних слів мимохіть загострив слух, коли минав двері Ірининою кімнати, бо за ними чулися голоси. Ничай..?

Але то була тільки Настка. Сиділа за столом в Ірининій кімнаті, заслухана в слова, що розпливалися в повітрі, "Гай, Нейсі!" — чула ще. — "Погода тут не дуже приємна, холодно. Міста ще не бачив. На дівчата не дивлюся! Теїк гуд кер оф юрселф. Лав. Сай".

— І оце все, пані? — спитала не відразу.

— Все, Насте, — відповіла Ірина.

— Та то шкода марку платити за таке, — сказала знову, не відразу, дуже тихенько.

— Що ви сказали, Насте? — не дочула Ірина.

Настка зідхнула.

— Та нічого, пані. Дякую вам.

Тепер треба було вже підвестись і вийти, але вона ще сиділа, задумано схиливши голову на долоні.

— Ілько швидко поправився завдяки вам, — промовила Ірина біля електричної кухонки.

Настка підняла голову.

— А що ж! — сказала. — Ілько поправляється. — І, зашпортавшись трохи на новому слові, додала: — На університеті працює теперички.

— Де? — повернулася до неї Ірина.

— На університеті тому... Гроші бере, як хто платить. Так йому наш чернець наравав.

— У народному університеті! Але ж це чудово! Навчиться чогось!

— Гонор йому, а що ж! Такі там пани говорять, а він собі тут, такий опришовецький парубок! Таке вже щось і до мене тепер говорить, що не знаю до чого воно.

— Вже не п'є, правда?

— Не бачила, щоби пив. Він мені каже, що там працює, а я йому не йму віри. Що зроблю? Така я вже вдалася. Думала: в голові перевернулося парубкові. Панів тепер так багато крутиться коло нас, не так, як бувало в Опришівцях, що хіба лиш учитель та ще єгомось. Думаю собі: коня кують, а жаба ногу наставила. Дурить мене! Чекай, думаю, провідаю сама. Хильцем так, бо якось ніяково, прутуди, до того, як йому кажуть, університету! Дивлюся. Не збрехав! Сидить мій Ілько за столом та ще й голову підніс, а перед ним біла скриночка. Читаю: Добровільні датки. Хто входить, гріш там який укине ще й привітається до Ілька. Не всі. А так дехто. Котрий правдивий пан, то той увічливий, і до селянина заговорить. А як який там підпанок, то мастить повз нього, ніби там не то Ілька, але і стола нема. То все так, пані. Великий пан і на малого чоловіка подивиться, а підпанок носа дре і до малого чоловіка не заговорить.

Вона замовкла, видно збираючи думки, і знову відізвалась:

— То до чого я так? — піднесла вказівний палець до бороди і задумалася.

— Ви пішли провідати, чи Ілько правду казав, — допомогла Ірина.

— Ото! Побачила, що не збрехав і кажу до себе: Завертай, Насте. Побачила і досить. Що будеш тут робити? А Ілько пальцем на скриночку і "Ану кинь там гріш, Настю", — каже до мене. "А мені чо' тут?" — питаю. — "Заблудила" — кажу. А він мені місце біля себе на лавці

показує. "То як уже заблудила, — каже, — то сідай. Слухай. Розуму набирайся. То для таких, як ми". Але я, як послухала, пані, то бачила, що не для мене. Та файно гогорили, але що, то таки не знаю.

Ірина спитала, приготівляючи їжу для Ігоря:

— У гаражах не працює вже?

— Отця збирає. Вони за воду їдуть, певно чули. То там, каже Ілько, тих книжок стільки, що й не зрахувати. Ілько пачки малі робить на них. Бо як би зробив велику, то ніхто не двигнув би. Рушили люди. А христинин сидить і не знає, що з ним буде, — додала якимось дуже по-старому, з незвичною в неї задумою.

— Ви одна, — потішила її Ірина. — Кудись вийдете. Нема чого журитися.

— Я не журюся, а от бачу, що... людям нема що вірити. Він своє, а ти знай своє. Як тітку Маруню знайду, до Америки виїду.

— Майте тітку в Америці? — Ірина поклала перед нею склянку чаю і посадила Ігоря їсти.

— Маю.

— То певно, що туди поїдете.

— Та не знаю, де вона. Та й прізвище забула.

Ірина подивилася на неї довгим поглядом.

— Тут приїздять гості з Канади й Америки. Можна поспитати б, що зробити.

— Можна? А зробите мені то, пані? — в її погляді, поверненім на Ірину, відбилася надія. Докинула трохи несміливо: — Пані! Я маю ще одного листа... Того мені вже не треба читати, а от що хочуть від мене, то таки не знаю. Може порадите? Колись, то ми з Ільком радилися. А тепер хто його там і бачить? То з отцем, (може в дяки піде?). то з якимось колишнім вояком, чи що там, то в тому, як йому кажуть... і не вимовлю навіть! Параня, ніби Петрова жінка, своє думає, дитини чекає, а старші вовком на мене дивляться, бо, ніби з Американцем ходила. Та ходила. Добре мені було. А тепер сиплеться на мою голову і не знаю, що хочуть...

— Не знаю, Насте, в чому справа, то й не можу вам порадити. Але є жіноча організація. Там можуть вам порадити, як маєте якусь турботу.

— То там тота пані, та Сокура? — спитала Настка недовіжливо. — Як вона, то нічого мені не порадить. Як їй треба було під поліцію жінок зігнати, то так солоденько до мене промовила, що аж мені мило стало. "Настунько, — каже до мене, — пані Гавришак (Присесто Боже, не брешу!), пані Гавришак, — промовляє, — а прийдіть там завтра під поліцію — важне дуже, громадська справа". Я пішла подивитися, так здалеченьки, нащо мені на поліцію? Досить було, як протокол списували за Ілька. А на другий день бачу тую панію і кажу: "Добрийдень, пані". Гадаєте, що відповіла? Навіть не глянула на мене! Ні, вже такі мені не допоможуть з тою цидулкою...

— З якою цидулкою?

— До суду пані кличуть! А що ж! А я ні вбила ні вкрала, а вони мене до суду кличуть! Встид, пані! Моя мама бувало казали, що ніхто порядний по судах не тягася! Що вони хочуть від мене? Хіба я одна на село їжджу і товар міняю? А що з Американцем ходила, то чия то справа? Подобав собі мене! А тепер поїхав і то вже кінець, пані! Чує моє серце, що більше вже його і не побачу. Але до суду...

—————

Розправа! Ірина трохи розгубилася. Коли вже кличуть таких, як Настка, що займається тільки собою, то справді до чого ж воно йде? Серед їх важкого положення, коли з усіх сторін сипалися на них невдачі; коли виявлялося, що — що б вони не зробили — виходило на їх некористь; коли майбутнє для більшості людей було неясне і непевне — качати один одного в бруді дійсних чи уявних провин було, на її гадку, гідне погорди. Залишіть це тим, хто проти нас — хотілося їй сказати, якщо хтонебудь хотів би її слухати. — Чого ж ще й ми самі воюємо проти себе? Не досить з нас усього зовнішнього світу?

Поголоски пили табором, немов вода після зливи, повні сміття, яке назбирали по дорозі. Навіщо було слухати тих усіх спліток, тих новин дійсних і видуманих? Хотілося не тільки заткати вуха, але і в якийсь спосіб зачинити розум і почування, щоб не приймати нічого, не знати про ніщо.

Втікала у думках у свою маленьку пригоду: до робітні Ренера і повороту сіножатами. Гарно тоді було! Далеко-далеко від дійсності! Який же дивний той Ничай! Немов складається з двох крайнє різних частин: життєрадісного молодого чоловіка і суворого дорослого чоловіка! Адже, коли йшли тоді разом, то їй просто не хотілося вірити, що то сам головний лікар, якому вона асистує в поважних випадках!

Задумалася. Замріялася. Який рік тому вона всі справи сприймала інакше. Яких ще шість місяців тому потрапила легковажити, посміятися, або бути байдужою до якоїсь події, що заторкувала і її. Досить було згадати, як під час перевірки промовила до капітана Вилтона! (Цікаво де той Витон тепер? Певно в своїй Америці!). Тепер ледве, чи зробила б так. Стала надумуватися: чи це доцільне? Чи годиться зробити? Які наслідки? Для неї, для дитини? Наближається тридцятка, так, так...

Котра жінка прийме свідомість цього з захопленням? Хто привітає нову декаду життя з розгорненими раменами, якщо воно ще й до того немилосердно розбите?! Чи не приходить разом із тим таке мимовільне, але сильне бажання вхопити ще щось з життя для себе?

Критичним поглядом оглянула в малому дзеркалі своє обличчя. В кутиках уст і очей не появились ще зморшки. Не було ще ніякої позначки першого СОС зворохобленої жіночости. Здавалося, що доля, забравши від неї принаду і радість життя, нагородила її красою. Хто зна що! — розлютилася сама на себе. Лінії на її обличчі не зарисувалися тільки тому, що вона не мала нагоди до сміху, а навіть до усміху! Маска у неї, а не живе обличчя! Навіть до Ігоря всміхається тільки очима. Вона навіть не вміє розсміятися щиро, на повний голос! Її обличчя чимраз більш набирає напруги, а того й гляди, коли поміж бровами появиться борозна! Буде дуже цікаво, лише почекайте, мої приятелі! Була певна, що глибоко в серці ховає свою жару, щоб не носити її на показ усім. Не може ж стерпіти людського співчуття! А от почула: "Не бачу у вас того блиску щастя..."

— Ні, — сказала собі незадоволено, — треба кудись

піти, бо ще пічну сплітати сама собі вінець! Не знати тільки чи до Олі Деркач, чи до Панькової...

Вибрала Панькову.

Лист, який прийшов з Америки кілька днів після розмови з Насткою, не міг її ні трохи розвеселити. Розтинала конверту з неприхованим хвилюванням. Це ж відповів приятель її юних років з Осмолоди! Але швидко на обличчі відбилося розчарування, брови стягнулися. В листі було дуже мало слів і, власне кажучи, ніякої надії. Високоповажана... Так, він нагадує собі її... так, дуже мило... на жаль не може допомогти... хата і діти... Він не належить до тих, що доробилися маєтків... Але має добру ідею... Дав оголошення до газети... кошти друку покрив сам.. нехай не турбується... може колись принагідно, вона буде спроможна... Пошана... Витинок із газети залучує...

Сміятися було з цього, чи плакати не над собою, а просто з люті? Адже він звертався до Осмолдчан і підписав її як "удову зі сиріткою". Як така жебранина, підписана її іменем могла піти у світ? Може для нього, у тому незнамому їй світі це було великим зусиллям, може це була жертва з його боку, але її палив сором і викиди самій собі. Як могла написати до нього?! Як сміла?! І тепер ще треба виписати йому велику подяку за чудову ідею, за добру волю і за ті кошти, які вона не всилі звернути!

До робітні Ренера, до образів на стінах і на підлозі, до жартівливої розмови серед зелені трави і цвітів...! Там відпочинок...!

Хотіла дружньої жіночої розмови. Розчарувалася, побачивши вдома Панькова. Завертати було запізно.

— Бачу нещоденну родинну ідилію! — зажартувала, вітаючися з ними. — Це така небувала подія, що я розгоном медсестри мушу спитати: Чи ви, пане меценасе, здорові...?

— Вповні! Вповні! — відповів, цілуючи, її в руку. — Іноді і я мушу бути вдома! Просимо сідати! Що новенького чувати?

— У мене? Та я думала, що ви є джерелом усіх вісток!

Прокусила свій язик, але було запізно. Вийшло злосливо, провокативно, чого не мала в думках. Паньків став, немов м'яч у відбиванці, який б'ють і кидають ним у різні

сторони! Не було кімнати в якій день-у-день не розводились би про розправу і про нього! Мала на думці вістки цікаві для всіх мешканців табору, а вийшло хто зна що! Іноді вона думала: як він вийде з цього? Чим це скінчиться? Чи йому, як чоловікові потрібні були всі ті словні двобої, напруга і навіть лайка? Чи він почувався тоді краще? І як він, такий культурний і зрівноважений, міг дозволити втягнути себе в таку ситуацію?

Було ще щось інше, що промінювало на всіх, торкало її, хотіла вона того чи ні. Щире слово і дружні відносини з Паньковими приносили згідливі погляди Сокор. Людина не могла йти за власним бажанням, бути "невтральною". Її призначували до паньківців, або до сокорівців. Приятель одних, значить ворог других. Звідусіль бачила тепер то недовірливі погляди, то надмірно прихильні, хоч їй не було цікаво приєднуватися, до кого б там не було. Вона медсестра, вона мусить бути для всіх однакова! І вона ніякий політик, люди добрі! Не можна з усіх людей робити політиків!

— Левко їде до Мюнхену, — почула слова Панькової після коротенької, незручної мовчанки. — Мусить дещо впорядкувати... Може там провідає щось про виїзд... Треба ж пробувати... Щось мусить статися, мусить прийти!

Ірина боялася того, що "мусить прийти", бо якось так завжди складалося, що воно приходило для других, а не для неї. Що вона зробить, якщо табір справді "рушить?" Але тепер одне слово "Мюнхен" насувало щось небувале на її думки.

— Чим ви їдете, пане меценасе, якщо можна спитати?

— Санітаркою з аптекарем Верниволею, — відповів командант. — Як і завжди, поїздка по ліки.

— Ах, так! Правда! Це завтра, так?

Завтра, — думала в той же сам час, — завтра у мене вільний день. Чому не спробувати, чому... З якої речі хтось має милуватися над її дитиною і робити їй приємність? Вона потрапить сама... Так, це цілком буде можливо здійснити...

Ірина відсиділа годину, поговоривши про це і те. Ігореві всунули спершу альбом, щоб не нудьгував. Потім прийшла Ореста і зайнялася малим.

— Чому так скоро йдете? — здивувалася Панькова, — Завтра ж у вас вільне, посидьте ще трохи!

— Саме тому, що вільне, хочу використати його! Другим разом!

— Як там новий головний? — спитала ще Панькова біля дверей.

— О-о-о! Всі потрохи починають тратити голови! Кохаються! Найсмішніше те, що деякі лікарі його знєневиділи, а доні і навіть жінки роблять милі очка до нього!

— А ви? — Паньків прижмурих лівє око від диму.

— Що я?

— Не тратите голови?

— Левку!

— Хто? Я? Я вже поза межами таких переживань!

— Жінці світяться очі на саму згадку про Ничая, а вона твердить, що вже поза межами таких переживань! — сказав командант до диму, що закружляв над його головою.

— І ви цілком не маєте рації, пане меценасе! — відбила його твердження з удаваною самопевністю. — Що я ще нагадала... Комічна історія! Воскова Свічка одержала пластинки зі Швайцарії. Від чоловіка. До речі кажучи, чудові! Доктор Ничай дозволив їх грати тільки від дванадцяти до першої і то в кімнаті виздоровців. Зробив таку кімнату в заглибленні коридору, певно чули? Воскова Свічка скорочує собі час роздумуванням, чи якщо б тут був Таршолі, могла б вона їх грати коли забажає, чи ні!

— Воскова Свічка не їде ще до чоловіка?

— Ні! Наразі пишуть до себе любовні листи! Вона дуже вдоволена таким становищем. Кажє: "Щє трохи романтики в життї! Як захоплюся тим, що напевно прийде візо. В життї ж усе діється наперекір!"

— Не вірите в те?

— Не хочу!

Вийшла з палким бажанням діяти. Отам під дверима їх кімнати вибух радісний настрій і не кидав її. Робиться прозора, немов скло! Це зле. Це зле!

Завернула ще до лікарні. Треба було повідомити Петра Вовчука, щоб чекав іще двох пасажирів: її та Ігоря. Потім поспішила до своєї кімнати збуджена, радісна і тріш-

ки стривожена. Так засиділася в тому таборовому закутку, що коли вже рушає кудись, здається їй, ніби має щось статися! Ігор мучив і мучив питаннями в той час, коли вона роздумувала, чи не легкодушно це пускатися в дорогу з такою малесенькою сумою грошей у торбинці? Санітарка завезе її до Мюнхену. Санітарка привезе її до Обергайму. Ану ж щось станеться санітарці і треба буде таки їхати потягом? Може квитки до звирінця коштують більше, як вона думає? Може треба буде щось купити Ігореві? Ух, досить!

Поглянула на малого згори.

— Спати! Як не підеш спати, то не поїдемо завтра! — загрозила. Тоді стулився колачиком на долішньому ліжку і тільки показав їй одне око.

— Вже заснув, — сказав їй.

—————

Уранці, ще далеко до сходу сонця, крокували обидвоє, навантажені торбою з харчами і запасовими светерами до будинку лікарні. Санітарка чекала вже перед вхідними дверима. мотор одноманітно гуркотів. Підсадила Ігоря до середини, всіла сама, не вичікуючи ні аптекаря ні команданта. Певно котрийсь сяде напереді, що вони її обходять! Вона їде зі своєю дитиною: показати їй щось більше, як табір Обергайм!

Обидва з'явилися в ранковому похмурому настрої. Побачивши її всередині, нагадали собі правила доброго тону до якого забули додати усмішку.

— До Мюнхену з нами? Дуже приємно!

В тоні їх голосу не відчувалося ніякої приємності, але це не зменшило її соняшного настрою. Дивно, як багато людей уранці не подібні до своєї вечірньої появи! — думала, посміхаючися з них в душі. — Коли закурять і побачать сонце, напевно заговорять іншим тоном! А може я в чомусь їм заважаю? Може попсувала їх пляни? Ну, це дарма! Я головна медсестра і мені також іноді можна скористати з санітарки!

— На кого ми чекаємо? — спитала, коли вже обидва сиділи проти неї, Петро був за кермою, але санітарка не рухалася з місця.

— На доктора Ничая, — відповів Петро. — Конференція лікарів у Мюнхені.

—————

Між серединою санітарки з двома лавками уздовж бічних стінок і передніми сидіннями не було перегороди і всідаючи, др. Ничай відразу помітив Ірину. Від несподіванки він навіть зупинився на ступені. В його очах появився радісно-здивований оклик: "Ні! Дійсно?" Не всідаючи, він нахилився до переду і поглянув до середини.

— Доброго ранку, чесне товариство! Бачу, що нудно не буде!

— Ми їдемо до звіринця! — піднесено виголосив Ігор.

— Чи тебе питають? — спитала його Ірина без найменшого гніву в голосі.

Обидва панове в санітарці відповіли на привітання Ничая, при чому Паньків додав:

— Добре, що є четвертий до бріджа! Може граєте в бріджа, пані Ірино? — поцікавився ввічливо.

Він, очевидно, вже цілком прокинувся і погодився з привабливістю її й Ігоря. Вона догадливо відмітила в думках, що не вона їм заважатиме, тільки Ігор. Дитина потрапить дошкулити в дорозі!

— На жаль не граю в карти, пане докторе, — відповіла.

— То і ти тут, козаче?! — одночасно з нею відізвався лікар, усміхнувшись до малого. — Та ж тебе треба посадити на передне сидіння! Діти люблять щось бачити, тоді менше марудять! Протесту не буде, правда? — повернувся до Ірини.

— Протесту не буде, — відповіла. — Але де ви сидите?

— Біля вас, — відізвався Паньків. Верниволя всміхався. — Йому біля вас буде набагато цікавіше, як біля Петра. А на красвид доктор не цікавий!

— А може ви переборщуєте? — спитала Ірина.

— Ходи сюди! — прикликав Ничай Ігоря. Малий зіскочив із санітарки в супроводі остерегливих маминих "уважай!" і "помалу!" — Я мушу контролювати вашу розмову, — сказав, коли Ігор сидів уже напереді, а він справ-

ді сів біля Ірини. — Обидва ви одружені, пам'ятайте! Я один вільний птах!

— Аж попадете в якісь сіті!

Нарешті вже їхали. Спершу ще було намагання вести річеву розмову на важливу для них тему: майбутнє. Розпочав її вдумливий, поважний аптекар Верниволя. Що їх чекає? Нехай, він, Паньків, провідає там між міродайними чинниками, чи є яка надія на масову еміграцію? І що уявляє собою така "залізна" еміграція? Це просто переселення! Не заторкав розправи. Але вміру того, як санітарка ковтала чимраз більше миль гірської дороги і вкотилася на рівнину, тема змінилася. Посипали жартами. Ірина не втручалася в їхню розмову. Її увага була спрямована на Ігоря і дорогу перед ними.

— Ігор! Перестань питати пана Вовчука! Водій має дивитися куди їде, а не думати, що відповісти на чийсь питання!

— Сувора мама! — Ничай повернув до неї голову і дивився допитливо в її обличчя.

— Пані Ірина вміє тримати таємницю! — сказав Паньків. — Вчора була в нас, і ані словечком не зрадилася, що хоче їхати до Мюнхену!

— Бо я сама не знала! Тільки, як почула, що ви їдете, пане меценасе...

— Го-го-го! Ко-ман-дан-те...!

— Я хотів би вірити, що тому ви вирішили поїхати...!

— О, команданте! — це Ничай. — Гляньте на свою лисіючу голову...!

— Лисіють тільки мудрі люди!

— Чи тим вони імпонують жінкам?

— У такому разі я не маю виглядів на назву мудреця! — сказав Верниволя.

І пішли. Договорювали, доповідали один одному і на їх обличчях появився усміх. Якось, немов інших вітром повіяло. Болючі, поважні справи залишилися в просмику поміж групами Наделю і Габелю, оживуть у якихсь мурах мюнхенських будівель, повернуться до них над Остаром. Наразі був легкий і дотепний настрій. Ірина не могла не бачити, що поштовх до того настрою, що на якийсь час запанував у санітарці, дав Ничай. Їй було чомусь приємно

від того. Але його погляд пронизливо-допитливий, що часто повертався на неї, бентежив її. До втоми контролювала себе, щоб не всміхнутися до нього.

— Ігор!

Так, мусіла признати, що в ньому шукала відновлення захитаної рівноваги духа, шукала опертя. Коли під'їздили до Мюнхену, поквалісно визбирувала в думках чомусь розсипану, таку їй притаманну, самопевність і відвагу.

"Хіба я не потраплю до звіринця? Пусте! Та ж язик до Києва доведе!"

— Довжилася дорога? — спитав Ничай, помагаючи їй висісти з санітарки.

— Ні! А вам?

— Мені? За коротка була...!

— Так, а тепер до-побачення, дякую усім панам за товариство! Сподіваюся, що почекаєте на нас, якщо б ми спізналися! Добре? Але ми будемо точні!

Патків і Верниволя підняли капелюхи над головами. Пішли в рух принагідні банальні слова, з яких кожне було чемністю, і не означало нічого. Ничай пішов за нею.

— І куди ви думаєте так зайти? — спитав зупинившись та змушуючи її пристанути.

— Як то куди? Та ж до звіринця?

— Ви знаєте Мюнхен? Знаєте де звіринець?

— Допитаюсь! Не турбуйтеся!

— Так не можна! Я вас проведу до трамваю. Ходіть зі мною. Це недалеко. Я знаю Мюнхен, не дивіться на мене так недовіжливо! До речі вам гарно з тим виразом...

— О, пане докторе! — вимовила майже з досадою.

Засміявся і не сказав нічого. Коли дійшли до зупинки, відіззався:

— І пані... Іро... зачекайте там на мене, добре?

— Зачекати на вас? Та ж у вас конференція!

— Хіба справді вірите, що вона буде тривати двадцять чотири години?! Ну? Добре? Мушу мати вашу обіцянку, бо інакше взагалі не піду на ту конференцію!

— Я не можу нічого обіцувати!

— Ні? А чому? Ви можете не трапити до санітарки, знаєте?

— І тому ви такі добрі? Дякую! Не турбуйтеся! Я дорогу знайду. Над'їздить якийсь трамвай...

— Це не ваш. Ви знайдете дорогу, я не сумніваюся, але не так швидко, як зі мною...

— Я вірю. Напевно округними вулицями!

— Хочете переконатися?

— Ні!

— Чекаєте! — заявив рішучо.

Від радості Ігор підскачів пару разів. Він був трохи збентежений рухом і людьми. Водив очима за трамваями і за автами, дивився на тих, що всідали і висідали. Увесь час цупко тримався Ірининої руки.

— Як я можу на вас чекати, як я там ніколи не була! Нічого не знаю!

— Я зараз усе виясню! — він витягнув малий записник призначений певно на лікарську конференцію і накреслив кілька ліній. — Тут є такий затишний романтичний куточок, лавочка над ставком повним риб! (Якщо вони їх тільки не з'їли під час війни?!) Але там я вас не прошу чекати, бо Ігореві не буде цікаво. Почекаєте там, де є горилі! Ігор напевно буде ними захоплений! Оглядайте все, а їх залишіть на останок. Я вас там знайду!

— Як поетично! Біля клітки з гориллями!

— Правда? До речі: там треба окремо платити. Вибачте... чи ви маєте досить грошей?...

— Очевидно! — впевнила його дуже швидко.

— Знаменито! Не пхай руку до кліток! — перестеріг він Ігоря. Згори над'їздив переповнений трамвай. Він підсадив на східці Ігоря та Ірину. Раптом охопили їх з відусіль люди, головка Ігоря сховалася між ними, немов у спілому збіжжі.

— Я туди приїду! — крикнув Ничай. — Чекайте!

Дехто з пасажирів поглянув на Ірину. Ничай залишився на хіднику майже що так само, як тоді, коли допоміг їм пересісти на мюнхенському двірці, — тоді незнайомий чоловік. Тепер знала, що він знайомий Тіна і що вона мала з ним умовлену "зустріч". Чи це було бажане, потрібне і безпечне в тій хвилині, було байдуже. Турбувала її необдуманість її рішення. На вулицях міста було набагато гаря-

чіше, як у гірському Обергаймі; Ігор був ошерешений і часто кидав на неї безрадний погляд; трамваї були переповнені, люди дихали їй в обличчя, у вухо, на шию. Чисесь пухнато-модне волосся торкало її обличчя. Вигнутим ramenем відгороджувала сина від людей. Ще трохи, князю, ще трохи, — казали їй очі. Крізь оцілілі ряди високих камениць, через вулиці обсажені цвітучими каштанами, або дільницю повну румовищ, над якими похилені постаті витягали і складали цегли, везла його в царство його мрій — звіринець. Була певна, що ввечорі, повернувшись до табору, засне твердим, безтурботним сном, якщо тільки з Ігорем не буде ніяких турбот.

Увечорі справи виглядали інакше. Зазнавши чимало нових вражень, набігавшись по доріжках зоологічного саду, тільки Ігор спав безтурботним сном. Ірина дивилася в стелю і шукала розв'язки нової проблеми. Скільки ж непотрібних думок потрапить прилізти з нічною питьмою! В них і турбота і радість, туга і бажання. І бунт, чи що там. Може просто біль. Але тепер було інакше. Вже чого як чого, але такої ситуації не чекала в своєму житті. Воно належало до минулого, до того, що вже один раз було і обірвалось, не розвинувшись. У майбутньому, — думала, — для того немає місця. Хіба що повернеться Тін.

Хоч у серці панувала ніким і нічим не підтверджена певність, що Тін ніколи не повернеться до неї, то того роду переживання були пов'язані тільки з ним. Дарма, що не могла собі його навіть уявити, виразно, чітко побачити в думках його обличчя, що почування до нього розвіялося, пропало в її нецікавих буднях — то був її чоловік, Тін. Те, що говорила про нього Ігореві, перейшло давно всі межі дійсності. То був Тін, якого вона ніколи не знала, який не існував. То був батько, якого дитина повинна заховати глибоко в пам'яті і боготворити його. Але то не був Тін-чоловік.

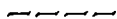
І якже в таке всемогуче уявне царство може переможно входити інша людина? Дійсність повна незнаного чару, принади, краси. Як? Яким правом?

— Що сталося? — питала себе. — Що там було в тому зоо-городі? Що так стривожило її? Нічого не було, — відповіла собі. — Ходили по стежках, сиділа на лавочці (її торба з харчами між ними!), говорили, сліdkували за розбіганим щасливим Ігорем. Обмінювалися словами, поглядами. Нічогісінько, нічогісінько не сталося! І в тому ціла справа!

У кожному слові, в кожній усмішці, в кожному погляді був чар і... отрута. Вона почала діяти на неї чимраз сильніше, вона потребувала вже її, як наркоман наркотиків, курець цигарок, алькоголік напiтків.

Тін у її серці не існував, але він був дуже реальний і правосильний не тільки для неї, але і для її громади. Вони прикріпили до неї Тіна так, немов не вона собі сама його вибрала, і могла зректися, тільки вони його для неї призначили і другий чоловік не має місця в її життю. То була тайна подружжя заключена між ними — неіснуюча вже, але й офіційно нерозв'язана.

І тому лежала з розплющеними очима і гонила від себе прожиті хвилини минулого дня, хвилини без значення, але повні чару, на які вона не мала права.

Вранці др. Ничая чекала несподіванка. На письмовому столі в його канцелярії лежав заадресований до нього лист. Спершу він не звернув на нього уваги. Тільки приглянувшись до нього, подумав, що він те письмо вже бачив. Пробіг очима розгорнений лист. Потім прочитав його вдруге з увагою. Нарешті відложив його і задумався. Вкінці закликав Зонку.

— Попросьте сюди пані Наверську, — сказав, не глянувши на неї.

Що Зонка вийшла тільки за поріг секретаріату і наказала черговому шукати Ірини, він не знав і це для нього не мало значення. До нього не дійшло ще те, що Зонка не переносила Ірини і що для неї було пониженням шукати за нею на його доручення. Зосереджений вираз обличчя головного лікаря насунув їй припущення, що Ірина в чомусь зробила помилку і тепер чекає її нагана. Зонка рішила

совісно послухати, що там будуть говорити в канцелярії, і не без радості очікувала гострої різкої мови.

Ірина прийшла не відразу. Зонка кинула на неї крадьки поглядом і вдавала, що не помічає її. Двері до канцелярії головного лікаря були завжди зачинені, але на велике здивування Зонки Ірина залишила їх відчиненими. Хто їх зачинив за кілька хвилин — вона не могла знати, бо двері були в бічній стіні майже в самому куті і туди погляд її не сягав. Голоси за дверима були дуже тихі і вона не могла почути ні одного слова.

Ничай вказав Ірині крісло. Вона не сіла. Стояла перед ним, немов Ореста перед Борисом Карловичем, як прийшла була до канцелярії по догану.

— Прошу? — сказала.

Він підніс листа.

— Це ваша резигнація, — промовив без питання.

— Так.

— Чи ви вже виїждите?

— Ні!

— Ви знаєте, що ваш відхід лікарня відчує? І якщо немає важливої причини...

— Ніхто не є незаступимий, пане докторе.

— Та-а... — протягнув він. — Як у якому відношенні...

Його обличчя було офіційно поважне, таке, як його Ірина знала перед нескладними операціями, які все ще виконували в лікарні, але ніколи не бачила підчас ранкового обходу палаток і вже цілком не нагадувало того, яке вона знала, коли були тільки вдвоє.

— Чи можу вас спитати про причину вашої резигнації..?

— О, певно, — відповіла дуже скоро. — Моя дитина росте і потребує чимраз більшої опіки.

— Звучить переконливо.

— Я зможу більше часу присвятити йому...

— Я розумію. Я хотів тільки просити вас підучити трохи сестру, яка займе ваше місце.

— Один тиждень, не довше, пане докторе. Все?

Вона коротко глянула на нього і повернулася, щоб вийти. Коли доходила до дверей спитав:

— Я сподіваюся, що причина вашої резигнації не є те, що вам легше було працювати з доктором Таршолі..?

Вона повернулася, але не дивилася на нього.

— Так, — мала в думках відповідь, яку затримала для себе. — Мені легше було з Таршолі. З ним була праця. З тобою може бути кохання. Палке, жагуче, якого я не знала з Тіном. Тому втікаю. Коли перерву тепер, урятую нас обидвоїх. Обидвоє ми починаємо тратити голови. — Ні! Абсолютно ні! — впевнила його дуже швидко.

— Чи можна спитати, що ви задумали робити? Все ж таки це гроші...

— Я буду давати лекції англійської мови. Для дорослих. Пані Панькова організує такий курс. Багато бажає вивчати ту мову... А там...

— А там..?

— Побачу!

— А там я від'їду до Америки і ви повернетесь до лікарні. Чи не так?

— Я не розумію чому ви пов'язуєте мою резигнацію з вашим виїздом?

— Ви не знаєте? Сумніваюся. Я знаю.

— Я не маю привілею знати ваші думки, пане докторе, і... не цікава їх!

— Це я бачу!

Виглядало, що він хоче ще щось сказати. Але не зробив цього. Притягнув до себе її резигнацію і сховав до кишені. Вона відмітила: до кишені, не до шуфляди. Тепер здавалося, що вона хоче щось сказати, але і до цього не дійшло. Раптом їх обличчя були дві однакові в своїм виразі маски.

За порогом вона подумала: стратила все. Стратила те, чого ніяк не сподівалася стратити з приходом нового лікаря. Пропали тих кілька пачок цигарок, що давали гроші. Не можна буде купити це і те для Ігоря від Настки Гаврищак. Пропав привілей головної медсестри. Тепер ще чого доброго перенесуть її на спільну кімнату, бо ж окрема це привілей працюючих. Наступить довге-довжелезне безділля, бо цей курс англійської мови навіть не снівсь Паньковій. Існують тільки ті, на яких учить Бохнацька і цього до-

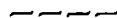
силь. Стратила те щось чудове, на що силою обставин не має права: його кохання...

За кілька днів, ще заки залишила лікарню мала ще щось додати. Які безглядні чоловіки! Які ласкаво-ввічливі, коли сподіваються чогось від жінки і які відштовхуючі, коли до цього не доходить! Добре, що перервала той чар! Добре! Добре...! Добре..?

Не залишався далеко за нею зі своїм настроєм і др. Ничай. Він не мав наміру обвинувачувати себе, що створилася така безглузда ситуація, але не хотів і оправдувати себе. Ціла подія не викликала б у нього такого важкого почуття, якщо б не те, що він справді покохав Ірину. Раптом був певен, що життя тратить для нього весь чар. Але що зробив, чи сказав, що дійшло до того? — питав себе. Не дозволив собі на ніщо, що могло б образити її, не натякнув і словом на своє почування. Відгадала? Відчула без одного слова з його боку? Чи може її відношення до нього таке ж саме, як його до неї? Світе мій! Але ж так!

Чого ж ради мають зрікатися одне одного? Тін? Хіба не існує якесь офіційне полагодження тієї жахливої справи? Крім обурення на систему, яка до того доводить, ще й самі свої наложать кайдани на неї? І взагалі як йому бути? Як бути? Від Фрав Бурке втік до Обергайму. Але від почуття до Ірини (Іро, ти ж моє кохання!) не втече навіть до такої близької у своїй можливості Америки!

Не обійшлося без поговорів, чому Ірина зреклася праці в лікарні, що сталося, як до цього дійшло і взагалі це шкода. Єдина професійна медсестра і ця пішла! Ну, що таке Леськова? Одним-одна вдоволена з цього людина, то хіба тільки Зонка! А як це прийняв Ничай? Йому байдуже, він і так виїздить до Америки, хіба неправда?

Були згоди. Близькі правди, далекі від правди. Скінчилися перед чимсь несподівано новим, що в якийсь спосіб зачепило також Ірину.

Невідомо, чому дружина адміністратора лікарні переклонила вістку, яку одержала одна з жінок від свого пропавшого чоловіка на Ірину, тільки що одного дня вона з'явилася в кімнаті Наверської з роз'ясненням обличчям.

— Ваш чоловік повертається!

Таки так і сказала: "Повертається". Не була ні в минулому, ні в майбутньому часі така важлива для Ірини вістка. Все було в сучасному, діялося тепер, здавалося, що Наверський от-от входить уже в браму табору, його затримують ще в будці чергового і питають про папері як і кожного "чужого", але потім таки перепускають до її кімнати, до дружини і до сина. Ще хвилина і він постукає в їх двері, зупиниться в обрамуванні зелених одвірків і зголосить своє право до них.

— Чоловік повертається!

Хіба можливо було не повірити в те? Скільки ж думок, споминів, хвилювань, надій вибухло раптом в Іриненім серці і розбурхало думки?! Де? Як? Що? Хто казав? Якщо одна з жінок одержала вістку, то можуть одержати і другі! Не можливо було вдумуватися в те, що кожен із них якось інакше зникав, з іншої причини і з іншого місця! То віджила надія і приглушила голос розуму. Тін може не сьогодні то завтра подати вістку про себе, приїде сам! Ігорє! Чуєш? Тато повернеться! Тато повертається, що ж за радість, подумай!

Були тепер з Ігорем, немов двоє змовників. Було так багато розради і насолоди в сподіваній події. Але і було щось з почуття потопаючого, що хапається соломки... Говорили і говорили. Від ранку і до ночі — Тін, батько. Для Тіна-чоловіка залишалося якесь дуже далеке місце, треба було самій собі нагадувати про те. Головно ж — батько!

Кожного ранку біля одинадцятої години простувала бадьорим кроком з Ігорем на "пошту", тобто до кімнати в головному бльоці, де дир. Видра з діловитим видом сортував листи, які водій джіпа висипав з мішка на стіл. До поштової кімнати було дозволено в тій порі входити тільки бльоковим, яким видавали пошту для мешканців їх бльоків. Усі інші чекали в коридорі, на сходах, на дворі.

— Вийдіть! — звертався нетерпеливо дир. Видра до

тих, що настирливо пролазили в кімнату. — Бачите ж, що нема місця! Як я можу робити свою роботу?!

— А ви зачиніть двері, пане директоре! — порадив один із бльокових.

— Зачинив би, та подушимися тут! — і наступ з одної сторони і опір з другої незмінно продовжувався кожного дня.

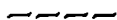
— Немає нічого для мене? — питала Ірина кожного ранку.

— Немає!

— Нема нічого для мене? — допитувалася і собі Настка Гаврищак.

— Нема! — відповідали і їй.

Відходили обидві з розчаруванням у душі, з надією в серці. Завтра! Завтра прийде лист! Сай знав, куди писати до Настки, але Тін Ірининої адреси не міг мати! Додумалася до того одного дня, почувши вже таке знане "немає" і вирішила писати до всіх кого знала і кого навіть не знала, щоб швидше знали про себе. Виявилось, що це не було таке просте. Все розбивалося за відсутність гроша. Праця в лікарні давала цигарки, тобто гроші. Тепер їх не було. Без довшої надуми понесла до кооперативи продати свою суконку. Вона її навіть не любила, справді ні! Ніколи не любила блакитного кольору! І все таки їй залишилося ще дві! Як продасть її, буде мати на листовий папір, на оплату пошти і ще залишиться купити щось у Настки Гаврищак для свого сінка! Шкода, що мусіла кинути працю в лікарні... ну, досить того! Треба нав'язати контакт з Тіном, якнайшвидше. "Тін, я тепер в Обергайм і не сама, а з сином! Чуєш, Тін! У Тебе ж син! Ігор! Правда, як прекрасно, що він є і яке чудове ім'я?"

Тимчасом поза межами Ірининих зацікавлень (блакитна суконка все ще висіла на касарняному вішаку в кооперативі і чекала на купця) діялися теж важливі для когось справи одною з яких була гімназія. Там також усе попало в русло чималого хвилювання.

Копаний м'яч найбільше захоплював учнів. Вони мали свої спортові дружини, вони не оминали ні одного мечу, в якому брала б участь таборова дружина "Львів" з якоюсь приїзжою. Ніби горобчики засідали цілим рядом на знесінні землі під самим колючим дротом, що відгороджував табір від гірської доріжки, та з підйомом сліdkували за м'ячем, що підносився над майданом, зміряючи то до одної то до другої брамки. Їх голоси були найсильніші, коли всі численні глядачі виявляли своє захоплення чи обурення грачем.

— Корнер! Корнер! — верещали за другими, вимахували руками і били ногами, немов це вони мали копнути м'яча. Такі непринадли манери були дозволені гімназійній молоді тільки на грищу. — Є! Є! — кричали захоплено. — Слава!

Але коли щось виходило не по їхньому, коли свисток судді неправильно, на їх гадку, переривав гру, обуреним голосом скандували:

— Той суддя то справжній кальош! Той суддя... — потім поверталися до своїх кімнат повні збудження й захоплення, коли виграна була по їхньому боці, або обговорювали широко програну "Львова", що врешті траплялося дуже рідко і тільки на чужих грищах. У більшості впадали до кляси з радісною вісткою: — Сім на один! Слава!

Тим разом учительський збір зготував їм іншу нагоду до хвилювання. Треба вчити молодь шанувати авторитет, — казали вони на своїх сходинах. — Треба навчити їх шанувати заслуги старших. Треба заохотити їх самих уключитись у працю для громади... Чимало тут таких заслужених працівників? Прошу! Перший Борис Карлович Бохнацький!

— — — — —

Семінарія, де вчив Борис Карлович, і гімназія, де він був директором, створили спільний комітет та вирішили зробити з цього величаве свято не тільки в тісному шкільному гурті, але і для цілої громади. Здійснення задуму було тим трудніше, що властиво не було де хоріві вправляти. Майже не було такої хвилини дня, в якій директор

не сидів би в канцелярії за своїм письмовим столом, обкладений книжками своїми власними чи позиченими в котрійсь із бібліотек: белетристичній то науковій. Виписував із них описи природи України і складав до скриньки. Чим більше тих карточок заповнювало скриньку, тим більш ясніло безкровне обличчя директора і тим довше пересиджував він у будинку. Тому, що проби з'єднаного хору двох шкіл можна було робити тільки в одній із кляс гімназії, диригент вирішив скликати їх в обідній порі, поставивши біля вікон стійки. Була це пора, коли директор залишив уже школу, а ще не повернувся до неї до вечірньої праці. Тоді стійкові, сповнені важливості свого завдання, заглядали з-поза віконних рам, а будинком неслося гучне: "Днесь зі щирих сердець наших тільки піснь кругом лунає"..., яке часто уривалося на пізтоні, бо стійковий надлітав із вісткою, що надходить пан директор. Диригент у поспіху переключався на заздалегідь вибрану пісню та сам переривав її, подрацьовано стукаючи своєю паличкою, бо сміх і задоволення з комічної ситуації заповнювало повітря фальшивими звуками.

— Прошу спокій! Вийде скандал, коли справді не встигнемо приготувати для пана директора кантату! Прошу зачинати! Без сміху!

Васьки Гриценка в хорі не було. Йому призначили вигосити промову і він пересиджував над нею усі вільні хвилини. Небуденне, — думав він, — щось небувале! — захоплював себе. Всі чекали на ту промову, бо знали, що у Васьки мусить вийти щось незвичайне. Ореста Паньків мала грати на фортепіяні, а Аскольдові Сокорі призначено цілком особливе завдання: написати нарис на тему близьку і милу панові директорові.

Невідомо, чи в цьому було вирізнення найбільш талановитого учня, що проявляв письменницький талант, чи просто хтось із членів комітету для влаштування свята в честь Бориса Карловича належав до прихильників Сокори, і тому вирізнив його сина; правда ж, що Аскольд раптом опинився в осередку уваги. Збентежений вирізненням, радий нагоді проявити себе, а передусім задоволений, що зможе похизуватись перед Орестом, хлопець продумував цілими

днями, що і як написати, щоби було оригінальне й цікаве, та водночас не відкинене учителем української мови. Усі його зацікавлення скупилися тепер на тому нарисі. Борис Карлович зі своєю тридцятирічною педагогічною діяльністю, сказати правду, не мав для Аскольда великого значення, хоч для директора саме і був призначений той нарис. Важне було те, що завдяки його тридцятирічному ювілеєві він, Аскольд, зможе стояти на сцені і читати свій твір! Він один-єдиний буде мати таку небувалу роль! Промови говорили від сотворення світу, грали, співали, але ніхто ще не читав при таких okazіях власного мистецького твору! Не Франко, не Шевченко, не Коцюбинський і не Леся Українка, а він, Аскольд Сокора! І це почує Ореста!

Свідомість цього витворила в нього якийсь дивний стан. Йому здавалося, що він горячкує, що думки неясні, а немов за мрякою, що йому важко вхопити їх. Він не міг усидіти довго на одному місці, зривався й біг пити воду, або гонив від блюку до блюку, вмовляючи в себе, що йде побачити того і цього, чи взяти книжку з бібліотеки.

Сокора-мама не тямала себе від радощів. Нікого не вирізнили так, тільки її сина, її Аскольда! Нарешті знайшлася людина, що потрапила оцінити й вирізнити талант! Слава Богу знайшлася ділянка, на яку пан командант Паньків не мали впливу! Написати нарис, прошу! Таж це навіть справжньому поетові не завжди вдається! Але її Аскольдик зуміє, він дуже талановита дитина!

Але радість не могла бути повною, доки про таку подію знатимуть тільки вона та Методій. Правда, те що Ореста мала також виступати на тому концерті (ах, грає, як та машина!) трохи затемнювала її радість і тому вона кожному мусіла пояснити, що відтворювати якогось композитора й самому щось написати, то таки велика ріжниця! Кинула слово тут, додала два слова там, аж вістка набрала якогось великого значення і звучала цілком інакше, як тоді коли її розповідали шкільні діти. І так, повна зазвисті, подиву і навіть глуму, докотилася до вдови Гриценко.

Васька готувався до промови не менш урочисто, як Аскольд. Тільки що він не хотів хизуватися перед своєю дівчиною, ні налюбуватися самим собою. Він хотів спра-

ведливо і вірно виявити вдяку довголітньому педагогові, якого щиро подивляв. Його мати, сповнена любови до свого одинака, ходила навшпиньки і обурливо фукала на кожного, хто голосно говорив під дверима, то на Настку, яка заголосно зачиняла двері. Бо ж, нарешті, як можна не бачити, що хлопець працює?! Віршовану промову пише, жарти? Вона не гордилася з того перед усією громадою, але зачувши, що Аскольд єдиний у школі вирізнений, почала обурено протестувати. Що ця Сокориха наробила стільки шуму, немов це не Бориса Карловича, але Аскольдове тридцятьріччя будуть обходити? І хто ж це казав, що тільки один Аскольд такий там важливий? Та ж нічого подібного! І Панькових донечка грає, і Верніволі хлопець співає, ну а її Васечка віршовану промову пише! Чи чули? Вона спокійна жінка і досі не говорила багато, але як треба промовити, то вона потрапить, бо де ж то видано, щоб тільки своїх дітей вихвалити?! А в других що, тільки самі ідіоти народилися чи що?

— Васечка, ти синочку, не занедбай скрипки через ту промову. — А потім не витримала і спитала: — Васечка! А що таке доручено Аскольдові, що його мати ходить, як цариця?

— Нарис, мамо. Такого ще не бувало. Його мати гордиться, а він хвилюється. Каже — ніяк не виходить! У ліс біжить, кладеться на траву, або ходить...

Мати налякалася.

— На землю лягати? Що ти?? Васечка! Хоч ти, синочку, не ступай у його сліди! Так і занедужати можна!

— Мені не треба йти в ліс, щоби щось написати! І Аскольдові не треба було. Це все через Оресту...

Сказав і похопився, що сказав забагато. Пропало. Гриценчиха вхопилася того звороту: чому і чому. Але хлопець замовк і даремно було його питати. Тільки за яку годинудві, коли виходив із кімнати заспівав півголосом, кинувши погляд у мамин бік:

"Відси Габель, відти Надель
Остар в середині.
Любить Аскольд Орестуню,
Любить не від нині."

З радісного гарячкового настрою Аскольд попав у розпуку. Даремне випишував на папері свої думки. Все кінчилося тим, що дер їх на дрібні шматки та безрадно хилив голову на свої долоні. Все було нікудишне! Все! З тим не можна виходити на сцену! Тим не можна заімполувати Оресті!

— Аскольдику! Що з тобою, синочку?

— Мамо! Не втручайся! Ти того не розумієш!

Збентежена небувалим вибухом свого сина, Сокора пошукала рятунку в свого чоловіка. Він відразу вибухнув:

— Я мушу привчити того хлопця поводитися коректно!

Але вона заступилася.

— Дай спокій! Хвилюється, бо працює! Це перейде, коли скінчить свій нарис. Не хвилюй його ще більше, бачиш же, що з ним тепер щось таке діється...

— Телячий вік, — вияснив їй чоловік. Зайнявся політикою табору, радий, що його звільнено від обов'язку займатися домашніми справами. Підходив день зізнань Настки Гаврищак, день остаточного удару по самопевності Панькова та доведення своєї правди! Треба було готувати свою промову і написати статтю до газети.

Настка і Паньків вирятували Аскольда від домашньої примови, зате він сам не переставав себе замучувати. Зі страхом помічав, як втікали від нього день за днем, як підсувався день концерту в честь Бориса Карловича, а він стояв із порожніми руками в час, коли у Васьки була готова промова і Ореста вміла на пам'ять Баха. Думка, повна сорому чимраз частіше поверталася до нього з єдиною порадою: "Я не можу написати такого нарису, пане професоре..."

А все ж таки знайшовся вихід. Він осяяв Аскольда, немов блискавка. В таборі мешкає ж поет Мурашка! Нехай він порадить! Нехай навіть напише! Все одно, коби тільки той нарис був!

Мурашка саме перебував в останній фазі приготувань до свого авторського вечора. На кіоску серед майдану, біля обидвох церков, в арці, де прибито таблицю для оголошень,

висіли афішки роботи мистця Павленка. У мистецьку вартість праць Павленка багато людей не вірило, але те не мало нічого спільного з вечером Симона Петровича. Його афішки красувалися по цілому таборі, ріжок одної з них постійно кланявся вітрові, і кожен, хто зміг читати, здивований дізнавався, що в Товаристві "Сяйво" відбудеться доповідь і авторський вечір відомого поета Симона Петровича Мурашки "За нові дороги".

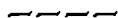
Що люди думали, читаючи ті афішки, чого чекали від його вечора, не приходило йому в голову поцікавитися. Вдумувався в хід власних думок і настроїв. Були хвилини творчого піднесення, от як тоді, коли перебував ще в Авсбурзі, та глибокої зневіри після переїзду до Обергайму, була творча радість і творча безнадія, коли даремно було здоганяти пропалий кудись настрій. Але після повороту з Авсбургу, щось змінилося. І чи були це слова колишнього полтавського поміщика Дмитра Олексієвича, що підбадьорив його до писання, чи дівчина Валя з Волині, що так подобалася йому, чи врешті той католицький чернець о. Гавота, що вручивши йому Ірмологіон і собі докинув, може й несвідомо, трохи віри в його талант, досить, що повернувшись до Обергайму Симон Петрович знайшов творчі думки.

— Що привело вас до мене? — спитав він молодого Сокору.

Про розправу й ворожнечу двох провідників — Управи й опозиції — Мурашка встиг уже чимало почути. Він навіть побував уже на розправі. Сидів там задивлений у стелю, бо спершу мало обходило його те, як ті люди виглядають; слухав тільки що говорять. Зацікавлено, з чимраз більшою увагою, виловлював слова висказані спокійно, гнівно, злісно, байдуже, які могли б йому придатися до задуманого твору. Це ж було життя! Це ж було те, що хотів писати! Про нарід, який вийшов із рідної землі! Тут виливалися всі пристрасті і в якомусь дивовижному вигляді народна кривда. Але ці стрільна спрямовані у фальшивому напрямку! — помітив він. Замість цілити у ворога, вони повертаються до своїх же рядів! Чи вони того не бачать? — питав не тільки себе, але і своїх земляків, яких устиг

знайти в таборі. Земляки, які майже всі без виїмку опинилися по стороні Сокори, здвигали раменами на його наївність. І тут же втяли йому видно давно виготовлену і продуману промову на політичну тему. Там було і про диктатуру і про демократію, про націоналістів і про соціалістів, про гетьманців і про...

Мурашка вислухував терпеливо і гонив за своєю думкою. То був удар із своїм рідним західним світом, — думав він тихцем. — То вибухла ріжниця сторічного розділення народу, світогляду, впливів, вимог, стремлінь...

Хоч він бажав триматися неутральної смуги, то якось мимохіть схилявся до Сокори. Забув, як прихильно прийняв його Паньків, як за його старанням відгородили куточок на горищі, щоб він мав там спокій і міг писати, та що завдяки тій же Управі Панькова його не кликали до ніяких робіт, як рубання лісу, як стругання картоплі в кухні, двигання речей, які прислали до магазинів. Усе те зникло з його пам'яті. В мові Сокори було щось більше близьке, рідне, зрозуміле йому. Всі ці хвилювання, настрої, боротьба розтоплювалися в його палкій душі, немов чавун у вагранці й він горів таким самим бажанням, як і вони. І він спраглий справедливості, правди і волі. А проте йому здається, що його думки йдуть якимись іншими дорогами. Він зо щирого серця завидував усім тим паньківцям і тим сокорівцям їх завзяття й віри в те, що те, що вони роблять, добре й потрібне. Немов у них не дві ноги, що ними вони ходять по землі, тільки чотири, в той час, як у нього, Симона Петровича, замість них розвинулися крила, що раді би понести його кудись у простори, де немає лайки ні зневаги, ані глузу над його ближнім, тільки виrozumіння і справедливості. У нього не було охоти включитися в розпалені пристрастями події, тільки чимраз виразніше кристалізувалася думка, як використати їх у своїй творчості. Але це потім колись, а не тепер. У громадянських справах він сам собі здавався одним пелюстком якогось великого цвіту: не створив його, не формував, а болів, коли вони в'янули, і радів, коли переможно в усій красі розцвітали.

Звернення до нього Аскольда теж чимало його підбадьорило. Якщо до нього звертається молодь, значить він відомий кожному, потрібний. Значить немає чого турбувати себе думкою, що на його авторський вечір мало хто приїде і не буде кому слухати його нових думок. Напише! Звичайно, що напише!

За два дні Аскольд сховався сходами з горища з рукописом нарисів в руках. На горі було виписано: Симон Мурашка. За тими великими буквами наступав наголовок: "Вершник". Симон Петрович дозволив своїм думкам мандрувати за хлопцем, що вийшов від нього такий урадуваний, не прочуваючи, що в тій хвилині той хлопець стояв на долині сходів і кусав від безсилої люті свої губи. Що за ідіот?! — дивувався він. — Своє прізвище дав! Та ж то маю бути я! Я! — І не вдумуючись, він загнув частину з прізвищем та віддер її.

Першими на вечері Симона Петровича з'явилися несподівані слухачі — голова Таборової Ради радник Роман Лебідь і полковник Михайло Олександрович Жучко. На долині сходів вони встигли вже посперечатись і, піднімаючись угору, докінчували ще свою суперечку. В руках у радника була газета, в якій надрукували одну зі статей Сокори і вони ніяк не могли над нею погодитися. Бо де ж таке виписувати? — не хотів зрозуміти Лебідь. — Писати, тобто голосити цілому світові про потребу видати білу книгу про чорні діла Панькова! Чи ж так уже справді зле з ними? Чи немає почуття дійсности? Чи ж на конті Панькова немає ні одного корисного, навіть добродійного вчинку? Спитати б тільки тих усіх зі східних областей, що на початку існування таборів так тремтіли за своє майбутнє, а дехто і кінчив зі собою зі страху, що їх відвезуть "на родину"! Спитати б їх, що Паньків зробив для них, а якщо вони того не знають, то варт розповісти, як Паньків розїздив де міг, як проводив ночі на лавках, бо не було де переночувати, коби тільки добитися того, щоб ті люди, наші люди, мали право волі! І ще більше добрих учинків рахується за ним, а проте ніхто не збирається видавати книги про добрі вчинки Управи. Їх погляд інший. Вони є перш усього люди. А люди повні хиб, але і добрих сторін. І якщо він, Михайло Олександрович, хоче поради, і якщо вони мають фонди, то нехай видають твори Мурашка, чи інших письменників, але не оплюгавлюють громаду на радість ворогам!

Щоби погіршити цілу справу, газета дісталася до рук Лебеда від самого полковника. Авгсбурзький тижневик був уже в обігу в цілому таборі. Прихильники Сокори розхоплювали її один від одного, підкреслювали те, що на їх

гадку було гідне уваги, читали, обговорювали і вдоволено всміхалися. Має відвагу! Має чоловік відвагу сказати правду в очі! Такого треба на команданта!

Директор Ларчак, редактор "Таборових вістей" прив'язався до шматка паперу, готуючи гідну відповідь провідникові опозиції, яку він думав помістити частинами в таборовій газетці. Друкарка редакції, поважна, з чималим вантажем переживань жінка, розповідала своїм приятелям усі подробиці. "Замучив, — скаржилася. — Чисто замучив мене. Змінює і змінює, а воно ж і так нікудишне! Магістр Соко́ра блискучий стиліст, а Ларчак от собі писака". А втім, вона рахувалася на списку працівників Управи, але належала до прихильників Соко́ри і навіть не дуже з тим і крилася.

— Ви ж побачите, що дійде до окупації, — сказав, зупинившись на сходах полковник Жучко. — Тобто порозсилають нас по чужонаціональних таборах. І от тільки ми добилися до своєї влади, своєї, прости Господи, самостійної держави, як того і гляди все скінчиться, бо самі собою не вміємо управляти! Для мене це прообраз нашого вміння володіти державою! Якщо б ми її мали, виглядали б точнісінько так само!

— А кого ви обвинувачуєте, Михайле Олександровичу? — радник Лебідь зупинився і собі. — Ви самі належите до партії, яка сіє в таборі невдоволення!

— Кожна конституційна держава повинна мати опозицію, а чому нам пасти задних? Нарікаєте на терор, на диктатуру других, то зрозумійте, що ніхто не хоче вашої! Нарешті добились ми до якоїсь демократії! Я не незгоду сію, як ви ласкаво завважили, тільки вважаю своїм святим обов'язком вказати на хиби Управи! Та куди ж там не говорити, а якже толерувати побиття?!

— Чому ваша опозиція мусить робити стільки галасу? Непотрібного і неоправданого галасу? Та ж самі знаєте, що побиття не має нічого спільного з Управою!

— А помиляєтеся! Має! По тій лінії йдуть вказівки Управи! І нічого тут обвинувачувати Олексу! Як навчився, так і діє!

— Ви не маєте рації, і ви те знаєте! І чого ви тільки

напосілися на мене? Бачите ж, що я вибрався на душевний пир!

— І ви його сподієтеся тут знайти? Ого-го!

— А чого ж ви йдете сюди, коли не сподієтеся нічого доброго?

— Бо ви йдете! Де ж можливо вас самих пустити! Я не мав би ясного образу, бо ви не бачите дійсності! Тобто, якщо б ви хотіли мені потім розповісти, які такі нові дороги показав нам поет!

— Даймо людям перейти, — сказав на те Лебідь, зігнувшись полковників колючий погляд та відступив під стіну.

— Гм..., — здивувався полковник, спокійно оглядаючись. — І то все на вечір?

— Ми ж ідемо?

— Та то ми, а то.... — не докінчив, тільки похитав головою.

— Я сідаю там на лавці, — заявив Лебідь, вказуючи паличкою на бічну стіну, коли вже опинились у невеликій залі. Перед лавкою був довгий стіл.—Зможу собі записати поетові думки! Хочу мати свою власну гадку про вечір, а ви, Михайле Олександровичу, сідайте собі окремо, бо ще схочете на мене впливати!

— І я туди ж! — заявив рішуче полковник та глянув згори на меншого від себе радника. — Треба зайняти вигідні позиції, щоб ворог був на очах!

— Ніколи і ніде не позбудешся вас! — зітхнув радник, засовуючись у лавку. — Маю тільки одне бажання: не говоріть до мене підчас читання творів!

— Не думаю, щоб вони мене так захопили, щоб я не захотів про них говорити!

— То кажіть, але не голосно!

— Команду всі мусять чути! Погляньте, що народу валить! — докинув, поглянувши на двері.

Люди, яких ніхто не міг би підозрівати в зацікавленні літературними справами, сунули й сунули до будинку першої кухні, де "Сяйво" мало свою домівку. Пнялися столами нагору, зупинялися нерішучо на порозі, помітивши на столику біля дверей тарілочку для добровільних датків та,

кинувши якийсь гріш, втискалися поміж лавки, сідали випрямлені то згорбившись, і посилали зацікавлений погляд до стола перед лавками. За ним стояв голова товариства "Сяйво" проф. Заозірний і Симон Петрович Мурашка.

Поет дивився і не хотів вірити власним очам. Він навіть висловив свою радісну, але ніби і якусь сполохану думку проф. Заозірному. Як спонтанно zareагували мешканці на його оголошення! Спершу заповнилися задні місця, потім середні і тільки дві передні лавки не займав ніхто. Тиснулися на задніх лавках, ставали під стіною, але ніхто не відважувався виступити наперед і зайняти перші лавки. Привезли з-над Дністра чи Дніпра ту скромну, але непотрібну уважливість, що каже відсувати себе в тінь перед чужим і перед гостем, та навіть і тут були їй вірні. Може ж прийти хтось чужий! Появилися цілою громадою молоді хлопці, між ними Ілько Матвійчук, обгелений, прибраний, поважний. За ними прийшла інша громада, трохи поважнішого віку, що змірила першу згідливим поглядом і посунула більш до переду. Паньківці і сокорівці з'явилися у всій своїй красі й силі, ладні кожної хвилини гідно захищати свої позиції!

Михайло Олександрович Жучко кинув від стіни косий погляд на обидві групи і спитав уголос:

— Оце має бути наша зміна? Ну й миршава вона!

Лебідь не витримав.

— А ви чули коли: "Поглянь на себе і буде з тебе?" — і відвернув голову, щоб доказати, що він не має нічогосінько спільного з так безцеремонно висловленою увагою.

— А вам знаний зворот "І ти, Бруте?" — спитав полковник, задоволено поглядаючи на надутого радника.

Проф. Заозірний почекав аж переповнена зала втихомириться і тоді представив у коротких словах поета. Потім відступив під стіну до столика з кріслом та відразу почав щось записувати. Мурашка опинився перед рядами облич піднесених до нього з німим зацікавленням. Солодким медом розпливалося почуття в його грудній клітці. Він не зупинив погляду на нікому, він захлинався від щастя, що люди прийшли послухати його! Обличчя Панькових, Соко-рів, Бохнацьких, молодих гуртів і всіх тих, кого знав осо-

бисто, з виду, або й ніколи не бачив, розпливалися в його очах, немов їх оповивала мряка.

— Це місто величне, та моє сільце, де я народився, для мене миліш над усе! — почав він. Стало тихо, так тихо, що, здавалося, люди перестали віддихати. У всіх, що були в залі, молодших і старших, паньківців і сокорівців, **появився однаковий вираз: очікування і розуміння.** — І як же частенько у своїх думках, спішу я над беріг рідного ставка! — закінчив він і якось скромно, сам заслуханий у власні слова, схилив голову.

Ще мить повної тиші, в яку різко вдерлися дитячі голоси з-надвору, і раптом повітрям стрясли гучні оплески. Мурашка кланявся, всміхався, знову кланявся.

— Признатися, — промовив, коли знову втихло, — це вільний переклад з італійського. Промовило до мого серця, от і переклав! — і знову війнуло оплесками. Симон Петрович розгорнув грубу книгу, яку сам зліпив із різного рода паперу, бо порядного не було де купити, поклав руку на ній і знерухомів так, повен надуми. Це був його скарб, його душа. Люди, які були в залі, сиділи на лавках, тиснулися під стінами, були для нього в тій хвилині одною збіркою народною душею, для якої він складав свої пісні, творив майже в кожній хвилині свого життя і тепер приносив їм, немов келих повен вина.

— Я зачитаю два нариси, дуже коротенькі, зразки моїх шукань нового виразу, — промовив і поглянув на всіх від ліва до права. — Що він сказав? — поцікавився Жучко. Радник замахав на нього рукою.

Казка про королеву

Вона була красуня і це знали всі. Вони підводилися, як вона входила. Вони падали навколішки, як вона підходила до вогню. Її чорне волосся переливалося сірою відтінню. Воно не мало полиску. Неслухняно стриміли вгору його непокірливі бадильці. І це здавалося їм короною над її головою. Її білі зуби мали хижість пантери. Її примружені очі дикість львиці. У танці її тіло вигиналося вужем.

І тому її вибрали королевою джунглі, своєю жрицею.

Вона знала про свою красу. Вона бачила, що немає рівної їй красуні. Її світом був праліс. Її батьківщина — розкинені в однім куточку шатра. Її молитва — танець довкруги вогняних язиків у такт одноманітних ударів бубна.

Вона була щаслива. Вона ущасливлювала своїх підданих.

Але прийшов день і до джунглі наблизилася біла людина. І прийшов другий і Королева побачила іншу красуню. Вона повірила, що це справжня жриця. Її осліпила краса очей, що була, немов погідне небо. Її полонив кольор волосся, що був, немов сонце. Її налякав колір шкіри, що не нагадував нічого знаного, хіба що чисту джерельну воду. Вона була біла.

Королева не впала навколішки. Вона скам'яніла у своїм подиві. І вужем повзла думка:

"Я не одна в світі красуня..."

Як тони в музиці, як кольори у веселці так відбилося почуття на обличчях слухачів. На молоденьких личках появилось захоплення, на старших відраза, на тих у задніх лавках повне незрозуміння. Мурашка не бачив їх. Хмелів на radoсax. Як міг іще вранці сумніватися, чи прийдуть на його вечір хоча б тільки члени Товариства! Ось доказ духової вартості його земляків! Туга за рідним словом, за творчими проявами!

Він перегорнув сторінку і читав далі.

К а з к а п р о к о р о л я

Він був надміру сильний і це бачили всі. М'язи на його раменах горбиками підносили темну шкіру. Його зір мав бистрість орла. Його рухи мали звинність мавпи. Вони знали, що він один може їм допомогти.

"Зруш камінь!" — домагалися — "Пробий стежку до води і станеш нашим королем!"

І він рушив камінь, бо хотів бути королем. Він рушив його з місця, хоч був більший за нього і круглий. Але він скотив його у воду, щоб люди могли пити її! Вони впали ниць перед ним і кричали: Король! Король!

І він стояв перед ними щасливий і гордий.

Але прогремів грім і на їх обличчях застиг страх. Грім не нісся згори, він ішов низом. І вони впали лицем до землі і просили свого короля: Поможи! Поможи!

А він стояв із силою в раменах і порожніми долонями. А каміння з узбіччя сипалося і сипалося. Розбивалося на тисячі куснів, на пил, і летіло, розліталося на всі сторони. І коли розвиднілося, в скелі виднів отвір. А з боку стояла біла людина і мала скриньочку і дроти в руках.

А він дивився і в голові важко пробивала собі дорогу свідомість:

"Не вся сила тільки в мене..."

Симон Петрович скінчив і тепер солідно і довго розкашлявся полковник Жучко. З кутка залі відповів йому чийсь тонкий кашель. Скрипнула лавка. Хтось зітхнув. Десь зі заду хтось зашепотів. Серед кашлю перериваючи слова. Михайло Олександрович поцікавився майже на повний голос:

— Оце і все?

Радник сіпнув його за рукав.

— Чи ви ніколи не вмієте мовчати?

— А навіщо ж дано мені мову??

— — — — —

З крайньої лавки Борис Карлович Бохнацький незадоволено поглянув на полковника. Він потребував тепер таких слів, потребував чужої творчости, отакої саме, як ті нариси Мурашка, що можуть дивувати, коли не викликати спротив, бо вони змушували його думати про щось далеке від його власних справ. З учорашнього ранку, коли не сягати далі, тримався його серця нестерпний біль. "Еміграція рушила!" — пішло по таборі слово, що вляло в серця людей нову надію. Для нього — з тим словом — навпаки покінчилися усі надії. Ще два, ще тиждень тому був би не повірив, що така держава, як Бельгія матиме якесь відношення до його життя. Навіть не звернув був уваги, коли вперше почувся з голосника, що Бельгія прийме молодих самітних чоловіків до праці вуглекопів. Не знав і не думав про те, доки жінка не підійшла до нього зі своїм рішенням. Ви-

правлять свого Соколика! Нарешті стануть знов людьми! От нагода вторувати дорогу! Як? — не міг збагнути. Хлопець студіює. Навіщо відбирати його з університету і посилати до копальні вугілля? Чого ради?

Дружина, як і завжди мала для нього вияснення:

— Коби тільки видістатися звідсіля. Байдуже як, щоб геть звідсіль! Хіба ж Соколик довго буде вуглекопом? Та ж то не невольників набирають! А Бельгія — спасибі їй — перша прорубує людям вікно у вільний світ. Звичайно, нам неможливо виїхати, ми двоє старих, хто нас хоче. Але наш Соколик молодий. Він виїде і нас за собою потягне!

— Жінко! — шукав слів, щоб відповісти, щоби перекопати її. — Чи ж то про нас старих тут ідеться? Та ж тут про сина треба думати, про його майбутнє! А чого ж йому так поспішати? Молодий, учиться, ще трохи почекає і знайдуться для нього і для нас якісь ліпші дороги, відчиняться двері іншої держави!

— Ніякі не відчиняться! Ніякі! А як відчиняться, то тільки для нього самого, молодого і самотнього, та ми більше й не побачимо його! А тут візьмуть старих. Вуглекопові дозволять узяти старих батьків! А він у нас сильний, витримає і під землею тих кілька тижнів...

— Ти, жінко, хочеш керувати життям, немов нитками по канві вишивати. А то так гладенько і за нашими плянами в життя не укладається!

Даремне. Вірила в те, що проповідувала. Що б він не говорив і не робив, всеодно виграна не була за ним. Немов у судовому процесі, що не залишає підсудному права апеляції, так його син був засуджений на вуглекопа в Бельгії.

Учепився думками вечора Симона Петровича Мурашка, як спраглий збанка з джерельною водою. Послухати щось нове, подискутувати, подумати, чи не влаштувати авторський вечір Мурашка спеціально для гімназії (те, що не наказано йти на вечір поета, ощадило Оресті ще одного хвилювання!) — от на що готував сам себе, щоб тільки відігнати зі своїх думок образ попереднього ранку. Світанок. До початку дня ще так далеко, а люди надпливають і надпливають з усіх бльоків до воріт. Три вантажники з жовтосиніми прапорчиками напереді стоять уздовж хідника. Поміж ними, обнюхуючи бетон і махнувши тут і там хво-

стом, вештається Кубанчин пес Брисько. Молоді люди, з валізами чи клунками в руках, вантажаться один за одним у вантажники. Хтось ще жартує, хтось затягує пісню. Ті, що нерухомо стоять біля вантажників, дивляться на хлопців тужливим поглядом. Хтось робить знак хреста в повітрі, хтось отирає сльозу. От іде їх потіха, надія, сподівання. Перші вирушують до вольного життя, але на яке ж важке існування!

Борис Карлович стоїть на хіднику біля лавочки, а земля, здається, горить йому під ногами, бо важко встати на одному місці. Тут і там ловить здивований допитливий погляд, кинений у його бік. Чому ж Борис Карлович виправляє на таке свого одинака? — бачить він в одних очах. Е-е, коли вже Бохнацький свого єдиного сина виправляє, то видно їм ніякої надії на виїзд нема! — читає він в очах других. Але ось вантажники рушають до воріт, руки, немов гілки живоплоту підносяться вгору, дзвінко починається пісня. Височать над воротами, над штахетами перед лікарнею і гинуть у ранковій імлі на закруті дороги...

Коли ввійшов у коридор і побачив крізь вікно миготливий блиск ріки Остару в рамках прибережних кущів, над якою син не один раз вилежувався на сонці під час вакацій, відчув тоскне нестерпне почуття. Він не тільки стратив його для себе, він післав його на очевидну смерть.

— ...живемо прогомонілими ідеями, прогомонілими те-
чіями і не хочемо ані сконтролювати, ані змінити їх, — почув слова Мурашка. Полковник приложив долоню до правого вуха і здавався дуже зацікавлений тим, що чує. Біля нього малий і тонкий радник Лебідь ще більше пригорбився, заслухавшись. Борис Карлович заложив ногу на ногу, неспроможний догадатися того, про що попередньо говорив Мурашка. Силою волі тримав свою думку при доповіді, хоч приявність дружини біля нього перешкождала немало в тому. — Світ замикався для нас досі в малому крузі і цю обмеженість ми привезли зі собою сюди. Колись нас розчленували і кожна частина кормила нас іншим кормом. В одній частині ми пізнали світ крізь польські окуляри, а в другій через московські. Ми перейняли їх світогляд. До нас не доходили чистими незмінними ані ренесанс, ані

французька революція. Ми їх пізнали через "переклад" своїх покровителів. Виділили нам із нього стільки, скільки вважали буде корисне для них. А ми, якстій прийняли те не подумавши, щоб творити щось своє окреме. Чи ми хотіли розбудувати свою державу, створити добробут для свого народу так, як нам було б треба? Куди ж! Ми наслідували других! Чому нам наслідувати інших? Назріла пора мати свою власну ідею і нову теорію здійснення її, а не тягнутись у хвості за другими! В нашому положенні, положенні глядача, що оглядає свою Батьківщину-сцену з балкону-чужини, це стає тим більш виразним, потрібним і пекуче-необхідним! Бо ми є не тільки дітьми своєї батьківщини, але і синами й дочками всесвіту і на нас тяжить обов'язок дати щось їм!

Не звертаючи уваги на вираз облич людей, що сиділи перед ним, Симон Петрович перекинув сторінку, відгорнув волосся, що зісунулося на чоло і читав далі:

— Ті два народи, які віками впоювали в нас, що вони і ми це одне, до деякої міри мали успіх. Їм удалось у великій частині переконати людей у тому і зменшити в нас поняття світу, в результаті чого ми повірили, що існують тільки дві величі: одна це велика Росія і в ній ми малі хохли, і друга панська Польща з хлопами-русинами. Поза межами того для багатьох людей починалося мряковиння. У західній частині, окупованій Польщею, зберігся ще в деякій мірі культ німецького божка, що, очевидно треба завдячувати тому, що до першої світової війни ця частина належала до Австрії. Слід ще додати, що наскільки Українці Галичини знали про Німців майже все, настільки Німці не знали про Українців майже нічого. На схід від України, на тому велетенському просторі від нас до Тихого океану, для більшості з нас було велике ніщо без найменшого значення для нас. Як друге зло у нас назріває поділ світу тільки на дві частини: Європа та Азія. Інші частини світу були такі далекі, такі несуттєві, що про них можна було забути. Вистачило, коли дитина навчилася дещо про них у школі та забула, як тільки залишила її. Як же оформилися в тому нашому маленькому світику ці дві частини світу? Європа — це культура, це вищі стремління, це краший зразок людства, це удуховлення. Азія ж — це дич.

це Джінгісхан і наїзд Гунів. Таке розуміння не викорінене в нас і по сьогодні та ніхто не спішиться перевірити ту думку і — шукати там прихильника! В азійських народів своя стара культура, не шкодило б наві'язати з ними добросусідські відносини і занехати клич "бий бісурмена!"

Мурашка розігнався в своїй промові, немов літак, що минув уже приземну шосу і підноситься вгору. Його мова розпалювалася, ставала більш швидкою, видно було, що він передумав над тими справами неодну ніч.

— Я в справі формальній, — несподівано відізався полковник Жучко, піднявши вгору руку. Мурашка замовк на півреченні, видивившись на нього, немов збуджений зі сну. — З огляду на те, що пізня пора, може би поділити цю цікаву, але довгу доповідь на дві частини. Народ заку-рить...

Симон Петрович два рази заплющив очі і знов їх відчинив. Він нагадував тепер лікаря, до якого заговорили під час операції про якусь минулорічну дрібничку.

— Це вже дуже мало залишилося, — промовив він збен-тежено. Голова Товариства намагався усміхом і жартівливим тоном направити прикре враження полковникового виступу.

Поет знову читав. Кілька перших речень вийшли при-спішені, сухі, але розчитавшись, він видно забув про полковникову нетерпеливість і загорів знову цілий. Не треба відрікатися слова "Схід", — говорив він — бо Україна справді лежить на сході Європи. Там творилася перша стара культура. Але не треба теж бути, як та дівчина, що хвалиться, мовляв: дивіться всі на мене, яка я гарна! Лю-біть мене, бо понад мене немає на світі нікого! Тільки треба стати такою працюютою, дбайливою господинею, ввічли-вою до сусідів, що кінець-кінців притягне до себе не тільки увагу, але пошану довіклля...

— Тепер зробимо на десять хвилин перерву, — віді-зався проф. Заозірний, коли Мурашка скінчив. — Після перерви розпічнемо дискусію.

— Я вже голошуся! — заявив полковник. Лебідь глянув на нього і похитав головою. — Чи ви певні того, що визна-сється на літературних справах? — спитав.

— — —

Із задніх лавок люди сунули до виходу, немов виходили із церкви. Без поспіху, мовчки. Язика розв'язувалися у східній клітці.

— Повернетесь?

— Та я гадав, що кудись виїдемо, а той говорить щось, що й не розберу до чого воно.

— Казки читає! Хіба ми діти?? — Та не говоріть! Перше ж було чудове!

— Та ж то не його думка!

— І в тих картинах є зміст! — настоював хтось. — Вони символічні!

— Ти! Що це "символічні"?

— Ви помітили? Він за "єдіною" тягне!

— Він паньковець, чи сокоровець?

— Але д-у-р-н-е!!! — це жіночий голос.

І передні ряди проріджувалися, але не так, щоб світилася на всю довжину блискуча поверхня лавок. Крізь відчинені двері було видно, як ті з передніх місць закурювали зараз же за порогом. Дим поплив хвилиною, окутав їх голови, завернув на залю. Думки видно розбурхалися, бо руки пішли в рух, жестикулюючи завзято.

Ірина засунулася під саме вікно, як тільки лавка опорожнилася. За нею ще пересувалися люди.

— Добрий вечір, — почула голос за собою.

— Добрий вечір, — відповіла, напів повернувши голову.

— Я не знав, що ви цікавитесь літературою? — знову голос за нею. — Ах, правда, ви учителька англійської мови...!

І тепер не відвернула голови.

— Я не знала, що ви цікавитесь літературою, пане докторе, — відповіла.

— Признатися, не дуже цікавлюся! Я втік!

— Ви втекли? Сподіюся, що не перед новою головною медсестрою!

— Пані Леськовою? У мене таке враження, що вона втікає переді мною!

— То перед ким же ви втекли?

— Перед своєю секретаркою! Замучила мене всіми канцелярйними подробицями, всіми виясненнями...!

— Що ж хочете, пане докторе? Добра канцелярійна сила!

— Канцелярія для мене безводна пустеля. Непотрібна. Чи можу пересістися? Не чую вас. А маю до вас справу. Всеодно місця тут не нумеровані, отже ніхто не буде протестувати, хіба, що ви... Але я думаю, що кожен зацікавлений англійською мовою може гозорити з учителькою тієї мови!

Ірина затиснула уста. Не відзивалася. Тільки, коли вже переступив лавку і сів біля неї, промовила:

— Лавка не моя. Кожен, хто прийшов, може тут сидати. Хтось тут сидів...

— Посунеться! — легковажно сказав др. Ничай. — Ви змарніли, знаєте?, — докинув, приглянувшись до неї. Ірина не повертала голови.

— То зі щастя, — сказала. Виглядало, що пильно стежить себе, щоб не сказати чого забагато, і не поглянути на нього.

— Щастя? — перепитав Никифор. — То дивне. Хтось згадував у лікарні, що Ігор був хворий.

— Нічого поважного. Таке... хвилювання...

— Приємно почути. Я думав, що як ви залишили лікарню, то таких випадків з малим не буде.

— Мені треба було відпустки від аспірини, пеніциліни, термометра і таких інших додатків.

— ...до яких ви хотіли колись приложити свої руки, щоб улегшити життя людині, — докінчив лікар її речення. — Але можливо. Доказ, що люди змінюються.

— Ви казали, що у вас до мене справа, — вона ні дивилася на нього, ні не всміхалася. — Яка?

Мовчки приглядався до неї. Ірина чекала. Коли не прийшло ні одне слово, повернула до нього голову.

— Так? — спитала тихо, нерозуміючи його мовчанки.

— Нічого. Хотів, щоб ви усміхнулись!

— І це все? — і цілком проти своєї волі її уста розтягнулися.

— Маєте такий чудовий усміх і так його рідко виявляєте, немов платите за нього податок! Я тужив за ним, знаєте?

— Я не вчула ще нічого про вашу справу до мене...

— Ах, так, справа! Отже я організую прогулянку автобусами до одного з замків баварського короля Людовика II. Може маєте охоту поїхати? Маю вже зголошених двадцять осіб.

— Дякую, що ви подумали про мене... про нас. Ігореві напевно буде цікаво...

— То можна вас включити у список?

— М-м-м ні ще! Коли ви їдете?

— Коли зберу відповідну кількість людей.

— А... скільки коштує...?

— О, небагато. Якщо маєте труднощі з мамоною, то я вам позичу, щоб не стратити нагоди!

— Дякую. Я не можу позичати, бо не маю змоги віддати.

— Тінові я б їх просто дав!

— Але його жінці не можна їх "просто дати"!

— Образив?

— Ні!

Проф. Заозірний появився за столом. Стукотом лінійки хотів скликати тих, які все ще завзято дискутували за столом.

— Прошу панства займати місця. Продовжуємо наш вечір.

— Ви не вірите? — говорив Ничай не зважаючи на людей, які сідали перед ними на лавку. — Я абсолютно зацікавлений англійською мовою! Вона буде мені потрібна. То ж буду вдячний, як скажете мені де вписатися на...

— І чому ви не можете сидіти тихо? — спитала Ірина, кинувши на нього коротким поглядом. — Починається друга частина вечора...

— Бо бачу вас! Чи це оправдує мене?

— Ні!

— Серйозно! Мені треба знати мову! Я знаю, як витяти сліпу кишку, але я не вмію сказати... наприклад, знаєте, як то гімназисти говорять, ...щось, як "я тужу за тобою", або щось у тому роді...!

— Добре, добре, пане докторе!

— Я маю ще другий титул, будь ласка не забудьте його вживати!

Люди входили до середини. Вірні своїй звичці сунули до задніх місць. Тепер вистачило для них кілька лавок.

— Прошу присунутися ближче до переду, — звернувся голова "Сяйва" до тих, що наміщувалися вже в задніх лавках. — Нашому дорогому лекторові буде зручніше так говорити.

— Яка шкода, що перерва вже скінчилася! — зітхнув Ничай, кинувши поглядом на збентежене обличчя Мурашка, "Де ж поділися всі мої слухачі?!" — було виписано в його очах.

— Ви ж прийшли послухати поета! — тихо відповіла Ірина.

— Так думаєте?

— Ах, правда, ви втекли! А все ж таки ви втекли сюди, значить ви були цікаві на поетові слова!

— Нічого подібного! Я прийшов сюди, бо сподівався тут вас побачити!

— Тсс, — почулося напереді.

— Я завжди радів на саму думку розмови з вами, — шепнув Ничай. — На своє власне здивування! — додав. — Я був би висміяв кожного, хто був би колись сказав мені, що я буду чекати на розмову з жінкою!

— Не може бути!

— Маю присягнути?

— Ні!

З передніх лавок оглянулися на них. Всі сиділи вже на лавках і проф. Заозірний попросив полковника Жучка до слова. Ничай устиг іще шепнути:

— Жінки є до всього тільки не до розмови! Не гіршіть-ся! Я знаю, що існують талановиті і мудрі жінки, яких варт послухати, що і як вони говорять, але не можу під присягою зізнати, що тоді бачиться в них жінку! Іноді людина так тільки тихенько дивується...

— Ви неможливі! — Ірина мимохіть попала в давній тон їх розмови.

— Приймаю це, як признання!

— Тссс...

— Тепер треба мовчати, — приложила палець до уст.

— Хто каже? — відшепнув.

— Та жінка, що з нею... хочеться говорити!
— О, іроніє долі!
— Заберіть слово в дискусії, як хочете говорити!
— Хто? Я? Я ж профан у літературі! Дивіться полковник підводиться!

Полковник Жучко почалапав своїм тяжким кроком до стола, витерті підшви знищених черевиків сунули по підлозі, немов лещата. Сів за столом перед лавками, схрестив долоні на його поверхні і затурбовано дивився кудись у простір. Хитав головою.

— Я мав підчас читання того сумбурного реферату хвилину ясновидіння. Ціле своє життя думаю, чому ми, такі талановиті, чесні, прямолінійні не можемо довоюватися до своєї держави. Цей реферат вияснив мені. Немає з ким і немає для кого! Одне було добре і те чуже! Я відгадував, відгадував, що значать ці ваші казочки, та так і не відгадав. Мабуть нічого вони і не значать. Як усім відомо, я прийшов сюди з лікарні, я не зважав на свою хвору печінку, я виграв боротьбу з приявним тут паном доктором Ничаєм, бо я сподівався почути щось цікаве і справді нове. А тимчасом я почув несамовиті речі! Хто вам сказав, що в Україні не було ані впливу, ані не чули, ви здається сказали, про французьку революцію і про ренесанс? Та нічого подібного! Я сам із Полтавщини, я старший за вас, то може дозволите мені щось трохи більше знати. І коли я не помиляюся, то в році тисячу вісімсот...

Він визбирував у пам'яті важливі дати, величні події України і дрібнички мало відомі загалові, а такі важливі для його ровесників і кидав ними в обличчя майже переляканого Мурашки, немов дорогим намистом. Обурювався, затихав, знов розвивав свої думки, а все голосом полководця, що промовляє до свого вояка.

— ...і писати в наш важкий, безпорадний час якусь вибачте, нісенітницю, це просто непристойно! Та кому потрібні ці казочки і ваші думки? Що вони дають загалові? Нам треба кричати на весь світ, у великий дзвін бити про кривду народу, а пан Мурашка розпинається, пробачте над любов'ю до наших сусідів! Не дарма ж нічого не маємо! Не

дарма ж і досі в ярмі! І якже так, що ви ні словом не згадали, що на тому просторі до Тихого океану, як ви ласкаво завважили, є Сибір, і він вглитував і далі вглитує наших людей?? Як так? Може неправда? Може це видумка? Та чого, як чого, але того таки ми чекаємо від вас і таких, як ви!

Нагло від рядів, де передше бачили хлопців разом з Ільком почувся якийсь підозрілий гомін. Не знати було, чи це збирається підмога полковникові, чи навпаки це готується наступ на нього. Залею стрясли гучні оплески. Радник Лебідь нервово тарабанив пальцями по поверхні стола. Полковник підвівся і кроком хворої людини почлапав до свого місця.

— Чи можу відповісти тепер, чи аж при кінці? — спитав Мурашка.

— Якщо бажаєте тепер, то прошу дуже, — ввічливо і з усміхом відповів проф. Заозірний. Хто знав його ліпше, міг пізнати по дрижання кутка його уст, що тон дискусії подратував його і що в нього немає бажання продовжувати її в тому тоні.

За столом Симон Петрович потрапив усміхнутися до своїх не дуже чисельних тепер слухачів. Хвилину дивився кудись убік, немов там було написано те, що хотів сказати і раптом палко заговорив:

— Я думаю, що шановний пан полковник плутає значення і призначення журналістики з белетристикою. Панові полковникові здається, що література має відбивати події сучасної хвилини. Це завдання журналістики інформувати читача про події біжучої хвилини, — звернувся він повчальним тоном до полковника. — Література для мене це біль душі і її радість, це дії, роздумування, конфлікти життя це також краса слова і багатство мови. Хтось навчив нас помилково, що літературна творчість мусить триматися політики і подій часу, в якому вона твориться. Не можливо відірвати якунебудь тему від політичних подій даного часу! Неможливо написати простісеньке оповідання, от скажім, що двоє молодих людей зустрілися несподівано (тут чомусь пані Сокура оглянулася на Ничая з Наверською), щоб не торкнути, як саме стояла політика в тому часі! Я її

зненавидів! Я її не переносу! Можливо, що колись я напишу солідну хроніку моєї доби, але наразі я хочу впливатися волею, я не можу стерпіти ніякої диктатури, ніякого наказу у відношенні до моєї творчості! Я мушу тут зізнати те, що може вам і відомо, а саме, що я не знаю Бога так, як ви тут напевно всі знаєте. Та я впевнений, що тільки Його диктатуру я можу прийняти! І хочу писати про те, що може не має ні глузду ані значення для других, але для мене це зміст мого життя!

— Дозвольте! — знову полковник, не попросивши слова — Кому ж ви будете тоді потрібний?

Знову між громадою хлопців загуло і гучні оплески понеслися залею. Тон його мови і слова зробили враження експлозії в пекарні. Навіть мгр. Сокура, який почав був підраховувати дохід із добровільних датків, підняв голову з зацікавленням, забувши скільки вже нарахував. Його долоні знов ударили одна одну, хоч усі вже затихли. Його почин підхопили і тепер ціла зала дзвеніла гучним ляскотом. Зала була раптом наладована електрикою, на задніх лавках присілися якісь нові люди, все плескало в долоні, очі блистіли, якісь слова чулися тут і там, слова, які виявляли суперечні думки і, здавалося, зараз піchnеться словний двобій. Люди ще надпливали, видно зваблені оплесками або словами, які могли почути крізь відчинені вікна домівки. Ще хвилина і авторський вечір поета, який не хотів стерпіти нічиєї диктатури хіба тільки Божу, був би перемінився в політичне віче, на якому дві партії не переносять себе. Але вже проф. Заозірний стояв за столом, нагнавши на обличчя усмішну, немов актор на сцені, і роблено лагідно втишував слухачів.

— Прощу панства! Я хотів нагадати, що це авторський вечір нашого шановного поета, а не політичне віче. Кожний має право сказати свою думку, але треба просити слова, щоб це справді була дискусія, а не сварка. В долоні прощу не плескати, бо це тільки підсилює хвилювання і розбурхує пристрасті. І треба так добирати слова, щоб не ображувати поета. Бо, нарешті, чого ж його ображувати? Тому, що згуртував нас тут усіх і хоче поділитися з нами своїми думками? Ми не мусимо погоджуватися з усіма творцями, але ми повинні їх шанувати, бо вони дають нам свій талант,

свою працю і час, — такий дорогий для кожного, бо не стоїть на місці, — присвячують нам!

— Без таких творів можна обійтися, — заявив полковник Жучко, зігнорувавши прохання Заозірного не ображувати нікого, і просити слова. — Все, що треба було сказати, зробили вже Шевченко, Франко і Леся Українка. Не знаю, що ще хто може додати?!

— Тепер я винесуся по-англійськи, — шепнула Ірина підводячись, але не випроставшись на цілий зріст.

Ничай підніс на неї погляд. Шепнув:— У чому справа? Вас це дратує?

— Ні! Мушу подивитися, що робить моя дитина. Допобачення!

— Я йду з вами!

— Ні!

— Так!

Якийсь колючий погляд повернувся на них. Розгублення на обличчі Мурашка поглибилося. Очі Заозірного скосились у їх бік. Скрадливим кроком посунула до дверей.

— Ви не потребували виходити, пане докторе, справді! — Ірина зупинилася на сходах і боком глянула на його блискучі черевики.

— Я мусів!

— Чому?

— Бо хотів!

— Досить оправдана причина! Зате не будете знати, як усе скінчиться!

— Суперечкою! Ніхто не переконає нікого! А втім, я не одержав від вас відповіді.

— Якої відповіді?

— Забула? Сумніваюся. Але повторю: поїздка до королівського замку. Йдете, правда?

Ступень за ступенем, все нижче і нижче. Відповідь прийшла на порозі.

— Я вас повідомлю, пане докторе, — сказала, — То залежить, — докинула і мала в думках блакитну суконку, що все ще висіла на вішаку в кооперативі. — А тепер до побачення! Дякую за товариство. Я мешкаю он у тому бльоці, може пригадуєте...!

Він не всміхався, але його обличчя мало веселий вигляд.

— Я пригадую, — впевнив її. — А я мешкаю в лікарні, як може нагадуєте, тож минаю ваш будинок. Заперечень не буде?

— Ні! Із самолюбства!

— Справді? Зацікавлюєте мене!

— Я не хотіла вас турбувати, але якщо вже говорю з вами... Прошу, скажіть мені, чи можливо, щоб дитина від зворушення дістала гарячку...? Тобто від несповненої обіцянки...

Відповідь прийшла не відразу.

— Це б мусіла бути невеликого значення обіцянка.

— О, так! І я замучую тепер себе викидами, що спричинила це!

— Я не можу нічого сказати, бо не знаю причини. І не бачивши пацієнта не можу поставити діагнози. Але такі випадки можливі, особливо з такими дітьми, як Ігор. Найкращий лікар — сповнити обіцянку!

— Ви жартуєте? Якщо б це було в моїй силі, я давно була б сповнила! Тепер добраніч! Дякую. Ось і мій бльок.

— Дозвольте провести вас до дверей?

— Це тільки яких десять кроків!

— Може за тих десять кроків ви зможете сказати мені, що вас справді гнобять?

— Гнобять? Мене? Я ж вам тільки що сказала! Ігор...

— Це так би мовити наслідки. Я хочу знати причину. Хіба, що це родинна таємниця.

— Це родинна, але не таємниця! Навпаки, я хотіла б, щоби про те, нарешті, знав цілий світ!

— Звучить дуже завзято! Як пімста.

Хоч вечір похилився вже над оселею, немов молода мати над колискою своєї дитини, то однак далекі шпилі вхопивши ще рештку дня, чітко виступили на безхмарному небі. Ірина дивилися туди.

— Тін повертається, — сказала тихо.

Ничай зупинився.

— Що ви сказали? — спитав ні то зацікавлено, ні то здивовано.

Повернулася до нього, зупинившись і собі. Повторила майже з тріумфом:

— Тін повертається!

— Коли?
— Не знаю.
— Написав до вас?
— Ні.....
— Переказував через когось?
— Ні.
— Хтось прийшов до вас, що бачив його?
— Ні!
— Не розумію.
— Це може справді важко зрозуміти. Але знаєте, що "хто топиться, той і бритви вхопиться..."

Ничай сплів руки разом — по-наполеонському — і в цій незвичній у нього позі раптом прибуло щось самопевно-визивне. Ірина закинула голову назад і в тому тяж було чимало визивної самопевності.

— Я видаюся вам смішна, правда? — спитала. — Наївна?
— Не кажу цього.
— Але думаю.
— І не думаю. Хочу тільки знати, як дійшло до такої певності.

Ірина рушила до дверей.

— Якщо б ви були психіатром, то я могла би подумати, що вас такий випадок зацікавив.

— Він мене зацікавив, але з інших причин!

— Я не зовсім певна, чи потраплю вам усе вияснити. Говто, як вам цікаво слухати!

— Хіба ж я не просив про те?!

— Мати Божа! — крикнула у відповідь і кинулась до дверей.

На мить Ничай знерухомів. Потім і собі вскочив у вхідні двері. Розчервоніле від сну, з темними щілинами замість очей, з устами близькими плачу, прилипло до шиби Ігореве обличчя.

Очевидно, що Шимаєва бачила, як Ничай входив і виходив, тож наступного дня шелнула дружині душпастиря Олі Деркач, що правдоподібно Ігореві погіршилось. Соко-ра, яка підійшла до них, коли Шимаєва докінчувала свої здогади, ніяк не хотіла в те повірити. Чому ця "від термометра" мала би брати доктора Ничая, який не є лікарем дитячих недуг? І взагалі, вона може сказати щось ліпше! Вчора на вечорі Мурашки вони сиділи разом, а потім ви-йшли перед кінцем. Це все хитро продумане! Люди почи-нали поговор про них, отже офіційно вона залишила лі-карню. Щоб із ним і надалі зустрічатися, до того вжи-вається уявну хворобу Ігоря!

Наслухавшись таких і інших новин та докинувши й собі трохи деталей — усе ж таки сусід найліпше бачить! — Ши-маєву охопила гаряча хвиля. Господи Боже! Чи ж вона може присягнути, що все було справді так, як вона казала? Та ж через її довгий язик ще чого доброго Бог покарає не її, тільки Юрка! Хто-зна коли втік він із Ріміні, а от досі ні чутки, ні його самого!

Налякавшись чимало, вирішила викинути з душі свідомі й несвідомі провини. Питання стояло тільки до кого йти. Який тиждень тому сповідалася в о. Деркача і не винесла з тієї сповіді ні вдовolenня, ні надії, що Юркові таки нічого не станеться і за її щире розкаяння Бог винагородить її. Замість підбадьорити її, душпастир мав для неї такі слова: "Треба покірливо приймати хрест, який Бог на нас зсилає. Бог досвідчує тільки того, кого любить". Якось давніше о. Деркач потрапив додати їй надії на поворот сина, на майбутнє, а тепер всю провину спихав на неї, немов їй було ще замало терпіння. Не те о. Гавота. — Не питайте чого і за що терпите, — говорив їм у капличці лікарні чер-нець. Це було їй дуже близьке і дуже потрібне. — Не пи-

тайте, тільки сконтролюйте свої душі. Бог не посилає терпіння на того, кого Він любить, тільки дає їх тому, в кого душа ще не цілком хрустальна...

Упевнившись, що тільки один чернець зможе направити все, що вона встигла накирнити, потьопала своїм дрібним крочком до каплички лікарні.

— Нема то, як бути монахом! — почула вона в коридорі. — Вже от-от виїздить за океан, а вони ще листами закидують його!

— Відкіля знаєте?

— Чув від директора Видри. Вчора знову прийшов лист летунською поштою.

— Аж летунською! Певне хочуть, щоб іще купив їм карти до тарока і кілки до черевиків. Там, кажуть, того нема!

І обидва чоловіки розсміялися, як із доброго дотепу. Тс були справи, які Шимаєву не повинні були ні трохи цікавити, але заки влякнула перед кріслом, на якому сів чернець, мусіла визбуватися ще одного гріха — зависти. Один чоловік на світі, а стільки опіки має в той час, як вони...

— Останній раз сповідалася тиждень тому, наложену покуту сповнила, образила Бога тим, що... — почала вона швиденько, щоб не докинувся ще який грішок.

О. Гавота втулив обличчя в спітрахиль і намагався справді розуміти те, що чув. Від попереднього дня, від хвилини, як прочитав листа з монастиря, не міг зскупити думок на тому, що не було його справою. Спершу він навіть не вірив, що цей лист написаний до нього, що він прийшов на потрібну адресу, що відносився до нього. Упевнившись, що таки там про нього мова, він перечитав його кілька разів і перше, що відчув, була якась неприємна холодна струя, що просунула помалу, боляче його хребтом. Як? Чому? Відкіля такі закиди на його адресу? Ведення неморального життя, розтрачування громадського добра, обдурювання своїх вірян... Це ж був явний донос на нього! То написав хтось відсіля, хтось, що хотів зачинити перед ним поворот до монастиря! У листі недвозначно домагаються вияснення та оправдання, бо ж для таких людей немає місця в монастирі! Але чому той хтось зробив таке? І хто це?

Табір раптом прийняв найжений вигляд і з кожного кутка, з кожного боку сунула непевність. Цей написав? Той доніс? Та видумала? Хто так дуже цікавився ним, що аж після фальшиве обвинувачення за океан? Відкіля взяв адресу? Хто тут так зненавидів його, що вдався до такої підлоти? І чому? Що той хтось хотів довести і яку користь мав із цього для себе, чи для других? Ну, нехай і зачиняться перед ним монастирські двері, то яка ж користь із того другому?

Монастирські двері зачиняються перед ним... Він повторив це кілька разів і кожноразом якесь інше значення приходило з тим. Вони вже зачинилися! Ніякі виповнені, офіційно підписані папери не мають більше значення, якщо він не вишле пояснювального листа, доки не оправдає себе! Оправдає — від чого? Перед ким? Перед чим? Що може написати? Що це наклеп? Хто ж повірить йому, якщо взагалі взяли до уваги листа-донос, хто-зна ким підписаного?

Двері монастиря тимчасово перед ним зачинилися... Вслухувався в своє почування. Чи це боліло його? Ні! Чи налякало? Так! Не тому, що він раптом, несподівано опинився сам-один серед темної пустелі життя. Тільки тому, що воно розвіяло його довір'я до людини, віру в людину. Віру в рідну людину, поправився він. Це був тупий і прикрий біль.

— Я напишу їм листа, — сказав собі. Але за яку годину ця думка виглядала вже інакше. — А якщо не напишу, якщо не поясню, не оправдаю себе, що залишається мені? Чому я маю оправдуватися з того, чого я не зробив?

Він знову знайшов слово, яким відповів сам собі. Чи ж не сам він ще тоді, як робили прийняття в честь ексцеленції та американських старшин, робив у своїх думках закид Сокорі, що не вміє покірливо признатися до провини, якої не поповнив, бо в тому є щось величне і шляхетне, тільки дорікає другому? Чому ж тепер не вміє, чи не хоче йти слідом власних же навчань і робити те, що доручав другим?

Його кімната вже від багатьох днів нагадувала ждальню, в якій чекають на потяг. Стіни оголені від полицок із книжками, від хреста, що висів над його ліжком. Залишився на стіні тільки закопчений зарис і ясніше місце. Хрест, його

відбитка була далі над ним. Робив у думках підсумки своєї самостійної праці "в світі", шукав за якимсь видимим слідом, що залишився б від його проповідей, науки в школі, вчинків. Виринали в уяві Костянтин зі своїми вояками. Ілько Матвійчук, Аскольд, Ореста і багато-багато шкільної молоді. І раптом неочікувано з'явилася Ірина Наверська.

Чернець усміхнувся до своїх думок вирозуміло, сумно. Якщо в нічому не знаходив своєї провини, то тут саме вона була. Ані те, що в світі називають "коханням", ані те, що окреслюють "пристрасть" — не відповідало б його справжньому почуттю. А проте щось було, щось ніжно-тужливе, неспіймано принадне втискалося в його думки, в його почуття, що повертало і повертало образ Ірини до його думок. Романтик! Ніхто з його сучасників напевно не обдаровує жінку таким почуттям! — сміявся він зі себе і, хоч знав, що він сам і добровільно відгородив себе від світських почувань, проте якось не вмів і навіть не хотів зректися цього. Його становище, його рясa тримала його на достойній віддалі, а ідеал жінки і матері навіть і він міг плекати в своїй душі, — казав собі.

Чи має написати до монастиря про своє дивне почуття? Ні! Це не тільки його таємниця. Це також бажання затримати в душі щось, неторкане людськими здогадами, дотепами, наклепами.

Чи має прийняти цей несподіваний удар, як Божу волю, чи навпаки воно не має нічого спільного з Божою волею? Як зачиняються одні двері, то відчиняються другі, іноді більше їх. Своїм вияснювальним листом він їх відчинить і знов опиниться на старій і знаній дорозі: перед брамою монастиря.

Внутрішня дисципліна, в якій виріс і тренував сам себе, допомогла йому відсунути власні справи в бік і скупити увагу на словах Шимаєвої. Проте він не був певний, чи звернувшись до неї з наукою, він справді думав про неї, чи сам про себе:

— ...треба мати вирозуміння для людських хиб. Іноді вони дратують нас своїми словами, вчинками, поведінкою, але в свою чергу ми можемо дратувати їх і через нас вони грішать. Не можна бачити себе самого без провин. Треба пам'ятати, що світ не створили для нас особисто. Маймо

виrozumіння для других. Поправу починаймо від себе самих. Наш перший обов'язок є жити згідно з Божими законами. Пам'ятаймо, що нікого не направимо обмовою...

— Я не напишу листа, — приплила несподівано серед того думка. — Чому? Я є тим, чим хочу бути, чому хтось має ще й контролювати мене?

Звернувши увагу на свої справи, чернець не переставав дивуватися. Відкіля в нього стільки бунту? Чому навіть любов до Великого Творця прибирає тепер інший вид? Чи це вплив чужої землі? Чи це дух касарні, далекої від монастирських законів чи вишуканих сальонових форм, переходить на нього, на них усіх? Бо ж усі вони в якійсь мірі змінені. Свідомість цього приходила до нього від сповідальників, у цьому можна було переконатись і на судовій розправі. Вступ на залю розправ був дозволений кожному, хто хотів увійти і слухати. Кожного дня на сходах залишалися сліди десятків ніг, пороку коли була погода, і трохи ріні, коли падав дощ. Поруччя на горішній поверх вежі ставало липке від дотику рук. Від ранку до години п'ятої після полудня на сходах і на платформах чулися голоси. Вбільшості чоловічі, бо жінки соромилися йти на розправу. Коли сходили вже вниз, зупинялися ще на розмову цілими гуртами, а потім розходилися по кімнатах і несли в своїх думках намул нових каламутних вражень, щось немов ту пилуку на сходах. Переповідали і коментували тим, що не побували на розправі трохи так, як справді було, а трохи так, як хотіли, щоби було, або вони вірили, що так, а не інакше там говорили. Від їх слів постаті за столом у суді і свідків ставали чимсь, немов зарисами портретів, на які мистець накладає чимраз більше краски. Залежно від барв і рисунку вони прибирали принадний, відразливий, або карикатурний вигляд. У супроводі глумливих завваг чимраз голосніше підносилися голоси обурення на допущення до такої розправи. Таке видовище шкідливе і його легко можна було уникнути! — хвилювалися. Це скандал для цілого українського народу! Інші забігали вперед і хотіли знати не

тільки, кому це було потрібне, але і чим це все скінчиться та що з цього вийде.

— Порозсилають нас по чужо-національних таборах, побачите! Побачите! — бідькались песимісти.

Крісла зложені півколом перед довгим столом у приміщенні Таборової Ради блистіли під світло своїми витертими сидіннями. На столі накритому зеленою бібулою стояв дзбанок із водою, попелничка зроблена з баньочки, в якій була колись м'ясна консерва, олівці та якісь папери. Двері були відчинені, та кожний, хто надійшов сходами, тільки заглянув до середини, але не входив. На сходах люди зупинялися, робили дорогу свідкам, нараджувалися. Ще ніхто не сидів у залі нарад, але вже в повітрі висіла напруга, що, ніби насичений електрикою небозвід, могла наділити їх словними блискавками та громами. Вплутані в розправу члени Управи стояли ще на долішньому коридорі цілим гуртом, як самопевною діловою ходою минув їх мгр. Сокура зі своїми однодумцями.

— Панове! Пора!

Коли з'явилася Настка, на залі було вже повно. Зупинилася нерішуче біля порога. Серце годі було втишувати, воно і так не хотіло її слухати. Від високо підведеної напереді зачіски відділився русявий клаптик і безтурботно повис над чолом. Настка дмухнула на нього, та він тільки піднісся над чолом і перекірливо повернувся на давнє місце. Неставало їй звичного руху, яким засувала неслухняне волосся під хустку. Від того прибувала певність себе, бо знала, що виглядає порядно, як Бог приказав. Але хустка залишилася в минулому, Настці ніяк не хотілося повертатись до неї, хіба в морозні дні. Але і на капелюх, вона ще не могла зважитися.

Із задніх крісел ніхто не оглянувся на неї. За столом радник Лебідь помітив її і прикликав паличкою ближче допереду. Перед столом хтось стояв і говорив, худорлявий секретар записував щось у папери. Хтось помітив радників рух і оглянувся на неї. Якесь слово пронеслося залю. Пішло шепотом від вуха до вуха. І тоді вже більше голів повернулося до неї. Сокура навіть усміхнувся і запрошуючим жестом руки попросив її й собі допереду.

У своїй жовтій суконці в лапатий чорний узір посунула Настка до стола напів жива. Сіла на передньому кріслі, стягнула суконку на колінах, чекала. Твердо постановила, що щоб там хто від неї не хотів, вона оборонятиме себе. Яке там чие право до неї? Люди різне підказували, навіть Ілько настрашив її. Йди-йди, мовляв, ніхто порядний по судах не тягається! Вдома бувало казали, що то "публіка"! Ще ті там твого Американця нагадають!

Не всі мамині науки трималися міцно Настчиної голови, коли був біля неї Сай. Тоді все виглядало добре і не було причини докоряти собі. Та й хто там міг би знати, чи мама боронили б ходити з Сасм! То тепер причепилася до неї така думка, невідомо чого і пощо. От, щось немов "на злодію шапка горить". Вони думають своє, а вона витягає свою провину. Людям вона перестала вірити. Не знати, що чекати від кого. Роби, як знаєш і можеш, та так і жий. Як вилізе з тої халепи, то зробить комусь щось добре. Може тому малому Ігореві. Нехай їй уже якось Бог простить. І так не знати куди її таку грішну подіє!

Тільки, що як так подумає на здоровий розум, то що вона аж таке велике зробила, щоб її за те карати? За того німака, що на нього окріп вилляла, то вже відпокутувала під час війни. А більше навіть на Страшному Суді не знайде нічого в своїй пам'яті. За німака вона перед Богом не буде відповідати. Його гріх більший. Як питає Бог її, то вже питає і його чому до того дійшло. Ая! А зі Сасм було їй добре, то чого ж мала втікати від нього? Поїхав до своєї Америки і її лишив, бо там йому видно її не треба, ну, що ж треба приймати, як Бог дає. Кажуть, що добре, то не довго. А от таки має про що згадати і нічия то справа!

І за Ілька вона не буде відповідати перед Богом, — думала далі, немов мала приступити до святої сповіді, а не бути свідком на розправі. В селі бувало казали щось таке, що тоді вона і не розуміла. "На милування нема силування". Та ото ж то й біда, що з Ільком не було милування. Була Бистриця, була дорога до Станиславова, була стріха на хаті, яку не було чим залатати, але не було її — Настуньки з Опришовець! А для неї рідне село — то одно, а милування з парубком то щось інше. Нині було б усе інак-

ше, якщо б до неї не говорив був про Бистрицю, тільки про них! Дивний той Ілько! Чоботи для неї шив, а навіть словом про те не згадав, а потім лютъ його на неї взяла і в річку вкинув! Ото, Господи! Ну, але то вже, як то кажуть, "що було то минуло!" Парубок він добрий і буде комусь доля непогана...!

— Свідок Анастасія Гаврищак!

Суддя Висоцький, який провадив розправу, заговорив до неї, але вона не зрозуміла ні слова. Щось невиразне діялося з її головою. Була тепер повна бунту. Дивилася на нього вороже, з визовом. Що ви хочете від мене? — питали її очі. — Як я була голодна, чи перевтомлена працею на "баворчиних" сіножатах, то не було кому спитати, чи мені чого треба?! А тепер ви мене знайшли?? Раптом слово "публіка" набрало якогось окресленого значення. В суді люди не говорять так, як на вулиці, чи в хаті. Все, що скажуть, то якесь перевернене, недоладу. Персхиливши голову приглядалася до Висоцького. Чи ж справді до кімнати того чоловіка вона приносила масло, сир і яйця, його жінка купувала все, що Настка мала і навіть він усміхався і не сидів надутий, як індик? То той самий пан? Вона взяла в пальці свою бороду, не відривала від нього погляду. В його кімнаті здавалося їй, що то якийсь бідний, незарадний пан і навіть спускала трохи з ціни. А тут він дивиться на неї, ніби святий з образа і питає її тай питає, як вона називається, немов забув, що вона Настка Гаврищак, або ніколи не бачив її!

— То ви, пане, в третьому бльоці сидите? — не стерпіла.

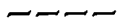
— Свідок Анастасія Гаврищак нехай не... —

Чому залею пронісся сміх? Чому обличчя Висоцького стало страшенно грізне? Секретар Управи не відчинив вікна і швидко сірі сувої диму дісталися до Настчиних легенів і вибухли кашлем. В магазині світилося, як вона чекала, щоб Ілько відійшов від порога, — почала дуже докладну розповідь серед кашлю. Питання Висоцького стало раптом зрозуміле і Настці не прийшло в голову не сказати щось. Ілько тоді чекав на неї, бо ще ніколи так не було, щоб вона засиділася десь без нього...

— Нехай свідок Анастасія Гаврищак не відбігає від

теми, — напімнув її суддя Висоцький. — Отже, що свідок бачила у вікні магазину...?

Настка глянула на нього не зрозумівши, чому їй перервали, і почала знову від початку. Говорила все що знала. Замовкла, щоб нагадати собі, дивилася на суддю, коли наводив її на потрібний їм факт, додавала без надуми якесь слово, як не було того потрібного. Із кожним вимовленим словом зменшувався тягар, що гнобив її серце.

Найбільше люті виявив худорлявий секретар Управи Славко Микитин.

— Ну, і проклята ж та цибульниця! — вибухнув у крузі своїх однодумців. — Нехай стережеться, щоб я не стрінув її десь у темній вулиці, бо буде біда!

Однодумці докинули по словечку. Один із них відмітив:

— Запроданка Сокори! — і докинув з почуттям громадянина великої держави й вірного члена своєї партії: — Це ж нам пошкодить при виборах! Тепер певно розпишуть нові вибори і ми мусимо допильнувати, щоб вибрати Панькова! Не знаю, як...

Другий докинув і собі.

— То правда! Якто кажуть "розсипаного пір'я ще ніхто не позбирав!"

— Добре, нехай, — відіззався ще один. — Паньків — адвокат і я вірю, що якось він вияснить усе. Я вірю в нього. Але кажим десяток людей виїде за тиждень за океан, то яку ж славу вони понесуть про нього! Ні! Таки шкода чоловіка!

— Ах, ти дівко! І чого ж волочишся сама по ночах?!

— Сама?

І пішли слова за словами, яких навіть не прочувала Настка, що саме вибралась у розшуки Ілька.

Давнім розгоном, коли ще радились із собою і звірювалися зі своїх турбот, хотіла Настка поділитися з Ільком і тепер своїми думками і враженнями. Цілої заверюхи, що

викликали її зізнання в рядах паньківців, вона навіть не підозрівала. Зізнала правду. Сказала те, що бачила. Відповіла на їх питання. І з тим її турбота скінчилася.

Чи не вперше відколи від'їхав Сай стало їй легко на душі. Напруга увірвалася. На її місце прийшло легко-безтурботне почуття. Молода вона, здорова, от-от тітка Маруся знайдеться (Наверська кинула вісточку про неї!) і все якось піде. Був Сай, було добре. Пішов від неї, га, що ж робити, треба якось і з тим жити. Може виїде до Англії — беруть же туди самітних жінок, — а може ще почекає. Треба порадитися з Ільком. Добре було, як "сидів" у тій самій кімнаті, що й вона, за шафою і розвішаним коцом. Розсварившись з нею, перебрався до хлопців і тепер треба було його шукати, щоб сказати дві слова.

Крокуючи майданом між бльоками, питала себе, за давною звичкою починаючи своє речення від дієслова: "Чекай а хіба ж Ілько такий, як був передше? Та ж ходить тепер, як той паничик! Розуму йому докинули тепер у тому, як йому кажуть університеті. Вже його голова тижча стала і хилиться додолу, а не підноситься вгору, як порожня маківка на воді!"

Невідомо скільки мудрости прибуло Ількові на лекціях Народнього Університету, де сидів біля скриньочки на добровільні датки, тільки, що вислід їх зустрічі не був ані трохи схожий на всі попередні. Побачивши її на порозі кімнати хлопців, Ілько прийняв страждальний вигляд і розкашлявся.

— А то що, Ілю? А то що? — затурбувалася, приглянувшись йому.

— То, — вияснив парубок, поборовши вкінці кашель, — відзивається ще моє ребро!

— А хіба через зломане ребро кашляють? — спитала недовірливо Настка. У кімнаті не було нікого. Одні поїхали на лісорубку, другі пішли до праці в гаражах, ще інші мали поліційну стійку. Ілько перестав працювати. Він підшукав тепер для себе щось таке важливе й цінне, що аж стало йому легше жити. Над берегом Остару він помітив неужиток, клаптик землі, який належав ще до касарень і яким ніхто не цікавився. Серед бур'яну і трави розцвітали там ромени, біліли поміж зеленню, немов хтось сипнув на неї снігом із шпилів Габелю. Ілько довго стояв на тому клапти-

ку землі і дивився на бур'ян, на траву та на ромени, заки в голові засвітила думка: тут можна скопати грядки і посадити цибулю й часник і ще там щось! Він розвинув небувалу в нього швидкість, розшукуючи рискаля й потрібне насіння. Чого не міг знайти в касарнях, позичив у "баворки", в якій обидвоє з Насткою працювали під час війни. Коли всунув рискаль у землю і викинув її скибу, перемішану з камінчиками травою вниз, одну і швидко другу й третю, зупинився, сперся на ручку рискаля та поглядаючи на неї всміхнувся. Якась комашка поспішила сховатися в інше місце, показався маленький черв'ячок, ударив у його ніздрі свіжий сирий запах. То була земля! Нехай камениста, нехай не чорна, але земля, що її люди управляють, засівають і вона родить для них.

Швидко після того, як уже пішли короткі грядки згори до вод Остару, Ілько почав "будову" колиби. Стягнув десь старі двері й кусні касарняної шафи, а коли не стало матеріалу на двері, приніс коц і повісив над отвором. У свіжі, але неморозні ночі спав там, а вдень пересиджував на березі та приглядався як виколюється й росте насаджене ним насіння. Міг там сидіти цілими днями й ночами, і ніхто не був йому потрібний. Тільки увечорі, в яких були лекції в Народньому Університеті, Ілько прибирався в білу сорочку, за'язував гарасівку, що ще колись дістав був від Настки, та поважно крокував до будинку гімназії, де в одній із клас відбувалися лекції. Те, що там почув, пробивало собі дорогу до його голови дуже помалу. Дечого цілком не розумів, дещо слухав би і слухав би та й одної години було замало. Коли професор згадав про Карпати, говорив про річки галицької землі і навіть назвав його Бистрицю, Ілько відчув такий приплив гордості, якої досі навіть не знав. Про його річку говорять у науці! Про неї знають у світі! Гей, Насте, як же ти можеш бути така байдужа до неї?!

На лекціях Народнього Університету муляло Ілька важке до здійснення бажання: коли б хоч отими дверима, що входить стільки людей, увійшла також Настка. Правда, прийшла була одного разу і то, як казала, заблудила. Видно це правда, бо більше не показувалася. Побачила б його між тими всіма вченими людьми тепер! Чейже, — думав ще

Ілько вбираючи свої думки так, як робили в його рідних Опришівцях, — той Американець не засліпив її так, що й не бачить, як його тут шанують і навіть люблять?! Американець, тобто Сай Іст відійшов зі своєю частиною в невідоме для Ілька місце, але ті різні джипи і вантажники могли знову пригнати його котрогось дня до Обергайму.

То були бажання й думки, які приносила зі собою атмосфера науки, хоч і подана в дуже скромній дозі. Але вона переходила на нього і він за всяку ціну хотів блиснути перед Насткою своїм новоздобутим знанням, сказати щось мудре, чого може вона і не зрозуміє, а може і він не був певен його справжнього значення. У колибі ж, коли крізь щілину між завішеним коцом і стінкою проглядало зоряне небо, коли від кожної травички, бур'яну і споневіряного ромена, який мусів відступити місце часникові, цибулі чи кропові, йшов таємний незбагнаний поклик природи, Ілько бачив Настку в іншому виді і тепер хотів похвалитися перед нею не своїм розумом чи знанням, тільки силою.

Тому, що ті два бажання не приносили потрібного висліді, причому ні Зоська з Самбірщини, ні Магда з Лемківщини, ні Тереня з Поділля не спроможні були викинути Настку з Ількового серця, вчипився він, мов голодний хліба. нового об'явлення в його житті. "Військові вечори" називали чоловіки кімнати самотників ті години, коли сходилися хлопці, що зійшли з гір, та оповідали про бої, про воєнні пригоди, про свою втечу й перебування в горах, уже зовсім забувши про обережність, мов уся небезпека була за ними. Перед Ілковими очима були не тільки його рідні Опришівці чи сусіднє місто Станиславів, але ціла Україна. Я не сам, — думав він, і від того нове світло появилось в його душі.

Ілько терпеливо вислухав Настчиної розповіді про розправу. Щось пильно вишукував поміж розсипаними на горішньому ліжку речами і не хотів ані на хвилину перестати.

— Що десь з усіх дівчат у таборі тебе одну туди понесло! — завважив, хитаючи головою. На обличчі дівчини

відбилось вдоволення, ніби це було великим признанням. — Дивися, чи ти чого не наварила!

Настка легковажно рушила раменами.

— Сказала, як було, — промовила. Подула на клаптик волосся, що знову сповз на чоло. Ніщо не могло зігнати усмішки задоволення з її обличчя. — Тримайся там угорі! — погрозила своєму неслухняному волоссю. — Не пхайся на чоло!

— То така твоя вдача, — сказав Ілько і все ще шукав чогось, — Впер-таа...!

Настка сиділа на ліжку безжурно хитаючи ногами. Після турбот, що їли її кілька днів перед розправою, настрій після неї здавався їй чудесною легкістю.

— А правда, що другої такої нема? — спитала самопевно й хитро, кинувши з-під брів короткий погляд на нього.

Ілько був повернений до неї боком.

— То, — відізався багатомовно, — так мені здавалося колись...!

— Ади!

Охопила зубами вказівний палець і натиснула його. Докинула, ніби намагалася відгадати:

— А хто тепер, Ілю, Зоська, чи Тереня...

— То, — відізався знов Ілько, який видно починав тепер так усі речення, — Настуню, вже не твоя справа...

— А на дружку запросиш?

— Я? Тебе? Мені такої дружки треба, щоб на весілля висиділа до кінця!

Настка дивилася на сліди своїх зубів на пальці і не відзивалася.

— Може на твоїм висиджу, — сказала не відразу.

— То хіба лише тому, що нема до кого побігти!

Вона знову тримала палець поміж зубами. Раптом накинулася на нього:

— А був час, що побивався за мною? Був? Кажі, був? Ілько повернувся до неї здивований її вибухом.

— Навіть сватав, що? Не було так? І не було на то ради, правда?

— А я не знаю до чого ти...

Настка знову перейшла на спокійний тон.

— А до того, що і в мене не було ради...

Ілько дивився на неї хвилин дві, на її схилену голову, на рівні темні й стягнені тепер грізно брови, і його обличчя роз'яснилося.

— Ех, ти опришовецьке... — і не докінчив. Невідомо, що мало слідувати за тим. Чи "дівча", чи "щастя", чи може "зілля". Він тільки покрутив головою й замовк.

Хвилина примирення знову повернулася до них. Підперши голову рукою, відізналася, ніби ненароком, ніби без зацікавлення:

— А як там, Ілю, твоя хопта? — Про Англію вона забула.

— Хопта?! А ти бачила?

— А що на тій каменюці виросте?

— Як походиш коло рослинки, то і на каменюці зародить!

— Ади! І не знала!

— Ти знала, та за землю так скоро забула!

— А хто тобі казав, що я забула? І пани в місті, і ті про неї не забувають! — сміялася вже Настка. — Їсти ж їдять, що? А то ж із землі!

— Хочеш подивитися на ту "хопту", то ходи, — вже й собі розсміявся Ілько.

Він ступав скошеним зарінком таким певним кроком, його обличчя сяяло таким щасливим усміхом, що Настчині очі щохвилини здивовано поверталися до нього. Той парубок, і не той. Ніби такий, як був ще тоді, коли привезли його на роботу до Німеччини, до "баворки" в Обергаймі, а може навіть такий, як був ще вдома в Опришівцях. А може і якийсь інший, якийсь цілком новий. Господоньку, чи ж би то той "верзитет" так його переробив? А Ілько тимчасом маршував уперед, як людина свідомо своєї мети, та навіть не дивився на Настю. То вже не той Ілько брудний і непоголений, що оглядав із високого берега водосвяття на Остарі. Не той п'яний парубок, що кидав недошиті жіночі чоботи до річки, і не той, що з'явився на заклик о. Деркача в Парохіяльному Уряді, пригноблений, розгублений і признався тихим голосом: "Та вдарив, ударив, щоб знати, що моя". То вже Ілько, на якому позначилися і

слова та опіка о. Гавоти і "військові вечори" і його роля-завдання, яке доручено йому в Народньому Університеті.

Вони пішли вздовж річки рука в руку, а коли за ними залишилися будинки з людьми, з усюди приявною розбігаюною діворою, праворуч перед ними простелявся зарінок, а на другому березі, понад густими кущами червонів дах гаражів, Ілько насмілюся взяти Настчину руку. Дивився при тому на шпилі, немов він тут ні причому, ніби не знає навіть, що Настчина рука в його долоні. Вона не боронила. Але й собі мала такий вигляд, що нічого про те не знає.

— А де ж то твоє "поле"? — спитала, коли перейшли шматочок над берегом.

— А он там! — і вказав просто перед себе рукою.

Вона бачила тільки довгий зарінок, що тягнувся високим берегом. Праворуч він зупинявся під самою залісною горою.

— Та ж то сінокоси!

— Там!

— А там якась буда для пса, чи що!

Він глянув боком на неї, його губи рушилися, але не сказав нічого. Стиснув тільки її руку. Настка глянула на нього. Розсміялася.

— Е-е, — промовила — вгадала! То ти поклав хату! Ану, ану...

Вони майже побігли, вона вбитою Ільком стежкою, він утоптанною травною. Коли добігли до грядок Настка стояла і не хотіла вірити власним очам.

— Грядки... — промовила розтягло, здивовано. — Наші грядки, лиш-но борозни плиткіші...!

Ількове обличчя з великим зусиллям ховало свою горду радість.

— То, — сказав легковажно, — ще нічого! Трохи по-рицькав рискалем тай уже!

Настка пішла до грядок, звільнивши свою руку з його і могло навіть здаватися, що забула про нього. Пішла борозною, похилилася і стояла над цибулею, що, заокруглившись у землі, втратила вже свою свіжу зелену бильців. Трохи далі присіла й обережно, ніби з недовір'ям, що бачить справді, а не оглядає на образі, доторкнулася до

стриліхатої гички моркви. І тільки тоді, не підводячись із землі, повернула до Ілька своє обличчя.

— Фай-не, Ілю! — похвалила. — Файне! І в "баворки" таке не вдалося, що?

Ілько присів і собі біля неї, на вузькій борозні і знову з великим зусиллям прикріпив свій погляд до моркви, хоч його очі так і тягнуло дивитися на Настку. Заговорив щось уривано про камінчики, про землю, про насіння, про гірських птахів і диких.

Обережно, притримавши лівою рукою землю, Настка витягнула золотисто-червону довгу і рівну моркву. Всмівнувшись до неї, прикусивши долішню губу, вона потяглася за другою. Тоді глянула на нього, ніби в його очах хотіла знайти дозвіл, немов задалегідь знала, що це їй проститься.

— Ілю! Та спробуймо!

Треба було підтримати Настку, бо підводячись захиталася. Побігла до річки і, нахилившись, основно сполоскала обидві моркви, не відриваючи гички. Ілько стояв у борозні і дивився на неї. Його очі загарялися, роз'яснювалися, немов приспані досі попелом жевріючі головні. Не зводив із неї погляду, коли підходила до нього.

— На! — подала йому одну, немов біблійна Єва яблуко Адамові.

— Ходім туди, до колиби, — запропонував доволі понурим голосом. Пішов у бічну борозну і перепустив її наперед. Хоч це було чимсь цілком небувалим, але вона, здавалося, не помітила того. Розглядалася, немов несподівано опинилась у якомусь незнаному царстві. Коли дійшла до колиби, отвором поверненої до річки, здивовано заглянула до середини. Коць був відсунений набік і зачеплений за гачок.

— Ти що, спиш тут? — спитала здивовано.

— А чом ні? — спитав він її.

Вони сіли на порозі, їх зуби занурювалися в соковитій городині, погляди час-до-часу поверталися на себе і вони сміялися. Їх ноги занурилися в траві, перед ними рівними рядами підсапані, підполені пішли похило до річки бур'яки, часник і петрушка та все, що він міг насадити. У непорушній тишині завмирав день, і грайливе булькотіння Остару

не приглушувало їх голосів. За якийсь час ніхто вже не міг бачити їх ні чути. Колиба стояла тиха, її вхід закритий коцом, що зісунувся з гачка, потягнений людською рукою, або подувом вітру.

Коли в найближчу суботу вони обоє, а за ними Савка Чирко — отой мистець у розповідях — і Степан Кучма підходили до дверей Парохіяльного Уряду, Настку несподівано огорнув страх.

— Ілю! — заговорила голосним шепотом, — Та ж то так не можна! Та ж то гріх!

Матвійчук поглянув на неї, як на свою дуже дорогу, але ще нерозумну дитину.

— Що гріх? — здивувався.

— Та ж ти маєш мою кров!

Степан Кучма, від якого заносило горілкою, засміявся.

— Отакої! Жалуєш тепер, чи що? Чи має тобі віддати?

Савка Чирко не залишився за ним.

— То, — сказав і тепер показалося відкїля взялася в Ілька звичка так починати речення, — йому лиш допомгло! Відваги твоєї набрався!

Настка дивилася на них обурена, що не розуміють її.

— Ілю! Та ми тепер, як брат і сестра!

Ілько обвів її раменем і силою, немов боявся, що все зраз знову розвіється, спрямував її до дверей Парохіяльного Уряду.

— То, — промовив голосом, який не допускав спротиву, — мені вже краще знати!

Вістка про Настчине зізнання облетіла табір, мов комар у літню вологу ніч. Бриніла біля кожного вуха, кусала де попало, і не було сили її забити. Кусала боляче, до пухлини думок і серця в одних, і до млосно-приємного почуття других.

Навіть на самотню вишку Симона Петровича зміст її зізнань знайшов собі дорогу. Приніс її ніхто інший тільки бувший поліцист і любимець команданта Олекса. Приніс, мов якусь дорогоцінну розбиту скульптуру, образ, що його землетрус зірвав із стіни і пошматував. Приніс і невідомо було, чи чекав від Симона Петровича чудотворного повернення попереднього вигляду, чи навпаки, хотів розбити її до решти.

Симон Петрович лежав на своєму вузькому польовому ліжку та нерухомо дивився у стелю. У нього був один із його частих безнадійних настроїв. Із десятків разів питав уже себе, чому прийшла йому охота давати свій авторський вечір тут, серед того галицького загумінку, коли це ж було таке ясне, що тут ніхто його не зрозуміє! Правда, цілу кампанію проти його писань розпочав колишній полтавець, але він так устиг уже обгаличанитися, що і його також треба туди зарахувати. Але можна б відсунути набік старого ідіота та не брати близько до серця всього, що він наговорив. (Чи чув хто коли більше безглуздя, як його "погляд" на літературу?!) Та коли ж половина слухачів повтікала, як тільки зробили перерву! Це ж сором! Поличник! Чи вони чогось іншого чекали? Чи він їм справді нічого не дав? Чи то провина його чи людей, які не спроможні вийти поза межі буденних, а може злободневних зацікавлень?

Його авторський вечір став немов отрута, що діяла спокійно, та певно. Він раптом повірив, що поет він безвартісний і непотрібний рідній громаді. Навіщо писати? Кому

це потрібне? У минулому першу роль грала чужа воля, але й тут вона об'явилася, в тому ж і ріжниця, що в іншому виді. Пиши, мовляв, що хочеш, але не чекай, що побіжимо за тобою! Піддався цій течії зневіри і пригноблення якось пасивно, без бажання перебороти її і таки викресати віру в себе самого. Не вмів, чи не хотів сказати собі, що найважливіша тут віра у свій талант і своє слово, що література і її твір, це не "ширужиток", який обов'язково зараз же мусить усіма прийнятися!

Олекса постукав і, хоч Симон Петрович не відізався, навіть не повернув голови, увійшов у кімнату. Зачинивши за собою двері, почекав хвилину, а тоді закашляв.

— Хто це і чого? — спитав Мурашка, немов був за третіми дверима.

Олекса поступив крок і, з надумою вдилений у простигнутого на цілий ріст поета, його розвіяну темну чуприну, шанобливо відізався:

— Дозвольте відрекомендувати себе. Називаюся Олекса. Всі люди на світі мають прізвиська, то ж і я не можу босоніж бігати без нього. Прозвали мене Знайденком, бо знайшли мене добрі люди...

Симон Петрович повернув голову і коротко глянув на нього.

— Сідайте, Олексо. По-батькові вам певно буде Іванович. Україна повна Іванів. Сідайте, якщо знайдете місце. Що вас привело до мене, не вмію відгадати. Думаю, що не бажання знайти ваше справжнє прізвисьце...

Олекса розглянувся де б йому сісти і, не знайшовши нічого пригожого, тільки переступив з ноги на ногу.

— І не думаю, що ви були на моєму авторському вечорі та прийшли сказати мені своє враження, — продовжував Мурашка дуже спокійно і холодно. Підвівся на лікті, почувши несподівано:

— А був. Дуже було смішне з тим каменем і з тою, як її там, красунею! Посміялися з хлопцями.

— Он як, — сказав Мурашка і знову випростався на ліжку. — Смішно, кажете? То добре, що смішно. Смійтеся!

— Посміявся і подумав, що такий чоловік, що пише, то мусить і більше знати, як інші люди.

— Та як у якому відношенні.

Збентежений своєю стоячою поставою перед розтягненим на ліжку поетом, який "знав більше, як інші люди", Олекса не відразу спромігся сказати те, з чим прийшов. А видно, що це було для нього чимсь дуже важливим, якщо він знехтував своїм дорадником Савкою Чирком і вдався до чужої людини. Те, що ніколи не мав у житті когось, хто піклувався б ним, журився ним, дбав про нього — тільки утруднювало все.

— Сідайте мені в ноги, — не відразу запропонував Мурашка, в той час, як Олекса кружляв довкола того з чим прийшов, заповнюючи тишу пустими словами. — Може витримає нас двох той німецький "ібермебель".

— Ото ж що хотілося мені від вас почути, то це, чи ви вірите у справедливість на світі, — добрів нарешті, Олекса до стежки, якою хотів іти.

— Я? У справедливість?

— Та бо ж шукаєш її і виходить, що її ніде немає!

— Може ви були б ласкаві сказати щось більше, Олексо Івановичу? Хто ж там може знати, про що ви думаєте!

Олекса дивився на свої долоні.

— Ви напевно чули, що я вибив того навісу Лапчака. Кожна дитина знає, то й ви певно чули. Не шкодую. Заслужив на те, от я і вибив. І що з цього вийшло? Викинули мене з поліції! Мене! За що? За те, що того брехуна побив? А то таке велике побити когось? Але сам командант звільнив, то я думав, що так має бути. Не шкодував. Думав може і справді я зле зробив, ніби дикун якийсь. На самосуд скидається. Погодився. А тепер от дивіться, що робиться? Певно чули про судову розправу. Вже й гірські чайки скиглять, що Паньків, ніби наш командант, брав із магазину. Гаврищак у суді зізнала, що сама бачила, як виносив із якимсь. Я навіть не питаю, чи мають його скинути за те з його стільця, чи ні. Я питаю щось інше!

— А що ви питаєте? — спитав Симон Петрович, його погляд відірвався вже від стелі і прилип до молодого полтавця.

— Чи маю Я йому простити, чи ні...

—————

Не відразу, не тоді, коли Олекса був ще в його кімнаті

і в словах недобірних, але дуже релієфних розгортав перед ним своє вбоге дитинство і юність, своє прив'язання до Панькова і глибоке розчарування ним, і навіть не тоді, як уже зачинив за собою двері, минувся нестерпний настрій Симона Петровича. Але полегшення таки ввійшло в його маленьку хатку разом із появою молодого полтавця. Чужі проблеми притовкли на хвилину його власні, змусили думку рушитися з місця та покотитися в іншому напрямі.

Першим виявом ліпшого настрою було бажання щось попоїсти. Він підвівся похлептати трохи юшки, що її приніс уполудне з кухні. Йому не приходило в думку нарікати, що вона несмачна, несолона, пісна. Вдячний був, що хтось привіз той товар, зварив, а йому тільки запропонував: хочеш, Симоне Петровичу, то прийди й візьми собі, а не хочеш, то воля твоя!

От і непорядок! — похитав головою, поглянувши на розкидані книжки, папері, скарпитки, білизну. — І так прийняв гостя! От ще, недотепа!

Посьорбавши трохи з баньочки, якою приносив свої обіди й каву, Симон Петрович відчув приплив енергії. Треба це і те зробити. Туди-то і туди піти. Захотілося думати про Валю, якщо вже не можна було її бачити. Валю Волинючку називав він її. Яка чудова мусіла бути Волинь, коли на ній приходили на світ такі Валі! Невеличке то ростом, тонке, пристібне, з пропорційною головкою, прибраною руськими косами. Очі мов зірки, відбивали барву погідного неба, обличчя прикрашували непідроблені рум'янці! На її усміх Симон Петрович не вмів знайти порівняння. Свіжість волинських ранків, — думав він. — Невинність. — додавав. — Віра у світ і людину! Її усміх додавав йому охоти писати, жити. Коли вона сміялася, йому здавалося, що хтось швидко-швидко пробігає струнами гарфи.

В Авгсбурзі, де вона вчила в таборовій школі, міг бачити її кожного дня. Коли ж, послухавши лікаря, переїхав до Обергайму, справа ставала складнішою, бо за недостатчею грошей, не мав змоги відвідувати її. Ну, от і чудак, ну от чудак, — докоряв тепер собі.

Услід за підкріпленням і насолодою думання про Валю. Симон Петрович забажав навести який-такий порядок у

своєму житті. Коли почав збирати порозкидані речі, на-
трапив із немалим здивуванням на ірмологіон. Він так і не
віддав його тому священикові, от ще недоладдя! Ну і що
подумає про нього той "ксьондз"?! Відложивши книжку на-
бік, щоб її якнайшвидше віддати (хіба не виїхав ще?), він
вирішив написати листа до Валі. Що робите і як живете?
Чи бува' не закохалися в кого, збав того доле! Ваше сер-
денько треба зберегти для... мене... Треба почекати на мене,
любове моя! Що я Вам зможу дати? Мало, по правді таки
нічого! Може і не схочете мене? Здоров'я моє неважне,
письменник із мене такий, що нікого не захоплює, грошей
не заробляю. Мав один авторський вечір і той показав
мені, що між мною і народом існує прірва. Куди я стремлю,
вони не поспішають. А декому здавалося, що моя творчість
взагалі непотрібна, бо що треба було для народу сказати,
це зробили вже Шевченко, Леся Українка і Франко. І Ви
мені після цього скажіть, чи не панує ще в нас п'їтьма? Але
то так між іншим, Серденько. Цікаво почути що там у Вас,
а як забули, то оце пригадуюся...

Він говорив до неї в своїх думках так довго, доки вони
не заспокоїлися, доки не висказав того, що гнобило його,
і тоді знову подумав: треба віднести людині його книжку.
Людині. Все. Ішов без хвилювання і без зайвих думок, по-
глядаючи за діворою, що бігала вуличками та майданом,
то на людей, що стояли гуртками, доки не дійшов до поро-
га стайні, над якою о. Гавота мав свою кімнату. Ніби хтось
стримав його за ноги і не пускав далі. Дивився на розтря-
сену на в'їзді солому. Іти до нього? Справді йти? Та ж він
усе таки "ксьондз"! Я ж для нього грішний грішник! Прав-
да, ввічливий був тоді в поїзді і книгу сам запропонував
оглянути й навіть позичив її, а все ж таки він чужий самим
своїм виглядом, своєю рясю! Придався б тепер хтось, хто
штовхнув би мене в котрийсь бік, що допоміг би мені швид-
ше винести рішення!

І несподівано бажання сповнилося.

— Шукаєте когось? — почув голос за собою.

Темні очі всміхалися, ніби привітливим, але й холодним
усміхом.

— Так, пан-отче, — збентеження прокралося в голос
Мурашки. Віддав усміх ченцеві, але і в ньому не було

тепла. Простягнув ірмологіон. — Книгу приніс. Пробачте, що не догадався скорше...

О. Гавота витягнув руку гостинним жестом. Промовив: — Прошу! Своїх гостей я не приймаю надворі!

Симон Петрович засміявся без свого бажання. Несвідомо ж оминув одну із форм кращого співжиття, якими наладовані Галичани! Мабуть він ніколи за ними і не поспіє!

Гребінястий півень, великий господар в'їзду, тріпнувши енергійно крильми, зголосив куркам, що немає причини до страху. Один свій, а другий навіть не бачить їх, отже далі гребти солому і продовжувати обід! Все ж таки повів за двома чоловіками своїм круглим оком і промовив до курей, коли двері нагорі затріснулися.

— Тут, немов на селі, — сказав Симон Петрович. На запрошення священника сів на одинокому кріслі. Поправді ж він ніяк не розумів, чого він тут опинився, коли книгу вже віддав!

— Трохи, — о. Гавота поклав ірмологіон на столі й сів на польове ліжко. — Переглянули? — спитав, — А де ж вірш про Івана Дамаскина?

Симон Петрович признався:

— Переклав, але погано. Немає чим похвалитися, то й не приніс!

— Хіба поети можуть бути власними критиками? Осуд залишається другим!

— Другим, кажете? А хіба другі нас потребують?

— Думаю, що всі потребують усіх! Тим я хочу сказати, що всі професії на світі потрібні! Тільки ціль і призначення кожної з них інше!

— Погоджуюся...!

— Для вас, письменників, тепер живна! Переживань і досвідів набиралося так багато, що писати є про що!

— А читати немає кому! — докінчив Симон Петрович і засміявся невеселим сміхом.

— Може я дав би вам такий малий приклад, але перш усього мушу спитати: чи ви, тобто в загальному письменники, зараховуєте нас, священників, до творців?

— Повинні б... — відповів Мурашка не відразу. Докинув: — Я не обзнайомлений, як слід з тією ділянкою! Але

якщо священник працює самостійно над своїми проповідями, то він творець, звичайно!

— Отже наша творча праця неодному може видаватися непотрібною. І вона знаходить своїх недрукованих критиків. Але це не значить, що ми маємо перестати проповідувати! Наша сила і переконання, що робимо те, що повинні, існує в нашій душі і за тим голосом ми повинні йти!

— Я розумію.

— Отже! Візьміть це до себе! Все починається від себе. мені приємно чи може сказати б, мені потрібно так робити, висловити себе. Іду за тим голосом, виконую те, що він від мене вимагає і все добре до якогось часу. Потім повинен би промовити другий голос: а що ж моїм ближнім з того? Невже ж мають тільки подивляти і хвалити мене, чи може забігати моєї ласки? А що з того народові, серед якого Господь поклав мене? Як тому народові живеться? Які мої земляки? Що я можу зробити для них? Як тим талантом, який Бог дав мені, можу я їм допомогти? Погоджуетесь?

— Абсолютно!

— І тільки тоді починається наша справжня праця! Як-що досягнете такий ступень, то все інше не має значення!

— Я не проти критики. Та невже ж я такий наївний, що навіть не хочу чужої думки почути? Людині потрібно вигоритися, послухати гадку другого, може навіть вилається! Я проти накинення мені чужої волі! От перемінюся тоді в осла й усе. Не йду далі!

— Треба себе побороти. Необхідно знайти силу в собі самому, — а до помочі ж маємо такого Великого Опікуна! (о. Гавота вказав рукою висоту) — і далі йти. Гірше, якщо людина не може дійти до згоди сама з собою, — його голос заломився трохи на останньому реченні, але зараз же з приптанною бадьорістю продовжував: — Бо бачите...

Чужість, з якою Мурашка ввійшов до кімнати ставала, немов морозиво внесене до теплої хати. Долиною тримався ще цупкий холод, горою ogrівалося й рідшало. І не знати, чи це робив малий простір, чи невимушені слова ченця, з тут і там підкинутим усміхом, чи відсутність будь кого, тільки що дедалі настрій ставав пригожий до звірювань, щирий. Хотілося висказати те, що хвилювало, що так довго

дрімало на дні душі, приспане обставинами, не висказане нікому. І не зчувся, як пішов за своєю думкою.

— Я хотів би Бога серцем відчутти...

Джерельце вибухло. Несподівано, в неочікуваному місці і порі. Понеслося по каменюках переживань, пострибало рвучким гоном по піску розчарувань і закінчилося застоюлим ставком:

— Та коли ж не можу, розум не дозволяє. Втручається. Питає: чому люди вірять? Зі страху? З наївності? З бажання забезпечити себе?

— З любови? — підхопив його тон чернець. — З потреби? З необхідности? З переконання? Ви можете ставити собі велику кількість питань і знайдуться люди, які дадуть вам підтакуючу відповідь. Дозвольте промовити розумові, чому ж ні? Людина сама себе найліпше любить, найбільше знає (принаймні так думає!), найпалкіше зацікавлена своєю долею. Чи не прагне всього, що може їй дати забезпечення, радість, насолоду? Рада б другому відібрати і собі привласнити, тільки б мати усього, усього якнайбільше, якнайкраще! То якже не прийняти ту безупинну Опіку над тим великим нашим Я? Як же не вхопитися того, що дає нам прибіжище, охорону, надію? Думали про те?

— Ні!

— А ну, подумайте! Потім спитаєте: Хто це і чому? Де і як? Розпізнете розкопки. Що там далі й далі. Спершу працюватиме розум. Роздумування, сумніви, зацікавлення, шукання. Повинно б виринути питання: невже ж за стільки століть стільки людей помилялося і даремне з такою посвятою йшли на смерть? Злочин чи ошукування, якщо й має притягальну силу для деяких осібняків, то тільки на коротку мету. А ми говоримо про далекобіжні стремління. Маратонський біг, якщо дозволите на таке порівняння. Треба занести світло до мети і запалити вогонь не тільки на користь собі, але і для ближнього.

Слово по слові і побігли хвилини за хвилинами. І коли Симон Петрович підводився, стрілка годинника на вежі встигла вже відзначити три години.

— Я мушу приходити до вас на дискусії! — заявив Мурашка і тепер щира київська усмішка прикрасила його

обличчя з червоною немов відмороженою шкірою, в якому сдині очі були цікаві, глибоко-сині, такі гірські озерця.

О. Гавота стиснув його руку, легко похилив голову.

— Дуже приємно, — сказав, — Поговорили. Так поговорити можна тільки зі справжнім творцем!

Господи Боже! Куди ж подівся настрій, що його викликав полковник Жучко? Загорів, немов смолоскип! Аж дусився від надміру нагло вибухлого творчого настрою! Відступав до дверей, усе ще з усміхом повернений до ченця. Говорив і говорив.

— Як бачу, у вас там американські газети, — вказав рукою на чималу купу часописів на столику. О. Гавота поглянув на них і простягнув руки.

— Хочете? — спитав, — Прошу!

Мурашка дивився на руки ченця, на очі вдивлені в задруковані стовпці. І раптом знав, що хоче бачити ці руки з чашею і ті очі повернені до кивоту...

Увечорі не хотів вірити власним очам. В одній із газет вичитав, що пошукують спадкоємців Петра Мурашки.

Не було найменшого сумніву в думках о. Гавоти, що все, що почув від Мурашки, було згідне з правдою. Не видумане, не переборщене. Один великий тягар докинувся до купи давніших і вага грузнула вниз. Чужі переживання перекинулися на нього і відганяли сон. Лежав уночі з розплющеними очима, накритий коцом, що заносив касарнею. та шукав способу, як повертатися до свого давнього способу сприймання всього, що давало йому спокій серця. Стара дорога була загороджена, нова ж гинула ще в тумані. Чому, як це сталося, що попав у крутіж протилежностей, сумнівів, боротьби з самим собою? Чому постійно здається йому, що не виконує того, що повинен? Чому невдоволений собою? Взяти б для прикладу оо. Деркача, Володимира, Сивоволосого. Хіба зайшла якась зміна в їх світосприйманні, у їх праці, в бажаннях? Усе йде давно завченим утертим шляхом, дарма, що світ довкола змінився. Чи це робить родинне життя, вплив жінок, відповідальність за майбутні дітей? А може це тільки так назверх, і до ніякої внутрішньої боротьби вони не признаються?

Він був сам і думка починала забагато кружляти довкола себе самого. А чорноволоса чорноока жінка й собі навідувалася за часто до його думок. Ідеал жінки і мами? А чи не є це небезпечне переборщення? Вона ж стає щось немов арфа, якої звуки можуть бути приманливі й фальшиві, можуть створювати принадне і тривожно-насторожливе почуття!...

Сполохана думка тхориком залазила в уявне сховище. Проте спокою ніде не міг знайти, бо відбігши від особистого, попадав у безнадію їх національного буття. Скрізь чигали якісь мисливі. На нього, на них усіх. Може інші люди сприймали все менш або більш відмінно, але всі були охоплені великою всенародною болячкою.

"Народе мій замучений, розбитий", — виплило без шукань і напруги в його думках. Безсмертний Франко! Починав би тепер щось з його творів, думка напевно набрала б нової поживи! Треба б хіба зайти до бібліотеки, бо всі його книжки були вже спаковані, готові до висилки. Куди? Хто їх потребував на чужині? Свої люди? Які там його люди? Тужать за рідним краєм, так це чув. Але чи і за рідним словом, яке прийде до них? А Українці будуть тепер скрізь по світі, щось немов Авраамові нащадки... "Народе мій замучений розбитий..." Чим іншим ти сам хочеш бути, а чим іншим роблять тебе другі. І платиш за гріхи добровільні і недобровільні..."

Чому не використати творів великого Франка чи інших поетів у своїх проповідях? Чому? Адже під час відправи читається народню творчість старовинного Ізраїля...

День за днем сунув по своїй утертій дорозі хвилини і годин, ясности й сумерку, та заки всунувся в нічну пільму, залишав десь і для когось свій слід. Мгр. Соко́ра переживав свою годину задоволення й підбадьорення, терпеливо вичікуючи "великої" оборонної промови самого Панькова, над яким завис уже напис "Вихід". Він туди не вийде, тільки вилетить із допомогою сильного штовханця. Вправді Соко́ра сподівався в тій промові багатьох параграфічних викрутасів і штучок (а Контрольній Комісії ніхто ж не може вірити, бо то самі паньківці!), але знав, що це справи ні в чому не змінить і вивіска з принагідним написом не зникне.

Ніщо не могло зменшити ні приглушити його ненависти до Панькова. За його зухвалість, певність себе, хвалюватість, іронічність, нетолерантність супроти думок інших, хто-зна чи навіть не за те, що його лисина була менша! А вже найбільше не міг стерпіти того, що тіло Панькова не було в боях посічене так, як його, Соко́ри, що Паньків не мав ніяких заслуг у змаганнях за волю України, а претяся в провідники з повною нахабністю!

Було задоволення, що його "ворог" лежав тепер "на лопатках", надхненна думка, що приносила йому славу, друкованими в часописах статтями заповнювала дні, поправився і його сон. Але це було й усе. Сподіваного почуття тріумфу не було. Можливо, причиною було те, що їх малесенька "держава" починала вже помалу корчитися, що в їх тимчасовій будівлі появились вже перші щілини: еміграція рушила. То були малі поодинокі випадки, коли хтось забирав цілі родини, то зникали вже перші ланки самотніх чоловіків і жінок, то були листи, які щоденно пересортовував директор таборової пошти Видра і в яких почали переважати синьо-біло-червоні беріжки заокеанської

летунської пошти. Питання, "що ж буде з нами?" з тими, що їх ніде і ніхто не хотів, прилипало вже до чола, послаблюючи зацікавлення дрібною справою: знищення однієї людини з її партією в одному малому перехідному таборі! Невідомо ким видумані, не знати коли принесені прибукалися до табору дві назви. Ніби люди затратили свою національність, немов вступили в якийсь інший світ. Тут прилипла до них назва "діпісти". З-за океану прийшло "скитальці".

Кожен писав, куди тільки прийшла йому думка написати. Якесь різного роду SOS ішло в простори. Творили комітети, шукали за комітетами, їздили до комітетів. Попадали в конфлікт із своєю національною совістю, яка не бажала йти під прапором держав, що окупували їх землі. Втікали у бездержавні, поверталися назад, знов за чимсь шукали. "Аргентинські списки", виготовлені в парохіяльному уряді о. Деркачем, повернулися перевірені, з надією на ще дуже далекий виїзд, але багато прізвищ відтіля позникало.

Іринина суконка, яка одного чудового для неї дня, зникла з вішака в кооперативі, допомогла і їй у дечому. Крім листів, які порозсилала на всі можливі адреси (що принесли тільки відповідь: "не чули", "не знаємо нічого про Наверського", "мусимо погодитися, що їх немає між живими", або залишилися без відповіді), Ірина вчинила щось небувале — погодилася поїхати з прогулянкою до одного з замків Людовика Баварського. Можна було плянувати і роздумувати, зайняти Ігоря чимсь реальним, дійсним. Вони собі вдвох, не може ж вона відмовитися від такої нагоди тільки тому, що zorganizував її др. Ничай! А втім його виїзд до Америки, це справді вже квестія тижнів (на розпуку Шимая, бо ж знову треба розглядатися за рідним головним лікарем, але тим разом нехай уже перебирає "місцевий"!) так само як і о. Гавоти.

Чернець, вимучений роздумуваннями й викидами совісти, встиг уже написати до заокеанського монастиря листа. "Пішов у Каноссу" назвав він це в своїх думках, хоч у листі не було ніякого приниженого прохання простити йому. Лист він вислав для порядку, бо не любив недокін-

чених справ, — нічого в ньому не вияснював ані оправдувався. Не згадав ані словом про свою роль в постачанні харчами й одягом вояків, що втекли з полону. Виявив у ньому тільки здивування, що взяли до уваги донос когось незнайомого, а не враховано заслуг і життя його самого, що пов'язаний із монастирем від хвилини приходу на світ. Сподівався різної відповіді: повчальної, ласкавої, вияснювальної, повної оправдання. Це не грало ніякої ролі. Ані на одну з них не чекав.

Найбільше радості, і то таки цілком несподіваної, прийшло з летунським листом до Симона Петровича Мурашки. Померлий в Америці Мурашка виявився справжнім, автентичним Петром Мурашкою, батьком Симона, якого поет ніколи не бачив і не знав. Як туди дістався, скільки років там прожив — не було кому вияснити, але три тисячі доларів, які залишив, переходили таки цілком правдо на сина.

Щось, немов шал огорнув його. Господи Боже! Гроші! Воля! Нове життя! Видання своїх творів! Валя... На Волиняночці думка спинилася найдовше, розміряна пребагатуша думка, що заганялася в якесь неймовірно блискуче майбутнє, що намістила її і його в якомусь незнайомому досі спокійному, розкішному царстві. Але швидко думка повернулася назад. Бідна голодна мамо! Скільки ж ти по чергах настоялася! Як крутила, щоб нагодувати вдягнути й вичити сина! Як тремтіла за його життя! Як ти казала "коли тебе заберуть, я того не переживу!" Які злидні і жах мучили тебе, доки остаточно не скінчили! Бідна, дорога, Мамо моя!

І ще і ще говорив він у думках до своєї мами, намагався якось відтворити, а може створити в уяві образ незнайомого батька, доки думка самочинно не повернулася знов до Валі Волиняночки, що то в неї очі-волошки, усміх-сонце, а голос-джерельце...

Найпопулярнішою особою став тепер Дмитро Видра, тобто "пан директор" поштового відділу Управи Видра: кожен до нього всміхався та заговорював, ніби залобігав у нього ласки, немов це від нього залежало, щоб усі ті вичікувані, виглядані, бажані листи таки прийшли до них.

Чим більш усмішок було довкола нього, тимбільш сам він похмурнів і ставав непривітний, відбуркував нечемно на чийсь питання, а то й збував мовчанкою. Вже пішло "становище" в голову, — знайшлося окреслення на його поведінку. Але воно було далеке від правди. Він просто зненавдив людську принизливість, яка проявляється тільки в потребі. Заздалегідь знав, що вийди він одного дня з-поза перегороди поштового "уряду", то не знайде ані одної усмішки для себе самого!

Настка була виїмком, бо не тільки не обдаровувала його усміхом, але ще й оборонним рухом простягнула руки, коли одного дня подав їй листа. Хто тепер хотів листа від Сая? Кому це було потрібне, коли вона стала для одної частини мешканців "Матвійчуковою молодницею", а для других "пані Матвійчуковою"? Не знала, що з тим листом зробити. Вкинути в Остар? Спалити? Подерти й розвіяти на всі чотири вітри? І, мамуню моя рідна, що вона зробить, якщо Сай пише, що приїде?! Коли був тут, "любилася з ним", окреслювала своє почування до нього. Але пішов, пропав, у листах було тільки про погоду, то котрій дівчині такого треба? Потім замовк, забув певно. Пожальувала й перестала. Для таких, як вона, видно і склали ту приповідку: "Що з очей, то зі серця".

Листа найліпше було сховати так, щоб Ілько не знайшов. Пішла б до Наверської, щоб їй прочитала, та що ж, коли Ілько ходить за нею, як тінь і куди б не рушилася, хоче знати "куди і чого".

Необізнана ні трохи з назвою "медовий місяць", Настка вирішила якось відзначити їх подружжя. Ідуть другі до того, як йому кажуть замку, чому б не поїхати їм? Сподівалася великого спротиву і вже заздалегідь мала для Ілька різні жіночі хитрощі, чи принади супроти яких, вона була певна, він не встоїть. Лист з Америки вирішила взяти з собою, ніби прочувала, що там трапиться нагода пізнати його зміст.

Побачивши королівський замочок, що був мініатюрою Версалу. Ілько занімів. Золото, gobеліни, сервська порцеляна, дзеркальні стіни, трон, картини — все те приголом-

шило його. Чому в "хаті" короля на кожному кроці пава? — дивувався. Він, Ілько, не хотів би такого. Пощо одному чоловікові стільки? Не зважав на Настчині нашіптування і навіть легенькі штовханці ліктем.

Мгр. Сокора не тільки добре обізнаний, але й захоплений латиною, чи не перший помітив напис "*Nec pluribus impar*" і почав широко розводитися над ним і пояснювати, що це улюблене мотто Людовика XIV, що дратувало тих, які хотіли слухати слів провідника.

— Замочок побудовано на взір одного з версальських замків Тріанон між роками 1869 та 78-им у стилі рококо, — чулося напереді, — Він виявляє захоплення короля Людовика II-го мистецькими досягами французьких королів Людовиків XIV-го та XV-го. Грота, яку оглянемо пізніше, доказує, як дуже захоплювався Людовик II-ий романтичними творами Річарда Вагнера...

Німецька мова приходилась Ількові важче, як Настці. Зненавидівши чужину, він не намагався навіть вивчати чужу мову. Не розуміючи ні слова з того, що говорив провідник, Ілько дуже скоро усім тим знудився.

— Ходи надвір, бо задушуся в тім золоті, — сказав до Настки, яка трохи нагадувала молоде пєся, що раде побувати б у кожному куточку і навіть поторгати знайдені речі. Але без слова пішла за Ільком, бо й так підходили вже до виходу.

Саме в тій хвилині, коли юрба прогульковців висипалася перед замочок, у просторому басейні включили воду. Її сріблисто-білий струм сунув угору блискучими перлинами, кропив білі та золоті статуї обабіч, доки своєю висою не досяг Діяни наміщеної на горі високих і широких сходів — заввишки чотириповерхової камениці. Тоді бризнув срібlistими перлинами униз. Перші побігли туди діти, за ними пішов дехто зі старших. Решта приглядалася здалеку.

— До гроти сюди, прошу... — пішов наперед провідник і люди рушили за ним, прикликаючи до себе дітей.

— Ходи, — потягнула Настка за рукав Ілька.

— Не хочу!

Був злий. Раптом стало так нестерпно, що все почало

його дратувати. Чого припер сюди? Шкода було і тих кілька марок на дорогу! То якась пансько-королівська справа, до якої йому нема ніякого діла!

— Не підеш?

— Ні!

— А що будеш робити?

— Стояти тут!

— То ти того приїхав?

— А то я хотів?

Настка пізнала давнього впертого Ілька. Того Ілька, що не хотів погодитися на ніяку приємність, що ніяк не хотів повести її вперше до кіна, хоч як його просила. Хвилину думала, що їй робити. Кортіло побігти за другими. Чого має стояти тут під замком, ніби корінь пустила? Супроти всміхнених, розвеселених людських облич, нахмурене Ількове лице відштовхувало її.

— Ілю, — почала придобрюючи, — дивися скільки людей задоволені...

— Бо дурні! — перервав їй.

— В Опришівцях ніхто б тобі не повірив, що ти ходиш собі по замку, як дома по оборі...

— То не моє, то чуже, чи ти того не розумієш?

Оглянулася, чи хто не чує його сварливого голосу, і спитала вже й собі подратована:

— То не підеш?

— Сказав! І чого я туди піду? Що я там загубив?

— Ілю!

— Дай мені спокій!

Настку, немов хто вколов кількома довгими шпильками. Трохи не срикнула. Чого збісився? — не розуміла. Все зіпсує! Ніколи не було інакше. Ніколи не вміє сприйняти щось нового спокійно, без жалю та люті. Мусить привикати до всього, до втоми довго! Оте й довело до того, що відвернулася була від нього, що пішла за Саєм. Що їй сталося, що одружилася з ним? Що вона зробила? От написав ще навіть тепер той американський хлопець...

Лист! Її люті відразу обернулася в зацікавлення змістом листа, в бажання використати тепер, от тут цю хвилину їх розсварення та пігнати навздогін за Наверською. Нехай прочитає! Нехай скаже їй що в тому листі!

— А я піду! — сказала визиваюче, — Що буду стояти тут, мов та фігура, що її вода обливає?! — Обкрутилася на п'яті. Побігла.

У гроті було темно, зимно. Пройняло її холодом. Нічого не бачила. Наступила на когось. Хтось зі заду заблизько підійшов до неї. Хтось розсміявся. На переді чулися слова провідника. Почувся голосний запит Ігоря. Знову хтось засміявся. Нарешті її очі привиклі до темноти помітили світла бузкового кольору. По боках у заглибленнях побачила освітлені незнані їй сцени. Її лють потрохи маліла. Шукала поглядом за Іриною, коли ясність виходу з печери роз'яснила людські голови. Хоч не знати з ким була б тепер Наверська, відтягне її набік! — обіцювала собі. Кинула сюди-туди оком, чи не приблукався де й Ілько. Не бачила ніде.

Поблизу Ничая увихалася відмолоджена, всміхнена секретарка Зонка та своїм безупинним говоренням відганяла від провідника Бохнацьку, яка хотіла щось більше знати про історію замку й відношення короля до композитора Вагнера. Др. Ничай також щось його випитував, але Зонці не перешкоджало це манити доктора своїм дотепом, усміхом, блиском очей та поруділим за ніч волоссям, а головне почванитися перед людьми своїм близьким знайомством із директором лікарні. Молоді панночки, які також крутилися в його орбіті, сміялися з неї "в кулак", але це її нітрохи не бентежило. Найважливіше було те, що колишнє світило лікарні Ірина Наверська трималася оподалік нього і тепер посунула стежкою кудись з Ігорем.

Задихавшись від бігу під гору, Настка дігнала її.

— Пані! — заговорила за нею, — Почекайте! Прошу, ходіть зі мною за ту буду (це так вона окреслила королівський кіоск, у якому Людовик II з Вагнером попивали чай, а може і щось сильніше. Для охорони перед сонцем, вітрами й опадами розкішний кіоск оббили дошками під дахом, немов сховали його в бараку).

— У чому справа, Насте?

— Ходіть, пані, прошу вас!

Пооглядалася на всі сторони, немов великий і справжній злочинець та шульнула з Наверською за кіоск. Ігор відразу захопився закущавленим кутком. Ірина мусіла гукати

за ним на превеликий переляк Настки. — Униз не можна так бігти, хлопче! Вважай! — Ой, тихо, — думала Настка не відважуючись сказати слова, — ще кого біда наднесе! Простягнула Ірині листа.

— Пані! Дивіться який клопіт на мою здорову голову. Сай написав!

— Написав? Саме в пору!

— Пані! То вже скінчилося, але хочу таки знати, що пише, бо ану біда ще приїде! Бідному христининові все дідько щось підсуне!

Ірина дивилася на листа.

— Це не від Сая, — сказала, поглянувши на Настку.

— Ні-і? А що там є?

— Джойс Крукі...

— А що то буде, пані? Якесь село, чи місто?

— Жіноче ім'я. Якась жінка пише.

— Жінка?! — видивилася на неї, аж клаптик волосся торкнувся її чола. Не звернула на нього уваги. — А хто ж то сестра його, чи мама?

— Зараз усе будемо знати!

— А може жінка??

— То хіба її прізвище було би Іст, як Сая!

— А хто там їх знає! То читайте, пані!

Джойс не розписувалася багато. Згадала на початку, що неприємно їй, що не знає Настчиної мови. Мама вчила говорити, але не дуже настоювала, отже вона не прийняла її. Мама видужує після операції. Не може писати. Зраділа, як почула про неї, Настю. Хочє знати щось про її маму. Чи вона також із нею? І про неї, Настку, також. Отже напиши. Посилає кілька зелених. Те, що може. Має сама четверо дітей. Напиши, як хочеш приїхати сюди. Але тут треба важко працювати, щоб доробитися. З найкращими почуваннями для неї — Джойс, твоя перша сестра...

Настка дивилася на Ірину уважно, з повагою, здавалося, ковтала кожне слово. Нарешті обличчя її якось відразу проясніло, немов з-поза гірських шпилів упав на неї соняшний промінь. Зірвалася на рівні ноги, так, ніби сиділа на муравлиці і тільки тепер про те дізналася. Бігла до Ілька. Що там якийсь гнів між ними! Що їй королівський, чи який там замок, коли знайшлася тітка Маруня! Диви

яке щастя, Ілю! І не вміє по-нашому! — подумала серед того здивовано, обурено.

Заки добігла до Ілька, десь там під височезним водограєм, нагадала собі, що вона не виконала чогось. Бігом завернула назад за "буду", на здивування тих кого минала. Ірина сиділа на вистаючому з землі камені, як і передше, лікті на колінах, борода на долонях, погляд нерухомо впертий кудись у простір. У долині за хащами бігав галасуючи Ігор.

— Дякую вам, пані! Дуже вам дякую! То тітка Мару-ня знайшлася! Ото щастя! Забере нас до себе! Я вам того ніколи-ніколи не забуду!... — додала, немов Ірина допомогла писати і вислати цього листа.

Вибігши відтіля, майже попала в обійми Ничая. Всміхнулася до нього і побігла стежкою в розшуки за Ільком.

— Нема защо, — відповіла Ірина до себе самої, бо "Матвійчукової молодиці" вже не було біля неї. Тільки др. Ничай зацікавлено заглядав за "буду".

Їхали. Мотори автобусів постогнували під гору. (Було їх три і всі розспівані українськими піснями). Альпи вгощали їх зір закрутами камінистих зеленеводих річок, кольоровими западинами, білими шапочками шпилів. За проваллям на горі веселка вивела бездоганне півколо. Хатки з балькониками повними цвітів, оселі з гостро закінченою костельною вежею, готелі поміж деревами десь наполовині далекої гори. Кози, корови. Низько-низько навислі над ними хмари, що сипнуть густі краплини на шибки вікон автобусів і знову веселе, палке гірське сонце. Їхали.

Вже тоді напала на Ірину хвиля туги й патріотичного почування. Дратував її німецький водій, що міг їх усіх бачити — таких розцікавлених його батьківщиною, що голови кидалися то в один бік то в другий — у подовгаستому дзеркальці над передньою шибкою автобусу. Побачив би ти Осмолоду! Побував би ти в Підлютому! Послухав би ти плюскоту річки Лімниці! Перестало її все те чуже цікавити. Не чекала на вид королівського замку. Злість крутила нервами, немов рука веретеном.

У ті дні надія збуджеца знечев'я, необгрунтована й неоправдана, вже її знову покинула. Обличчя Тіна зблідло й пішло в забуття. Даремне тільки розбудила надію та вичікування у своєї дитини. Смішна вона! Побудувала свої надії на чийсь дійсности! Треба було аж висказати те Ничасві, щоб зрозуміти свою помилку! Життя треба сприймати тверезо, реально. І як вона справді ще досі не навчилася цього?!

У такому настрої доїхала до замку. Коли Ігор, що майже прилип до шиби, ставив якесь питання, то крім того, що хотів знати, мусів дізнатися ще про Осмолоду (теж гори, але які чудові, синку!), про Підлюте (там стояла кедрова палата нашого великого митрополита Андрея графа — чув? — Шептицького!), про Карпати взагалі (...а на верхах там соковито-траві полонини, худоба, отари овець, колиби... Гуцули мають трембіти...)...

Висівши, не глянула навіть на людей, що виходили з першого автобусу. Там було дуже гамірно, весело. Очевидно всі обступили свого провідника — др. Ничая — виявляли захоплення, питали, розглядалися. Бачила обидвоіх Бохнацьких, Панькову з Орестом, Сокорів з Аскольдом, дружину др. Трача з донею, Висоцьких, і ще і ще, як висіли з других автобусів та сунули всі до одного гурта. Ничай вийшов їм назустріч, з якимись жартівливими словами рахував їх усіх, дивився по вікнах автобусів. Ірина не рухалася. Ігор сказав наголос:

— Мамо! Пан доктор іде!

— Я думав уже, що ви висіли десь по дорозі, — всміхнувся. — Йдемо до замку! Прошу панства! Сюди!

— Наверська все чекає на особисте запрошення! — сказала Зонка доволі голосно.

Настчина турбота а разом з тим і радість, така спонтанна, така щира, тільки поглибила її перечулений настрій. Не хотіла навіть повертатися до людей, до оглядин тієї містецької краси й багатства. Коли на душі смуток, треба триматися оподалик від інших! Стежила за Ігорем, що бігав, присідав над чимсь, поглядав до неї. Бунтувалася в душі. Вагнер і Вагнер. На кожному кроці Вагнер. У кіоску пив чай з королем, у палаті грав на білому з золоченнями піяніні, там знову ж король відступив для нього кімнату для

творчости. Подумати яке щастя творця мати такого опікуна! Бідний ти, Денисе Січинський, і ви всі інші рідні, про яких я забагато не знаю. Хто ж помагав тобі, Денисе? На своїх маншетах у якійсь коршмині ти записував свої пісні! А проте, який ти чудовий світ створив для нас! Подвійна вдяка тобі від нас, що не знали тебе! Як же доло подивляти, що створили чужі, а не ми! Які то другі мудрі, тільки ми ні! Чому б так не маршувати якимсь чужим туристам, от хоч би по Підлютому, і казати їм: бачите? Тут серед наших гір ми вітали нашого митрополита! Нашого улюбленого митрополита Андрея! Не збирав він від людей податків, як робив ваш король, щоби побудувати собі розкішні палати, але із власних прибутків давав тим, які цього потребували! А тих потребуючих було дуже-дуже багато, можете мені вірити! Без опіки їх мистці різних галузей; без можливости направити кривду такі, як вона. Кому в голові направити їх зломане життя? Верещать на всі голоси, коли самі вони якось хочуть порадити собі та направити свою кривду...

— А-а! Он куди ви зашилися!

Кинула головою ліворуч. Це ж Ничай!

— "Зашилася"! Який чудовий галицький зворот!

— Я подумав: чому ця молодичка втікає відсіля? Сподівався якоїсь романтичної пригоди... — він підійшов ближче, зупинився перед нею. — Я шукав за вами, знаєте? — сказав поважно. — До речі, — докинув відразу, — ви чекаєте когось?

— Я? Куди ж там! Дивлюся, як там удолині моя потіха бігає! Вже їдемо?

Він оглянувся і собі туди за проріджені кущі і дерева.

— Ні! Не просите сідати?

— Тут? Зараз прибіжить за вами ваша асиста! Ви виглядали, як комета!

Засміявся. Оглянувся де б йому сісти.

— Відробив панщину, тепер маю право на власні приємності! — сказав і поглянув на неї.

І відразу, немов на всю широчінь відчинилися двері в наповненій людьми кімнаті. Боже! Як стало легко! Щоб одна людина самою своєю появою і кількома словами відкинула тягар її душі?! Людина, до якої, поправді, немає

їй ніякого діла! Ірино! Ірко! Що сталося з тобою? Даремне! Ясно-ясно на душі і добре. Так добре, аж дивно. Хочеться роз'яснити своє обличчя широчезною усмішкою і цілком байдуже, що є хтось, хто може заглянути за "буду" і побачити їх наодинці!

Все ж таки потрапила перемогти свій настрій і виявити інше розуміння його слів:

— О! Прошу, не журіться нами! Ми знайдемо дорогу до автобусів!

Він глянув на неї боком, непереконано. Відіззався, сідаючи декілька кроків від неї:

— Думаю, що принаймні двадцять хвилин не будуть за мною шукати. Я їх, тобто мою, як кажете, асисту перехитрив!

— Неможливо! Як?

— Удав, що хочу щераз оглянути печеру. Сцени з "Тангойзера", "Льогенгріна" і ще там якісь, це явища небуденні, хочеться хоч двічі на них поглянути! Очевидно пані перепустив наперед, а сам опинився за ними. На моє щастя ще хтось мав те саме бажання, тож я і їх перепустив наперед. Довго я такий чемний не був, завернув назад, вийшов із печери і от маєте мене! До речі: як вам тут подобалося? Правда чудово?

— Щиро?

— Певно!

— Я була злюща-зла!

— Ага! Можна знати чого?

— Ах, різно. Що я не вдома, що це не чужі туристи подивляють мій край, що Ігор не знає своєї батьківщини, що... (...ти не був зі мною і всі ці жіночі створіння висли поглядами на тобі...) — докінчила в своїх думках без облуди.

— Що?... — перехопив він.

— Що... вам пора бути з цілим товариством! — докінчила несподівано.

— Впорядку! Ходім! Я вас тут саму не лишу!

— Я хочу ще тут посидіти!

— І на те погоджуся! Але зі мною!

— Докторе!

— Я назбирав цілу купу новин і хочу поділитися з вами!

— Чудово! Перше: ваш виїзд...

— Мій виїзд. Рація. Я намітив уже свої найважливіші пляни, які... — він глянув на неї і докінчив багатомовно — які не тільки від мене залежать!...

Ірина вдала, що не помітила його погляду.

— Догадуюся! Ваш лікарський диплом! Що зробите, якщо вам його не признають?

— Піду знов студіювати. Я вроджений лікар, і не хочу бути нічим іншим!

Несвідомо зрадила себе.

— Ох, як я вас розумію! — зітхнула. — І я не хотіла бути нічим іншим тільки медсестрою!

Його усмішка мала в собі докір і трохи хитрости.

— І тому ви покинули лікарню?! До речі — це вже по-важно — там не достає вас на кожному кроці...

— Докторе! Не треба! Я... я...

— Так?

— Можу забагато подумати про себе... про сво... свій досвід!...

— Я волів би, щоб ви сказали: "Докторе! То я повернуся!"

Тихо. Ірина гладила траву біля пенька.

— Ще ні... — сказала майже шепотом.

— Даремне! Чи ви справді не бачите, що це даремне зусилля??

Ірина підвелася. Заявила рішуче:

— Пера вертатися до всіх! Ігоре! — закликала. Малий видно не вчув, бо навіть не поглянув у її бік. Ничай не підводився з пенька. — Треба йти за ним, — звернулася до нього Ірина. — Я за хвилину буду біля автобуса, пане докторе! Не бійтеся, ми не дозволимо себе тут залишити!

— Хто вам сказав, що я не піду з вами?

— Чому ви маєте йти зі мною? Ви провідник, вам треба бути з товариством! — і рушила вниз. Дурне серце тріпалося від радості, що віддавав їй перевагу над усіми людьми.

— Як ви можете самі зійти по тому стрімкому... — вона перервала йому:

— О, трохи травою, а трохи камінчиками і дійду до своєї мети! Не сумнівайтесь!

— Але я сумніваюся і тому піду з вами!

Серед зелені видніла лисина дрібних камінчиків. Росли денезде кушики. Іринині черевики не були пригожі до гірських мандрів. Коли дійшли до стрімкого спаду, Ничай простягнув свою долоню:

— Подайте свою руку...

— Це ж тільки два кроки, справді, що ви...!

— Вистачить один крок! Руку, прошу...!

Трохи отягаючись поклала свою руку на його долоню. І відразу хотіла відтягнути її. Але не пустив. Долоні зрадили те, що не відважувалися сказати уста. Хотіла пам'ятати, що їй ласкава доля дозволяла, а що ні, але не вміла. Нічого не сказала, коли взяв її під рамя.

— Іро...

— Ах, докторе...

Нагло її ліва нога сховзнулася на камінчику. Затримав її. І раптом була в його обіймах. Може які кущі ховали простір, замок і людей, але вони не думали про те. Молоді палкі уста знайшли себе. За мить він відхитнувся назад, його долоні на її раменах, його погляд пересувався по її обличчю.

— Ти! Золото моє!

— Докторе...! — спромоглася сказати не відразу, без віддиху. В голосі було обурення, дуже тихе, дуже лагідне, але обурення. І стільки. В серці його не було. Серце було розковтане збудженою несподівано, ніби збігаючим молоком, кров'ю. В серці була розцвіла, велика, аж непристойна радість. Уста пашили.

— Я можу бути спокійний тільки на дуже велику віддасть від тебе! Не вимагай від мене ніякої чемности!

Долоні на її раменах, похилий трохи до її обличчя, він промовив:

— Іро! Чи знаєш, що я вирішив? Ти маєш бути моєю дружиною!

Від нової несподіванки Ірина цілком розгубилася. Його обличчя горіло таким бажанням, зворушенням, захопленням і певністю, що не знайшла слова.

Раптом легкий жартівливий тон, який був між ними від початку їх знайомства переміг.

— Дивися, Іро! Чи король міг зробити те краще?

Ірина відзискала мову.

— Куди ж там! Це справді по королівськи! Наказ!

— Але правда, що я добре вирішив?

— Хто каже! Хто смів би! Але я думаю, що може цікаво знати, що я вирішила?!

— Щиро — ні! Твоє рішення мені не цікаве. Тобто, я знаю, що ти вирішила і тому протидію йому. Твоя резигнація сказала мені більше і краще багатьох слів!

— Я мушу піти вже по Ігоря, а вам треба повернутися до "народу" — промовила і, легко всміхнувшись, відсунула його руки.

— То-бі! — поправив її. — Я не можу ще йти до "народу", бо не поладив своєї справи. Чи можливо не скінчити розпочатої операції!

— Зараз покличу Ігоря на рятунок!

— Прошу дуже! Але то нічого не допоможе. Як і нічого не допомгла твоя резигнація. Запізно на те. Мені здається, що моє почуття до тебе почалося ще тоді, як ти всідала до потягу в Кемптені. Про твоє до мене не знаю, ти вмієш тримати себе і не зраджуєш нічого, але я знаю, відчуваю. Запереч! Можеш?

— Докторе...

— Ох, Боже! Хіба ж мені при хресті не дали імені?

— Ви є неможливий!

— Правильно треба сказати так: "Ніку! Ти неможливий!" Повтори!

— Я нічого не повторюю! Я мушу вже йти! Ми і так задовго тут самі в той час, як...

— ...ти... — підповів догадливо Ничай.

— ..ти, — повторила з ледь слідним хвилюванням, — с провідником прогулянки і повинен хіба займатися всіма.

— Не погоджуюся з тобою. Я їх привіз сюди, я показав, що було показати, я відвезу назад. Але тепер, коли всі розбрилися по парку хто-куди, я вирішив поладити свою справу. Чи є заперечення?

Вона зітхнула. — Я безсила! — сказала з робленою скаргою в голосі. — Переговорить мене... — Вона помалу рушила з місця. Він узяв її під рамя, пригорнув міцно до себе.

— Чи є на світі друге таке Золотко? — промовив загля-

нувши їй в очі. — Нехай мені тільки хтось поспробує докати, що є?! Буде мати справу зі мною!

— Все винен замок і ця краса, — сказала Ірина.

— У чому їх провина? — здивувався.

— Ми забагато піднеслися понад хмари. Забули дійсність.

— Кому це шкодить? Тужиш за табором?

— Ти забув, що я не вільна.

— Помиляєшся. Ані на одну хвилинку. Але, Іро, поставмо справу ясно: я не відбираю тебе Тінові. Я свідомий того, що ми не можемо піратися, ані цього, ані на другий, ані навіть на третій місяць! На жаль! Я згоден почекати. Які я ставлю вимоги? Щоб ти почала робити заходи в наших світських і духовних колах оформити твоє положення.

— Я? — спитала таким тоном, ніби це все, таке здавалося ясне, але і таке складне, ніяк не могло відноситися до неї.

— Ти! На жаль, я не можу цього за тебе зробити.

— А я правдоподібно не зумію сама за себе зробити.

— Мусиш!

— Що це? Диктатура??

Стрімкість скінчилася. Пішли по рівному. Хотіла звільнити своє рам'я, але не пустив її. Увійшли в нешироку алею з високим рівно стятим живоplotом обабіч. Нагло на її кінці показався Ігор. Біг за якимсь звіратком, що шульнуло навпоперек алеї і зникло під кущем. Він пустився було за ним, але помітив їх і нагло зупинився. Дивився, перехиливши головку набік, немов не вірив власним очам і нагло з якимсь недокінченим криком, чи вигуком кинувся до них розгорнувши рамена.

— Згода? — встиг спитати Ничай в Ірини.

— Згода, — сказала тихо.

— — — — —

Кілька днів опісля Ірина ніяк не могла порадити собі сама з собою. Що справді з нею діється? Що вона обіцяла? Що вона робить? У приявності Ніка все виглядало принадно, нескomпліковано. Коли ж залишалася сама, справа перебирала цілком відмінний вигляд. Найбільш неспокою вносив у її душу Ігор. Непомітно приглядалася йому. Його

головка щось роздумує, — спостерігала. Він дивиться по них чуйно, допитливо, недовіжливо. Очевидно він підхопив їх "ти", тільки нічого не говорить, ані не питає. Серед тієї надуми раптом на його обличчі розцвіте усмішка. Широка, вдоволена, довірлива. Мовляв: вони мене не підведуть. Як бачить його нахмурене обличчя, стає подвійно добра для нього, почуття провини гнете-гнете душу, а совість кричить на всі голоси: що робиш? Із його усміхом розцвітає і її настрій. Тоді вона має дуже-дуже багато чого невисказаного на душі. Це ж для тебе! Щоби був хтось, хто допоміг би тобі стати щасливим, добрим, корисним. І для мене. Ти підростеш і залишиш мене. І дивися, хлопчику, це ж хтось, хто полюбив тебе і ти його. Не потребуєш казати "тато", хіба, що сам захочеш.

Безконечні монологи замучували її. Не було з ким порадитися, кому висказати їх. Навіть до Панькової не могла говорити про свої бажання, сумніви, хитання і велику, незнану досі любов до "чужого чоловіка". Але ж і Тін був колись чужий, — казала собі. Було чомусь соромно признатися до її любови, до її бажання одружитись удруге. Навіть, якщо перше подружжя мало б своє природне закінчення, навіть і тоді було щось у її душі, що треба було поборювати.

Тін залишив у її серці глибоку рану, яка ніколи не загоїться, якщо справжня вістка про нього, чи від нього не дійде до неї. Триматиметься її постійний сумнів і питання, на які ніхто не зможе дати їй відповідь. Чи ти живеш? Якщо живеш, то де і як? Якщо не живеш, то як і коли ти загинув та де твоя могила? Чи почування твоє до мене існує і далі, чи вбили його переживання й обставини? Чи можливо, що ти одного дня повернешся до Львова? Ти не знайдеш навіть чотирьох стін, і сама ця думка болить мене. Чи за стільки років такого відмінного життя обставин і переживань можливе було б між нами гармонійне співжиття? Чи ми були б собі чужі і нас змушував би до співжиття колись нашвидкоруч узятий шлюб? Можливо, що як би я побачила тебе тепер, почування до тебе знову віджило б, але наразі його немає, воно зникло, пропало, розвіялося навіть далеко до того, як я покохала Ніка. Обвинувачуй, Тіне, всіх політиків світу, але не мене. Ти став знову чу-

жий для мене, я навіть уявити тебе не можу, а на твою світлинку дивлюся без болю в серці, без враження. Наверський? То мій чоловік? Як багато це значить для моїх знайомих і незнайомих, і як мало для мене самої! І ніколи ані тепер, ані за сорок років я не знатиму справжнього спокою, якщо навіть зможу одружитися з Ніком. Не люди з їх мораллю і настирливим бажанням кермувати життям інших замучать мене, тільки я сама себе своїми сумнівами та викидами...

Чому вона має вирікатися Ніка, коли їй немає ще тридцяти років, а Тін зник із її життя не з її вини? А може вона повинна би покласти питання інакше? Чому вона має вирікатися Ніка, як їй дуже недалеко до тридцяти років, коли наближається той третій дзвоник у життю жінки, який не залишає вже їй права великого вибору товариша життя? Почуття до Тіна не витримало проби. Кому потрібно, щоб вона ходила сумна й достойна назверх та розгублена, збираючи рештки змарнованої молодости всередині, самотня, насичена нездійсненими бажаннями повноти існування й обов'язку виховати свою дитину-хлопчика на повновартну людину, що не легко без батька? Кому? Навіщо? Яким правом?...

"Оформити її положення" — за словами Ничая — виявилось якимсь незнаним їй досі складним досвідом, з якого великим клубком тягнулася і тягнулася нитка. Не було їй кінця. Як легко було побігти з Тіном до шлюбу і як важко розпутати тепер цей вузол, що його з такої радісної особистої події створила війна, окупація, їх самостійницькі змагання!

У канцелярії радника Лебеда, до якого вперше звернулася, все пішло несподівано легко, хоч це ще нічого не давало. Радник зажурений розправою, незадоволений виступами мгр. Сокори, безвиглядністю на масову еміграцію, виявив їй однак багато уваги і щирої прихильності. Певно, що їй треба оформити себе, — казав. — Вона ж не зможе нікуди виїхати, доки не вяснить свого "цивільного стану". Може догадувався, а може й ні, що тут ідеться про одруження. Ірина не призналася до цього. Хочє знати, які папері їй потрібні, сказала тільки. Правний Відділ Управи видає вже від кількох тижнів такі зізнання підписані свідками,

що чоловік, чи жінка пропали в таких-то і таких обставинах...

— Свідків? — похололо в Ірини серце. Перша трудність! Дуже приємно! — Відкіля ж я візьму свідків? Хто ж був тоді в нас, як Тіна взяли??

— Не обов'язково наочний свідок. Ваші знайомі знають про ваше життя. Треба тільки, щоб вони погодилися під присягою зізнати, що так справді сталося. Всі ми знаємо, що діялося в тих роках у Галичині, то ж не думаю, щоб ви мали труднощі. Зайдіть зі свідками до Правного Відділу. Там є тепер старий правник...

Свідки! Справа набирала поваги. Підсунула теж один, невисокий іще поріг труднощів.

— Чи ви могли би бути моїм свідком, що мого чоловіка справді арештували і він пропав без вістки? — звернулася до першого Шимая. Був же кількалітнім сусідом, знав все про неї. Разом працювали так недавно.

Шимай погодився. Але тільки опинившись зі своєю жінкою, дізнався, що зробив велику дурницю і мусить негайно сказати, що не буде свідчити.

— Чи ти, чоловіче, вже цілком здурів? Чи хочеш, щоб нас і нашого сина Божий грім забив? Якже ти можеш присягати на щось, чого ти не бачив? Чи ти знаєш, що так справді було? Бо вона тобі казала? А як то брехня? Дивися скільки часу перейшло, а ми нічого не знаємо про нашу дитину. Нас Бог карає за щось! А той ще надумав прокльонів стягнути на свою голову! Та той Наверський тебе проклинає! То вона вже за другим побігла!

— Так говориш, якби Бог нічим іншим не цікавився, тільки тим, чи нема там защо покарати Шимаїв, — буркнув, але відмовити мусів. Для спокою. Не тільки її, але й свого. Боявся, що з солодкого тону переключиться на їд і зробить Ірині авантюру.

Ще заки підняти двох свідків, Ірина зайшла до Правного Відділу. Галицький адвокат, новий у таборі, солідний, вдумливий і так омотаний параграфами, що ніяк не міг зрозуміти Ірининої мови, робив їй неможливі труднощі. На кожне її слово відхилявся на спинку крісла, розводив руками і робив такий вид, немов слухає людини, яка маячить у гарячці і тому непотрібно витрачає час. Жіноча краса

на нього не діяла. Залишив давно за собою свою шістдесятку.

— Та ж то, прошу я вас, щось неможливого!

Ірина не знала, чи треба їй повернутися до Лебеда і просити посередництва, чи сказати тому "залізного правникові", що заплатить йому (з яких грошей?), чи в'ясянити йому, що війна вкинула їх усіх у щось цілком неможливе і так само "неможливо" треба виходити з того положення? Потім подумала, що може він недочуває і підвищила свій голос. Було якось гірше, як тоді, коли за письмовим столом сидів представник американської армії капітан Джеймс Вилтон. Той хоч нічого не знав про них! Скрізь і всюди шукав винувників другої світової війни, коляборантів. Щось йому здається сказала навіть тоді, як-от "народитися Українцем — значить не мати справжнього дитинства ні юности, а на старість не зазнати спокою", чи щось у тому роді. Дала йому теж лекцію з історії. Але ж цей тут знає їх переживання! Сидить на тому ж непезному коні, що й вона, що вони всі! Тільки в неї приплуталося ще особисте! А робить їй такі труднощі, немов він на суді в якомусь малому галицькому містечку і має перед собою жінку легкої поведінки.

Труднощі наростали одні над одними, немов ступені на щораз вищий поверх. Ті самі люди, які всміхалися колись до неї в лікарні, тепер дивувалися, що хоче їх за свідків до справи і до дії, якої вони не бачили на очі! На ліжку лікарні вони всміхалися до неї. Коли подавала їм ліки й мила їх, як робила більше дрібних і більших прислуг, яких не всілі полагодити сам хворий, казали вдячно і навіть принизливо "цілую рученьки". Але тепер на вуличках табору почувалися сильні й самопевні, і не вони її, але вона їх потребувала. Проте двох чоловіків, на яких навіть не розраховувала, пообіцяли, що стануть їй у пригоді.

До о. Гавоти Ірина взяла з собою Ігоря. Якесь унутрішнє "ні" стримало її звернутися в цій дразливій справі до о. Деркача. Не несе ж на оповіді, щоб іти до Парохіяльного Уряду! Хоче почути, як виглядають справи з церковного боку. О. Деркач напевно скаже про те Олі, будуть обговорювати, догадуватися.

Ігоря ні трохи не приманювала гостина в ченця, зате

кури, що порпалися на в'їзді, виходили за поріг, збирали щось перед стайнею — захопили його. Особливо ж, коли надійшла Кубанка з поросятком на руках, залишив маму і підійшов до чужої жінки усміхнений, зацікавлений. Присів, як Кубанка поклала порося на соломку. "Мамо! Я тут побуду!" — був його наступний хід. Майже без надуми Ірина погодилася. "Нікуди не йди. Нічого не торкайся!" — наказала тільки. Кубанка повела за нею уважним поглядом.

— А мама чого туди пішли? — спитала Ігоря.

— До сповіді. — відповів без надуми задивлений у порося.

— Он як, сказала Кубанка. Її голова працювала. Та ж то та панія, що їй колись казав монах носити молоко! Нагадала собі теж, що бачила вже тут Ірину, а потім ще те, що розповідав Лапчак і почала прями різні здогади. А ще "ксьондз"! — подумала з новою нехиттю. Течія протиставлення агресивності католиків, рушена з місця статтями і промоваи Сохори, дійшла і до неї в якомусь примітивному вигляді. Спершу прихильно наставлена до ченця, тепер дивилася на нього поглядом повним недовіри. Годувала порося — на велику радість Ігоря — а сама підносила погляд нагору, зацікавлена як довго ця "панія" там побуде.

Сходила Ірина вниз нога за ногою, немов до них, у кімнатці ченця, причепили тягарці. Це ж якась довга-довжезна дорога! — думала здивовано і перелякано. — Молодість людини не триває сто років, щоб їх справи можна полагоджувати літами! Ціле життя не триває стільки! Це, виходить, якась дуже скомплікована справа, що не кінчається в одної людини, але йде все далі й далі та зачіпає нові круги! І не в кількості людей тут справа — для неї — тільки в тому, що у зв'язку з ними бачить гроші, велику їх суму, яких у неї немає! Не має грошей і не має постійної адреси, щоб якенебудь рішення могло справді і без спізнення дійти до неї. Сьогодні вона в Обергаймі, а завтра можуть десь там у новій організації, яка опікується ними — ІРО — винести рішення перевезти їх і відразу пірвуть нав'язані зв'язки з компетентними кругами.

Крізь вікно кімнати ченця бачила ріг будинку лікарні.

Для неї це був Ніко. Високий, стрункий, із рисами обличчя, немов спеціально викутими на її замовлення, з темними очима, що їх вираз стає більш і більш близький, рідний. І не тільки його зверхній вигляд. Але щось більше, важніше. Духовний зв'язок, відчуття, що ця людина призначена, суджена тобі, внутрішнє, нічим не оправдане відчуття.

— Це не для нас, Ніку, — казала йому в думках. — Це якась довга-довга дорога! Та ж ні, навіть не так! Немає ніякої дороги. Церква ніколи не розв'яже її подружжя, якщо не буде доказу на смерть її чоловіка! Так і почула! Смерть Тіна? Хіба вона бажає йому смерті? І як так? І Церква проти неї? Ця її рідна Церква, яку знає від дитини, до якої приносила свої думки, де відкривала своє серце, і ця буде проти неї, так як ті, що не вірять у неї? Ті, що скривдили її? Ті, які вбивають у всіх зародках їх бажання самостійного життя та відібрали їй одного чоловіка? Вони, хоч і не особисто, але були проти неї, скривдили її, розбили її життя. Але при чому ж тут Церква до якої вона належить, у яку вірить? Вона не допустить до подружжя з другим чоловіком! Вона те ж кривдить її! До кого ж їй звернутися? Де їй шукати справедливості?

З висоти сходів поглянула на Ігоря. Віддала йому усміх, хоч і не відразу.

— Мамо! — закликав захоплено. — Дивися, як воно їсть! — підійшов до неї, як зійшла вже на в'їзд. — Я можу тут ще побути? — спитав.

Кубанка дивилася на неї.

— Ні, — сказала Ірина. — Мусимо вже йти.

— Чому? Я хочу!

Ірина пішла до дверей, кури розскочилися на боки, півень стріпав незадоволено крилами та обійшов її боком. За порогом напів повернула голову, бо Ігор не рухався.

— Не мама на тебе, але ти на маму маєш чекати, — сказала дуже спокійно.

Хотілося бігти до лікарні, пошукати Ніка і висказати йому все. Хотілося облегли душу і розважити все, що почула в кімнаті ченця. Він не світський священик, — сказала собі. — Він надто суворий у цих справах. Він так говорив, немов був зацікавлений мною і йому залежало на тому, щоб ніщо не змінилося в моєму житті! — приплило

нове спостереження. Все те справи не міняло. Що далі? — думала, — як бути?

— Ходи, підемо трохи пройтися, — сказала, коли Ігор підбіг до неї.

Обвела його за рамена, всміхнулася до нього. Нехай вона і змарнований продукт своєї доби, але Ігор ні, о, Ігор уже ні! Нехай, за терпіння його батька і її, хоч він буде щасливий! Нехай виросте на мудрого й відважного та зробить щось, щоб його люди не були м'ячем у чужих руках! Щоб їх знали й шанували!

Її минали святково вдягнені люди. Все йшло до театральної залі за концерт у честь Бориса Карловича Бохнацького. Вона одна йшла проти загальної течії. Як у житті, подумала, коли вийшла на дорогу за браму.

Ігоря не покидав повний захоплення настрій. Не залишив їй багато часу на гіркі роздумування. Сказав із подивом:

— Але те порося їсть! Дивлячись на нього— (де він підхопив цей зворот? — здивувалася. — Чи не в Кубанки?) дивлячись на нього, я зголоднів!

Заложив руки назад і видовженим поважним кроком ступав поруч неї.

Ірина, в думках якої безупину билося повне незрозуміння "як, і моя Церква проти мене?", приглядалася до нього хвилин дві без одного слова. Раптом хотіла сміятись у повний голос сміхом без веселости, тільки якимсь істеричним, ніколи не знаним у житті сміхом. Іде біля неї син Тіна з манерами й рухами Ніка! Нічого цікавішого ніхто не міг би вигадати! Буде їй постійно нагадувати того, що пропав десь у невідомому їй просторі, знищений їх ворогами. І не дозволить зникнути з думок тому другому, що його забере Америка, відсуненого від неї її рідною, дорогою Церквою!

— Іро!

Встигла вже піднятися вузькою доріжкою на горбок, від якого починався зруб, а далі висока заліснена гора. Перші сутінки недалекого вже вечора проповзли поміж деревами, але на поляні було ще ясно і шпилі Габелю відбивали на своїх засніжених верхах відблиск західнього сонця.

— Ти! — крикнув Ігор і пустився збігати вниз на невдоволення Ірини. — Уважай! — кинула за ним. Стояла

і дивилася на Ничая, як збочив із дороги та попнявся повз якісь недокінчені будівлі доріжкою до неї. На півдорозі вхопив у свої обійми Ігоря, що сміючись надбіг до нього, і тепер ішли обидва, піднявши до неї усміхнені обличчя.

— Куди так? — спитав із віддалі.

— От так трохи! Щоб іти! — відкрикнула.

— Я побачив вас із вікна Еміграційного Відділу, — сказав, зрівнявшись з нею. Поцілував її в ліву руку, поглянув на неї.

— З Еміграційного...? — перепитала Ірина, і здавалося їй, що серце почало якусь небувалу мандрівку.

— Так. Мені прийшов виклик на виїзд. Добре, правда?

— Дуже добре! — признала, свідомо того, що ці два "добре" побігли до протилежних бігунів.

— Чи йдемо кудись, чи посидимо? — спитав. — Маю дуже багато говорити!

— Я також!

— Чудово! Зачинай! Дамам першенство!

Сіли на пеньках, заслонені кущами від гір за ними і від дороги, з відкритим видом на дахи касарень. Ігор спершу притулився до лікаря, а потім не витримав і побіг на галяву.

— Я віддаю першенство тобі!

— Згода! Я в перший вогонь! Твоє залишимо на останок, як десерт!

— О! Справді!

— За кілька днів їду, але це ще тільки до різних комісій. Повернуся. Виїду вже справді може за яких три місяці. Іро!

— Так...

— Дивися на мене! — змусила себе до усміху. Він не знав цього. Із жартівливим усміхом викладав свої домагання: — Я хочу нагадати тобі (і прошу це пам'ятати!), що ти негайно мусиш почати полагоджування всіх формальностей...

— Я вже... — і не докінчила. Не стало відваги, чи сили.

— Так?

— Нічого, нічого! Говори!

— Я хотів ще тобі сказати, щоб ти не зражувалася труднощами. Вони будуть!

— Добре, Ніку...

— Я виїду, розглянуся, влаштуюся і заберу тебе з дитиною...

Як легко і просто! Заберу тебе з дитиною! Який великий, а все ж таки легкий стрибок від слів о. Гавоти до мови Ніка! З якою молодечою легкістю він поборює всі перешкоди! Він мабуть і не свідомий їх! Він ніколи не бачив її з Тіном, так, так, він навіть не має тієї свідомости, що вона була одружена! І як чудово: заберу тебе з дитиною! Як легко стає від думки, що хтось турбується ними!

— Ніку! Послухай, що я маю тобі сказати... — урвала. Як же боляче розчарувати його! Як не хочеться зігнати той любий блиск з його очей! А втім, навіщо ж казати правду? Хто міг би видумати краще закінчення недозволеного прикрашування дійсности? Він виїде. Кінець. Тільки навіщо ж тоді потрібні їй упорядковані папери? Ах, правда! На виїзд! Дозвольте спитати: Куди ж? Хто потребує її з Ігорем? Панькова наполегливо клопочеться круглими сиротами. Але в Ігоря є мама. Там, де взяли б його, не потребують мами. Де взяли б маму, не потребують Ігоря! Вона не скаже Нікові, що почула від о. Гавоти! Він чернець! Вона помилялася! Він не такий виrozumілий, як здавався їй! Він нічого не знає про життя! Переживання з Ніком це казка далека від дійсности. То ж нехай кінчиться, як казка.

Здавалося, немов час повернувся і знову вона в майже подібній ситуації. "Ірко-серце! Для нас може усе скінчитися не сьогодні-завтра! Поберімся! Поберімся, доки ще час..." "Я піду в підпілля, Тін!" "Ти? з твоїм обличчям? Ти кидаєшся в очі! Таким людям навіть недозволено йти в підпілля! Наше є тільки тепер..."

Невже ж це правда, що їй суджені тільки хвилини в житті? Не хоче вірити в призначення! Зміна — право людини, а її треба починати у власних думках! Неможливо, щоб навіть після десятки років після зникнення Тіна, не дозволено їй удруге одружитись! Вона належить до людей, для яких другі творять закони, це правда, але проблеми свого життя, тільки вона одна знає! За одну помилку молодости треба платити цілим життям? Десь таке читала. Але вона не зараховує Тіна до своїх помилок!

Колись молоденькою дівчиною любила співати. "Виспіває душу", — казав тато. Тепер навіть забула, що має го-

лос. Раптом з'явилось бажання заспівати і нічого іншого не підсувалося в думки, тільки один і той самий рефрен: "Чи ж нам покривдженим долею клятою хвиля кохання за гріх? Чи ж нам покривдженим долею клятою..."

— Слухаю, Іро.

Його думки йдуть одним шляхом, її ж біжать двома лініями, — ствердила.

— Те, що я хотіла тобі сказати, цілком не важне супроти твоєї вістки!

Поглянув на неї з надумою.

— Щось мусіло бути — сказав.

— Ні, справді! Не варта згадки! Говори ти!

Похилився і взяв її руку. З надумою, допитливо задивлений у неї, сховав її в своїх долонях. Відізався:

— Прошу мені тут ні з ким не ходити і навіть не говорити!

— О! Хто смів би! — виговзнулася з поваги в жартівливий тон. Для себе мала щось інше: "Хто міг би мене ще захопити після того, як я пізнала тебе?!"

— Я тобі вірю...!

— Ммм... Я тобі не радила б...! Знаєш, "спокійна вода береги рве!"

— Правда! Все ж таки щось мені каже, що "в тому випадку все буде в порядку!"

— О! Навіть римоване! Чи більше тобі... нічого не говорить...?

— Що люблю тебе...

Тихо. Відголос прошумілого авта з дороги і голос Ігоря з галявини.

— І ти мене...

— Я цього не сказала...!

— Але я знаю! Запереч! Можеш?

Чар! Чар його слів, його погляду і голосу отуманював думки, відбирав мову. Ігорє! — хотіла вже закликати, ніби в тому бачила єдиний рятунок. Але сказала щось цілком інше:

— Ніку! Ходім на свято, тобто на концерт! Добре?

— Я піду на все, що скажеш! Тільки не втікай мені нікуди!

Вона поглянула на нього. Догадується її подвійної мови, що викидами замучує її?

— "Зі мною, як з дитиною", знаю! То тільки "як побираються справи міняються..."

— В нас усе буде в порядку! Не журися!

— Я і журитися?! Ха! Але спішімся, щоб не прийти "погасити свічки"!

Взяли Ігоря за руки і майже побігли до дороги. Малий захоплено сміявся. Ха-ха! і ха-ха! Кидав радісний погляд то на маму, то на Ничая. Над його головою глянули на себе, коли вже рівний асфальт був їм під ногами.

— Ти...! — було в його погляді, що цілував її.

— Ти...! — не відразу далеким відгомоном відбили її

Концерт на пошану Бориса Карловича Бохнацького виявився вечором тріумфу родини Сокорів. Мама і тато плескали в долоні найдовше і найголосніше після виступу їх сина, поверталися направо і наліво та позад себе, щоби прийняти всі ті гратуляції, подив, здивування і бажання великих успіхів майбутньому письменникові Аскольдові Соко-рі! Справді-справді він заслужив уже на цей титул! То була для них хвилина підйому, тимбільше, що свідком успіху їх сина була заля повнісінька людей молоді та старших. На очах пані Сокори блистіли сльози, магістер же робив вид, що це йому вправді байдуже, та воно було до передбачення, бо ж "таліс патер, таліс філіус"! Справді тріумф батьків був більший, як самого ювілята, бо ніхто не цілував дружини директора і не виявляв стільки подиву для довголітньої педагогічної та громадянської праці Бохнацькому, як Сокорам за один нарис їх сина!

Десь у середніх рядах і на задніх місцях хтось виявляв незадоволення з напрямку, в якому пішов ювілейний концерт на честь директора гімназії. І пішов шепіт поміж лавками. Нечуване! Овацію роблять Сокорам на чийомусь концерті! Це ж усе політика! І сюди пролізли!

Не дивлячись на обурення дальніх місць, Борис Карлович ще підчас читання віршованого вступного слова Васьки Гриценка попав в оспіване сьоме небо! Засвічувалися на ньому зорі! Летіли до них думки Бориса Карловича. Він любив помріяти, позгадувати що і як то було колись. Любив поділитися своїми думками з приятелями, з однолітками і те, що його так ушановували та водночас видвигали його ж талановитих учнів, насолодою розпливалося по його душі. Обличчя без зморщок, блискучі очі, свіжі уста, що так ревно витягали тони на сцені в його пошану — гонили його думки вперед, туди в невідоме, куди він уже за ними

поспіє тільки духово — тими зеренцями своєї правди і знання, яку він і увесь його вчительський збір насадили в молодих душах! Юний то був вогонь, що розгарявся помалу та певно, вогонь який він сам колись знав, яким горів, як вони тепер, як сотні-сотні і сотні його молодих учнів, що тепер у зрілому віці якось і десь знайшлися та промовили до нього в своїх привітаннях! Крила виростали тоді у них та несли їх у незнані простори, уява відчиняла свої двері та показувала їм образи, яких не могли опісля знайти в дійсності! Коли і як надлетів крилодайний вітер у їх житті, а головню чому він прилетів — даремне було відгадувати! Він не минає нікого, не мине і тих тут. Чи дав він їм усе, що було в його силі, щоб утримати їх на міцних ногах, коли втраять отой молодечий нестримний лет до зір?..

Один погляд убік і спомини-переживання-відгадування, що звивали вже собі сентиментальні гніздечка в його серці, покрилися мрякою. Не знав, чи вірити своїм очам, чи то в півсмерку залі його старі очі стружать йому такого збитка? Хіба ж можливо, щоб хтонебудь ще мав таке подовгасте обличчя з ясними очима, що саме в тій хвилині дивилися не на сцену, тільки на нього? Чи ж можливо, щоб іще хтонебудь тут мав розділ по правому боці голови і стриг своє біляве волосся трохи довше, як його однолітки?

Його дружина тут же під боком відізналася пів-шепотом (на сцені Ореста саме пописувалася Бахом) і зорі нагло позлітали з неба і так швидко-швидко посипалися до ніг Бориса Карловича.

— Побачив? Пізнав? То ж наш Соколик!

Не зрозумів.

— Тут?

— Повернувся. Не злюбив.

— А якже я нічого не знав...?

Це були тільки його думки. Підняв руку, ніби кашляючи хотів затулити уста, але це було привітання його синові. Навіть не хотів знати, чому ж він там, а вони тут, чому не бачив його вдома. Правдоподібно все належало до тієї великої несподіванки, як і цілий концерт! Повернув свою увагу до сцени й догадливо подумав, що переходили вони певно невеликі перешкоди через нього, щоб вивчити це все і міцно стиснув руку своєї дружини, що спочивала

біля нього на мішком від цукру покритому сидінні. Це було все, що його переповнене почуттями серце спроби-може було виявити. Вони були троє, і все було добре. Вони були троє, батьки та їх син, і байдуже було, куди підуть відсіля і що буде з ними. Вони були разом і з ними їх громада.

Зовсім іншим почуттям забилося серце Симона Петровича Мурашки під час того концерту. Із серцем напухлим від нових надій, з головою начиненою сміливими мріями (до Волиняночки встиг написати і навіть одержати прихильну відповідь), він відклав свій виїзд до Авгсбургу ще на один день, щоб звеличати Бориса Карловича та порадувати своє власне серце. На тому ж концерті читатимуть його нарис присвячений Бохнацькому "Вершник"!

Не вірив власному слухові, що саме цього не почув. Не міг зрозуміти чому всі ці оплески оповили невидним, але блискучим рядом Аскольда Сокору, в той час, коли справжній автор сидів непомічений на залі і тільки кілька своїх речень не пізнавав, як і не чув наголовку свого твору. Несподівана спадщина, Валина згода, нове життя в незнаній Америці стали тепер центром його зацікавлень. А проте видно було, що в тій хвилині він відсунув би все набік, забув, щоб тільки могли повернути всі ці оплески до себе! Він навіть схопився з лавки, чуприна спала йому на чоло, погляд помутнів, руки піднялися вгору. Але ці з-заду і ті з боків зле зрозуміли його.

— Сідайте! Сідайте! Вже досить овацій для такого хлопця! Це не його вечір!

Мурашка справді сів обурений, розгублений, безпорадний. Схилив голову на груди, заплющив очі і вслухався в голосне, нерівне биття власного серця. "Цим людям, для яких творимо, справді байдуже, як ми називаємося..." — так виглядало б його почуття, якщо б він убрав його в думку.

— Росте вам конкуренція, — заговорив хтось до нього, коли сунули до виходу. Мурашка не поцікавився навіть, хто заговорив і не пізнавав голосу. Сунув за кимсь майже з заплющеними очима.

— Як ви це називаєте? — спитав тільки.
— Конкуренція. Не чули такого слова?
— Слово чув, але не певний, чи можна б його тут при-
мінити.

— Ну, пробачте, певно, ви ж зрілий письменник, а то от собі хлопчак, та все ж таки видно талант. І що більше — ваш вплив! Ви повинні бути горді, що молодь іде ва-
шими слідами!

— Гордий? — Симон Петрович повернувся і розплю-
щив очі. Майже доторкнувся вказівним пальцем грудної
клітки свого співбесідника. Були вже надворі. Люди ще
не відходили, ще говорили, молодь сміялася, здоганяли
одні одних, ще мали щось сказати собі. Мурашка підви-
щив голос: — Як візьмуть щось без дозволу, то це нази-
вається крадіжка, або просто крадіж. А в літературі це
плягіят. Звучить дуже невинно, що? Ніби якось краще а
то таке ж саме злодійство!

Чоловік перед ним стояв без слова, його очі звужува-
лися-звужувалися, аж сховалися цілком.

— Дозвольте! — сказав приглядаючись до Мурашки.
— Може я не зрозумів... Хіба це ваше?

— Ну, звичайно, моє. Він же був у мене!

— І ви йому це...

— І я йому написав. А він викинув наголовок, змінив
кілька речень і подумав, що його. Бог із ним. Не хочу
бентежити хлопця. Він видно ще дурний.

Аскольд справді не вчув від Симона Петровича ні сло-
ва. Зате його батько почув усе.

— — — — —

Розходилися з прийняття в підвищеному настрої. Був
дуже приємний вечір, — погоджувалися всі, вступаючи без
поспіху з ясно освітленого будинку дитячої кухні в зоряну
погідну ніч. Наступного дня, а може за кілька днів, мож-
ливо знайдуть щось, що було не так, як слід, що той, чи
цей говорив за довго, хвалькувато чи не до речі, і буде
їм жаль, що не їх це заслуга влаштування вдалого вечора
в пошану Бориса Карловича. Але, тепер, коли з ними був
ще дружній настрій підйому, створений гуртом людей за

спільним столом, за скромною скупю чарочкою — усе ще виглядало добре.

Групки людей, що зупинялися тут і там, їх голоси високо збуджені — наглядно доказували, що їм ще ніяк не хочеться повертатись до своїх кімнат, в обійми своїх нецікавих буднів і сну. Так багато було розбурханих думок, так багато повернулося до кожного давніх переживань, що говорили і згадували в поодиноких гуртах, байдужі до того, що їх голоси відгомоном розходяться в нічній тишині і б'ють у вікна близьких бльоків та будять мешканців, які не мали нагоди і приємности побувати на прийнятті в честь Бориса Карловича Бохнацького.

— Пам'ятаю, як тільки почалася друга світова війна... — неслося з одного гурта.

— Та що ви мені говорите, то було ще за першої світової війни... — війнуло з подальшої громадки людей.

— За голоду в нас, бувало у Києві... — це третій гурт розвивав свою тему.

— Та добре, що написала про те повість, треба було написати, але я тоді там був і можу вас запевнити, що не так там було...

— Для вас це напевно наша остання гімназійна імпреза, отче докторе, — звучало там, де збився гурт чорних одягів із кольоратками замість краваток.

— Так, правдоподібно, — відповів о. Гавота трохи розсіяно.

— Ви щасливий чоловік, отче Ярославе, — промовив о. Деркач. — Ви не потребуєте турбуватися своїм майбутнім!

О. Гавота відповів дуже скоро:

— Моє, як кажете, щастя доступне кожному. Справа тут не в щасті, а в тому, щоби прислужитись ближньому.

— Ми всі раді б, — підхопив сивоволосий священик. — Так, ми всі!

О. Деркач усміхався.

— Родинне життя — необхідність життя! А воно поза межами монастиря!

— Що піддає мені думку, коли ще за Австрії... — підхопив сивоволосий.

Вони зупинилися, минувши арку, та з увагою повер-

нулися до нього. Невідомо чи була для когось із них цікава давно прогомонала подія з людьми, яких вони ніколи не знали, але ніхто не зраджував нетерпеливості. Зорі, кораблики безлюдного простору, що посилали на землю своє незбагнуте привітання, підсилювали настрій звирювань і споминів.

— І з якої ж то причини, наковтавшись тріумфу за свого сина, Сокура знехтував прийняттям? — війнуло на них у переході від гуртка чоловіків.

— Добраніч, отцям! Добраніч! Ще трохи виміни вражень, що?

Ім відповіли неповним реченням. Нагло десь від шпиль Габелю донеслося приглушене:

— Гільфе! Гільфе! Поможіть!

І знову. І знову. Серед нічної тиші насичений розпачю крик наднісся від узбіч і, ніби закривавлене рядно простелився біля їх ніг.

— Поможіть!

Розмови в гуртах затихли, люди повернулися обличчям туди, відкіля чувся крик.

— Чи в Обергаймі можуть почути цей крик? — перший опритомнів чернець. — Тільки ж там є рятівнича дружина!

— Може це хтось із наших?

Сивоволосий священик почав півголосом, перехрестившись:

— Всемогучий Боже, Ти що над нами, зглянься на погибаючих, які в цій хвилині Твоїї помочі потребують...

О. Деркач з о. Володимиром, зложивши руки повторяли молитву. "Всемогучий Боже, Ти, що над нами..." — понеслося одноманітно-понуре, грізний супровід до розпачливого крику з верхів. О. Гавота приєднався був і собі до спільної молитви, але раптом обкрутився на п'яті та поспішив до канцелярії поліції. Чоловіки з іншого гурта, що мовчки слухали молитви вдивлені в гори, оглянулися за ним.

— Тепер, кажуть, повно по лісах таких, що ховаються перед Американцями, — шепнув хтось. — Нацисти, втікачі з полону. Я не думаю, щоб наші з табору тягалися по ночах горами.

Посередині одного зі шпилів святойванськими вогни-
ками зарухалися два світла. Появились і зникли. Знову
появились і знову зникли. Зарухалося третє світло. Дале-
ко-далеко відізвався дзвін. Знову виринув крик "Помо-
жіть!" тим разом набагато тихший. О. Гавота вийшов саме
з канцелярії, зупинився на порозі, але зараз же рішучим
кроком спрямувався на міст.

— Я пішов! — кинув до священників минаючи їх.

— Так, і нам пора! — відповів сивоволосий. — Добра-
ніч, отцям! Пора "во свояси"!

— Я не до дому! — повернувся ще до них о. Гавота.

— Куди ж? — здивувався о. Деркач і поспішив за ним.

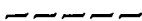
— У гори!

— У гори..? З чим же йдете рятувати людину? — спі-
шив за ним і о. Володимир.

— Із Божим словом!

— Отче Ярославе — це о. Деркач. — Куди ж ви без
світла і без знаряддя?

Чернець відвернувся ще до них та вказав рукою гір-
ську доріжку. — Я подзвонив на поліцію в Обергаймі, —
сказав іще, але ледве, чи почули вони його. На доріжці
блимали вже світла, видно з недалеких хат почули крик
і спішили на рятунок.

О. Деркач пішов затишним майданом, його руки все
ще зложені молитовно на грудях, його думки навздогін
за ченцем. Бачив іще його, як ішов вуличкою тим своїм
рішучим і одночасно недбалим кроком, щоби приєднатися
до людей, які спішили комусь на рятунок, і відчув щось.
немов зависть. Ось цей поважився на щось, що нікому з
них і не прийшло в голову! Він усе був інший, дивний, —
подумав, здивувавшись немало минулим часом, ніби це бу-
ли якісь дуже далекі роки, коли бачив та говорив з ченцем.
Зупинився і ще раз повернувся до гір. Ліхтарики набли-
жались з усіх сторін, раптом схил гори здавався повен
людей і світла. Подумав: міг це бути син Шимая, чи ні?
Відповісти не було кому. Голова повна вражень і думок
хотіла визбутися свого тягару, але о. Деркач знав, що в

тій порі Оля, його дружина, вже спала і треба якось самому справитися з ними, щоб можна було заснути.

Зупинився ще на порозі будинку, в якому мав кімнату і де був Парохіяльний Уряд, думка зачепилася за Сокору та відгадувала, чому ж властиво він не був на прийнятті?! Хоч це не було ні трохи важливе для пароха, проте зупинив на провідникові опозиції свою думку хвилин на три, не прочуваючи навіть, що в тій хвилині відбувалася жахлива в своєму розмірі розправа батька з сином. Сокора, великий прихильник і звеличник усіх проявів культури, бив свого сина по лиці, доки на ньому не появилася кров, і доки перелякана мати, втишуючи свого розлюченого чоловіка, не пригорнула свого одинака до грудей і не відтягнула його від батька. "Я тебе навчу, як компромітувати свого батька! Я тебе навчу!"

Хлопець плакав на маминих грудях. "Я нічого злого не зробив, мамо, скажи татові, я нічого злого не зробив. Він написав для мене..."

О. Деркач, парох обергаймського табору, ступав сходами на перший поверх затихлого будинку, повний вражень із концерту, прийняття, непередбаченого відходу о. Гавоти: молитися, чи благословити в останню путь чийось душу, несвідомий того, що в його блюці не так усе вже й спокійно та тихо, як здавалось назверх.

— Ти чому не спиш? — здивувався і навіть налякався, побачивши свою дружину в коридорі.

— У Сокорів щось діється, — шепнула йому. — Там був якийсь такий дивний відголос. А тепер пані Сокора повела кудись Аскольда... Не присягну, але мені здається, що на його обличчі була кров... Але я не того вийшла тобі назустріч, — додала, зараз же ще більш стишуючи голос.

Парох повернув до неї обличчя.

— Так? — спитав.

— Маєш гостя. З Апостольської Візитатури.

— З Візитатури? Кого і чого?

— Я не знаю! Ніколи не бачила того отця. Сухий і чорний. Говорить дуже розтягло.

Парох слухав уважно.

— Казав чого хоче?

— Ні. Але я думаю, що тут ідеться про о. Гавоту.

Дуже допитувався про нашого ченця!

— Отець Ярослав пішов у гори, коли почув чийсь крик "поможіть"! Я боюся за нього. Ще сам злетить у провалля серед ночі...!

— Господи Боже! — сказала тільки його дружина. Перед дверима зупинилась. — Іди сам, — сказала. — Не хочу, щоб знав, що я повідомила тебе. Прийду за хвилину. Хто зна чого приїхав...! Я постелила вже йому в канцелярії...

О. Деркач відчинив двері і з лежанки справді піднялася висока і надмірно тонка постать.

Було вже далеко після півночі, коли світла на похилих узбіччях зникли, усе затихло і гурти людей розійшлися по бльоках. Тільки в одному вікні будинку дитячої кухні, того від сторони майдану і далеких сірих шпилів, усе ще горіло світло. Колись у тій кімнаті капітан американської армії Джеймс Вилтон і його помічники Кітті й Чарлс викликували стільки хвилювань і страху в мешканців, змусивши їх сягати в минуле, записувати віжніші дати їх життя і вдаватися навіть до неправди, бо для правди ніхто не мав зрозуміння. Тепер вони зникли, повернулися до якогось свого життя, про яке ніхто з мешканців нічого не знав і не хотів знати, як і ніхто не цікавився, що сталося з Саєм, який деякий час ходив із Насткою. Тепер там сиділи завзяті картярі, між ними Паньків, Лебідь, Леськів і Чалий, що засіли за стіл, як тільки скінчилася офіційна частина прийняття. Погляди зосереджено звернені на карти і колісця диму з цигарок над їх головами свідчили про інше хвилювання. Невтомні помагачі, яким не дозволено було забирати слово, вдовольнялися слідкуванням за грою, їх погляди пересувалися від карти до карти, а вираз їх облич зраджував, що переживають вони всі ходи грачів дуже поважно і з немалим задоволенням. Хоч і не було ніякого домовлення між грачами, проте таборові проблеми ніколи не вкрадалися до їх розмов, коли один із них мішав карти чи роздавав їх. Зате це і те з минулого проскочило в розмову, або так усіх хвилююча

справа їх майбутнього, точніше виїзду, потрапила навіть перервати гру.

Із вахлярем карт у руках, із цигаркою в кутку уст, оком прижмуреним від диму Паньків скуплював увагу на грі. Два королі, три аси. Можна сміло починати гру, навіть, якщо нічого не "купить". На кінчику цигарки стіжок попелу ріс і ріс. Міг розсипатися по його блюзі, рамени, столі. Він не цікавив Панькова. Тих кілька сотиків, які можна було виграти, або програти, не зворушували його ні трохи. Принцип був виграти гру, а не гроші. Після грошевої реформи, коли мешканці табору залишилися майже без сотика, коли в законний спосіб позбавили їх усього, що мали, такі речі перестали турбувати. Але гра була грою. Вона змушувала думати, комбінувати, збуджувала охоту показати себе знавцем у тих справах, перемогти!

Судова розправа, що розтягувалася в якусь незміриму, нікому небажану довжину, в непотрібну брудну пелену, дратувала його. З охотою, з радістю склав би свої привілеї й турботи команданта та став приватною людиною. Такою людиною, як усі, що займаються своїми справами, особистими проблемами (як же та його мала доня незвичайно грала!), і критикує тих, які стоять на чолі установ, товариств, держав і того їх маленького тимчасового уряду! Та він знав, що саме тепер, коли той чортівський свідок Настка Гаврищак своїм свідченням припечатала його "злочин", зректися свого становища в таборі було цілком неможливо. Треба було обстати за собою, оборонити свій учинок, який, якщо не буде підтверджений свідками, не переконає нікого. Але єдиний свідок Костянтин зник із табору невідомо куди. Треба було виплутуватися самому і тут на диво його думка цілком не дописувала. "Власне ж ідеться про Оресту, про нікого іншого тільки про Оресту", — казав він собі. Дивно, думав він іще. Колись хотів дорівняти славним львівським оборонцям політичних процесів і знав, що від того чекає його напад від інших національностей. Байдуже, чи був це Поляк, чи Москаль, чи Мадяр. То був просто "хтось", що радий був змести їх з лиця землі. Але ніколи не з'являлася в нього думка, що прийдеться боронитися самому перед своїми рідними, дізнати болючого удару від своїх же земляків! Бо ж на-

решті і той Костянтин завинив! Міг хоч повідомити його, куди подався!

Голосно включився в розмову за столом:

— Чому ви стільки надій покладаете на Парагвай, чи Аргентину? Що ви знаєте про ті дві держави? Там почули, що існують так звані переміщені особи і почали снувати свої пляни. Хіба ж ви справді такі наївні і думаєте, що вони думають про наше майбутнє? Та ж у тих країнах навіть не знають про нас! Напевно думають про нас, як про тих, які допоможуть здійснити їм якісь давні пляни, які важко було виконати через брак робочої сили, чи може грошей. Почули про нас і їх надія віджила. Трапляється дешева робоча сила, то як не використати її?! Завдяки нам хочуть здійснити якісь свої пляни, що їм ми з нашими стремліннями, сподіваннями, любов'ю до нашої батьківщини?

Радник Лебідь виложив карту на стіл. Тоді докинув:

— Ви може маєте рацію ("Напевно маю" — вплив у його слово Паньків), але що нам з того? Як тільки якась держава запропонує в себе працю, побачите, як побіжать реєструватися, хоч нічого про ту державу не знають! Дивуватися? Хіба можна? А що ж нас чекає?

— Ми стільки зложили жертв, що мусимо вірити в перемогу! — з молодечею певністю виголосив секретар Таборової Ради Леськів.

— Наші жертви це просто кров, що всякла в землю нашу і чужу, або поплила з водою. Виросла на ній трава, або риба, — сказав Паньків майже злісно і кільці диму нерівно захвилювали над його головою. — Не перечте мені. Все одно не переконаєте. І ще в чомусь не переконаєте мене. Потрібна контроля, перевірка, зміна наших метод, нашого способу думання, треба переключитися на більш успішні засоби. Що ж, коли ми так заскорузли в старому, що за ліниві, чи не спроможні переключитися на нове!

— Неспроможність переключення на нове це ознака старіння! — рішуче заявив Леськів.

— Протестую! — швидко зголосив свою думку Лебідь. — Що інше бути проти переключення, а що інше виступати проти безупинної погоні за новизною. Вкінці

людина збаламутиться і не буде мати ні старого, ні нового! Людина мусить чогось навчитися і щось пам'ятати. І одне і друге стратить своє значення, якщо ми постійно будемо гонити за чимсь новим.

— Пане раднику...

Дорадники, які в грі не мали голосу, раптом зголосили свою прихвильність. Було їх дев'ять і виявилось, що ні один із них не обстоював погляду Панькова. Та ж таке переключення називається просто безхребетність, говорили вони. Треба стійко стояти при своїм. Боронити своїх засад. На кожному кроці голосити свою окремішність...

Паньків раптом відчув, що бажання обстоювати свою думку розвіялося димом. Не було найменшої охоти вияснювати їм, що вони неправильно зрозуміли його слова і те, як треба їх сприймати. Опановувала його якась незнана досі втома, бажання відістатися звідсіля, опинитися десь можливо найдалі від усіх тих мініатюрних проблем, що надуваються, немов миляна банька, від суперечок, від Сокори.

Ані він, ані ніхто з прихвильних, зайнятих палкою дискусією, не помітили, як тихенько, скрадливо відчинилися двері, ніби хтось підслухував чи перевіряв, чому тут іще горить світло. Щілина дверей розширювалася чимраз більше аж виглянула голова Шимая. Хвилинку він мовчки приглядався до картярів.

Перший помітив його радник Лебідь.

— А я думав, чому мені так не йде карта! — всміхнувся. — А то не було мого "кібіца"!

— Ви чому не спите по ночах? — спитав Паньків не відвернувши голови від карт.

— Директор правдоподібно вже встав! — засміявся Леськів, кинувши оком за вікно.

Шимай так же тихенько, немов боявся когось збудити, відчинив двері, зачинив їх і, спершись до них плечима, знерухомів. Його обличчя було таке неподібне до того, яке знали всі в таборі, що всі чоловіки за столом по черзі повернули до нього голови; їх допитливо-здивовані очі чекали на вияснення.

— Що сталося? — спитав Паньків.

— Юрко повернувся...! — зголосив раптом захриплим

голосом Шимай. Він повторив, немов сам не був того певний: — Юрко повернувся!

— То чудово! — сказав Лебідь. — Бачите, а ви так журилися!

Паньків дивився на нього й усміхався.

— У нього папери в порядку! — живо впевнив його Шимай усе ще під дверима.

— Чи тебе хтось про те питає, ти, тату! — ні то доброзичливо, ні то з викидом відізався Паньків, який ніколи не сказав Шимасві "ти".

— Ходіть ближче і скажіть щось більше, — запропонував Лебідь. Шимай рушив від дверей якимсь дуже обережним кроком, немов міг там когось збудити. Присів на кріслі, яке йому подали. Увесь час на його обличчі був вираз безмежної втіхи, в яку він сам іще не вповні вірив.

— ...увійшов у хату і не бачу ще його, тільки жінку. Боже, думаю, чи не збожеволіла часом вона з тих усіх переживань, а головню через Юрка... Справді! Така якась сидить усміхнена, не та тай годі. А тут дивлюся і очам своїм не вірю! Та ж то Юрко! Хоч змінений, а таки Юрко! Добрий, нарешті, до нас! Мама зі щастя сама не знала, що говорить. Повторяла і повторяла, що наш командант дуже добрий і не вижене його від батька. Правду кажу, пане меценасе! А Юрко, знаєте що? — Мамо, каже, даремно журитися, бо в мене папери в порядку! — Та які в порядку — кажу. Виймає тоді карту Ді-Пі і подає мені. Усміхається збитошник, бо то молодим, знаєте, все смішно. Дивлюся і дивлюся то на карту то на Юрка і в голові моїй не міститься. Юрко то мій, але ім'я та прізвище на його карті таки не ті, що дістав від мене!

— Як це розуміти, директоре? — всунув Леськів у його мову своє питання.

Шимай поглянув на привних, оглянувся, ніби тільки тепер усвідомив собі, що сказав забагато, то понизив свій голос. У кімнаті були самі паньківці, люди яких він добре знав, гідні довір'я.

— Юрко на фальшивих паперах, — сказав. Похитнув головою, ніби дивувався, ніби оправдував. — Що ж іншого міг зробити? Був, як той заяць у полі. З кожного боку могли стрілити до нього.

— Певно! — погодився Леськів.
— Гмм... — було все, що почули від Лебеда.
— Як він дійшов до фальшивих паперів? — знехотя спитав Паньків.

Шимай всміхнувся.

— Добрі люди допомогли. Стрінув там побратима. Знаєте, дивізійники так, як жида. Один за всіх і всі за одного. Якийсь Ярський...

Паньків не дослухав до кінця. Обмінявся поглядом із радником Лебедем. Кость! Закинув голову назад, з надумою вдивився в ріг кімнати. Щілина бігла кривою доріжкою близько з'єднання двох стін. Прилипали до неї збуджені думки команданта.

— ...упівці перейшли кордони і є в Баварії... — вчув слова Шимая. — Юрко привіз газету, там навіть є світлина...

Це була вістка! То була новина! Покидали карти на стіл, засипали питаннями ошоломленого Шимая. Ніби поклав перед ними бочівку питного меду і припали до нього їх спрагли уста. Поп'яніли від нього і найбільш на такі напитки відпорні. Розгрівав кров, роз'яснював їх погляди. Від нього їх неприманливе існування набирало глузду і значення. Майбутнє ставало картиною, несподівано освітленою сильним барвистим рефлектором. Скільки ж бажаних деталей побачили вони на тій картині, картині майбутнього Батьківщини своєї! Пили і пили той напитек з насолодою, з надією. Здавалося їм, що від нього зміцніла будова підвалин їх храму — самостійної України. Вже не тільки вони, але й ті рідні скептики, що завжди в усьому виявляли сумнів, і головню чужинці, побачать їх працю та їх стремління!

— Це вже щось є! — вибухав радістю Леськів. — Це вже щось є!

Радник Лебідь був перший, що висунув конкретну думку:

— Треба зробити для них збірку...

З головою закиненою назад — зовсім, як Ореста! — Паньків докинув:

— Треба кількох із них прийняти до табору. До річі, скільки ж їх прийшло?

— Хто його знає, — очі Шимая горіли піднесенням.
— Кажуть дівчина між ними є...

Поважний голос завжди мовчаливого Чалого був для всіх великою несподіванкою. Проф. Чалий, приявність якого в Таборовій Раді розріджувала наладований електрикою настрій між паньківцями й сокорівцями, відізвався з великою повагою:

— Як дівчина, то обов'язково сюди...

— — — — —

І Сибір, земля жорстока і ворожа, просякнула тієї ночі в події Обергайму. Ніхто інший тільки Настчина "баворка", ота сама, що на її сіножатах вони обидвоє з Ільком згрібали сіно й заходилися біля корів під час війни, причинилася до того, що о. Гавота мав те чудове для нього об'явлення, яке остаточно вирішило його життя.

За весь той час, як відбувся ювілейний концерт і молюдь збирала заслужені й незаслужені оплески; як "розпливалося" від задоволення серце Бориса Карловича; як угощали себе скромними стравами і багатословними промовами на прийняття; коли чиєсь zagrożене життя розпучливо благало рятунку — в Обергаймі, до дому побудованого ще за римських часів, на передній стіні якого причеплено велике Розп'яття, приходили і відходили люди. Свояки та знайомі переступали поріг, казали своє баварське "Гріс Гот" і з усміхом поверталися до Сєпа, "баворчиного" сина. Усмішка виглядала наліпкою на їх устах, як тільки його трупоподібне обличчя появлялося в обсягу їх зору. В більшості це жінки, яких чоловіки були десь і в якомусь полоні, як і Сєп, тільки що не були ще на стільки щасливі, щоб їх відпустили до дому. Тож чекали почути з його уст якусь надію, якусь певність, що до них повернуться ще їх чоловіки, батьки дітям, господарі своїм ґрунтам. Сиділи випростовані, їх дірндлі, накрохмалені й чисті, не знаючи, засиджуватися тут довше, чи спішити до своїх домів, щоб там клясти того австрійського заблуду Гітлера, що підляв їм такого полину, а Сєпа залишити з тими його бідними відмороженими ногами і руками, яких може позбутися на ціле життя! Чоловіки приходили та-

кож, люльки в зубах, слова не ніжні, але підбадьорливі наготові, задумою схилені чола. Спирали лікті на колінах, заслухано зводили очі на підлогу, на маленький килимець під столом, повторюючи час до часу в такт Сепиної мови:

— "Я, я! Зо-о! Я, я! Зо-о!"

З кухні розходилися запахи страв, яких вони не нюхали довгі роки, та немов витискали сльози з баворчиних очей, але коли вона бігла до Сепі, обличчя її було сухе.

Висмикнувшись від жаху руїн і ран, спричинених бомбами, що так щедро сипалися на великі міста, обергаймці хоч і заплатили свою данину війні, проте ніяк не чекали того, що побачили: руїну молодої людини. І було це набагато гірше від зруйнованого будинку.

— Ти бачив, — звернулася "баворка" до свого брата, що мав хату і сіножаті при гірській доріжці за табором. — Пам'ятаєш якого хлопця я вирядила на війну? А що повернулося до мене? Як Мати Божа не допоможе — ніхто не допоможе!

— Спродав лікаря з Мюнхену, — порадив він.

Вона відповіла:

— Буде лікар. Але ти мені світи тепер світло в капличці цілу ніч! Пам'ятай! Не щади! Я заплачу за світло. То все через тебе, бо ти вперся світити тільки кілька годин увечорі! Світи цілу ніч, чув? "Шпарен" на Божих справах! Теж видумка!

І от повертався ніччю до дому, похилена над рамою постать у пелерині, ноги на педалах колеса. Спішив виконати доручення сестри. Вид синьочервоних, пораних морозом ніг і рук Сєпа тримався його думок цілу дорогу. Справді! Чуда треба, щоб хлопець ходив, робив біля господарки, одружився! (Чи бачив хто, щоб його дівчина прийшла подивитися на нього?) Чуда!

Інше чудо наближалося саме з узбіч до гірської доріжки — люди з наладованими ношами, шнури в їх руках, ліхтарі, ціла їх маленька процесія! Миготливий блиск появлявся і зникав за кущами. Живуть? Живуть ще двоє молодих, які вибралися здобувати шпиль, на пізнання самих себе, на сповнення мрій, на заспокоєння бажань — хто зна на що там іще! Єдине, що сповниться, буде те, про що навіть не знали у своєму далекому Ганновері —

мала амбулаторія та лікарня обергаймського табору! Др. Ничай, др. Тимкевич, чужі мед-сестри.

Трохи оподалік за рятувальною процесією, ніби й не причасна до неї, мигала ще одна ліхтарка. Священик о. Гавота, втомлений, розгублений, виведений зі своєї колії думання, відчуження та дій, не поспішаючи сховався униз. Усе те Боже і людське, фізичне і духове, янгольське й дідьче, що поєднує в собі в якийсь дивний спосіб кожна людина, яка терпить, стримить кудись, бажає чогось, боїться, злоститься кожне на свій лад, кожне окремо, а проте в якійсь своєрідній гармонії, було в ту ніч із ним у цілій своїй силі. Ще заки дійшов до доріжки, коли камінчики скочувалися з-під його ніг і западалися в якійсь невідомій безодні, доки гілки то пестливо, то злісно зачіпали його, доти голова його була сіткою, що не затримувала думок. Пропадали кудись, мов ті камінчики з-під його ніг. Гори, всевладні володарі тієї частки землі, що кормили красою, але не хлібом, дихали на нього холодом. Ліс на узбіччях скрипів, крихтів, гавкав без одної хвилини відпочинку. Ліхтар, який дав йому якийсь бородатий баварець у зеленому капелюсі з пером, що плоско лягло на його вузьку крису, кидав щораз нові латки зелені, камінні й ріні під його ноги. Химерні світляні взори пересувалися мигали перед очима, западаючись усе нижче та нижче. Т-т-т, обережно..! — вліталося в крик переляканого звіря. — Помалу... помалу... Закрут! Усе нижче і даліше зникали, западалися молоді надії, бажання, любов, що їх понесли на ношах до лікарні зшивати й залатувати покалічені видимі подоби.

Як тільки нога ченця торкнулася твердого рівного ґрунту, дерева звільнили ясність і ліхтар видався непотрібним, сітка в голові згусла і затримала те, чого не бажав. Прийшла до нього та жінка, ця Ірина, як приходила Кубанка чи Гуцулка, чи якась інша. А проте це не було те саме. З нею відчинилися якісь пекольні ворота і війнуло на нього небажаною горячцю. Без слова, без зусилля з її боку мала кімнатка наповнилася згущеним повітрям, що не дозволяло йому віддихати. Долоні на власних раменах, випростований як двері, заслоняв собою віконечко, щоб не зрадити себе і дивитися на неї. Із чим прийшла? Сказати

йому, що життя має таємниці зла і добра? (в яких він не бере участі!) Сказати, що незбагнутими дорогами йдуть люди й зустрічі, за якими не шукають, викликають почування й бажання, змінюють постанови? Що вони не є їх провинною? З усіх тих зізнань, які люди перекидали на нього під час сповіді, ця одна була найгіршою, хоч нею не була! Він не міг допомогти їй, звільнити від тягару думок і бажань, сам окований законами, мов кайданами. Що ж можна відчувати, коли треба сказати на чиєсь питання "Ні!" і в тому "Ні", яке ранить другого, криється якась незбагнута власна приємність?

Повзла-повзла довкола його серця змія зависти: чому ж то не до нього відноситься те почуття, задля якого ладна на боротьбу ця жінка? І, спам'ятавшись сипнув порадами, ніби кинув леду під ноги. Існують Божі й людські закони. Але існують також писані й неписані закони. Перші можна знайти на папері, але другі тільки в душі людини. Ключ до других знайдеться тільки на самоті...

Слова, мов м'яч кинений у стіну, повернулися й ударили його.

Те, що мала процесія з ношами віддалювалася від нього чимраз більше і була все ближче світел на мості, а назустріч йому дерева розгортали свої рамена щораз вищі й густіші, що світло ліхтаря знов набрало сили, — було ніби поза межами його свідомости. Туп-туп-туп — чулося на гірській доріжці. Сітка в голові знову зрідла і не затримувала думок. Тиша довкілля, передранкова нагла і велика, злодієм пролізла в серце і крала-крала спокій. Хоч ноги зміряли в протилежному напрямі, проте думка летіла навздогін за процесією, що саме входила у двері лікарні. Тільки там помічав світло. Бліде, блимаюче, але світло. Добро, яке вийшло з його серця. Всю решту вкрила пітьма. Хоч під ногами було твердо й сухо, проте він відчував липке подільське болото, що заливало села восені. Самота і спокій його кімнатки перестали бути бажаним затишком. Стіни — з закопченим слідом хреста й полицок із книжками, і ті були проти нього. Дзвеніли її голосом. Снилися до загину втомлюючі і в той же час відсвіжуючі паломництва до Гошева, до Зарваниці. Тріпотіли на вітрі ко-ругви, босі п'яти збивали придорожню пилюгу, а з землі

до блакитних високих небес підносився близький серцю звук. Тепер він ішов сам один, самотний священик із ліхтарем у руках, із хаосом в душі, який треба було вичистити, заки ще промовить до живої людини.

Виринула на краю сіножатей накрита густою листвою старого дуба, що ріс через дорогу, темна і самотна — "базорчина" капличка. Три невисокі стіни, одна ширша, дві вузчі, малий дашок. Десятки подячних карт за допомогу, за заступництво у стіп білої з блакитним Пречистої. Усе темне, ледве зарисоване.

Коліна зігнулися самі, як тільки очі побачили малий виступ, ніби природою викутий клячник. Рука намістила ліхтарика біля ніг, недостойна підняти його вище до білої з блакитним Статуї. Долоні пристали до обличчя, чоло спочило на низькій загороді перед вівтарцем.

"Немає гіршого пекла, як муки власної душі, що від них немає втечі".

Ліс за його плечима, вдягнений у різні відтінки зелені вдень і майже чорний тепер, збігав униз, піднімався вгору, знову скотився трохи додому і подряпався ген-ген угору, немов хотів закрити і скелясті верхи. Той ліс оживав уже, заговорив мовою птахів, що прочували народження нового дня, який починався вже десь далеко-далеко на долах. Але о. Гавота не чув цього, не слухав їх. Довкола серця повзла гусениця. М'яка, оксамитна, відразлива. Хотів позбутися тієї відбитки самого себе. Силувався вбити ворога, що його він сам виплекав, вигодував невідомо як і коли. Серце билосся небувало прискішеним темпом. Боязні? Зворушення? Радости, що нарешті виполе бур'ян думок і серця? Не було ні часу ні охоти роздумувати, чи аналізувати. В супроводі биття власного серця уява продукувала образи із сумнівом і питанням над кожним із них.

Ось будиночок. Малий чи великий — не знати. Все, що він бачить це двері. Над ними друкований напис: Ректорат... далі години прийнять. Стоїть будиночок у ряді інших, але яке ж відмінне життя в ньому! За ним недалеко церква. Він, о. Гавота, сміливо натискає гудзик дзвоника і чекає, як незнайома, а все ж таки рідна братія привітає його! Для нього немає там годин прийнять!

Мить — і зміна образу. Знов будиночок. Може більший, може менший. Може сходи нагору, а може підойма на котрийсь там поверх. Усе таке неясне. В його руках ключ від дверей. За ними його книжки, його проповіді. (Кому вони справді потрібні? Кого відновлять, коли автор сам себе не потрапив відновити? Як так, що мав поради для других, але не вміє знайти для себе самого? Став на п'єдестал, забувши, що це хитке місце, та зісунувся з нього в своїх думках, у своїх бажаннях.) За тими дверима — його воля. Нічия інша! Його!!

Мигнуло — і перед ним велика гірська печера. Її мимовільні мешканці це споневіряні, зневірені втікачі з полону. Скільки ж у тій печері місця для одної людини! Невже ж справді неможливо там перезимувати?

Якийсь, невидний для ока вилучник виключив образ Альп і влучив щось до болю рідне. Біжать-біжать до нього одна за одною малі хатки під стріхою на кривій вулиці. Ані одна з них не належить до нього, а все ж такі всі вони, немов його власні. (Доки будуть ті хатки під стріхою? Доки вони будуть так низько землі і матимуть так мало простору всередині?) Для нього не видно там ані даху, ані стін, немає його бібліотеки ні друкованих проповідей. Він там мандрівник, що виконує свої обов'язки. Хрестить, вінчає, змолить молитву над могилою...

І раптом — світло! Несподіване! Променисте! Радісне! І тепле! Малий ліхтарик серед величі і теміні гір! Ніби збуджене життя пробігло сіножатами, покотилося лісом, вознеслося до висот! Роз'ясніла ціла Статуя Пречистої, блиснуло скло на образі повішеному на стіні за нею, розсипалися подячні картки, кусень чийогось ребра, світлини, замерехтіло маленьке джерельце.

О. Гавота не бачив іще нічого. Із долонями на обличчі задивився на свій останній уявний образ. Чого ж прийшов? Спокій же не приходить...! Боже, Боже, вскую оставил мя еси...?

Крізь щілину пальців навіть у заплющені очі продерлася ясність. Серце підскочило. Вогонь! Його ліхтарик перекинувся і запалив траву, хаші, дерева! Руки не відірвалися від обличчя, вони рвучко впали уздовж його постаті.

Очі розплющилися, закліпали, знову заплющилися і на-
решті відчинилися на всю ширину.

Без здригнення повік, без руху дивився на освітлену
малу Статую. Мало-помалу і його обличчя почало про-
мінювати. Це була відповідь! Тут був дороговказ! Тепер
прийшло до нього те, чого навіть не чекав, не сподівався.
на що, здавалося йому, не заслужив.

І нехай вияснявали б йому ті, які знали, що в Обер-
гаймі мучився від наслідків війни один з їх хлопців; хай
би хто казав ченцеві, що це материнська жертва і про-
хання за свого сина; що жарівки, звичайнісінькі прозорі
жарівки куплені на Марієн-майдані в Обергаймі і дріт
від них височів над сіножатами ген аж до хати серед де-
рев; що "баворчин" брат саме клався спати, певний, що
сповнення обов'язку принесе їм користь — для о. Гавоти
ця ясність каплички була наслідком його молитви, об'яв-
лена тільки йому. Все решта були зовнішні справи, які не
торкалися його особисто. До його душевних переживань
ніхто не мав доступу, не брав у них участі і не знав його
потреб.

І для його душі це було чудом.

Кінець другої частини.

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

- ст. 47 5-ий рядок згори є "поніс" має бути "доніс".
- ст. 84 19-ий здолини є "великими" має бути "великим".
- ст. 119 6-ий згори є "Та ще, отче," має бути
"Та де, отче,".
- ст. 143 10-ий здолини є "роширювалися" має бути
"розширювалися".
- ст. 178 16-ий рядок здолини є "Пеньків" має бути
"Паньків".
- ст. 179 4-ий рядок згори є "людина, який його робила"
має бути "людина, якій його роблять".
- ст. 218 3-ий рядок згори є "белетристичний то науковій"
має бути "белетристичний або науковій".
- ст. 301 10-ий рядок згори є "крилодайний" має бути
"крилоломний".
- ст. 318 20-ий рядок згори "додому" має бути "додолу".

